9

B. Istor 2
Muz. Istorie

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

1

TOMUL 16

1965

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÂNE

Prețul unui abonament anual este de 60 lei.

În țară, abonamentele se fac la oficiile poştale, agențiile poştale, factorii poştali şi difuzorii voluntari din întreprinderi şi instituții.

Orice comandă din străinătate (numere izolate sau abonamente) se face prin:
CARTIMEX
Căsuța poştală 134 — 135
Bucureşti
R. P. ROMÂNĂ
sau prin reprezentanții săi din străinătate.

Manuscrisele, cărțile şi revistele pentru schimb, precum şi orice corespondență, se vor trimite Comitetului de redacție pe adresa: Str. I. C. Frimu, nr. 11, Bucureşti.

APARE DE 4 ORI PE AN

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE

Tomul 16, nr. 1 1965

SUMAR

SCIV, tomul 16, nr. 1, p. 1—210, București, 1965.

ÉTUDES ET RECHERCHES D'HISTOIRE ANCIENNE

Tome 16, N° 1 1965

SOMMAIRE

ТРУДЫ И ИССЛЕДОВАНИЯ ПО ДРЕВНЕЙ ИСТОРИИ

Том 16, № 1 1965

СОДЕРЖАНИЕ

Стр.

СТАТЬИ

CU PRIVIRE LA ÎNCEPUTURILE PALEOLITICULUI SUPERIOR ÎN ROMÂNIA

Cercetarea materialelor vechi şi noi acumulate pînă acum atît din aşezările din peşteri cît şi din cele de terasă permite studierea şi aprofundarea a multiple probleme legate de viaţa şi activitatea oamenilor primitivi, între care şi aceea a evoluţiei tehnicii de cioplire şi a formelor uneltelor de muncă şi a armelor de vînătoare produse de ei.

În paleoliticul inferior şi mijlociu uneltele de piatră au cunoscut o evoluţie importantă, perfecţionîndu-li-se în mod cu totul evident atît forma, cît şi maniera de execuţie. În ceea ce priveşte însă tipurile de unelte, schimbările survenite n-au adus aspecte esenţiale noi, de-a lungul acestei perioade continuînd să rămînă ca forme directoare discul, toporaşul de mînă, răzuitorul şi vîrful, lucrate în tehnica aşchiară şi de miez. În paleoliticul mijlociu, alături de tehnica musteriană a existat cea levaloasiană, deosebită mai ales prin pregătirea sau faţetarea planului de lovire a aşchiilor. Totodată, în cadrul acestor industrii combinate musteriano-levaloasiene apar unele lame folosite la făurirea uneltelor de muncă şi a armelor de vînătoare. O dată cu sfîrşitul paleoliticului mijlociu, în timpul celei de-a patra glaciaţiuni (Würm), şi în special în prima sa jumătate, s-a încheiat o importantă perioadă din istoria societăţii primitive, epocă ce se poate caracteriza în principal prin două mari evenimente : 1. încheierea procesului de antropogeneză prin apariţia omului de tip actual (*Homo sapiens*) şi 2. sfîrşitul primei faze în evoluţia tehnicii de cioplire a uneltelor de piatră, etapa cioplirii aşchiare şi de miez. Din studierea uneltelor de muncă lucrate din piatră şi din observaţiile ce se pot face în legătură cu evoluţia acestora, se poate conchide că la sfîrşitul musterianului şi la începutul paleoliticului superior făuritorii lor acumulaseră o bogată experienţă în acest domeniu, fapt care i-a dus la renunţarea treptată la tehnica aşchiară şi la folosirea tot mai intensă a tehnicii lamelare.

Noul şi esenţialul în această nouă manieră de cioplire constă în apariţia nucleului prismatic, pentru obţinerea căruia se folosea bulgărele iniţial de cremene sau altă rocă tare, care mai întîi era decorticat şi cioplit pînă la obţinerea unei suprafeţe regulate cu formă alungită. Unul sau

SCIV, tomul 16, nr. 1, p. 5—16 Bucureşti, 1965.

ambele capete ale piesei erau retezate și cioplite pentru formarea planurilor de lovire ce trebuiau să se găsească mai mult sau mai puțin în unghi drept cu linia de desprindere a lamelor.

Prin lovituri sigure sau prin presiune din marginea planului, se desprindeau lame lungi cu marginile aproape paralele și tăioase, nucleul căpătînd astfel o formă prismatică mai mult sau mai puțin regulată. Lamele se înmulțesc considerabil încă de la începutul paleoliticului superior, luînd locul așchiilor triunghiulare desprinse din nucleele discoidale, ele fiind folosite fie ca instrumente tăioase, fie ca material de bază pentru făurirea unor noi și variate forme de unelte, cu funcții și destinații precise.

Dar perfecționarea noii tehnici n-a înlocuit complet vechile metode de cioplire și formele de unelte. În numeroase așezări de la începutul paleoliticului superior și chiar mai tîrziu, alături de uneltele obținute pe calea desprinderii lamelare, comunitățile primitive au continuat să folosească mult timp așchiile triunghiulare, răzuitoarele largi și vîrfurile bifaciale, atît de frecvente în musterian, așa cum se întîmplă și în așezările noastre paleolitice de la Cetățica, Mitoc, Ripiceni-Izvor etc.

După cum reiese din lucrările unor specialiști, întocmite pe baza studierii numeroaselor materiale arheologice, se poate susține evoluția locală a culturilor paleoliticului supérior, fără a se exclude, bineînțeles, posibilitatea unor influențe din afară în cursul dezvoltării lor.

Astfel, H. Delporte socotește că în Europa occidentală (Franța în special) paleoliticul superior începe cu castelperonianul, cultură ce s-a dezvoltat local din musterian [1].

În Europa centrală, Ungaria, Cehoslovacia și Germania, după cum reiese din studiile lui L. F. Zotz, G. Freind, Fr. Prošek, B. Klima și ale altor specialiști, paleoliticul superior începe cu „sistemul szeletian", tot de origine musteriană, alături de care în unele locuri se dezvoltă și aurignacianul [2]. A. A. Formozov socotește că pe teritoriul U.R.S.S. cultura paleoliticului superior se formează în urma evoluției așezărilor musteriene cu forme de unelte bifaciale, care dă naștere culturii solutreene, și pe baza așezărilor musteriene fără forme bifaciale din care se dezvoltă cultura de tip aurignacian [3].

Evoluția locală a culturii musteriene tîrzii cu elemente levaloasiene în cultura paleoliticului superior a fost sesizată și de A. P. Cerniș pe Nistru [4]. În același sens A. N. Rogacev subliniază că pe Nistrul mijlociu se observă dezvoltarea treptată a culturii pînă la faza tîrzie a paleoliticului superior [5].

[1] H. Delporte, *Les origines du Leptolithique européen*, în *V. Internationaler Kongress für Vor- und Frühgeschichte*, Hamburg, 1958.

[2] B. Klima, *Současný stav problematiky aurignacienu a gravettienu*, în *AR*, XIII, p. 84 – 120; G. Freind, *Die Blattspitzen des Paläolithicums in Europa*, Bonn, 1952; L. F. Zotz, *Altsteinzeitkunde Mitteleuropas*, Stuttgart, 1951; J. Combier, *Nouvelles recherches sur le paléolithique supérieur de la Tchéchoslovaquie*, în *L'Antropologie*, 66, nr. 5 – 6, 1962, p. 558 – 568.

[3] A. A. Formozov, *Этнокультурные области на территории европейской части СССР в каменном веке*, Moscova, 1959, p. 58.

[4] A. P. Cerniș, *Мустьерские слои стоянки Молодова V*, în *KS*, 82, 1961, p. 77 – 86.

[5] A. N. Rogacev. *Аносовка II — новая многослойная стоянка в Костенках*, în *KS*, 1961, 82, p. 96.

P. I. Boriskovski socotește că treapta de început a paleoliticului superior în Cîmpia Rusă este reprezentată de așezarea de la Rodomîșli, săpată de I. G. Șovkopleas în ultimii ani și care reprezintă un amestec de elemente musteriene tîrzii și de unelte tipice pentru paleoliticul superior [6].

În România, cercetările și săpăturile mai vechi și mai ales cele din ultimul deceniu, efectuate în diferite regiuni ale țării, au scos la iveală numeroase materiale din diferite etape de dezvoltare ale epocii pietrei cioplite, începînd din paleoliticul inferior pînă în epipaleolitic. O parte dintre așezările descoperite pînă acum reprezintă urmele popasurilor de scurtă durată ale cetelor de vînători purtători ai unor culturi deja formate; altele sînt locuiri de lungă durată, ale căror resturi de cultură materială se prezintă sub formă de puternice niveluri de locuire. Cronologic, inventarul lor se dezvoltă de la cele mai simple unelte ale paleoliticului inferior pînă la multiplele tipuri de unelte mult perfecționate din paleoliticul superior și din epipaleolitic.

În urma studierii materialelor obținute în amplele săpături de pe Valea Bistriței și a condițiilor stratigrafice, C. S. Nicolăescu-Plopșor conchide că începutul paleoliticului superior la noi corespunde primului interstadiu al glaciațiunii Würm, timp în care apare cultura aurignaciană [7].

Prin săpăturile din așezarea cu mai multe niveluri de locuire de la Cetățica I-Ceahlău, în 1957, s-a stabilit prezența celui mai vechi paleolitic de pe Valea Bistriței, aurignacianul inferior. Acest nivel este situat între 2,30 și 2,50 m adîncime și a fost atribuit interstadiului $W_1 - W_2$. Materialele ce s-au păstrat aici în majoritate sînt piese caracteristice, ele reprezentînd 87% din totalul celor descoperite. Între ele predomină lamele simple și așchiile, cele din urmă purtînd un evident caracter musterian. Nucleele în general sînt neregulate, numai două au forma prismatică. Răzuitoarele sînt lucrate pe lame și pe așchii, avînd diferite forme specifice paleoliticului superior. Este de remarcat că, alături de aceste piese, apar un vîrf musterian retușat pe ambele laturi și trei vîrfuri bifaciale. Materia primă folosită la prelucrarea uneltelor de aici constă din diferite roci locale, alături de care se remarcă și prezența în proporții reduse a silexului cretacic de Prut.

De o deosebită importanță pentru studierea și înțelegerea problemelor paleoliticului superior de început sînt materialele provenite din așezările cu mai multe niveluri de locuire descoperite pe terasele Prutului, la Ripiceni și Mitoc [8]. În așezarea de la Ripiceni-Izvor, descoperită de N. N. Moroșan și în care s-au întreprins ample săpături în ultimii ani de către sectorul paleolitic, s-au descoperit trei straturi de cultură musteriană,

[6] I. G. Șovkopleas, *Археологічні дослиджения на Україні (1917—1957)* Kiev, 1957, p. 38 — 39; P. I. Boriskovski, *Некоторые спорные вопросы Костенок*, în *KS*, nr. 78, 1960, p. 10.

[7] C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratori, *Șantierul arheologic Bicaz*, în *Materiale*, VII, p. 37 — 47.

[8] N. N. Moroșan, *op. cit.*; Al. Păunescu, *Raport asupra săpăturilor de la Ripiceni-Izvor* (în ms.); C. S. Nicolăescu-Plopșor și N. Zaharia, *Cercetările paleolitice din 1956*, în *Materiale*, V, p. 34 — 38.

cuprinse între 4,90 şi 7,20 m adîncime, cărora li se suprapun alte trei straturi aurignaciene (inferior, mijlociu şi superior). În musterian, alături de aşchii cu planul de lovire faţetat, specifice levaloasianului, răzuitoare pe aşchii, vîrfuri de mînă în formă triunghiulară şi toporaşe (multe dintre ele cioplite bifacial), sînt prezente aşchiile lamelare, lamele şi nucleele alungite, care apar mai frecvent în stratul musterian final. În aurignacianul inferior se renunţă în mare parte la formele de unelte musteriene în favoarea tehnicii lamelare, care începe să predomine, păstrîndu-se ca forme mai vechi în special aşchiile cu planul de lovire faţetat. În celelalte două straturi aurignaciene se renunţă definitiv la tehnica aşchiară, inventarul litic de aici fiind reprezentat de unelte lucrate pe lame desprinse din nuclee prismatice, gratoare de diferite forme, burine, lame retuşate. Materia primă folosită la confecţionarea armelor de vînătoare şi a uneltelor de muncă este cremenea cretacică de bună calitate, ce se găseşte din abundenţă atît în aluviunile Prutului, cît şi în depozitele de calcar aflate de-a lungul Prutului, cremene folosită în toate straturile de cultură din paleoliticul inferior, în musterian şi în paleoliticul superior.

O aşezare cu mai multe niveluri de locuire începînd din paleoliticul inferior pînă în paleoliticul superior s-a descoperit la Mitoc-Malul Galben. Spre deosebire de aşezarea de la Ripiceni-Izvor, unde inventarul litic caracteristic abundă, la Malul Galben-Mitoc, piesele tipice sînt cu totul insuficiente pentru o încadrare sigură. După tehnica de cioplire a aşchiilor care predomină, musterianul de aici îşi face apariţia la adîncimea de 10, 15 m. Mai sus, alături de tehnica aşchiară musteriană, apar primele elemente ale desprinderii lamelare, care devine din ce în ce mai precisă şi mai evoluată.

În 1956 şi 1963 s-a descoperit şi săpat parţial o nouă aşezare la Mitoc, pe locul numit „Valea Izvorului", cunoscută şi sub numele de „Dealul Sărăturii"[9]. Asupra acestei recent cercetate aşezări vom insista mai mult, materialele din ultima campanie fiind inedite.

Aşezarea se află în partea de apus a Mitocului, pe platoul tăiat de o vale formată prin scurgerea apelor provenite din ploi şi zăpezi. Sub malul stîng al văii, acolo unde ea se uneşte cu albia rîului Ghireni, curge un izvor puternic, care a dat şi denumirea de „Valea Izvorului".

La suprafaţa platoului şi mai ales în pantele văii se găsesc numeroase silexuri, unele cu forme de unelte specifice paleoliticului, altele, şi cele mai numeroase, fiind spărturi atipice, care, fără îndoială, reprezintă dovezile unei cioplIri intenţionate a pietrei încă în vechime.

În strat, dovezile de cultură materială în principal apar concentrate în trei niveluri, cuprinse între 0,50 şi 2,20 m adîncime.

Piese cu caracter musterian se întîlnesc în aceeaşi măsură în toate cele trei straturi. Menţionăm că de la suprafaţa solului şi pînă la —2,20 m nu avem straturi absolut sterile din punct de vedere arheologic. Cele trei straturi de care aminteam mai sus reprezintă concentrări mai puternice ale inventarului litic de aici. Între ele însă, deşi mai rar, piesele continuă

[9] C. S. Nicolăescu-Plopşor şi N. Zaharia, *op. cit.*, p. 35 — 36; M. Bitiri, *Raport asupra săpăturilor de la Mitoc „Valea Izvorului"* (în ms).

să apară în mod curent, faptul explicîndu-se, probabil, prin poziția în pantă a așezării, unde a existat o continuă acțiune de deflație, datorită apelor de șiroire.

În stratul de sus, cuprins între —0,40 și —0,60 m, piesele caracteristice sînt puține, în comparație cu spărturile și așchiile atipice, ele fiind reprezentate în special de așchii lamelare, unele dintre ele cu urme de retuș de uzură pe margine, răzuitoare și așchii triunghiulare cu planul de lovire fațetat. Tot aici s-a găsit și o unealtă — „toporaș" — cu un capăt bifacial ascuțit și știrbit în urma utilizării și lame cu scobituri laterale. O așchie atipică în stare fragmentară poartă urme de retușare intenționată și o scobitură adîncă în corpul piesei. Cele mai numeroase piese caracteristice din această așezare, după cum și spărturile cele mai abundente (în unele locuri peste 100 de exemplare la m²), se concentrează între —0,80 și —1,30 m. Nucleele sînt caracteristice în general prin forma lor alungită cu unul sau două planuri de lovire largi, din marginea cărora s-au desprins lame lungi, iar unele destul de înguste.

Doi bulgări nucleari cu suprafață largă și dreaptă la un capăt, cu formă aplatizată și ascuțită prin desprinderi bifaciale la capătul opus, au fost folosiți, probabil, ca toporașe la tăiat și despicat.

Un interes deosebit îl prezintă cele trei fragmente de vîrfuri de lance bifaciale. Tehnica cioplirii lor e cea cunoscută în musterian — retușarea în desprinderi largi adînci în suprafața piesei. Menționăm în mod special un vîrf de lance cu capătul de bază lipsă și cu vîrful puțin știrbit, piesă unică în felul ei ca proporții și ca corectitudine a tehnicii în care e lucrată. Deși fragmentară, dimensiunile actuale sînt : 16,5 × 5,6 × 1,4 cm. Vîrful piesei este ascuțit, baza probabil a fost rotunjită, ca și la cele două exemplare bifaciale descoperite în sondajul din 1956, de la care s-a păstrat doar partea bazală rotunjită. Baza rotunjită și vîrful ascuțit o au și vîrfurile bifaciale descoperite la Ripiceni-Izvor și cele descoperite de N. N. Moroșan în punctele „În Ponoară" și „La Moara Popii" lîngă satul Cuconeștii Vechi, pe malul stîng al Prutului, precum și cel de la Babin, piese atribuite solutreanului. Tot în tehnica bifacială sînt lucrate și cele două răzuitoare fragmentare pe așchii late. Amintim de asemenea prezența răzuitoarelor lucrate pe așchii și pe capăt de lamă groasă, tipologic specifice celor întîlnite în paleoliticul superior.

Cele mai numeroase sînt lamele cu forme diferite, începînd cu cele așchiare grosolane și sfîrșind cu cele subțiri, cu marginile regulate paralele.

Cîteva lame și așchii poartă din loc în loc retușe adînci în corpul pieselor, formînd astfel scobituri mai mici sau mai mari pe margine. Tot aici s-au descoperit așchii alungite și triunghiulare, unele cu planul de lovire drept, altele cu planul de lovire fațetat.

În complexul mai redus de materiale aflat la adîncimea de 1,90—2,15 m, situația continuă să fie aceeași, adică o combinație de forme lamelare cu cele așchiare, alături de două fragmente de unelte cioplite bifacial.

Materialul descoperit în acest punct reprezintă în întregul său un amestec de piese mai vechi specifice paleoliticului mijlociu și de piese caracteristice paleoliticului superior (nuclee prismatice, lame, răzuitoare) fără

a putea face deosebiri de tehnică și de tipuri de unelte pe adîncimi în cele trei straturi.

Materia primă este aceeași în toate complexele, adică silexul cretacic albastru, puternic patinat, și, în mai mică măsură, silex alb, ambele găsindu-se în imediata apropiere în depunerile calcaroase de la baza „Piscului Ghirenilor".

Avînd în vedere nivelul tehnic și tipologia majorității pieselor descoperite, complexul de la Mitoc-Valea Izvorului poate fi atribuit fazei de început a paleoliticului superior, în componența sa fiind prezente forme de unelte specifice culturilor mai tîrzii.

Stratigrafic, complexul apare mult prea sus pentru a putea fi datat în această perioadă.

După observațiile făcute la fața locului de C. S. Nicolăescu-Plopșor în 1956 însă, „loessul recent, cît și ultimul strat interstadial, au fost spălate, etapele de dezvoltare paleolitică de aici fiind incluse în loessul vechi și primele două loessuri recente, cu interstadiul respectiv". Așadar, complexul corespunde încadrării noastre atît tipologic cît și stratigrafic. Nu e exclusă nici posibilitatea unei strămutări a stratului, piesele avînd la suprafață un evident luciu de rulare.

Numărul mare al deșeurilor de prelucrare, bulgări nucleiformi abandonați din cauza unor defecțiuni în constituția rocii, uneltele tipice, în totalitatea lor în stare fragmentară, precum și materia primă aflată în imediata apropiere, pledează pentru existența în acest loc a unei așezări-atelier aparținînd unor cete de oameni primitivi buni cunoscători ai tehnicii așchiare și bifaciale mai vechi, precum și ai tehnicii lamelare.

Așadar, în Moldova, și în special pe Prut — unde materia primă este abundentă și de bună calitate și unde n-au lipsit nici condițiile optime unei vieți oarecum sedentare : apa în apropiere, vînatul și chiar adăposturile naturale (Stînca-Ripiceni) —, viața oamenilor paleolitici, care au pătruns aici încă în fazele incipiente ale paleoliticului, a continuat să existe și să se dezvolte liniștit, în așezări de lungă durată, ca la Ripiceni-Izvor și Mitoc-Malul Galben, sau mutîndu-se pentru o durată mai scurtă în apropierea sursei de materie primă.

În nord-vestul (ținutul Oașului) [10] și vestul (Banat) [11] țării situația este cu totul alta. Așezările paleolitice din aceste regiuni nu reprezintă urme de locuire îndelungată local dezvoltate. Astfel la Boinești [12] și la Remetea [13] (r. Oaș), unde se cunosc pînă acum trei așezări paleolitice cu mai multe niveluri de locuire, deși straturile se suprapun și cronologic se succedă, ele nu reprezintă o dezvoltare continuă. În fiecare dintre cele trei așezări avem cîte un strat de cultură musterian superior final, în care sînt prezente unelte musteriene tipice lucrate în tehnica așchiară, precum și forme lamelare destul de rudimentare, ceea ce ne-a determinat să atribuim aceste complexe fazei de trecere de la paleoliticul mijlociu la paleoliticul superior.

[10] M. Bitiri, *Палеолит в Цара Оашулуй* în *Dacia*, N.S., IX (în pregătire).
[11] Fl. Mogoșanu, *Noi descoperiri paleolitice în Banat* (în ms.).
[12] M. Bitiri, *Așezarea paleolitică de la Boinești*, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 167.
[13] M. Bitiri, *Săpăturile paleolitice de la Remetea*, în *Revista muzeelor*, I, 1965.

Începutul acestei faze este legat de așezările din peșterile carpatice, unde musterianul cunoaște o lungă dezvoltare, sfîrșind printr-o fază în al cărei inventar litic predomină toporașele, vîrfurile de mînă, răzuitoarele și așchiile tipice musteriene, dar în care apar și primele lame lucrate într-o tehnică rudimentară. Astfel de situații s-au descoperit în nivelul III din peștera Bordul Mare de la Ohaba Ponor [14] și în stratul musterian evoluat din galeria musteriană de la Baia de Fier [15], unde s-a descoperit craniul unui *Homo sapiens fossilis*.

Din săpăturile mai vechi menționăm peștera de la Cioclovina (Transilvania), descoperită în 1911 de Roska Marton, care a săpat aici în mai multe campanii între 1921 și 1927.

Așa cum reiese din lucrarea *Paleoliticul Ardealului*, prin secțiunile deschise în mijlocul peșterii au ieșit la iveală materiale care au putut fi atribuite musterianului tipic, aurignacianului inferior și mijlociu. Uneltele de muncă sînt lucrate din diferite roci locale, ca jaspul și cuarțitul, alături de care s-a folosit și osul, acesta din urmă fiind prelucrat prin retușare, ca și piatra. Din această peșteră provine și un craniu uman fosil care aparține, după determinările prof. Fr. Reiner și prof. I. Simionescu, unei femei în vîrstă de 30—40 de ani, de tip *Homo sapiens fossilis*.

Un interes deosebit pentru tema noastră îl prezintă materialele musteriene și aurignaciene inferioare provenite din săpăturile lui Roska Marton din 1913 și 1921, în peștera Igrița din Transilvania, materiale publicate, din păcate, foarte sumar. În prezent, întreaga colecție (sau poate numai parțial) este păstrată în depozitele Muzeului de arheologie din Cluj. Specific pentru această peșteră este faptul că, alături de puținele instrumente lucrate din cuarțit alb, predomină uneltele lucrate din os, în special vîrfuri de lance și străpungătoare. Roska Marton socotea că, din lipsa materialului litic potrivit confecționării uneltelor, oamenii primitivi s-au folosit de os, pe care l-au cioplit ca și pe silex.

Deși în Carpații noștri sînt peșteri foarte numeroase, numai unele dintre ele au fost locuite de oamenii paleolitici ; se constată că aceste locuiri aparțin în marea lor majoritate culturii musteriene, documentată în diferitele ei stadii de dezvoltare. Tot în aceste straturi sînt documentate urme de foc alimentat cu lemne sau cu oase, în vetre special amenajate, cu o construcție complicată, sau în vetre simple de suprafață [16]. Abundența urmelor de foc, atît în vetre mai groase, care dovedesc o ardere îndelungată, cît și petele dese de arsură în diferite locuri la intrare sau în interiorul peșterilor demonstrează că metodele obținerii focului pe cale artificială erau cunoscute la sfîrșitul musterianului.

Ajunși în stadiul în care tehnica lamelară începe să se afirme, mai puțin în musterianul superior și mai mult în aurignacianul inferior, și deținînd metodele obținerii focului pe cale artificială, oamenii primitivi nu mai depindeau atît de mult de climă și loc. Ei au părăsit peșterile,

---

[14] C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratori, *Șantierul arheologic Ohaba-Ponor*, în *Materiale*, III, p. 41 — 51.

[15] C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratori, *Șantierul arheologic Baia de Fier*, în *Materiale*, III, p. 13 — 39.

[16] M. Bitiri, *Vetrele paleolitice în România*, în *SCIV*, XII, 1961, 1, p. 7 — 14.

retrăgîndu-se în regiunile deschise de cîmpie și deal, așezîndu-se pe terasele înalte ale rîurilor și pe dealuri cu versante abrupte, foarte necesare pentru vînatul prin hăituială. Retragerea diferitelor grupuri primitive din munți către șes în această perioadă se impunea ca o necesitate absolută din cauza numărului lor crescînd și a posibilităților de hrană reduse pe care le oferea spațiul și climatul de munte. Părăsind peșterile, de adăpostul cărora fuseseră legați vreme îndelungată, s-au retras către șes și deal, unde, pe lîngă vînat, li se oferea un cules bogat.

Numai în felul acesta se poate explica faptul că la sfîrșitul musterianului și la începutul paleoliticului superior cea mai mare parte a peșterilor din țara noastră au fost părăsite. Grupuri răzlețe au pătruns în unele dintre ele mai tîrziu (în paleoliticul superior) pentru perioade scurte de timp, lăsînd doar urme de foc și foarte puține unelte de piatră, cu totul insuficiente pentru a putea fi atribuite tipologic cu mai multă siguranță vreunei culturi cunoscute din această perioadă.

De altfel, la începutul paleoliticului superior și în tot timpul dezvoltării lui grupurile de oameni primitivi sînt într-o continuă mișcare. Așezările cu mai multe niveluri de locuire descoperite în Oaș, Banat, Muntenia și Moldova (în special pe valea Bistriței), niveluri ce aparțin unor culturi diferite sau unor amestecuri de culturi ai căror purtători au pătruns în locurile respective de pe alte meleaguri, fac dovada frecvenței mișcărilor.

Revenind la problema începutului paleoliticului superior pe teritoriul României, trebuie să arătăm că, prezentînd diferitele așezări al căror inventar îl putem atribui cu mai multă siguranță acestei perioade, nu ne-am oprit asupra factorului stratigrafic ; în stadiul actual, problema nu poate fi pe deplin rezolvată numai pe baza observațiilor de teren, fiind tot mai necesare diferite analize care încă nu s-au putut face.

Așa cum am arătat, pe baza observațiilor stratigrafice de teren făcute cu prilejul cercetărilor de pe valea Bistriței, C. S. Nicolăescu-Plopșor a ajuns la concluzia că faza de început a paleoliticului superior corespunde interstadiului $W_1—W_2$, interpretare ce a fost în general aplicată și la alte așezări pe baza comparației structurii, culorii și succesiunii straturilor loessoidale.

În ceea ce privește problema apariției tehnicii lamelare, constatăm că în peșteri aceasta începe să se formeze la sfîrșitul musterianului, fără a continua însă să se dezvolte în aceleași locuri. Purtătorii culturii musteriene părăsesc peșterile, continuînd să evolueze pe dealuri și pe terasele înalte ale rîurilor sub diferite influențe primite din afară, documentate atît prin diferitele forme ale uneltelor de muncă, cît și prin materia primă folosită.

Această interpretare este valabilă pentru numeroasele așezări din paleoliticul superior descoperite pînă acum pe teritoriul extracarpatic al României, făcînd excepție însă partea de nord-est, unde situația se prezintă cu totul altfel.

În această parte a țării, tehnica cioplirii pietrei cunoaște o lungă și progresivă dezvoltare, începînd din paleoliticul inferior și pînă în epipaleolitic. La baza culturii de tip aurignacian, în care tehnica cioplirii

uneltelor este cea lamelară, stă cultura musteriano-levaloasiană în mediul căreia ea începe să se formeze, dezvoltîndu-se ulterior în detrimentul tehnicii așchiare, specifică culturilor mai vechi.

În straturile de cultură ce aparțin începutului paleoliticului superior (aurignacianul inferior), formele musteriene continuă să fie prezente, renunțîndu-se la ele numai în faza mijlocie a dezvoltării acestei culturi. Poziția stratigrafică, tehnica de cioplire în continuă dezvoltare, materia primă mereu aceeași ne permit să tragem concluzia că în această parte a țării s-a petrecut o dezvoltare locală a tehnicii cioplirii pietrei, situație similară celei de pe Nistrul mijlociu. Influențele din afară vin mult mai tîrziu, în faza mijlocie a paleoliticului superior, cînd pe teritoriul țării noastre pătrund din est grupuri de paleolitici purtători ai culturii de tip gravettian.

Nu putem încheia prezentarea de față fără a ne referi pe scurt la vîrfurile bifaciale, prezente în unele straturi musteriene și aurignaciene inferioare de pe Prut, Ripiceni—Izvor și Mitoc—Valea Izvorului, la Cetățica pe valea Bistriței și în peșteri, ca Nandru, Baia de Fier și altele. Descoperirea acestor piese, fie izolat, fie în strat, a prilejuit numeroase discuții, ele fiind la început atribuite culturii solutreene [17], apoi celei szeletiene [18].

Tehnica bifacială a fost cunoscută purtătorilor culturii musteriene în general, ca și celor de pe teritoriul țării noastre, tot așa de bine ca și aceea a simplei ciopliri așchiare și a retușării. Vîrfuri grosolane, altele foarte frumoase și perfect lucrate s-au descoperit în straturile musteriene de la Ripiceni—Izvor [19]. Tot în mediul musterian aceste forme de unelte au apărut și în așezările din peșteri, la Nandru și la Baia de Fier. Avînd în vedere faptul că tehnica facială este recunoscută ca fiind specifică musterianului, apariția cîtorva vîrfuri lucrate în această manieră în musterianul nostru ni se pare firească, fapt care nu ne permite să le atribuim altei culturi decît celei în mediul căreia ele au fost descoperite.

La Cetățica și la Mitoc—Valea Izvorului aceste unelte au apărut în complexe specifice paleoliticului superior de început, dar aici ele sînt izolate și nu constituie un specific al așezărilor respective. După părerea noastră, vîrfurile bifaciale din complexele amintite fac dovada unei persistențe a vechii tehnici bifaciale, persistență ce izolat se manifestă și în cultura gravettiană (Ripiceni—Izvor). De altfel, după cum reiese și din cele expuse de noi și cum e în general cunoscut și acceptat, o dată cu începutul paleoliticului superior vechile maniere de cioplire a pietrei nu dispar complet, ci continuă să supraviețuiască în proporții reduse, ca un fenomen normal, în culturile de mai tîrziu, cu atît mai mult la începutul paleoliticului superior.

În concluzie, constatăm că pe teritoriul României tehnica lamelară începe să se formeze în musterianul superior și mai ales în etapa sa finală, socotită de noi ca o fază de trecere de la paleoliticul mijlociu la cel superior.

---

17 N. N. Moroșan, *op. cit.*, p. 69; Roska Marton, *Recherches nouvelles sur le solutréen de Transylvanie*, în *Bull. Soc. Sci. Cluj*, 1929, t. IV, p. 85 — 86.

18 C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratori, *op. cit.*, în *Materiale*, VII, p. 37.

19 N. N. Moroșan, *op. cit.*, p. 72 — 73; Al. Păunescu, *op. cit.* (în ms.).

În această perioadă, cînd deosebim doar un început de desprindere lamelară a pietrei, locuitorii peşterilor carpatice îşi părăsesc vechile lor adăposturi, plecînd în căutarea unor condiţii de viaţă mai prielnice, determinaţi, probabil şi de unele schimbări climatice petrecute în vremea respectivă (W_1-W_2), urmele lor fiind găsite în unele aşezări de scurtă durată de tipul Boineşti şi Remetea (straturile musteriene finale).

Datorită intenselor mişcări de comunităţi petrecute la sfîrşitul interstadiului W_1-W_2 şi începutul lui W_2, aşezări cu un inventar specific fazei de început a aurignacianului, larg răspîndit mai tîrziu pe teritoriul ţării noastre, sînt reduse ca număr, fiind mai clar reprezentate în Moldova pe Prut, unde evoluţia culturii materiale a decurs mai liniştit.

În W_2 şi mai tîrziu, teritoriul ţării noastre este intens populat de tabere de vînători, aflaţi pe o treaptă de dezvoltare mult mai avansată, ce corespunde aurignacianului mijlociu, acesta fiind rezultatul unui amestec de elemente locale cu influenţe străine masive.

MARIA BITIRI

К ВОПРОСУ О НАЧАЛЕ ВЕРХНЕГО ПАЛЕОЛИТА В РУМЫНИИ

РЕЗЮМЕ

Автор, основываясь на материалах, добытых в ходе произведенных до сих пор раскопок, описывает некоторые стороны жизни и деятельности первобытных людей, в том числе развитие техники и форм орудий труда и охотничьего оружия в конце мустьерской эпохи и начале верхнего палеолита на территории нынешней Румынии.

В работе отмечается, что с концом среднего палеолита, в первой половине четвертого оледенения (Вюрм), закончился важный период истории первобытного общества, который можно в основном охарактеризовать появлением *Homo sapiens* (то есть завершением процесса антропогенезиса) и завершением первой фазы развития техники оттесывания камня — этапа откалывания отщепов и оттесывания ядра. В то же время в рамках позднемустьерских комплексов наряду с характерными для указанной культуры типами орудий (ручные остроконечники и топорики, диск, скребло) все чаще появляются пластины и выделанные на них орудия.

На непосредственно следующем этапе — в нижнеориньякское время — появилось и усовершенствовалось призматическое ядрище, ставшее основой нового приема оттесывания — техники откалывания пластин. Таким образом, техника отделения пластин, возникшая в конце мустьерского времени, продолжает развиваться в рамках нижнеориньякской культуры и позднее становится преобладающей.

Однако возникновение и усовершенствование новой техники не привело к полному замещению древних форм орудий. На некоторых поселениях начала верхнего палеолита (Чахлэу-Четэцика I, горизонт I, Миток — Валя Изворулуй, позднее Рипичень-Извор, граветский слой)

наряду с орудиями, изготовленными путем отделения пластин, продолжали пользоваться — хотя и в ограниченном масштабе — треугольными отщепами, широкими скребками и двусторонними остроконечниками, столь часто встречающимися в мустьерских поселениях. Поскольку двусторонние остроконечники и даже остальные древние формы орудий весьма немногочисленны и не характерны для данных поселений, автор полагает, что они представляют собой нормальное явление продолжающегося бытования древнего элемента в рамках уже преобладающего нового.

Автор заключает, что на территории нынешней Румынии техника откалывания пластин начала слагаться в верхнемустьерское время, особенно на его последнем этапе, рассматриваемом как момент перехода от среднего к верхнему палеолиту.

В этот период, владея лишь зачатками техники откалывания пластин, обитатели карпатских пещер покидали свои давнишние убежища в поисках новых, более благоприятных условий жизни. Вероятно, их к этому побуждали и некоторые климатические перемены, происходившие в то время (W_1—W_2); их следы встречаются на некоторых временных стоянках типа Боинешть и Реметя (поздние мустьерские слои).

Вследствие усиленного передвижения общин в конце периода W_1—W_2 и в начале W_2 поселения с утварью, характерной для начала ориньякского времени и широко распространившейся потом, встречаются в небольшом числе. Они ярче представлены в Молдове, на побережье Прута, где развитие материальной культуры протекало менее бурно.

В период W_2 и позднее территория нынешней Румынии густо покрыта стоянками охотников, которые находились на более высокой ступени развития (соответствующей среднеориньякскому времени) в результате смешения местных элементов со значительными посторонними влияниями.

CONSIDÉRATIONS SUR LE DÉBUT DU PALÉOLITHIQUE SUPÉRIEUR EN ROUMANIE

RÉSUMÉ

Dans cet article, l'auteur présente certains aspects de la vie et l'activité des hommes primitifs, entre autres, celui de l'évolution de la technique et des formes des outils et des armes, survenues vers la fin du moustérien et le début du paléolithique supérieur de Roumanie, tel qu'il en ressort de l'étude des matériaux résultés des fouilles effectuées jusqu'à présent.

C'est ainsi que l'on constate que la fin du paléolithique moyen, première moitié de la quatrième glaciation (Würm), représente la fin d'une importante période de l'histoire de la société primitive, période qui peut être caractérisée en principal par l'apparition de l'*Homo sapiens*, c'est-à-dire par la conclusion du processus d'anthropogenèse et la fin de la première

phase de l'évolution de la technique de la taille de la pierre — l'étape du travail par éclatement et noyaux. En même temps, dans le cadre des complexes moustériens tardifs à côté des types d'outils spécifiques à cette civilisation (la pointe et la hachette à main, le disque et le grattoir) apparaissent de plus en plus fréquemment des lames et des outils travaillés sur lame.

Dans l'étape suivante — l'aurignacien inférieur — on constate l'apparition et le perfectionnement du nucleus prismatique, qui représente l'élément fondamental de la nouvelle manière de taille — la technique du détachement lamellaire.

Désormais, cette technique qui fait son apparition à la fin du moustérien, continuera à se développer dans l'aurignacien inférieur et deviendra plus tard dominante.

L'on constate toutefois que l'apparition et le perfectionnement de la nouvelle technique n'a pas abouti au remplacement complet des anciennes formes d'outils. Dans certains établissements du début de paléolithique supérieur (Ceahlău — couche inférieure de Cetăţica I, Mitoc — Valea Izvorului et plus tard Ripiceni—Izvor, couche gravettienne) à part les outils obtenus par détachement lamellaire, l'on rencontre encore, bien qu'en faibles proportions, les éclats triangulaires, les grattoirs larges et les pointes bifaciales, si fréquents dans les établissements moustériens. Vu que les pointes bifaciales et même les autres formes anciennes d'outils sont en nombre réduit, ne constituant pas un spécifique pour les établissements respectifs, on considère qu'ils ne représentent qu 'un phénomène normal de survivance des éléments anciens parmi l'élément nouveau qui déjà prédomine.

Ces éléments nous amènent donc à la conclusion que sur le territoire de la Roumanie la technique lamellaire commence à se former dans le moustérien supérieur et surtout dans son étape finale, considérée comme une phase de transition du paléolithique moyen au paléolithique supérieur.

Dans cette période, avec un faible commencement de détachement lamellaire de la pierre, les habitants des grottes carpatiques abandonnent leurs anciens abris, en partant à la recherche de nouvelles conditions de vie meilleures, déterminés probablement aussi par certaines modifications climatiques survenues à cette époque (W_1—W_2), leurs traces pouvant être retrouvées dans quelques campements de brève durée du type de Boineşti et Remetea (couches moustériennes finales).

A cause des intenses migrations de communautés effectuées vers la fin du W_1—W_2 et le début du W_2, les établissements à inventaire spécifique pour la phase initiale de l'aurignacien, largement répandus plus tard sur le territoire de Roumanie, nous apparaissent plus réduits en nombre, encore que plus fortement représentés en Moldavie vers le Pruth, où l'évolution de cette civilisation matérielle s'est déroulée paisiblement.

Dans le W_2 et plus tard, le territoire de la Roumanie se trouvai- fortement peuplé par des campements de chasseurs ayant atteint un niveau de développement beaucoup plus avancé, correspondant à l'aurignat cien moyen, comme conséquence du mélange des éléments locaux avec des massives influences étrangères.

DEPOZITELE DE BRONZURI DIN DOBROGEA

Perioada de maximă înflorire a metalurgiei bronzului, era aproape total nedocumentată în Dobrogea pînă la descoperirea între anii 1959 și 1962 a șase depozite de unelte, arme, podoabe și turte de bronz în această parte a țării noastre [1].

Multă vreme singurele documente cunoscute asupra vieții omenești din epoca bronzului în Dobrogea rămăseseră descoperirile făcute mai demult la Baia [2] și la Medgidia [3]. De asemenea unele descoperiri mici și izolate sînt atribuite epocii bronzului în rapoartele asupra unor periegheze făcute pe teritoriul regiunii [4]. Perioada în care a avut loc cea mai mare înflorire a metalurgiei bronzului, adică sfîrșitul epocii bronzului și Hallstattul timpuriu, rămînea însă complet necunoscută. Descoperirea celor șase depozite vine să completeze această lacună din trecutul Dobrogii și să dovedească intensitatea de viață și productivitate a acestei regiuni, atît de bogată din punct de vedere arheologic pentru alte perioade și epoci istorice.

În afară de depozitele de bronzuri, s-au mai făcut și alte descoperiri recente care aparțin aceleiași perioade. Astfel „la coada lacului Mangalia", în apropierea comunei Limanu, s-au găsit cîteva fragmente ceramice fără a se putea preciza condițiile și mediul arheologic, fragmente ce au asemănări și par să fie contemporane cu materialele care aparțin culturii Noua (fig. 1). De asemenea trebuie să amintim și despre descoperirea izolată a unor obiecte de bronz: o seceră cu buton la Nazarcea (r. Medgidia), în 1957 (fig. 6/1), o altă seceră cu buton, turtit prin ciocănire, de la Dăeni (r. Hîrșova), în 1958 (fig. 6/2), și un celt de la Sabangia (r. Istria), în

---

[1] Mulțumim pe această cale organelor de partid și de stat, tractoriștilor și colectiviștilor din localitățile în care s-au găsit depozitele de bronzuri din Dobrogea, pentru sprijinul pe care l-au dat la descoperirea, stringerea și cercetarea acestor depozite.

[2] V. Pârvan, *La „statue-menhir" de Hamangia*, în *Dacia*, II, 1925, p. 422 și urm.

[3] I. Nestor, *Dépôt (?) de bronzes de Medgidia*, în *Dacia*, V – VI, 1935 – 1936, p. 175 și urm.

[4] E. Comșa, *Contribuții la harta arheologică a Dobrogei de nord-vest*, în *SCIV*, IV, 1953, 3 – 4, p. 751.

SCIV, tomul 16, nr. 1, p. 17–42, București, 1965.

Fig. 1. — Fragmente ceramice de la sfîrşitul epocii bronzului descoperite la Limanu (r. Negru Vodă).

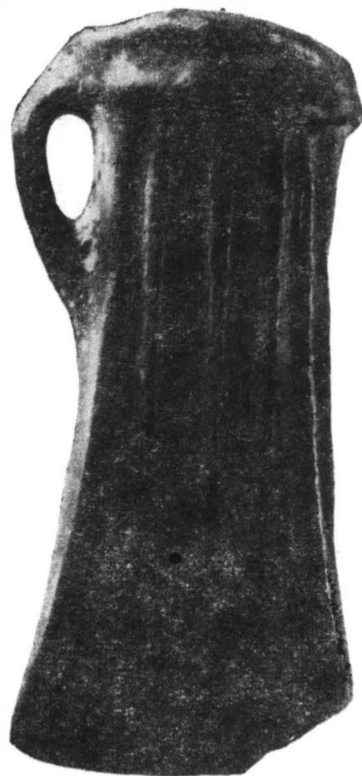

Fig. 2. — Celt de bronz descoperit la Sabangia (r. Istria).

1958 (fig. 2), care se află în Muzeul raional Tulcea. Cele două seceri, aparținînd unui tip foarte răspîndit, se pot data din Bronz D sau Hallstatt A [5].

Pentru a putea încadra descoperirile de bronzuri din Dobrogea în perioada istorică respectivă, în concordanță cu descoperiri similare din țara noastră și din Europa, am folosit cronologia lui Müller-Karpe, pentru care au fost stabilite la noi faze corespunzătoare pe baza descoperirilor de depozite de bronzuri din Transilvania [6].

Încadrarea cronologică a depozitelor din Dobrogea a fost făcută în raport cu cele mai apropiate analogii găsite în bronzul transilvănean și în descoperirile din celelalte regiuni ale țării, ca și din sudul Dunării și din nordul Mării Negre.

II. Depozitul de la N. Bălcescu (r. Medgidia)

Depozitul se compune din 18 piese: nouă celturi, șapte seceri, două fragmente de seceri. Greutatea totală = 2,458 kg. A fost descoperit în anul 1962 de tractoriști în timpul prașilei porumbului. Gheara prășitoarei nu a scos la suprafață decît 6 piese din depozit, celelalte obiecte ce alcătuiesc depozitul fiind găsite în sondajul efectuat ulterior. Depozitul fusese îngropat direct în pămînt, la o adîncime de 0,30 m. În apropiere nu s-au găsit nici un fel de alte urme arheologice.

1) *Secerile* (fig. 3/10—18), mai arcuite sau mai deschise, sînt asemănătoare cu numeroase seceri din depozitul de la Drajna de Jos, așa-numite „à patte" [7].

2) *Opt celturi* (fig. 3/2—9), toate de același tip, sînt asemănătoare cu celturi descoperite la Drajna de Jos [8] și la Rîșești [9] (care au însă toartă), dar mai ales cu cele de la Oinac [10] și de la Gorsko-Kossovo (R. P. Bulgaria)[11]. La unul dintre celturi (fig. 3/2) se observă pe o față un ornament format dintr-o linie curbă, ca un fel de omega, întîlnit și la Gorsko-Kossovo [12].

[5] Trebuie să amintim aici și despre depozitul de la Poarta Albă (r. Medgidia), cuprinzînd obiecte de podoabă de aur și de bronz, care se află la Muzeul național de antichități din București. Acest depozit datează din Hallstatt A (informație D. Berciu).

[6] H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Berlin, 1959, p. 144 — 288; W. A. von Brunn, în *PZ*, XXXVIII, 1960, p. 328 și urm.; M. Petrescu-Dîmbovița, *Date noi relativ la descoperirile de obiecte de bronz de la sfîrșitul epocii bronzului și începutul Hallstattului în Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, II — III. 1964, p. 265; M. Rusu, *Die Verbreitung der Bronzehorte in Transsilvanien vom Ende der Bronzezeit bis in die mittlere Hallstattzeit*, în *Dacia*, N. S., VII, 1963, p. 179.

[7] I. Andrieșescu, *Nouvelles contributions sur l'âge de bronze en Roumanie, le dépôt de bronzes de Drajna de Jos*, în *Dacia*, II, 1925, pl. V/1 — 3, 6 — 31, pl. VI/1 — 38.

[8] I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 363, pl. III/8.

[9] C. D. Vasiliu, *Movila Răbîii*, București, 1933, p. 107, fig. 16/a, b, c, d; p. 108, fig. 17/a, b, c, d; p. 110, fig. 18/d, a; M. Petrescu-Dîmbovița, *Contribuții la problema sfîrșitului epocii bronzului și începutul epocii fierului în Moldova*, în *SCIV*, IV, 1953, 3 — 4, p. 462, fig. 10/1, 2, 3, 4.

[10] Silvia Marinescu-Bîlcu, *Клад бронзовых изделий в Ойнаке*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 517 și urm.

[11] *Ebert*, *RL*, II, Berlin, 1935, art. *Bulgarien*, pl. 104/d.

[12] *Ibidem*, pl. 144/e.

Fig. 3. — Depozitul de bronzuri de la N. Bălcescu (r. Medgidia).

Toate celturile de acest tip din depozitul de la N. Bălcescu, deşi foarte asemănătoare între ele, au fost turnate în tipare diferite. Ele nu poartă urme de utilizare.

3) *Al nouălea celt* (fig. 3/1), deosebit de celelalte, este de un tip rar. Nu are toartă, iar ornamentul, format din linii paralele arcuite, are asemănări cu acela al unor celturi descoperite în bazinul Niprului [13], de care se apropie şi prin decorul cu linii verticale situate sub marginea îngroşată a gurii. Acest celt se deosebeşte de grupul celorlalte şi prin faptul că a fost finisat şi utilizat. De asemenea şi patina este deosebită.

Depozitul de unelte de la N. Bălcescu este cel mai vechi dintre depozitele de bronzuri descoperite pînă acum în Dobrogea şi se încadrează, pe baza analogiilor existente, în faza bronz D. El dovedeşte că în această vreme exista o unitate între produsele locuitorilor din Dobrogea şi cele din R. P. Bulgaria, din Muntenia (Drajna de Jos şi Oinac) şi din Moldova unde influenţele răsăritene, prezente şi în depozitul de la N. Bălcescu, erau mai puternice (ex. secera de la Rîşeşti). Pînă la noi descoperiri, am putea presupune că influenţa bronzului transilvănean nu se făcuse simţită direct pînă aici. Obiectele ce alcătuiesc depozitul de la N. Bălcescu fac parte din produsele specifice spaţiului extracarpatic.

II. Depozitul de la Gura Dobrogii (r. Medgidia)

Se compune din 24 de obiecte: un celt, 10 seceri, opt fragmente de seceri, trei cuţite, un brici, o turtă mică. Greutatea totală = 2,520 kg. A fost descoperit în 1962 de tractorişti în timpul aratului. Majoritatea pieselor au fost scoase de plug, cu excepţia a două seceri, un fragment de seceră, două cuţite, briciul şi turta care au fost scoase la iveală în cursul sondajului efectuat ulterior.

Şi acest depozit fusese îngropat direct în pămînt, la o adîncime de 0,30 m. În apropiere de locul descoperirii nu se află nici un fel de material arheologic.

Depozitul prezintă un interes deosebit prin tipurile de seceri şi de cuţite, prin existenţa briciului, element atît de rar în descoperirile de depozite, şi prin apariţia turtei.

1) *Celtul* (fig. 4/15) aparţine unui tip de asemenea caracteristic spaţiului extracarpatic, aşa-numitul „celt ardelean varianta răsăriteană"[14]. Unele exemplare similare, care ar putea sta la baza acestui tip, au fost găsite şi în Transilvania [15]. Analogie perfectă găsim însă în bazinul Niprului [16]. Şi acest celt este asemănător cu cele descoperite la Rîşeşti [17].

---

[13] A. M. Tallgren, *La Pontide Préscythique après l'introduction des métaux*, în *ESA* II, Helsinki, 1926, p. 181, fig. 4; A. I. Terenojkin, *Предскифский период на Днепровском правобережье*, Kiev, 1961, p. 122, fig. 84/7, 8; p. 125, fig. 85/3, 8.

[14] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 468.

[15] În Muzeul din Tg.-Mureş, inv. 2741, celt descoperit la Fîrtoş (informaţie de la M. Rusu). Celtul nu are însă gaură în formă de migdală pe una din feţe, ca cel de la Gura Dobrogii sau ca cele din bazinul Niprului.

[16] A. M. Tallgren, *op. cit.*, p. 147, fig. 82/2 şi chiar 3.

[17] M. Petrescu-Dîmboviţa, *op. cit.*, p. 462.

2) *Secerile și fragmentele de seceră* sînt deosebit de interesante, deoarece putem surprinde evoluția unor forme din altele. Astfel, constatăm existența unei serii de seceri (fig. 4/5—9, 18, 21) care reprezintă o evoluție

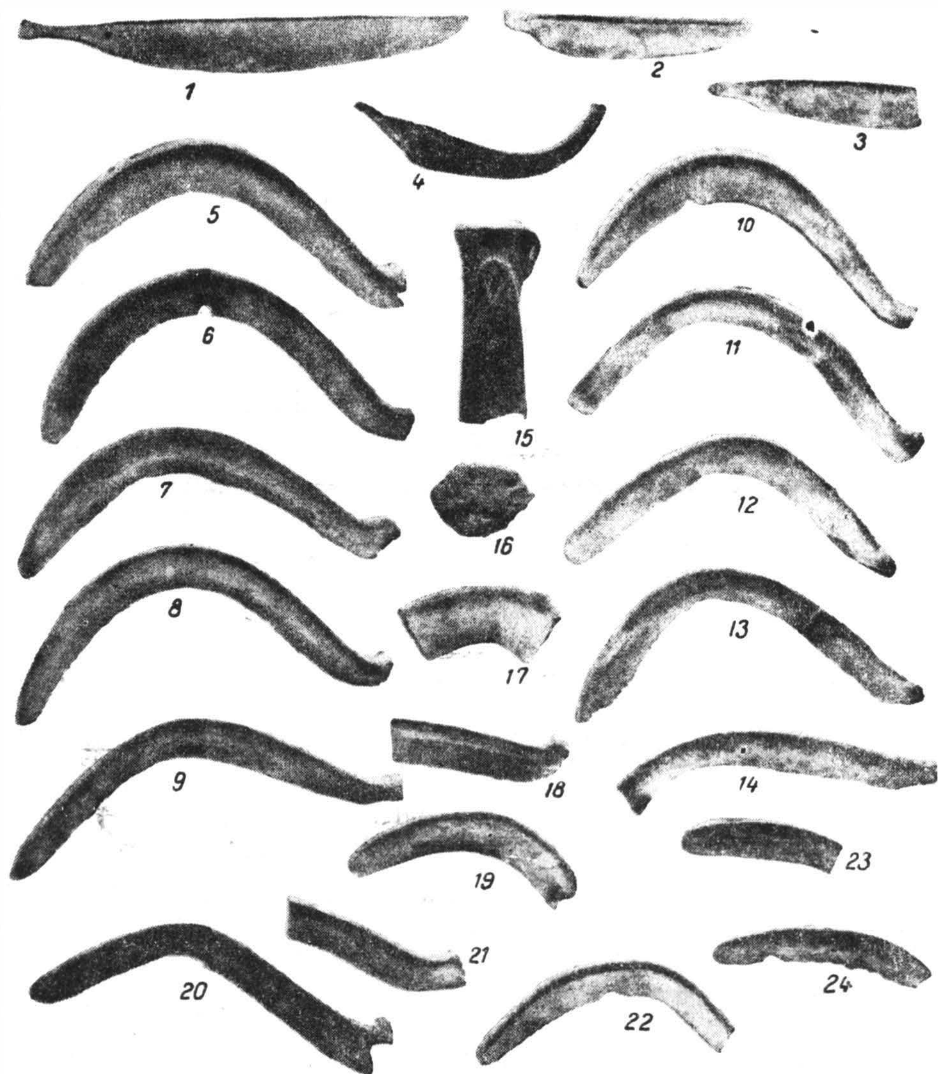

Fig. 4. — Depozitul de bronzuri de la Gura Dobrogii (r. Medgidia).

a tipului din depozitul de la N. Bălcescu, adică a secerilor numite „à patte" O altă grupă o formează secerile a căror terminație, incomplet finisată, este un buton (fig. 4/10—14) evoluat din coada așa-numitelor seceri „à

patte". A treia categorie (fig. 4/20) cuprinde o seceră de un tip destul de puţin cunoscut pînă acum, care a apărut însă sporadic şi în Transilvania [18].

În faţa acestei situaţii s-ar putea presupune că tipurile de seceri din depozitul de la Gura Dobrogii ar putea fi specific locale şi că în vremea respectivă (bronz D—Hallstatt A_1) era posibil ca unele forme de aici să se răspîndească destul de departe.

3) *Cuţitele.* Două dintre ele (fig. 4/2—3), de dimensiuni mai mici, pot fi puse alături de unele exemplare găsite în Transilvania, la Uioara [19] şi Şpălnaca [20]. Cel de-al treilea (fig. 4/1) este mult mai mare, cu tăişul arcuit şi cu partea opusă întărită printr-o nervură. Acest tip este necunoscut în ţara noastră şi nu am găsit analogii nici în alte regiuni mai mult sau mai puţin apropiate. Poate că este vorba de un produs specific local, ori de influenţe venite mai de departe.

4) *Briciul* (fig. 4/4), deşi în ţara noastră s-au făcut puţine descoperiri de acest fel, poate fi pus alături cu unul dintre fragmentele găsite la Uioara [21].

Acest instrument, împreună cu secerile despre care am vorbit mai sus, ne fac să fixăm datarea depozitului de la Gura Dobrogii în perioada de trecere de la bronz D la Hallstatt A_1.

5) *Turta* (fig. 4/16), de dimensiuni mici, ne atrage şi ea atenţia asupra existenţei unor ateliere locale de prelucrat bronzul.

Depozitul de la Gura Dobrogii este şi el specific spaţiului extracarpatic. Celtul şi secerile confirmă din plin acest lucru.

III. Depozitul de la Techirghiol

Se compune din 28 de piese: două celturi, un fragment de celt, 10 seceri şi fragmente de seceri, un mîner de sabie, o lamă de sabie, un vîrf de coif, opt fragmente de coif, patru turte. Greutatea totală = 2,383kg. A fost descoperit în anul 1959 de săteni în timp ce săpau în grădina Cooperativei agricole de producţie Techirghiol. La cercetarea făcută şi din informaţiile culese s-a constatat că depozitul fusese îngropat grupat la o adîncime de circa 0,70 m, pe panta lină ce coboară spre lac. În apropiere nu s-au găsit alte materiale arheologice.

În depozitul de la Techirghiol se poate observa de la început că toate obiectele ce-l compun sînt fragmentare, fiind rupte din vechime, cu excepţia unei seceri care este întreagă.

1) *Celturile.* Unul dintre ele (fig. 5/2) este fără toartă şi are tăişul retezat, fiind folosit astfel. Este un tip rar, neobişnuit de lung, dacă avem în vedere lipsa tăişului. Poate fi pus alături de un celt descoperit în Slo-

---

[18] J. Hampel, *A Bronzkor emlékei magyarhonban*, I, pl. CVIII/34 la Lázárpatak, şi II, pl. CXLVII la Şpălnaca.

[19] În Muzeul arheologic Cluj, inv. III 5265 şi III 4296 (informaţie M. Rusu).

[20] În Muzeul din Aiud, inv. 241 şi 245 (informaţie M. Rusu).

[21] În muzeul arheologic Cluj, inv. III 6074 (informaţie M. Rusu).

vacia [22]. Faptul că tăişul a fost retezat, probabil după ce se deteriorase, şi celtul a fost folosit ca un fel de ciocan, este neobişnuit. Un caz asemănător

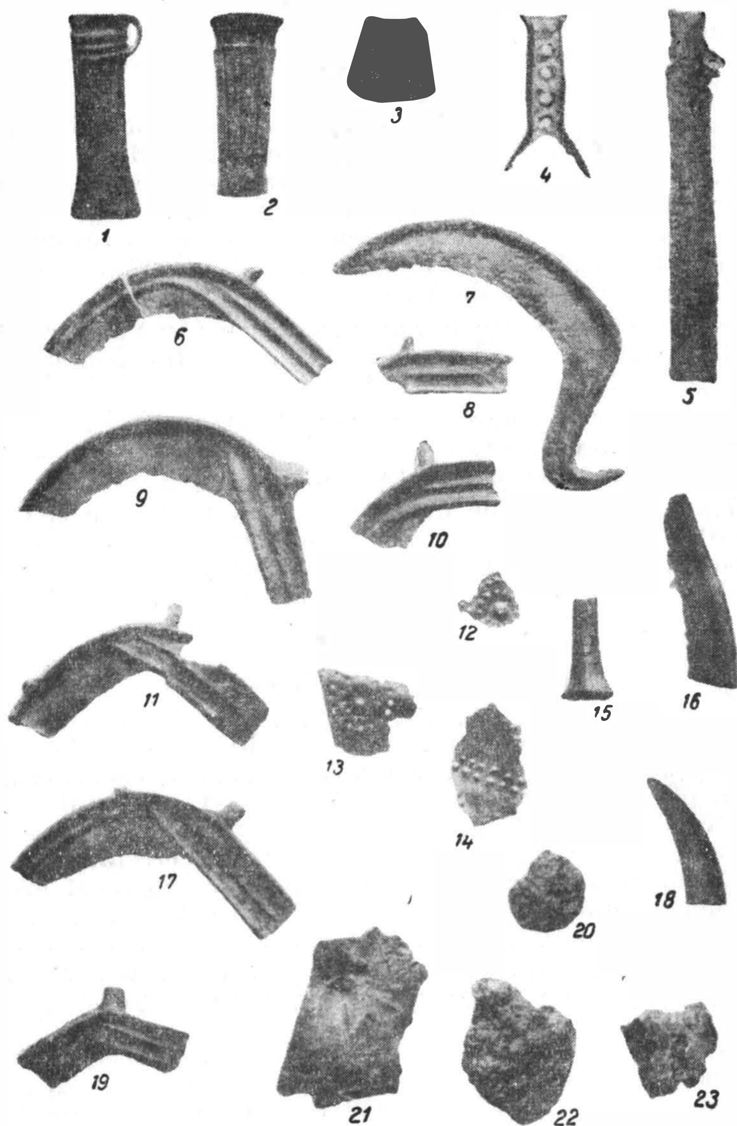

Fig. 5. — Depozitul de bronzuri de la Techirghiol.

prezintă un celt descoperit la Cheşereu (r. Marghita, reg. Crişana)[23].

[22] J. Hampel, *op. cit.*, I, pl. X/7.
[23] În Muzeul regional Oradea, inv. 1830 (informaţie I. Ordentlich).

Al doilea celt (fig. 5/1) are toartă și nici el nu aparține unui tip comun, pe care îl mai întîlnim însă la Muzsay [24] și în valea superioară a Tisei [25]. Celtul are o ruptură mare pe una din fețe. Din cel de-al treilea celt (fig. 5/3) nu se păstrează decît partea dinspre tăiș.

2) *Secerile.* Una singură este întreagă (fig. 5/7) și face parte din tipul secerilor cu cîrlig, atît de răspîndit, documentat prin numeroase exemplare, ca cele de la Țicud [26], Mociu [27], Drajna de Jos [28], Șpălnaca [29] etc. Fragmentele de seceri (fig. 5/6,8—11, 16—19) sînt de tipul cu limbă la mîner, avînd forme de asemenea mult răspîndite, specifice pentru perioada Hallstatt A. Analogii sînt nenumărate, dintre care cităm numai cîteva exemple din descoperirile făcute la Bocșa [30], Lázárpatak [31], Mesić [32], Sfîraș [33], Fesöboldad [34], Brestovik [35], Privina Glava [36] etc.

3) *Mînerul de sabie* (fig. 5/4) provine de la o sabie de tipul cu limbă la mîner. Lama sabiei trebuie să fi fost îngroșată la mijloc, cu secțiunea biconvexă, și se termina în partea de sus într-un triunghi masiv, care a făcut ca ruptura să detașeze mînerul, cu umerii ascuțiți, de partea cuprinsă între ei.

4) *Lama de sabie* (fig. 5/5) are vîrful lipsă, iar din mîner se păstrează numai partea inferioară. Are secțiunea biconvexă. Muchiile sînt foarte mult tocite. Aparține aceluiași tip ca și mînerul de mai sus și are analogii la Uioara [37].

5) *Vîrful de coif* (fig. 5/15) are corpul cilindric, gol în interior. În partea de jos se lățește și pe suprafața inferioară, aproape circulară, se observă urme de sudură, prin care se făcea legătura cu coiful propriu-zis. Partea de sus este ruptă. Poate fi pus alături de vîrfurile de coif de la Soarș [38], de la Gușterița [39] sau de la Șpălnaca [40].

6) *Fragmentele de coif*, dintre care trei ornamentate (fig. 5/12—14) și cinci simple, sînt mici și foarte subțiri (0,5 mm). Se pot face analogii cu fragmentele de coif descoperite la Uioara [41], care sînt însă mai groase.

---

[24] J. Hampel, *op. cit.*, I, pl. XII/8, și St. Foltiny, *Zur Chronologie der Bronzezeit des Karpatenbeckens*, 1955, p. 91/15 și pl. 62/6.

[25] K. Bernjakovič, *Bronzezeitliche Hortfunde des oberen Theisstales*, in *SlovArch*, VIII — 2, 1960, p. 385, și pl. IV/5.

[26] Roska, *Repertorium*, p. 176/nr. 177, fig. 209.

[27] *Ibidem*, p. 184/nr. 247, fig. 222.

[28] I. Andrieșescu, *op. cit.*, p. 380 — 383/pl. VII — X.

[29] Hortensia Dumitrescu, *Objets inédits du dépôt en bronz de Șpălnaca*, în *Dacia*, V — VI, 1935 — 1936, p. 211, fig. 8.

[30] J. Hampel, *op. cit.*, II, pl. CLXIV/7.

[31] St. Foltiny, *op. cit.*, p. 95/15 și pl. 68/1.

[32] F. Holste, *Hortfunde Südosteuropas*, p. 11 și pl. 19/24.

[33] *Ibidem*, p. 21 și pl. 32/32.

[34] *Ibidem*, p. 18 și pl. 33/30.

[35] Draga Garašanin, *Katalog metala*, Belgrad, 1954, pl. IX/3.

[36] *Ibidem*, pl. XV/11.

[37] În Muzeul arheologic Cluj (informație A. D. Alexandrescu și M. Rusu).

[38] În Muzeul Brukenthal Sibiu, inv. 11 992 (informație M. Rusu).

[39] *Ibidem*, inv. A. 546 (informație M. Rusu).

[40] Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, p. 221, fig. 15/4.

[41] În Muzeul arheologic Cluj (informație M. Rusu).

7) *Turtele* (fig. 5/20—23) sînt de mici dimensiuni, cu forme neregulate.

Depozitul de la Techirghiol, pe baza analogiilor făcute, se încadrează tipologic în marea arie de răspîndire a bronzului carpato-dunărean. De data aceasta nu mai găsim nici un element specific spaţiului extracarpatic, ci toate piesele sînt de provenienţă transilvăneană. Deşi două dintre obiecte : celtul fără toartă şi lama de sabie, par să fie mai vechi, din faza bronz D, toate celelalte piese datează din faza Hallstatt A_1, căreia trebuie să-i atribuim depozitul în întregime.

O deosebită semnificaţie are faptul că toate elementele care compun depozitul de la Techirghiol, în afară de secera cu cîrlig, sînt fragmentare, parcă rupte anume, sau scoase din uz după prea multă întrebuinţare. Apare evident faptul că ele urmau să fie returnate şi, dacă mai adăugăm şi existenţa turtelor, ajungem la concluzia că ne aflăm în faţa unui depozit care aparţinea unui mic atelier. Deci uneltele şi armele provenite din Transilvania pe calea schimbului intertribal, după deteriorare urmau să fie retopite şi turnate în formele noi ale unui atelier local. Nu putem crede că depozitul de la Techirghiol este un caz izolat în Dobrogea şi că singura materie primă de care dispuneau meşterii locali (sau poate şi ei veniţi de departe) o constituiau resturile produselor aduse din alte regiuni, ci, aşa cum pare să o dovedească depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă, dintr-o fază mai tîrzie, erau exploatate şi zăcămintele locale de cupru.

IV. Depozitul nr. 2 de la Sîmbăta Nouă (r. Hîrşova)

Se compune din opt piese : două celturi, cinci seceri, o turtă. Greutatea totală = 2,090 kg. A fost descoperit în toamna anului 1961, în timpul aratului. Un celt şi secerile au fost găsite de tractorişti, iar celălalt celt şi turta au fost găsite în cursul cercetărilor făcute în primăvara anului 1962.

Şi acest depozit a fost îngropat direct în pămînt, la o adîncime de 0,30 m, iar în apropiere nu se afla nici un fel de alt material arheologic.

1) *Celturile.* Unul dintre ele (fig. 6/3) este asemănător cu un celt de la Techirghiol şi cu exemplare descoperite la Uioara [42], iar celălalt (fig. 6/4) are de asemenea analogii cu celturi din Transilvania, ca cele de la Uioara [43], Arminiş [44], Zlatna [45].

2) *Secerile* se pot împărţi în două tipuri : seceri cu cîrlig (fig. 6/7—10), în număr de cinci, şi o seceră cu limbă la mîner (fig. 6/6). Pentru secerile cu cîrlig sînt valabile analogiile făcute la secera cu cîrlig de la Techirghiol, iar pentru cea cu limbă la mîner sînt valabile analogiile pentru acelaşi tip de seceri din depozitul de la Techirghiol.

3) *Turta* (fig. 6/5) este de asemenea de mici dimensiuni.

---

[42] În Muzeul arheologic Cluj, inv. III 4 947 şi III 4 929 (informaţie M. Rusu).
[43] În Muzeul arheologic Cluj, inv. 5 166.
[44] În Muzeul Brukenthal Sibiu, inv. 1 634 (informaţie M. Rusu).
[45] În Muzeul din Alba-Iulia, în curs de publicare de către Al. Popa şi I. Berciu.

Depozitul nr. 2 de la Sîmbăta Nouă, ca și cel de la Techirghiol, conține exclusiv obiecte specifice bronzului transilvănean, numai că, de

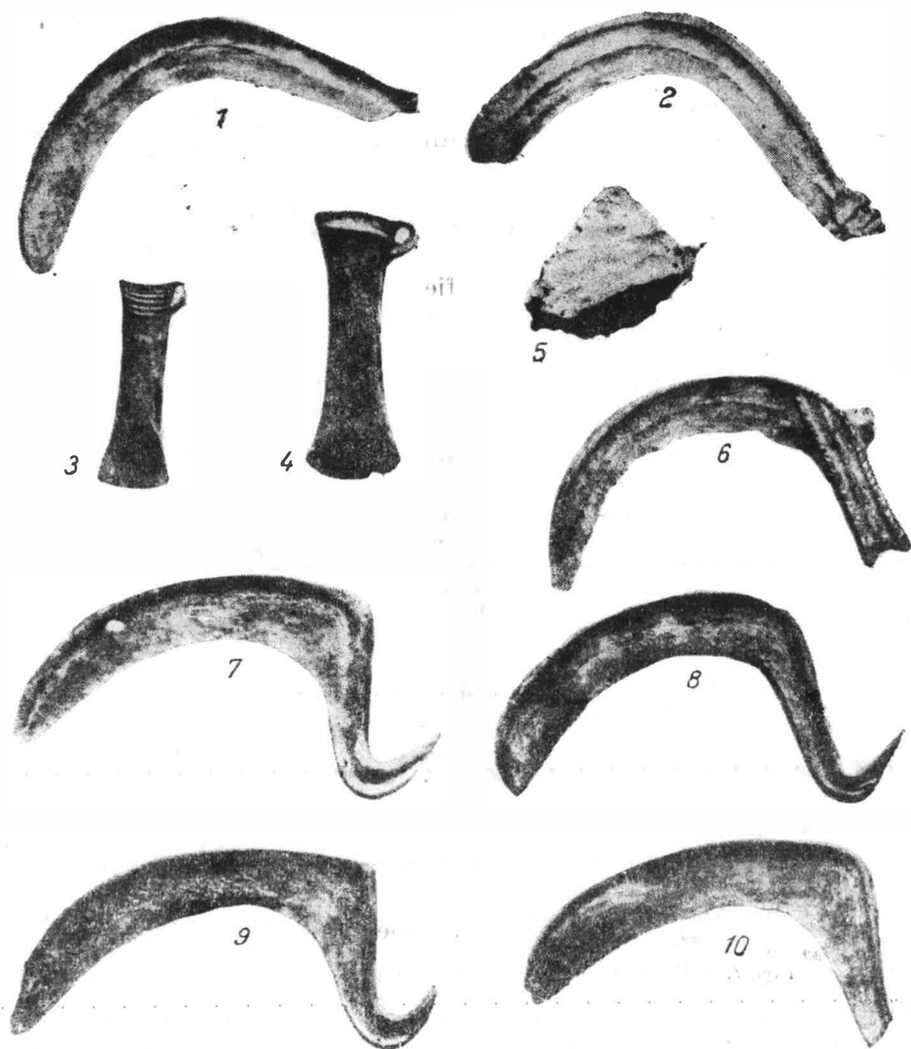

Fig. 6. — *1*, Secera de la Nazarcea (r. Medgidia); *2*, secera de la Dăeni (r. Hîrșova); *3 — 10*, depozitul de bronzuri nr. 2 de la Sîmbăta Nouă (r. Hîrșova).

data aceasta, uneltele sînt întregi, în bună stare de conservare. Și depozitul nr. 2 de la Sîmbăta Nouă, ca și cel de la Techirghiol, datează, după cum ne-o arată analogiile, din faza Hallstatt A_1.

V. Depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă (r. Hîrşova)

Se compune din 44 de piese : 34 de celturi, 8 seceri şi două turte. Greutatea totală, 17,305 kg. A fost descoperit întîmplător de sătenii

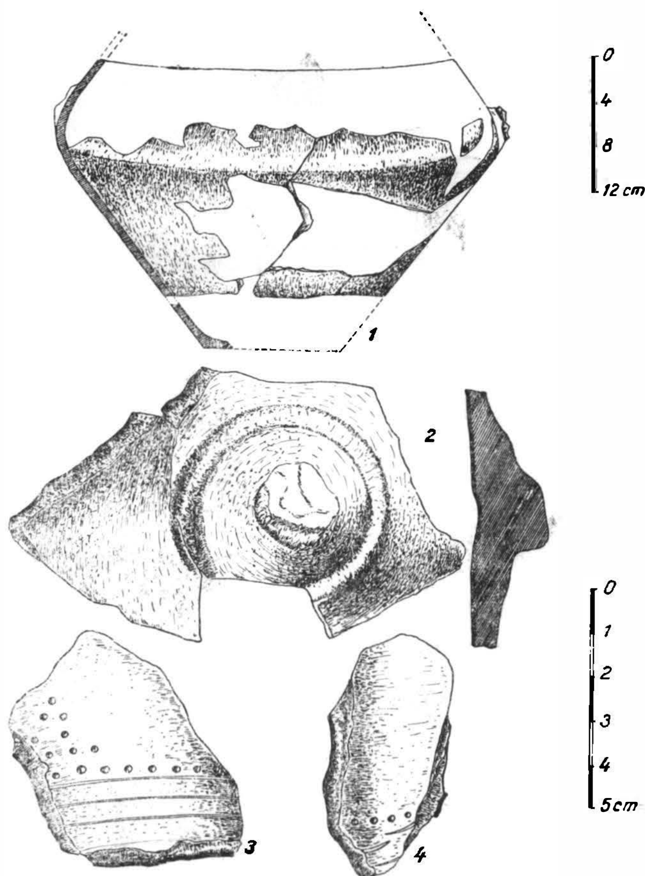

Fig. 7. — Fragmente din vasul în care a fost depus depozitul de bronzuri nr. 1 de la Sîmbăta Nouă (r. Hîrşova).

din satul Calfa, comuna Sîmbăta Nouă, care au scos 24 de piese, celelalte fiind găsite în timpul sondajului practicat ulterior.

Depozitul a fost ascuns într-un vas îngropat la mică adîncime (0,20 m), spart în timpul unei arături mai vechi, iar piesele din depozit au fost împrăştiate pe o suprafaţă de circa 4 m². Vasul, din care s-au găsit numai fragmente, nu a putut fi reconstituit decît parţial (fig. 7). El era destul de mare (diametrul maxim 0,42 m, înălţimea circa 0,75 m). Pasta de culoare închisă, lustruită la exterior, forma bitronconică cu apucători

plate pe linia de maximă bombare, decorul realizat prin puncte incizate şi prin pastile rotunde cu buton mic în mijloc, sînt caracteristice pentru Hallstattul timpuriu.

Depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă are la prima vedere o compoziţie destul de ciudată. Se află laolaltă unelte de provenienţă transilvăneană şi altele pe care credem că le putem considera de provenienţă locală. Îl vom împărţi deci de la început în două mari categorii: elemente de tip transilvănean şi elemente de tip „local"; primele sînt turnate într-un aliaj compact, de bună calitate, sînt finisate şi parţial întrebuinţate, celelalte au numeroase defecte de turnare şi de compoziţie a aliajului, sînt neşlefuite şi neutilizate.

Vom prezenta elementele ce compun cele două mari categorii:

a) *Elemente de tip transilvănean*

1) *Celturile*, în număr de 13, sînt de forme variate şi am găsit pentru ele numeroase analogii în bazinul carpato-dunărean. Întîlnim patru celturi cu plisc (fig. 8/1—4), de tipul celor de la Moigrad [46]. Tăuteu [47], Tg.-Mureş [48] etc., tip mult răspîndit în spaţiul carpatic, caracteristic pentru faza Hallstatt B_1. Întîlnim două celturi mici cu lama lăţită, fin ornamentate (fig. 8/6—7), de tipul celor de la Brăduţ [49] şi Horodenka [50] sau de la Vadul Crişului [51] şi Brad [52]. Celelalte celturi (fig. 8/5, 8—13) prezintă de asemenea analogii cu exemplare din bazinul carpato-dunărean, ca cele descoperite la Tg.-Mureş [53], Velem [54], Joseni [55], Ţelna [56] etc.

2) *Secerile*, în număr de opt (fig. 8/14—21), toate de tipul cu limbă la mîner, însă de forme şi dimensiuni diferite, au de asemenea analogii cu seceri descoperite în bazinul carpato-dunărean, caracteristice pentru faza Hallstatt B_1. Una dintre ele, cu forma aproape de potcoavă (fig. 8/14), este similară cu cele de la Sălard [57] şi Kenderes [58]. Celelalte sînt asemănătoare cu seceri descoperite la Joseni [59], Gyermel [60], Nagydém [61], Velem [62], Aranyos [63] etc.

---

[46] I. Nestor, *Ein Bronze-Depot aus Moigrad, Rumänien*, în *PZ*, XXVI, 1935, fig. 2/5 şi p. 37.

[47] Vl. Dumitrescu, *Le dépôt de la fin de l'âge du bronze, découvert à Tăuteni*, în *Dacia*, V — VI, 1935 — 1936, p. 226 — 227 şi fig. 2/1; M. Petrescu-Dîmboviţa, *Date noi cu privire la depozitul de bronzuri de la Tăuteu*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 84, fig. 1/2 — 6, 2/1—5.

[48] Fr. Holste, *op. cit.*, pl. 29/15.

[49] V. Pârvan, *Getica*, p. 309 şi urm., fig. 194. şi Roska, *Repertorium*, p. 33, nr. 30, fig. 29/4, 5.

[50] K. Zurowski, *Zabutki brązowe z mlodszej epoki brązu*, p. 223, pl. XI/9.

[51] Roska, *Repertorium*, p. 237, fig. 291.

[52] *Ibidem*, p. 50, fig. 47, şi J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. CCXLIX/3 a, b.

[53] Fr. Holste, *op. cit.*, p. 15, pl. 29/3.

[54] J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. CCXL/8.

[55] *Ibidem*, III, pl. CCVI/1.

[56] Fr. Holste, *op. cit.*, p. 18, pl. 34/3.

[57] J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. CCIV/10, şi St. Foltiny, *op. cit.*, p. 95/24, pl. 66/2.

[58] J. Hampel, *op. cit.*, II, pl. CLVII/18, şi St. Foltiny, *op. cit.*, p. 95/12, pl. 66/7.

[59] J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. CCV/17.

[60] *Ibidem*, II, pl. CLIX/17.

[61] *Ibidem*, III, pl. CXCV/22; St. Foltiny, *op. cit.*, p. 95/16, pl. 67/12.

[62] J. Hampel, *op. cit.*, III, pl. CLXXXV/19; St. Foltiny, *op. cit.*, p. 95/31, pl. 65/8.

[63] Fr. Holste, *op. cit.*, pl. 40/25.

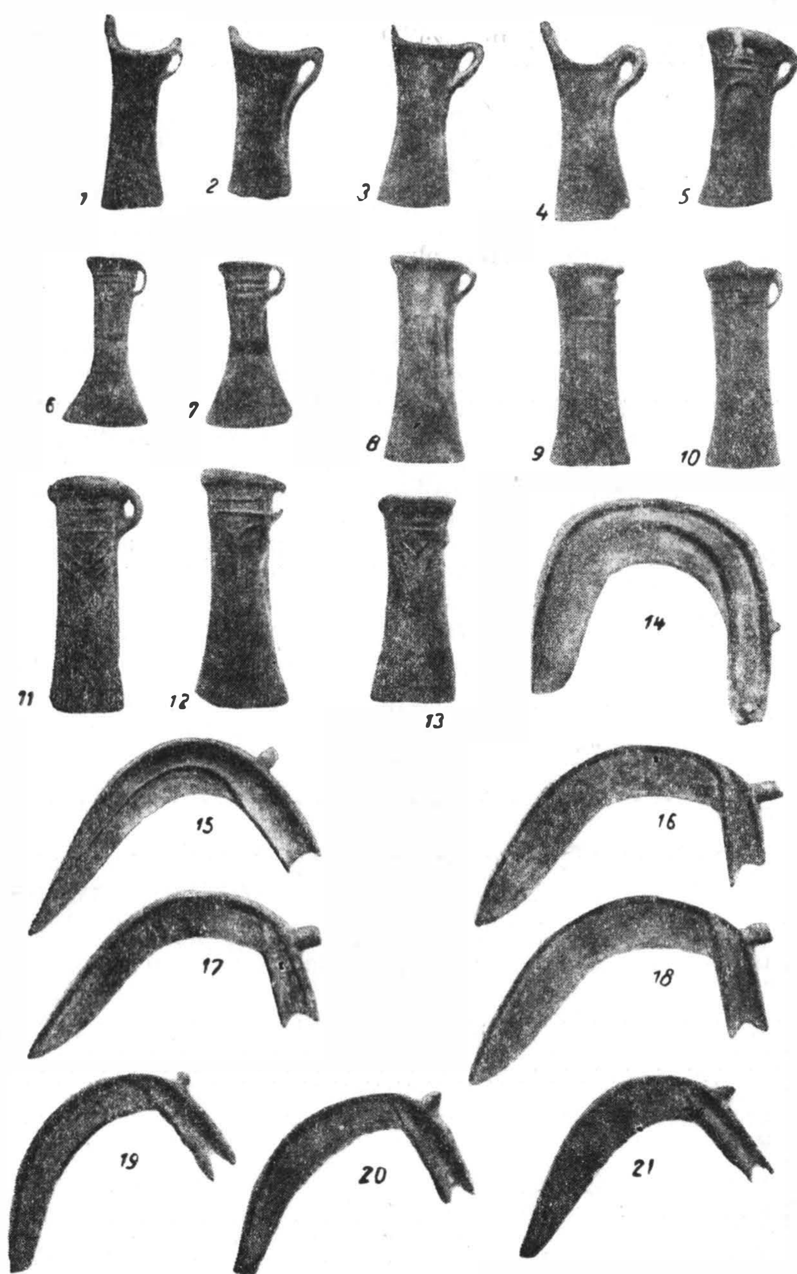

Fig. 8. — Obiecte de provenienţă transilvăneană din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă.

Elementele de tip transilvănean datează în întregime depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă în faza Hallstatt B_1.

b) *Elemente de tip „local"*

Această categorie de obiecte din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă este reprezentată prin două tipuri de celturi, care au fost turnate în numai două tipare, cîte unul pentru fiecare tip.

3) *Celturile de tipul I* (fig. 9/1—14), în număr de 14, au la bază o formă de celt cu fețele late, marcate printr-o linie continuă, arcuită la partea superioară, cam de felul celui de la Gura Dobrogii prezentat mai sus. Remarcăm că la celturile de tipul I de la Sîmbăta Nouă linia arcuită de demarcare a fețelor este ușor reliefată, așa cum o întîlnim în Oltenia la Hinova [64]. Și forma celturilor de la Hinova, cu tăișul lățit, este apropiată, așa că putem considera că un astfel de tip de celt stă la baza creării tipului I de la Sîmbăta Nouă. Celturile noastre au însă în plus un ornament format din linii oblice, parelele, în relief, cuprinse între manșonul buzei și o linie proeminentă, paralelă cu aceasta. Ornamente formate din linii mici verticale sau în unghi, situate sub manșon, găsim în bazinul Niprului [65], dar nu le putem considera prea apropiate de ornamentul celturilor noastre. Mai degrabă ne atrage atenția ornamentul celturilor de la Brza Palanka (Iugoslavia) [66], format din linii oblice, paralele, foarte dese însă în comparație cu cele de la noi. Am putea deci crede că celturile de tipul I de la Sîmbăta Nouă sînt formate pe baza unor influențe sud-vestice, avînd în vedere elementele de analogie existente în Oltenia și Iugoslavia. Menționăm existența unui celt de acest tip, provenit dintr-o localitate necunoscută, care se află în muzeul din Plovdiv [67].

4) *Celturile de tipul II* (fig. 9/15—21), în număr de șapte, au la bază o formă de celturi cu fețele delimitate numai în părți prin linii ușor reliefate și avînd o a treia linie mai scurtă în mijlocul feței. Acest prototip îl găsim tot în Iugoslavia, la Rudnik [68]. Ornamentul celtului de tip II de la Sîmbăta Nouă este format din linii reliefate, oblice, paralele, ce împodobesc manșonul.

Putem, așadar, să sugerăm ipoteza că aceste două tipuri de celturi sînt o creație locală, realizată pe baze și influențe sud-vestice. Ne bizuim și pe faptul că toate celturile au fost turnate în numai două tipare și pe calitatea proastă a producției, total diferită de cea a celturilor provenite din Transilvania. Aliajul este impur, cu numeroase goluri de aer; nu s-a răspîndit complet la turnare în interiorul tiparului. Unele dintre celturi au pe față găuri mici, care nu au fost anume făcute, ci sînt provenite mai degrabă din imperfecțiuni ale tiparului, ele repetîndu-se cam în același loc.

---

[64] D. Berciu, *Catalogul muzeului arheologic din Turnu-Severin*, în *Materiale*, I, 1953, p. 634, fig. 13.

[65] A. M. Tallgren, *op. cit.*, p. 181, fig. 105/13, și p. 183, fig. 106/8; A. I. Terenojkin, *op. cit.*, p. 120, fig. 83/1.

[66] Dragoslav Srejovici, *Tri praistoriske ostave iz istocine Srbije*, în *Starinar*, N.S., XI, 1960, p. 57, fig. 15, p. 58, fig. 16 și 17.

[67] Informație D. Berciu.

[68] Draga Garašanin, *op. cit.*, pl. XVI/1.

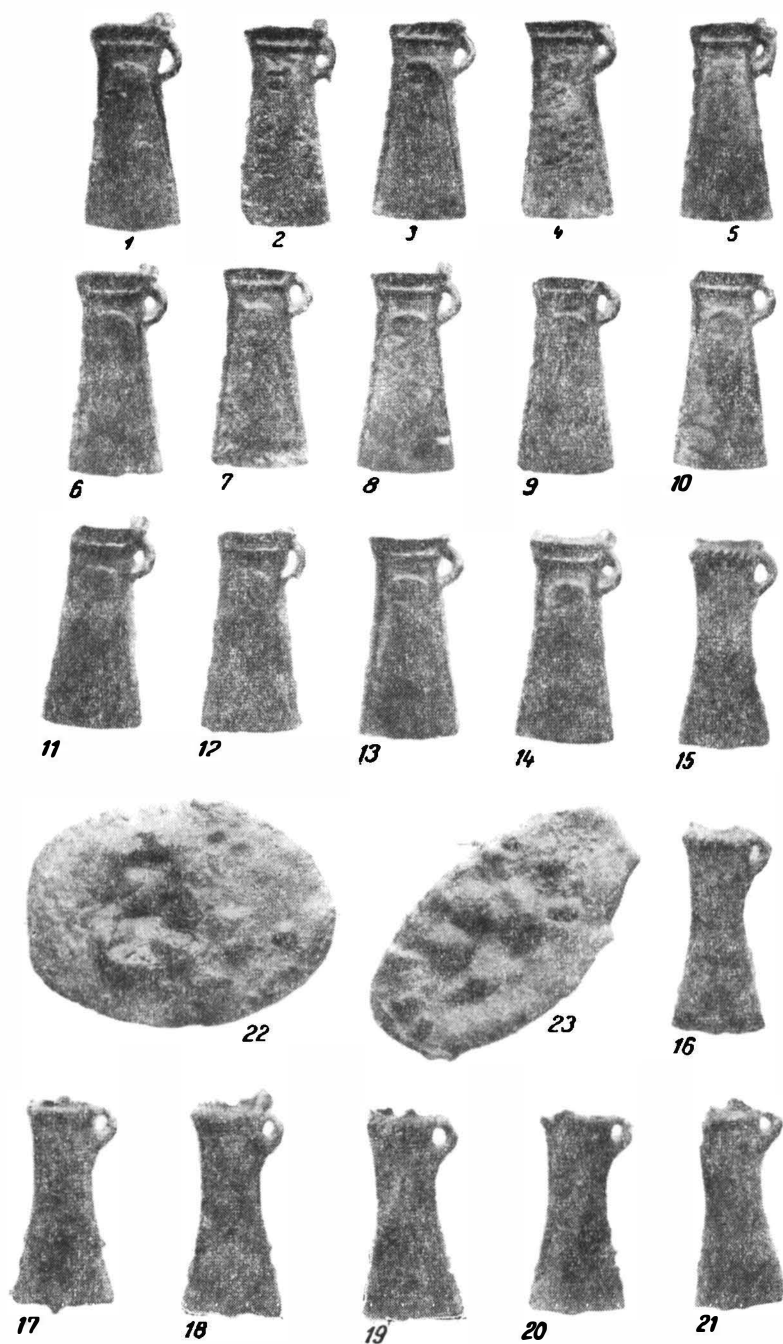

Fig. 9. — Celturi de tip „local" și turte de bronz din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă (r. Hîrșova).

5) *Turtele* (fig. 9/22—23), grele, de formă ovală, nu fac decît să întărească, prin existența lor, presupunerea că ne aflăm în fața producției unui atelier local.

Pe această linie menționăm faptul, pe care îl considerăm deosebit de semnificativ, că locul descoperirii depozitului nr. 1 de la Sîmbăta Nouă se află numai la 12 km depărtare de minele de cupru de la Altîn-Tepe. Din informațiile pe care le avem rezultă că aceste mine au putut avea în vechime, în straturile superioare, astăzi dispărute, resurse de cupru care să fi putut fi exploatate de locuitorii Dobrogei din trecutul îndepărtat.

VI. Depozitul de la Nastradin (r. Adamclisi)

Se compune din 27 de piese : 23 de brățări și fragmente de brățări și patru aplice de veșmînt (falere). Greutatea totală = 1,497 kg. A fost descoperit de tractoriști în timpul aratului, în toamna anului 1960. Fusese îngropat la o adîncime de 0,40 m, într-un vas care s-a spart. Descoperitorii au răscolit pămîntul în punctul respectiv și au adunat toate obiectele de bronz. Cîteva brățări au fost rupte și deformate. Cercetarea făcută apoi nu a dus la alt rezultat decît la adunarea a cîtorva mici fragmente din vasul spart, în cea mai mare parte nesemnificative. Pasta este de proastă calitate, aspră, de culoare brună-gălbuie. Un fragment de buză ne identifică forma dreaptă la gură a vasului. Există și un fragment ornamentat cu brîu alveolar.

În inventarul depozitului de la Nastradin sînt cuprinse obiecte de podoabă, brățări și aplice, destul de puțin caracteristice pentru o vreme anumită. Sînt forme care au avut o lungă perioadă de existență. Totuși, pe baza unor analogii mai apropiate, am ajuns la concluzia că acest depozit trebuie să dateze din faza Hallstatt B_3 sau Hallstatt C.

1) *Brățările*, în număr de 23 (fig. 10), au capetele subțiate. Acest lucru se vede numai la cele păstrate în întregime, fără rupturi vechi sau noi. ● singură brățară este ornamentată cu „frunzulițe de brad". Ornamentul este foarte tocit și abia se mai distinge. Unele brățări au secțiunea rotundă ; majoritatea însă au secțiunea biconvexă.

Deși asemănări cu brățările noastre găsim și în faze mai vechi ale dezvoltării metalurgiei bronzului, ca, de pildă, la Moigrad [69], totuși mai apropiate ni se par analogiile cu materialele aparținînd fazelor Hallstatt B_3 și Hallstatt C, cum sînt brățările de la Romos [70] și Dedrad [71] din Transilvania sau cele de la Stari Kostolac [72] din Iugoslavia.

2) *Aplicele* sînt în număr de patru. Două dintre ele, simple, în formă de calotă sferică (fig. 10/3—4), nu ne dau indicații de datare, deoarece această formă se întîlnește pe o durată foarte lungă, începînd chiar din

---

[69] I. Nestor, *op. cit.*, fig. 5/6, 6/1.
[70] În Muzeul Brukenthal Sibiu, inv. 12 018, 12 020 (informație M. Rusu).
[71] Muzeul Brukenthal Sibiu, inv. 12 041, 12 045 (informație M. Rusu).
[72] Georgijc Orlov, Vojislav Trbunovici, în *Starinar*, N. S., IX — X, 1958 — 1959, p. 278, fig. 2.

Hallstatt A_1, ca, de pildă, la Şpălnaca [73]. A treia aplică (fig. 10/2), cu partea centrală în formă de calotă şi cu marginile plate, ornamentată cu orificii rotunde şi cu împunsături, este de tip destul de rar. Analogie mai apropiată am găsit tocmai la Amberg (sud-estul Germaniei) [74]. Cea de-a

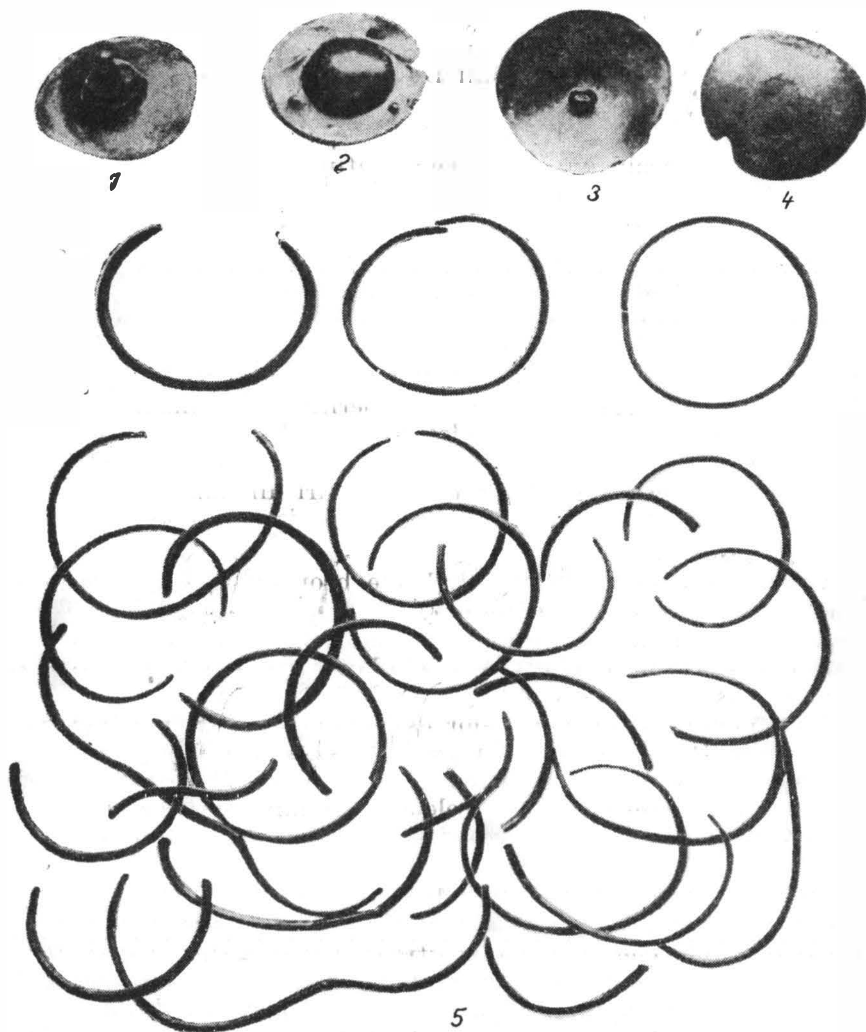

Fig. 10. — Depozitul de podoabe de bronz de la Nastradin (r. Adamclisi).

patra aplică (fig. 10/1), cu partea centrală ridicată, continuată printr-un vîrf ornamental rotund (umbo), decorată cu împunsături succesive, este

[73] H. Dumitrescu, *op. cit.*, p. 221, fig. 15/3.
[74] Walter Torbrügge, *Die Bronzezeit in der Oberpfalz*, Kallmünz, 1959, pl. 1/4.

apropiată de piese similare descoperite la Vîlcitrîn (R. P. Bulgaria)[75], care corespund şi ca datare (Hallstatt C). În sprijinul acestei datări vin şi fragmentele din vasul în care a fost ascuns depozitul, care, deşi puţine la număr şi destul de nesemnificative, nu pot fi mai vechi decît această vreme.

Depozitul de la Nastradin vine să completeze tabloul dezvoltării vieţii omeneşti pe teritoriul regiunii Dobrogea şi în această vreme tîrzie a metalurgiei bronzului.

Consideraţii generale. Descoperirile de bronzuri făcute în Dobrogea ne pun în faţa unor probleme complexe : continuitatea de viaţă, varietatea obiectelor, diversitatea formelor, influenţele, existenţa unei producţii locale, cine erau cei care foloseau aceste forme de cultură materială etc.

Pe baza descoperirii celor şase depozite se pot desprinde fapte şi ipoteze deosebit de însemnate pentru cunoaşterea vieţii şi frămîntărilor acestei regiuni în vremea de la sfîrşitul mileniului al II-lea şi începutul mileniului I î.e.n.

În primul rînd trebuie să subliniem continuitatea de viaţă şi de muncă a băştinaşilor dovedită prin descoperirile de bronzuri din secolul al XIII-lea pînă în secolul al VII-lea î.e.n. De la această dată încoace, viaţa localnicilor este cunoscută prin numeroase descoperiri de aşezări şi cimitire. Faptul că nu s-au făcut descoperiri din faza Hallstatt A_2 şi din Hallstatt B_2 nu înseamnă o întrerupere de viaţă, ci doar lipsa în momentul de faţă a materialelor.

Elementele ce compun depozitele de bronzuri de care ne ocupăm prezintă o mare varietate de obiecte, de forme şi de influenţe. Constatăm astfel că, alături de unelte, arme şi podoabe, frecvent întîlnite în depozitele de bronzuri (celturi, seceri, cuţite, brăţări, aplice), apar şi obiecte rare, cum sînt briciul de la Gura Dobrogii şi coiful de la Techirghiol. Subliniem şi faptul că prezenţa turtelor este aproape regulată (excepţie fac depozitele de la N. Bălcescu şi Nastradin). Numai în Transilvania, unde exista materie primă, se întîlneşte o atît de mare varietate de obiecte şi turtele sînt foarte numeroase. În celelalte regiuni ale ţării, turtele sînt extrem de rare, iar inventarul depozitelor se reduce de obicei la celturi şi seceri.

O altă caracteristică a depozitelor de bronzuri din Dobrogea o constituie existenţa unor forme diverse de elemente specifice, unele pentru Transilvania, altele pentru spaţiul extracarpatic. Astfel, depozitul de la Techirghiol şi depozitul nr. 2 de la Sîmbăta Nouă conţin obiecte specifice bronzului transilvănean, obiecte care au fost, se pare, aduse de acolo, aşa cum au ajuns şi în alte regiuni mai depărtate de centrul carpatic. Depozitele de la N. Bălcescu şi Gura Dobrogii sînt specifice spaţiului extracarpatic şi poartă amprenta unei producţii inferioare calitativ şi artistic faţă de cea din Transilvania. Depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă este mixt, conţinînd şi o varietate mare de produse provenite din Transilvania şi două tipuri de celturi de altă provenienţă, numite de noi locale.

---

[75] V. Mikov, *Златното съкровище от Вълчитрън*, Sofia, 1958, pl. I, II, XIV, XVII.

Este evidentă legătura locuitorilor Dobrogii cu Transilvania, documentată prin inventarele depozitelor de la Techirghiol și nr. 2 de la Sîmbăta Nouă, din Hallstatt A_1. Pare normală răspîndirea bronzului transilvănean în această vreme, de cînd datează uriașele depozite de la Uioara, Șpălnaca etc., dovezi ale apogeului metalurgiei bronzului acolo. Legături cu Transilvania au existat și în Hallstatt B_1, după cum ne-o arată parte din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă. Dobrogea făcea însă parte din spațiul extracarpatic. Depozitele cele mai vechi, de la N. Bălcescu și Gura Dobrogii, din bronz D și din timpul trecerii spre Hallstatt, conțin produse apropiate de cele din R. P. Bulgaria, Muntenia, Moldova și sudul U.R.S.S. De asemenea tipurile „locale" de celturi din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă nu au afinități directe cu bronzul transilvănean și sînt mai degrabă realizate pe linia dezvoltării unor elemente sud-vestice. Dacă despre produsele de tip transilvănean putem afirma că au putut ajunge în Dobrogea pe calea schimbului, ne rămîne să discutăm problema producției celorlalte obiecte.

Cele mai puternice argumente pentru susținerea existenței unei producții locale le constituie prezența turtelor și cele două tipuri noi de celturi din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă :

— celturile au fost turnate în numai două tipare, cîte unul pentru fiecare tip. Este greu de presupus că, dacă ar fi fost aduse din altă parte, așa cum sînt cele transilvănene din același depozit, să nu fi apărut o varietate mai mare de forme ;

— au numeroase defecte de turnare : goluri de aer, nepătrunderea aliajului în toate părțile tiparului, defecțiuni în tipar. Execuția nu a fost făcută la o temperatură suficient de înaltă. Din punctul de vedere al turnării, aceste două tipuri de celturi se deosebesc radical de cele provenite din Transilvania, care sînt net superior executate ;

— sînt nešlefuite, nefinisate ; resturile rămase de la turnare nu au fost înlăturate. Ele se prezintă sub forma în care au fost scoase din tipar, fără să li se mai fi adus vreo îmbunătățire ;

— cele două tipuri nu le-am mai întîlnit nicăieri (cu excepția celtului inedit din muzeul din Plovdiv, deci dintr-o regiune relativ apropiată), în nici o publicație din întreaga bibliografie consultată. Chiar dacă ele au la bază forme și ornamente întîlnite în sud-vest, nu există însă o analogie perfectă, așa cum am găsit pentru produsele transilvănene ;

— apropierea locului descoperirii de minele de cupru de la Altîn-Tepe nu face decît să ne întărească părerea că aceste celturi sînt de producție locală, producție bazată pe existența materiei prime în regiune.

Cele două turte masive din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă vin să susțină argumentarea noastră. Turte, ce-i drept mai mici, se găsesc și în depozitele de la Gura Dobrogii, nr. 2 de la Sîmbăta Nouă și de la Techirghiol.

Depozitul de la Techirghiol, așa cum se prezintă, constituie și el un argument pentru susținerea ipotezei existenței unei activități locale de prelucrat bronzul. Toate obiectele din depozitul de la Techirghiol sînt de proveniență transilvăneană, însă toate sînt mult uzate și rupte în

bucăţi, tocmai pentru a fi retopite. Existau deci ateliere mici care foloseau ca materie primă obiecte scoase din uz. Probabil că noile unelte sau arme care urmau să fie turnate ar fi fost realizate conform specificului spaţiului extracarpatic din care făcea parte şi Dobrogea.

Despre producţia elementelor de tip extracarpatic care compun cele două depozite mai vechi, de la N. Bălcescu şi de la Gura Dobrogii, putem crede că în această vreme (bronz D—trecerea spre Hallstatt), elementele transilvănene nu pătrunseseră pînă aici, dar această ipoteză ar putea fi infirmată în viitor. Mai interesant este să vedem dacă aceste depozite sînt rezultatul unei producţii locale sau sînt aduse din alte părţi. Noi tindem că credem că prima ipoteză este valabilă, bazîndu-ne pe următoarele argumente :

— posibilitatea ca în această regiune, unde se găsea materie primă, să fie executate tipuri de unelte răspîndite în regiuni lipsite de mine de cupru (Muntenia, Moldova) ;

— posibilitatea de a urmări evoluţia directă, aici, a unui anumit tip de seceri, de la cele „à patte" de tip Drajna din depozitul de la N. Bălcescu, la cele „à patte" mai evoluate din depozitul de la Gura Dobrogii, pînă la tipul de seceri cu buton din depozitul de la Gura Dobrogii ;

— existenţa în depozitul de la N. Bălcescu a unui mîner de seceră — rebut —, în cel de la Gura Dobrogii a turtei şi a unor fragmente de secеră, care nu aveau altă valoare decît ca material şi care puteau folosi pentru o eventuală returnare ;

— faptul că regiunea dintre Dunăre şi Marea Neagră, prin poziţia sa geografică era aptă nu numai ca să primească influenţe din alte părţi, dar şi ca să aibă forme de cultură materială proprii care să se răspîndească apoi spre regiunile învecinate. Acesta ar putea fi un motiv pentru care elementele din depozitele de la N. Bălcescu şi Gura Dobrogii au analogii cu elemente din spaţiul extracarpatic, dar unele unelte, cum sînt briciul şi cuţitul cel mare de la Gura Dobrogii, nu se întîlnesc în acelaşi spaţiu, poate pentru că nu au ajuns pînă acolo.

Rămîne ca viitoarele cercetări şi descoperiri să aducă noi lămuriri asupra producţiei locale de bronzuri, să infirme sau să întărească ipotezele noastre. Oricum, credem că nu greşim dacă afirmăm că, după Transilvania, Dobrogea ar avea cea mai mare importanţă pentru problemele legate de metalurgia bronzului, dintre toate celelalte regiuni din ţara noastră. Desigur că este necesară analiza amănunţită a compoziţiei tuturor pieselor din depozitele de bronzuri din Dobrogea. Analiza chimică făcută numai asupra a 2—3 obiecte din fiecare depozit nu a dat rezultate care să permită un comentariu mai amplu [76]. Totuşi putem remarca unele aspecte deduse din aceste analize :

— obiectele de producţie transilvăneană, atît din Hallstatt A_1, cît şi din Hallstatt B_1, păstrează aceeaşi proporţie de cupru : 90%. Proporţia de staniu variază între 4,2 şi 8,3%. În Hallstatt B_1 apare şi plumbul, în proporţie de 4% ;

[76] Analizele au fost executate în laboratorul de cercetări şi analize chimice şi industriale al Institutului politehnic din Bucureşti şi înaintate nouă prin certificatul nr. 55 din 23 martie 1963.

— produsele extracarpatice mai vechi (B D—H A_1) au o proporţie de cupru mai mare, între 93 şi 96,8%, şi o proporţie de staniu mai mică, între 0,8 şi 6%;

— celturile de producţie locală din depozitul nr. 1 de la Sîmbăta Nouă (H B_1) conţin cupru mai puţin (85%), un procentaj de staniu mai mare (9,6%) şi apare şi aici plumbul în compoziţia aliajului (3,5%);

— turtele conţin în special cupru (93—96%), puţin staniu (0,4—4%) şi alte elemente, în mici procente, dintre care remarcăm fierul, prezent la Techirghiol (1%) şi în turta din depozitul nr. 2 de la Sîmbăta Nouă (4,15%);

— calitatea superioară a produselor transilvănene se datoreşte păstrării aceluiaşi procentaj de cupru în compoziţia bronzului, bazat pe îndelungata experienţă şi tradiţie a meşterilor din marele centru metalurgic al Carpaţilor, în timp ce la produsele extracarpatice şi locale se observă variaţii în compoziţia aliajului, fapt care a dus la imperfecţiunile pe care le prezintă obiectele respective.

În ce priveşte valoarea istorică a acestor descoperiri, determinarea cauzelor care au dus la îngroparea depozitelor, cunoaşterea purtătorilor acestei culturi materiale, elementele componente ale depozitelor de bronzuri ne arată că populaţia Dobrogii din acele timpuri era strîns legată cu populaţia din nordul şi sudul Dunării şi cu cea din Moldova. Pe de altă parte, existau legături şi cu locuitorii din Transilvania, ale căror produse, după cum am văzut, ajungeau în număr mare pînă aici. Se mai remarcă şi existenţa unor elemente răsăritene, datorită influenţelor nord-pontice.

Teritoriul regiunii Dobrogea trebuie să fi fost, în vremea de care ne ocupăm, mult tulburat de mişcările triburilor şi poate şi de frămîntări sociale interne. Strîngerea obiectelor de bronz în mîna unei minorităţi a populaţiei dovedeşte creşterea procesului de diferenţiere socială. Ascunderea depozitelor arată că primejdia războaielor intertribale era permanentă. Mişcările populaţiei, ca şi compoziţia acesteia, nu pot fi însă cercetate mai amănunţit numai pe baza studierii a cîtorva depozite. Răspîndirea depozitelor şi descoperirilor izolate de bronzuri, deşi ocupă o suprafaţă destul de mare a regiunii, nu este suficientă pentru a avea o imagine clară a repartizării formelor de cultură materială dintr-o singură fază şi nici pentru cunoaşterea momentului infiltraţiilor şi influenţelor din afară.

A. ARICESCU

КЛАДЫ БРОНЗОВЫХ ИЗДЕЛИЙ В ДОБРУДЖЕ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает шесть кладов орудий, оружия и украшений из бронзы, найденных в Добрудже в период 1959 — 1962 гг. при проведении земледельческих работ. В дальнейшем на месте находки четырех

из шести кладов были заложены шурфы, дополнившие инвентарь кладов.

Клады относятся к концу бронзового века и началу гальштаттского времени (XIII—VII вв до н. э.), периоду почти совершенно не обоснованному в Добрудже. Упоминаются и несколько отдельных находок, относящихся к той же эпохе: обломки керамики, синхронной культуре Ноуа (рис. 1), два серпа с выпуклостью (рис. 6/1,2), один из которых был найден в Назарче, а другой в Дэени (р-н Хыршова), и кельт (рис. 2), найденный в Сабанджии (р-н Истрия).

Датировку кладов бронзы в Добрудже произвели на основании аналогий с другими однородными находками в Трансильвании и других областях страны, исходя из хронологии Мюллера-Карпе.

Клад из Н. Бэлческу (р-н Меджидия) состоит из 9 серпов и 9 кельтов (рис. 3). Он имеет аналогии в Мунтении (Дражна де Жос и Ойнак), в Молдове (Рышешть) и в НР Болгарии (Горска Коссова). Клад относится к фазе D бронзового века; составляющие его предметы характерны для внекарпатской зоны, непосредственного влияния трансильванских изделий не отмечается.

Клад из Гура Доброджей (р-н Меджидия) содержит 24 предмета: 1 кельт, 18 серпов и обломков серпов, 3 ножа, 1 бритву, 1 крицу (рис. 4). Представляемый кладом интерес заключается в том, что можно проследить развитие формы серпа типа Дражна до типа серпа с выпуклостью. Аналогии с находками в Рышешти, в Поднепровье, в Уиоаре и Спэлнаке позволяют датировать клад периодом перехода от бронзы D к Гальштатту A_1.

Клад в Текиргиоле состоит из 28 фрагментарных экземпляров— кельтов, серпов, мечей, шлема, криц (рис. 5). Отмечаются многочисленные аналогии в Дражне, Спэлнаке, Уиоаре и других центрах Трансильвании и Венгрии, поскольку клад содержит характерные для трансильванской бронзы изделия. Он восходит к периоду Гальштатт A_1. То, что все изделия разбили в древности с целью их переплавки, доказывает, что клад принадлежал небольшой местной мастерской.

Клад № 2 из Сымбата-Ноуэ (р-н Хыршова) состоит из 2 кельтов, 5 серпов, 1 крицы (рис. 6/3—10) и относится к фазе Гальштатт A_1; он содержит, как и клад из Текиргиола, изделия трансильванского происхождения.

Клад № 1 в Сымбата-Ноуэ (р-н Хыршова) был найден в сосуде, характерном для раннегальштаттского времени (рис. 7). Он состоит из 44 предметов (34 кельта, 8 серпов, 2 крицы), весящих 17,305 кг. Часть изделий (13 кельтов и серпов) трансильванского происхождения (рис. 8) и, учитывая многочисленные аналогии, позволяют датировать клад фазой Гальштатт B_1. Остальные предметы (21 кельт), отлитые лишь в двух формах (рис. 9/1—21), считаются изделиями местного производства по образцу кельтов из Олтении и Югославии. Эти изделия местного производства носят многочисленные следы низкокачественной отливки, обусловленной несовершенством форм, составом сплава и низкой температурой, при которой их отливали. Клад был найден на расстоянии всего лишь 12 км от месторождения медной руды в Алтын-

Тепе; это позволяет выдвинуть предположение, что необходимое для производства изделий сырье добывалось в указанном месте.

Клад из Настрадина (р-н Адамклиси) содержит 23 браслета и 4 фалеры (рис. 10). Он восходит к Гальштатту B_3 или Гальштатту С.

Находка шести кладов бронзовых изделий иллюстрирует неизвестный до сих пор в истории Добруджи период и свидетельствует о непрерывности обитания от XIII до VII в. до н.э. Большое разнообразие предметов и типов доказывает, что после Трансильвании Добруджа является вторым значительным центром периода расцвета металлургии бронзы. Наряду с многочисленными влияниями соседних областей здесь отмечается существование местного производства, по-видимому опиравшегося на местное сырье. Наличие бронзовых криц в большинстве кладов, два типа «местных» кельтов в кладе № 1 из Сымбата Ноуэ, обломки серпов — отходы в кладах из Н. Бэлческу и Гура Доброджей, а также состояние сохранившихся изделий клада из Текиргиола свидетельствуют о местном производстве в металлургическом центре Добруджи.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Обломки керамики конца бронзового века, найденные в Лимане (р-н Негру Водэ).

Рис. 2. — Бронзовый кельт, найденный в Сабанджии (р-н Истрия).

Рис. 3. — Клад бронзовых изделий из Н. Бэлческу (р-н Меджидия).

Рис. 4. — Клад бронзовых изделий из Гура-Доброджей (р-н Меджидия).

Рис. 5. — Клад бронзовых изделий из Текиргиола.

Рис. 6. — 1, серп из Назарчи (р-н Меджидия); 2, серп из Дэени (р-н Хыршова); 3—10, клад бронзовых изделий № 2 в Сымбата Ноуэ (р-н Хыршова).

Рис. 7. — Обломки сосуда, в котором был захоронен клад бронзовых изделий № 1 в Сымбата Ноуэ (р-н Хыршова).

Рис. 8. — Предметы трансильванского происхождения из клада № 1 в Сымбата Ноуэ.

Рис. 9. — Кельты «местного» типа и бронзовые крицы из клада № 1 в Сымбата Ноуэ (р-н Хыршова).

Рис. 10. — Клад бронзовых украшений в Настрадине (р-н Адамклиси).

LES DÉPÔTS DE PIÈCES EN BRONZE DE DOBROGEA

RÉSUMÉ

L'auteur présente six dépôts composés d'outils, d'armes et d'objets de parure en bronze découverts en Dobrogea, de 1959 à 1962, à l'occasion de travaux agricoles. Plus tard, sur le lieu d'emplacement de quatre des six dépôts on a effectué des sondages qui ont permis de compléter leurs inventaires.

Les dépôts sont datés de la fin de l'âge du bronze et du début du Hallstatt (XIIIe – VIIe siècles av. n.è.) période à peu près complète-

ment inconnue en Dobrogea. On mentionne également quelques découvertes isolées, pour la même époque : fragments céramiques contemporaines de la civilisation de Noua (fig. 1), deux faucilles à bouton (fig. 6/1,2) mises au jour, l'une à Nazarcea et l'autre à Dăeni (district d'Hîrşova) et un celt (hache à douille) (fig. 2) découvert à Sabangia (district d'Histria).

La délimitation chronologique des dépôts de pièces en bronze de Dobrogea a été faite sur la foi des analogies avec les autres découvertes du même genre, mises au jour en Transylvanie et dans d'autres régions du pays, en prenant comme point de départ la chronologie de Müller-Karpe.

Le dépôt de la localité de N. Bălcescu (*district de Medgidia*) se compose de 9 celts et 9 faucilles (fig. 3) et présente des analogies en Munténie à Drajna de Jos et Oinac, en Moldavie à Rîşeşti et en Bulgarie à Gorsko-Kossovo. Il date de la phase du Bronze D et les objets contenus sont caractéristiques pour la zone extra-carpatique, sans toutefois avoir subi l'influence directe des produits de Transylvanie.

Le dépôt de Gura Dobrogii (*district de Medgidia*) se compose de 24 pièces : 1 celt, 18 faucilles et fragments de faucilles, 3 couteaux, un rasoir et une tourte (fig. 4). Il est d'autant plus intéressant qu'il laisse entrevoir l'évolution des faucilles de type Drajna vers les faucilles à bouton. Les analogies avec les découvertes faites à Rîşeşti, celles du bassin du Dniepr, autant que celles d'Uioara et Şpălnaca, placent ce dépôt de la période de transition du Bronze D au Hallstatt A_1.

Le dépôt de Techirghiol comporte 28 pièces fragmentaires : des celts, des faucilles, des épées, un casque, des tourtes (fig. 5). Il présente de nombreuses analogies à Drajna, Şpălnaca, Uioara et dans d'autres centres de Transylvanie et de Hongrie, étant composé d'objets spécifiques au Bronze de Transylvanie. Il date du Hallstatt A_1 et si l'on tient compte du fait que toutes les pièces étaient brisées à cette date même, en vue de leur refonte, on considère que le dépôt appartenait à un petit atelier local.

Le dépôt n^c^ 2 de Sîmbăta Nouă (*district de Hîrşova*) composé de 2 celts, 5 faucilles, 1 tourte (fig. 6/3—10) appartient également du Hallstatt A_1 et contient, tel le dépôt de Techirghiol, des objets de provenance transylvaine.

Le dépôt n° 1 de Sîmbăta Nouă (*district de Hîrşova*) déposé dans un vase caractéristique pour le Hallstatt hâtif (fig. 7) est formé de 44 pièces (34 celts, 8 faucilles, 2 tourtes), pesant en total 17,305 kg. Une partie des objets (13 celts et les faucilles) sont d'origine transylvaine (fig. 8) et par leurs analogies ils précisent la date du dépôt dans la phase Hallstatt B_1. Les autres objets (21 celts), coulés seulement en deux moules (fig. 9/1—21), sont considérés d'origine locale ayant comme prototype les celts d'Olténie et de Jugoslavie. Ces objets de facture locale, présentent de nombreux défauts de fonte, dus aux déficiences des moules, à la composition de l'aliage et à la basse température à laquelle ils ont été coulés. Le lieu de la découverte du dépôt se trouve à peine à 12 km des mines de cuivre de Altîn-Tepe, ce qui peut nous suggérer le lieu de provenance de la matière première.

Le dépôt de Nastradin (district d'Adamclissi) se compose de 23 bracelets et de 4 phalères (fig. 10) et appartient au Hallstatt B_3 ou au Hallstatt C.

La découverte de ces six dépôts de pièces en bronze nous révèlent une période inconnue jusqu'à présent en Dobrogea, attestant d'une continuité de vie du XIIIe jusqu'au VIIe siècle av. n.è. La grande variété des objets et de leurs types dénote que la Dobrogea, après la Transylvanie, représente le second centre important de notre pays, quant à la métallurgie du bronze, durant sa période d'épanouissement. Hormis les nombreuses influences des régions avoisinantes observées, on constate l'existence d'une production locale tributaire, semble-t-il, de la matière première de la région. L'apparition des tourtes en bronze dans la majeure partie des dépôts, les deux types de celts « locaux » du dépôt n° 1 de Sîmbăta Nouă, les fragments de faucilles — rebuts évidents, — des dépôts des localités de N. Bălcescu et de Gura Dobrogei, ainsi que l'état de conservation des objets du dépôt de Techirghiol, constituent le preuve de la production locale du centre métallurgique de la Dobrogea.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Fragments céramiques de la fin de l'âge du bronze découverts à Limanu (district de Negru Vodă).

Fig. 2. — Celt en bronze découvert à Sabangia (district d'Histria).

Fig. 3. — Dépôts de pièccs en bronze de N. Bălcescu (district de Medgidia).

Fig. 4. — Dépôts de pièces cn bronze de Gura Dobrogei (district de Medgidia).

Fig. 5. — Dépôts de pièces en bronze de Techirghiol.

Fig. 6. — 1, faucille de Nazarcea (district de Medgidia) ; 2, faucilles de Dăeni (district de Hîrşova) ; 3—10, dépôts de pièces en bronze n° 2 de Sîmbăta Nouă (district dc Hîrşova).

Fig. 7. — Fragmcnts du vasc dans lequel a été mis le dépôt n° 1 de Sîmbăta Nouă (district de Hârşova).

Fig. 8. — Objets de provenance transylvaine du dépôt n° 1 de Sîmbăta Nouă (district de Hîrşova).

Fig. 9. — Celts de type « local » et tourte en bronze du dépôt n° 1 de Sâmbăta Nouă (district de Hîrşova).

Fig. 10. — Dépôts d'objets de parurc en bronze de Nastradin (district d'Adamclissi).

PROBLEMA APARIȚIEI CERAMICII LATÈNE ÎN REGIUNEA DUNĂRII DE JOS

Cercetările arheologice întreprinse în ultimii 15 ani în Dobrogea au modificat în chip esențial viziunea noastră istorică în privința raporturilor multiple și variate dintre greci și populația autohtonă, începînd cu ultima fază a primei epoci a fierului și mai ales cu cea de-a doua epocă a fierului, perioadă în care s-au cristalizat, s-au dezvoltat și au ajuns la maturitate elementele fundamentale ale culturii geto-dacice din regiunea carpato-dunăreană. Numeroase descoperiri monetare, ca și documente epigrafice de un interes excepțional, au adăugit, din acest punct de vedere, elemente noi de caracter economic și politic, cu ajutorul cărora procesul istoric complex al formării culturii și statului dac a căpătat un contur din ce în ce mai precis. Cele mai multe dintre aceste constatări, obținute cu prilejul săpăturilor și al cercetărilor din complexul cetăților pontice — în special de la Histria și Callatis, ca și din satele învecinate Tariverdi, Sinoe, Nuntași, Istria-sat —, au fost consemnate în rapoartele de săpături respective. Sintetizate în primul volum din *Istoria Romîniei*, și anume în capitolele redactate de D. Berciu și R. Vulpe, aceste constatări formează, pe drept cuvînt, o platformă pentru dezvoltarea cercetărilor viitoare [1].

Sînt însă cîteva elemente ale acestei discuții care pot și trebuie să fie supuse încă de pe acum unei analize critice, deoarece — după părerea noastră — ele prezintă încă unele imprecizuni sau exagerări ce pot fi și trebuie înlăturate. Fără ca aceste elemente să ducă la modificări esențiale din punctul de vedere al tabloului general al raporturilor între greci și băștinași în perioada preromană, considerăm util să ne oprim asupra cîtorva, pentru a le putea asigura un loc mai precis în desfășurarea atît de complexă a vieții istorice din regiunea Dunării de jos în perioada cuprinsă între veacurile al V-lea și al III-lea î.e.n.

Într-o scurtă notă publicată în raportul pe care l-am ținut în 1963 în fața celui de-al VIII-lea Congres Internațional de arheologie clasică de la Paris, am luat deja poziție față de unele dintre aceste ele-

[1] *Istoria Romîniei*, I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960, p. 137–147 și 149–160 (D. Berciu); p. 216–231 și 237–248 (R. Vulpe).

mente, cu ajutorul cărora o parte dintre cercetătorii noştri cred că pot fixa la mijlocul secolului al V-lea î.e.n. momentul trecerii de la ceramica de tradiţie hallstattiană, lucrată cu mîna, la cea caracteristică epocii Latène, lucrată la roată, descoperită atît în Dobrogea cît şi în regiunea dintre Carpaţi şi Dunăre [2]. Timpul şi locul nu ne-au îngăduit să expunem mai pe larg punctul nostru de vedere cu privire la această datare, pe care o considerăm excesivă.

Cercetările întreprinse de colectivul şantierului Histria, în aşezarea getică de la Tariverdi, ca şi în necropola tumulară de caracter geto-dacic de la Histria, au dovedit o atît de masivă pătrundere a ceramicii greceşti de lux cu figuri negre sau lac negru şi, într-o mai mică măsură, a celei obişnuite de culoare cenuşie, încît putem vorbi chiar de la sfîrşitul veacului al VI-lea î.e.n. — cel puţin pentru regiunea pontică — de o prevalenţă a ceramicii greceşti de import sau histriene în raport cu ceramica tradiţională de tip hallstattian, reprezentată mai ales prin urnele funerare sau cănile cu toartă supraînălţată [3]. La prima vedere, ar putea părea surprinzător faptul că meşterii locali nu au încercat, măcar la sfîrşitul secolului al VI-lea î.e.n., adică după un întreg secol de permanent contact, să imite produsele greceşti, dacă nu în decorul lor, cel puţin în tehnica de execuţie şi formă. Ne aflăm, de fapt, în tot cursul secolului al VI-lea şi în cea mai mare parte a secolului al V-lea î.e.n., în faţa unei juxtapuneri care nu prezintă puncte de interferenţă. Ea se explică înainte de toate prin faptul abundenţei ceramicii greceşti achiziţionată iniţial de o pătură încă subţire a aristocraţiei locale, beneficiara acestui schimb intens de bunuri efectuat în special prin intermediul cetăţilor pontice. Într-un anumit sens, posibilităţile atît de largi de aprovizionare cu ceramică greacă, mai ieftină sau mai scumpă, au exercitat în această perioadă, din punctul de vedere al creaţiei ceramicii băştinaşe, o anumită inhibiţie. Mă grăbesc să adaug însă că această explicaţie nu acoperă decît parţial fenomenul despre care a fost vorba mai sus. Lipsa de iniţiativă a meşterilor locali izvora înainte de toate din faptul că societatea geto-dacică dobrogeană nu simţea încă nevoia unei producţii mai mari de ceramică proprie. Numai aşa se poate explica faptul că, în secolele următoare (IV şi urm.), în condiţiile unei intensificări a producţiei greceşti pontice în epoca elenistică, respectiv în epoca Latène, producţia autohtonă de ceramică lucrată cu roata cîştigă un teren din ce în ce mai larg şi o tehnică din ce în ce mai sigură, fără ca producţia de ceramică greacă de import sau locală, pontică, să fi slăbit în intensitate sau circulaţie, ceea ce, desigur, ar fi putut explica creşterea producţiei autohtone [4]. Avem deci de-a face cu altceva decît

[2] Em. Condurachi, *Influences grecques et romaines dans les Balkans, en Hongrie et en Pologne*, în *VIIIe Congrès International d'Archéologie Classique, Rapports et Communications*, Paris, 1963, p. 111—126.

[3] Em. Condurachi şi colaboratori, *Şantierul arheologic Histria*, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 75—82; II, 1951, 1, p. 127—158; V, 1954, 1—2, p. 69—122, şi *Materiale*, IV, 1957, p. 9—102; V, 1959, p. 283—337; VI, 1959, p. 265—306; VII, 1961, p. 227—271; VIII, 1962, p. 283—348.

[4] Em. Condurachi, *Contribuţia săpăturilor arheologice organizate de Academia R.P.R. la Histria la cunoaşterea perioadei elenistice în Dobrogea*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, I, 1954, p. 61 şi urm.

doar cu concurența masivă a produselor grecești și cu posibilitatea tot mai mare de aprovizionare cu marfă grecească, relativ ieftină. Fenomenul nu poate fi explicat decît prin transformările social-economice profunde ale populației autohtone, fenomen pe care-l putem surprinde în special din veacul al IV-lea înainte. El a fost, evident, pregătit printr-o lungă acumulare de fapte de natură economică și culturală și permanent suscitat de prezența dinamică a coloniștilor greci de pe țărmul Pontului Euxin. O confirmare sigură a acestui fel de a judeca lucrurile, care pune pe primul plan al atenției noastre dezvoltarea forțelor de producție ale triburilor geto-dace, sub impulsul dat de schimburile active cu negustorii greci din orașele pontice, o aduce și studiul circulației monetare grecești în lumea geto-dacică din spațiul carpato-dunărean, ca și data, relativ tîrzie, a apariției monedei dacice [5]. Apariția ei coincide cu faza maturității culturii Latène. Pînă la acea dată, triburile geto-dace vor prefera schimbul în natură, și nu schimbul în bani, deși, cel puțin de la mijlocul secolului al V-lea, Histria începuse să bată propria ei monedă [6].

Exact în acest moment apar și primele semne — foarte modeste — ale influenței grecești asupra ceramicii getice din Dobrogea. Este meritul șantierului de cercetări arheologice de la Cernavoda, și în special al prof. D. Berciu, de a fi surprins aceste prime și modeste începuturi. Ele ne permit să afirmăm că, începînd cu vremea anilor 450 î.e.n., meșterii locali de la Cernavoda introduc în forma unor vase de tradiție hallstattiană cîteva elemente decorative preluate de la modelele grecești [7]. Tehnica rămîne însă aceeași. Faptul că roata olarului nu este încă întrebuințată, deși modelul grecesc cunoscut de aproape două secole era atît de aproape, dovedește că în acel stadiu al dezvoltării forțelor locale de producție societatea băștinașă nu simțea încă nevoia unei sporiri a producției sale ceramice, sporire ce nu putea fi realizată decît pe calea unei tehnici superioare, respectiv a introducerii roții olarului.

Considerînd însă ca decisiv acest modest început, care reflectă din plin adevăratul stadiu de dezvoltare a forțelor de producție locale încă înapoiate, alți cercetători (amintesc în primul rînd numele lui C. Preda și, mai apoi, pe cel al Suzanei Dimitriu) au crezut că pot afirma prezența unei ceramici de bună calitate, lucrată la roată și bine arsă, în regiuni în care ecourile influenței grecești nu puteau pătrunde la acea vreme decît în chip sporadic și slab. Este vorba de descoperiri făcute în așezarea geto-dacică de lîngă Alexandria, datată inițial la sfîrșitul secolului al VI-lea î.e.n. Descoperirea ulterioară a trei fibule de tip Glazinač II într-un bordei din această așezare a obligat pe cercetătorul mai sus amintit să coboare data acestei ceramici bine arse, lucrate la roată, de culoare roșiatică sau cenușie, spre

[5] C. Preda, *Probleme de numismatică geto-dacică*, în *SCN*, III, 1960, p. 43—79.

[6] Em. Condurachi, *Vechi monede pontice și importanța lor*, în *B.Șt.Ac.*, II, 1950, p. 15—29.

[7] D. Berciu, *Descoperirile getice de la Cernavoda (1954) și unele aspecte ale începutului formării culturii La Tène geto-dace la Dunărea de Jos*, în *Materiale*, IV, 1957, p. 281—317; idem, *Une civilisation néolithique récemment découverte en Roumanie : la civilisation de Hamangia*, în *Nouvelles études d'histoire*, I, 1955, p. 29 și urm.

mijlocul veacului al V-lea [8]. Faptul fundamental a rămas însă acelaşi: existenţa unei ceramici superioare într-o proporţie, desigur, mai restrînsă decît ceramica de tradiţie hallstattiană lucrată cu mîna a permis formularea unei concluzii de o importanţă excepţională, şi anume că, încă de la mijlocul secolului al V-lea î.e.n., s-a ajuns în regiunea dunăreană, sub imperiul unei puternice influenţe greceşti, la o producţie ceramică lucrată la roată şi bine arsă, caracteristică epocii Latène. La această concluzie s-au raliat şi alţi cercetători, pentru care descoperirile de la Alexandria constituiau un punct de sprijin pentru a dovedi începuturile epocii Latène în regiunea Dunării de jos într-un moment în care un fenomen asemănător se petrecea la sud de Balcani, în lumea tracică, ce se afla de multă vreme într-un strîns contact cu civilizaţia greacă [9]. Prezenţa fibulelor de tipul Glazinać II asigurînd o dată relativ certă aşezării de la Alexandria, au fost atribuite aceleiaşi producţii superioare geto-dace datate în secolul al V-lea î.e.n. şi vasele sau fragmentele ceramice de culoare roşiatică sau cenuşie descoperite la Chirnogi (r. Olteniţa), Salcia (r. Calafat), Grojdibod şi Orlea (r. Corabia), Coţofenii de Dos (r. Craiova), Gogoşu (Vînju Mare) şi Hotărani (r. Caracal) [10].

Două întrebări vin să tulbure însă această ispititoare concluzie: dacă la Alexandria, ca şi în alte aşezări omeneşti din dreapta şi din stînga Oltului, s-a ajuns încă de la mijlocul secolului al V-lea la o tehnică net superioară în producţia ceramică — şi aceasta, fără îndoială, datorită influenţei greceşti —, de ce oare la Tariverdi, Sinoe, Istria-sat, Cernavoda roata olarului nu este la aceeaşi dată încă întrebuinţată, deşi vecinătatea imediată a centrelor pontice de producţie sau de schimb ar fi putut determina, aici în primul rînd şi nu în altă parte, adoptarea unei tehnici superioare, al cărei model era atît de uşor de cunoscut?

O a doua întrebare: de ce dacă ceramica lucrată la roată şi datată la mijlocul secolului al V-lea, de la Alexandria şi din celelalte aşezări amintite mai sus, şi-a făcut apariţia în chip brusc în mediul local, ca reflex al unei dezvoltări social-economice nebănuite încă pentru acea vreme, această tehnică nu continuă în restul teritoriului geto-dacic nici atunci, nici mai tîrziu? Din contra, va trebui să aşteptăm veacul al IV-lea pentru ca în puternica aşezare geto-dacică de la Zimnicea [11] să constatăm prezenţa, alături şi simultan, a unor vase de tradiţie hallstattiană lucrate cu mîna, a unor vase geto-dace lucrate la roată şi imitînd modelul unor vase greceşti şi al fragmentelor unui vas grec cu figuri roşii care documentează în chip sigur pătrunderea pe valea Dunării a produselor şi tehnicii greceşti. Acelaşi fenomen — ceramică greacă, ceramică de tradiţie hallstattiană lucrată cu mîna şi ceramică locală lucrată la roată

---

[8] C. Preda, *Săpăturile de la Alexandria*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 251—263; VII, 1961, p. 209—217; S. Dimitriu, în *Histria*, II, *Monografie arheologică* (în manuscris).

[9] D. Berciu, *Sînt geţii traci nord-dunăreni? Un aspect arheologic al problemei*, în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 261 şi urm. Pentru începuturile ceramicii La Tène în Tracia, cf. M. Čičikova, *Développement de la céramique thrace à l'époque classique et hellénistique*, în *Acta Antiqua Philippopolitana, Studia Archaeologia*, Sofia, 1963, p. 35—48.

[10] D. Berciu, *loc. cit.*

[11] I. Nestor, *Aşezările din societatea primitivă şi sclavagistă în regiunea Dunărea de Jos*, în *SCIV*, 1950, 1, p. 93—102.

după modelul grecesc — se constată de astă dată în Dobrogea, la Murighiol, Satu Nou şi Viile (Beilic)[12]. Nu trebuie să ne mire faptul că aceste ultime documente arheologice datează tot de la sfîrşitul secolului al IV-lea şi începutul secolului al III-lea, adică dintr-o vreme în care societatea geto-dacică de pe ambele maluri ale Dunării ajunsese la acel stadiu de dezvoltare intensă care să-i permită şi chiar să-i impună adoptarea unei tehnici superioare şi imitarea unor forme ceramice mult mai elegante şi mai echilibrate în structura lor.

Nu am fi stăruit poate atît de mult asupra acestor elemente strict arheologice dacă datarea lor nu ar fi antrenat, cum era şi firesc, şi unele concluzii de ordin istoric de natură să prezinte evoluţia societăţii băştinaşe din Dobrogea şi de pe valea Dunării în chip prematur. Anume, s-a subliniat în mai multe rînduri sincronizarea acestui stadiu de dezvoltare al triburilor geto-dacice cu acela al triburilor sud-tracice, care au cunoscut în decursul veacurilor al VI-lea şi al V-lea o evoluţie mult mai grăbită, datorită atît dezvoltării forţelor de producţie locale cît şi unui fascicul de influenţe greco-microasiatice cu variate căi de pătrundere. S-a uitat însă un lucru esenţial, şi anume acela că tocmai datorită acestui complex de fapte istorice tracii meridionali au ajuns cu cîteva secole mai înainte la o formaţiune social-economică superioară, ilustrată de numeroase monumente arheologice şi texte literare, a căror concordanţă nu poate fi tăgăduită. Descoperirile mai vechi de la Duvanli[13], ca şi cele mai recente de la Seuthopolis[14], Kazanlîk[15] şi Panaghiurişte[16], sînt, din acest punct de vedere, deosebit de grăitoare. Influenţă greacă puternică a existat, desigur, şi în Dobrogea şi în valea Dunării. Dacă componenta greacă a culturii şi vieţii social-economice băştinaşe în veacurile VI — IV î.e.n. ar fi fost precumpănitoare, ar fi trebuit să ne aşteptăm şi în regiunea noastră la apariţia unei asemenea formaţiuni social-economice şi politice, ceea ce, evident, nu este cazul, cu toate iluziile, schiţate uneori într-o formă destul de fermă, ale unor cercetători recenţi[17].

Rămîne însă o problemă deschisă, şi anume dacă ceramica lucrată cu roata de la Alexandria, ca şi fragmentele similare descoperite în celelalte aşezări din sud-vestul ţării noastre, nu este şi nu poate fi autohtonă — respectiv geto-dacică —, de unde provine şi care este caracterul său? Poate fi ea considerată marfă grecească de import venită pe valea Dunării din oraşele noastre pontice? Lucrul în sine n-ar fi exclus, deşi, pentru a

[12] Exspectatus Bujor, *Contribuţii la cunoaşterea populaţiei geto-dace din nord-estul Dobrogei*, în *SCIV*, VII, 1956, 3—4, p. 243—252; idem, în *Materiale*, III, 1957, p. 247—253; V, 1959, p. 373—377; VI, 1959, p. 325—330; VII, 1961, p. 297—299; idem, *О гето — дакийской культуре в Муригиоле*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 125—141; B. Mitrea, C. Preda, N. Anghelescu, *Săpăturile de salvare de la Satu-Nou*, în *Materiale*, VII, 1961, p. 283—289; A. Aricescu, *Die bodenständige Bevölkerung der Dobrudscha*, în *Studii clasice*, III, 1961, p. 67—82.

[13] B. Filow, *Die Grabhügelnekropole bei Douvanli*, Sofia, 1934.

[14] D. P. Dimitrov, *Севтополь, фракийский город близ с. Копринка, Казанлыкского района*, în *SA*, 1957, 1, p. 199—216.

[15] V. Mikov, *Античната гробница при Казанлык*, Sofia, 1954.

[16] D. Zontschew, *Der Goldschatz von Panagjurischte*, Berlin, 1959.

[17] D. Berciu, *loc. cit.*

putea afirma cu certitudine acest fapt, ar trebui să avem mai multe dovezi decît posedăm în momentul de față despre producția grecească de uz comun fabricată într-unul din centrele pontice — înainte de toate Histria. Chiar la Histria, de altminteri, cel puțin pentru veacul al VI-lea și prima jumătate a celui de-al V-lea, nu putem trece ușor peste concluzia formulată mai demult, și anume aceea că o bună parte și din ceramica de uz zilnic provine tot din unele centre meridionale. S. Dimitriu are meritul de a fi introdus în discuția cu privire la această ceramică pre cizarea unei categorii ceramice de origine nord-pontică[18]. Acest element nou și, fără îndoială, prețios nu este însă determinant pentru întregul complex de fapte care a dus la geneza ceramicii geto-dacice de tip Latène și cu atît mai puțin la apariția, în regiunea de apus a Cîmpiei Muntene, a unei ceramici de factură greacă sau puternic influențată de producția greacă.

O explicație trebuie totuși încercată. Un temei mai sigur pentru obținerea ei îl constituie observațiile foarte pertinente făcute acum aproape un sfert de veac de prof. I. Nestor. Analizînd descoperirile făcute la Mediaș și urmărind geneza ceramicii Latène în zona carpato-dunăreană, el atrăgea pentru prima dată, și cu drept cuvînt, atenția asupra unei căi de pătrundere a tehnicii și a formelor ceramice de tip Latène, și anume contactul direct cu lumea tracică sud-dunăreană[19]. Pe de altă parte, descoperiri mai vechi sau mai recente, sintetizate de prof. R. Vulpe în capitolele respective din volumul I din *Istoria României* [20], ne obligă să admitem și un contact relativ strîns, desigur limitat la partea de sud-vest a țării noastre, cu centrele de producție ilirice, puternic influențate la rîndul lor de arta și tehnica greacă. Avem, cred, de-a face, în cazul ceramicii lucrate cu roata descoperită la Alexandria și în alte așezări amintite mai sus, cu o marfă venită pe calea schimbului intertribal de la sudul sau sud-vestul Dunării. Fibulele de tip Glazinać descoperite în bordeiul de la Alexandria permit o datare a acestor așezări și documente arheologice. Ele sugerează în chip firesc pătrunderea din această direcție a unor astfel de produse; pe de altă parte, ele nu implică o prematură și sporadică activitate geto-dacică, pentru care, la acea dată, nu avem nici precedente, nici urmări. Dobrogea continuă, evident, să rămînă în afara acestui circuit, contactul său fecund cu civilizația greacă fiind cel direct, și anume cel pontic. Aceasta revine la a spune că, deși primele semne ale influenței tehnicii grecești asupra meșterilor de la Cernavoda pot fi datate la mijlocul secolului al V-lea, ceramica autohtonă lucrată cu roata, semnul distinctiv și categoric al Latène-ului geto-dacic, nu depășește, și nu putea depăși, sfîrșitul veacului al IV-lea. Nu este aceasta o concluzie nouă. V. Pârvan se oprise el însuși în această privință la aceeași dată (circa 300 î.e.n.) pentru a fixa în timp acest moment de trecere spre o formă calitativ superioară atît din punct de vedere social-economic, cît și politic,

---

[18] S. Dimitriu, *op. cit.* (în manuscris).

[19] I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, în *22. Ber RGK*, 1933, p. 157—160; idem, *Keltische Gräber bei Mediaș*, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 153—182.

[20] *Istoria României*, I, 1960, p. 225 (R. Vulpe).

a societăţii geto-dacice [21]. Rezultatele noi obţinute în cursul ultimelor cercetări arheologice permit deci precizări deosebit de importante cu privire la faza proto-Latène, respectiv a Hallstattului D ($D_{1,\ 2,\ 3}$), dar ele ne obligă să coborîm înspre sfîrşitul secolului al IV-lea momentul transformărilor de caracter arheologic, ce poartă în sine implicaţii de ordin social-economic, pentru care lumea geto-dacică din Dobrogea şi din valea Dunării nu era încă matură. În schimb însă — şi lucrul acesta este confirmat de numeroase alte documente arheologice şi epigrafice — în vremea secolului al IV-lea, şi anume spre sfîrşitul său, toate elementele de ordin arheologic concordă în a sublinia trecerea definitivă a societăţii geto-dace spre forme noi, superioare, ale vieţii sale economice, sociale şi politice, fapt care a sporit în chip esenţial ponderea triburilor geto-dace din Dobrogea şi din Cîmpia Munteană în balanţa raporturilor greco-autohtone din regiunea Dunării de jos [22].

EM. CONDURACHI

ВОПРОС О ПОЯВЛЕНИИ ЛАТЕНСКОЙ КЕРАМИКИ В ОБЛАСТИ НИЖНЕГО ДУНАЯ

РЕЗЮМЕ

Автор обсуждает мнения некоторых румынских археологов (Д. Берчу, К. Преда и Сузана Димитриу), согласно которым изготовленная на кругу латенская керамика появилась к северу от Дуная и в Добрудже еще в середине V в. до н. э.

Заключения вышеуказанных исследователей основываются на том, что на гето-дакийском поселении в Александрии нашли высококачественные сосуды в сочетании с фибулами типа Гласинач II, датируемые серединой V века. Керамика рассматривается как выделанная на кругу гето-дакийская керамика; это позволяет предполагать, что местное население еще в то время уже достигло общественных и экономических условий, присущих фазе латен. С другой стороны, указанные авторы подчеркивают, что изготовленная на кругу керамика, по-видимому, соответствует аналогичной керамике, найденной на фракийских поселениях к югу от Балкан.

Автор выявляет необычный характер керамики, который можно объяснить лишь тем, что она была привозной. Все гето-дакийские изделия того времени по-прежнему изготовлялись вручную вплоть до конца IV в. до н.э., когда появляются первые скромные подделки греческой керамики. С другой стороны, весьма вероятно, что привозные

[21] V. Pârvan, *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 55–64.

[22] D. M. Pippidi, *Istros et les Gètes au IIIe siècle av. notre ère*, în *Studii clasice*, III, 1961, p. 53–66.

сосуды занесены на описанные в статье поселения не из Причерноморья, а из южнодунайской области. Наличие фибул типа Гласинач, по-видимому, указывает на иллирийскую область, изобиловавшую привозными греческими изделиями. Таким образом рассеиваются все сомнения исторического порядка, вызываемые наличием изготовленой на кругу гето-дакийской керамики еще в V в. до н.э. Фракийский юг находился в то время на несравненно более высокой ступени развития, чем придунайская область, и мы располагаем достаточным количеством археологических данных, свидетельствующих об этом.

LE PROBLÈME DE L'APPARITION DE LA CÉRAMIQUE LA TÈNE DANS LA RÉGION DU BAS-DANUBE

RÉSUMÉ

L'auteur examine les conclusions formulées par des archéologues roumains (D. Berciu, C. Preda et Suzana Dimitriu), selon lesquelles la céramique de type La Tène, façonnée au tour, aurait fait son apparition au nord du Danube et en Dobrogea dès le milieu du Ve siècle av. n.è. Ces conclusions s'étayent de la découverte, faite dans l'établissement géto-dace d'Alexandria, de certains vases de qualité supérieure, ainsi que de fibules de type Glasinać II, datées de la seconde moitié du Ve siècle. Cette céramique apparaît en tant que céramique géto-dace, travaillée au tour, ce qui laisse supposer que la population locale avait atteint, à cette époque, les conditions sociales et économiques propres à la phase La Tène. D'autre part, les archéologues susmentionnés soulignent le fait que cette céramique, façonnée au tour, correspondrait à une céramique similaire découverte dans les établissements thraces du sud des Balkans.

L'auteur met en lumière le caractère insolite de cette céramique, dont la présence ne pourrait s'expliquer que par une importation d'autres régions, vu que toute la céramique géto-dace de cette période continue à être modelée à la main, jusqu'à la fin du IVe siècle av.n.è., lorsque font leur apparition de modestes imitations de la céramique grecque. Il est probable, par ailleurs, que ces vases d'importation, dont il est question dans le présent article, soient originaires du Bas-Danube, plutôt que de la région pontique. La présence des fibules de type Glasinać semble indiquer comme lieu de provenance la région illyrienne, où les objets grecs d'importation abondaient. Ainsi sont dissipées toutes les incertitudes portant sur la présence d'une céramique géto-dace façonnée au tour dès le Ve siècle av.n.è. La région thrace du sud était à cette époque beaucoup plus avancée, par rapport à la région danubienne ; et il y existent des preuves archéologiques suffisantes qui soulignent le décalage entre ces deux régions.

NOI TEZAURE DACICE DESCOPERITE ÎN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Regiunea sud-estică a Transilvaniei, bogată în descoperiri arheologice, a furnizat printre altele și numeroase tezaure de mare importanță pentru trecutul Transilvaniei. Dintre aceste tezaure, multe aparțin populației dacice și cîteva ca acelea de la Surcea și Sîncrăeni, descoperite în ultimele două decenii — sînt documente grăitoare pentru arta toreutică a acestei populații.

Ne vom ocupa mai jos de două tezaure dacice descoperite la Cehețel (r. Odorhei, reg. Mureș-Autonomă Maghiară) și la Peteni (r. Tîrgu-Secuiesc, reg. Brașov) (fig. 1).

Tezaurul de la Cehețel [1]

În primăvara anului 1958, în timpul unor lucrări gospodărești practicate în hotarul satului Cehețel, s-au găsit cîteva obiecte de argint ascunse într-o oală de lut. Oala a fost spartă, iar obiectele găsite au fost donate Muzeului raional din Cristur.

În urma acestei descoperiri, la 24 — 25 august în același an terenul unde a fost găsit tezaurul a fost cercetat și sondat; cu această ocazie, la o adîncime de 60 cm au mai fost găsite următoarele obiecte : o bucată din resortul și din arcul unei fibule cu nodozități și două fragmente de vas, prevăzute cu cîte un buton. Alte urme care ar fi putut atesta existența vreunei așezări sau locuințe n-au fost găsite.

Pe baza obiectelor descoperite, a căror descriere urmează, vom încerca unele considerații de ordin istoric și cronologic :

1. Vasul de lut în care au fost ascunse obiectele s-a păstrat fragmentar. Este un borcan lucrat cu mîna din pastă grosolană, de culoare brună, decorat pe umăr cu patru butoni cu amprente de degete. Între butoni este un brîu alveolat în formă de ghirlandă, (fig. 2).

---

[1] Mulțumim pe această cale colegului Ștefan Molnár, care ne-a cedat tezaurul spre publicare.

2. Fibula cu nodozităţi inelare este lungă de 12,5 cm; greutatea 79,7 g. Arcul şi jumătatea spiralei din resort au fost găsite cu ocazia sondajului ulterior. Placa arcului şi resortul spiralic sînt rupte. Fibula este făcută dintr-o singură bucată de metal, lucrată cu ciocanul şi îndoită,

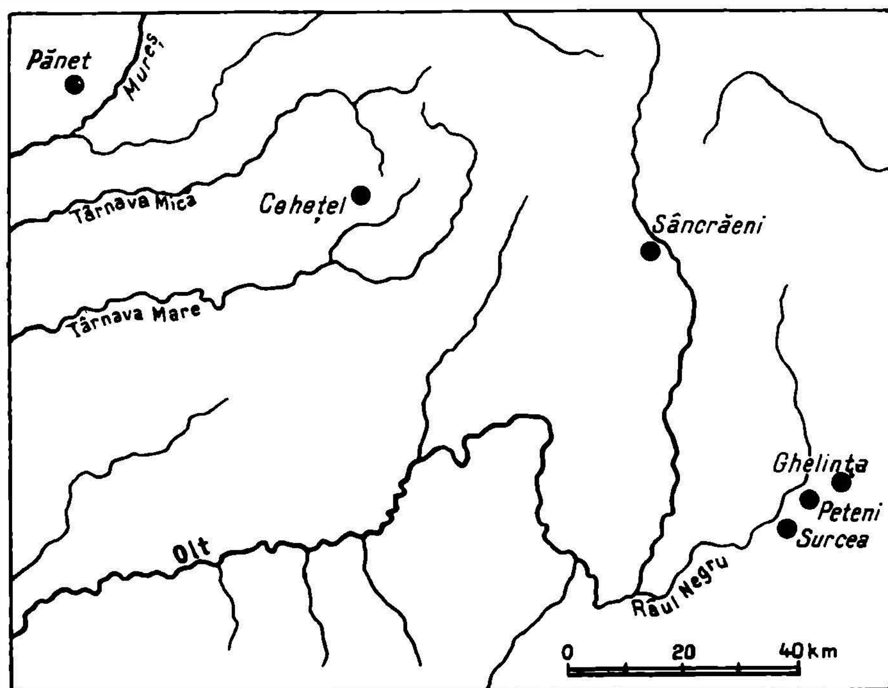

Fig. 1. — Descoperiri de podoabe de argint dacice, în colţul sud-estic al Transilvaniei.

formînd şi arcul ei. Resortul e format din 17 spirale înfăşurate în jurul unei bare de fier; pentru a-l ţine drept, are şi o coardă anterioară. Bara de fier lipseşte. Arcul în partea dinspre resort e lat, îngustîndu-se mult spre picior. Partea lăţită a arcului se termină lateral în unghi ascuţit; la mijloc se află un relief longitudinal (fig. 3). Piciorul e repliat peste spinarea arcului, de care e prins prin ultima nodozitate, prelungită în formă de cleşte. Nodozităţile inelare în formă de disc sînt în număr de patru şi între ele se află altele, mai mici. Pe lîngă nodozităţi, pe partea superioară a arcului se află incizii aşezate în şir, în formă de puncte, la marginile plăcii arcului, precum şi de-a lungul profilaturii mediane (fig. 4/1).

3. Fibulă cu nodozităţi inelare. Este întreagă şi perechea celei de la punctul 2 (fig. 4/2,2 a). Lungimea 12,5 cm, greutatea 88,5 g.

4. Fibulă cu nodozităţi inelare. Ca mai sus, dar are numai patru noduri mari, iar cele mici intermediare lipsesc. Lungimea fibulei e de 13 cm, a resortului de 6 cm, iar greutatea 99,5 g. La capătul stîng spirala e ruptă (fig. 4/3, 3a).

5. Fibulă cu nodozităţi inelare, pereche cu cea de la nr. 4. Lungimea de 13 cm, greutatea 101,1 g. Din resort lipseşte bara de fier (fig. 4/4).

6. Fibulă cu arc. Este lucrată prin ciocănire, dintr-o bară de argint, cu secţiunea ovală, groasă de 1 cm. Bara se subţiază spre cap, formînd

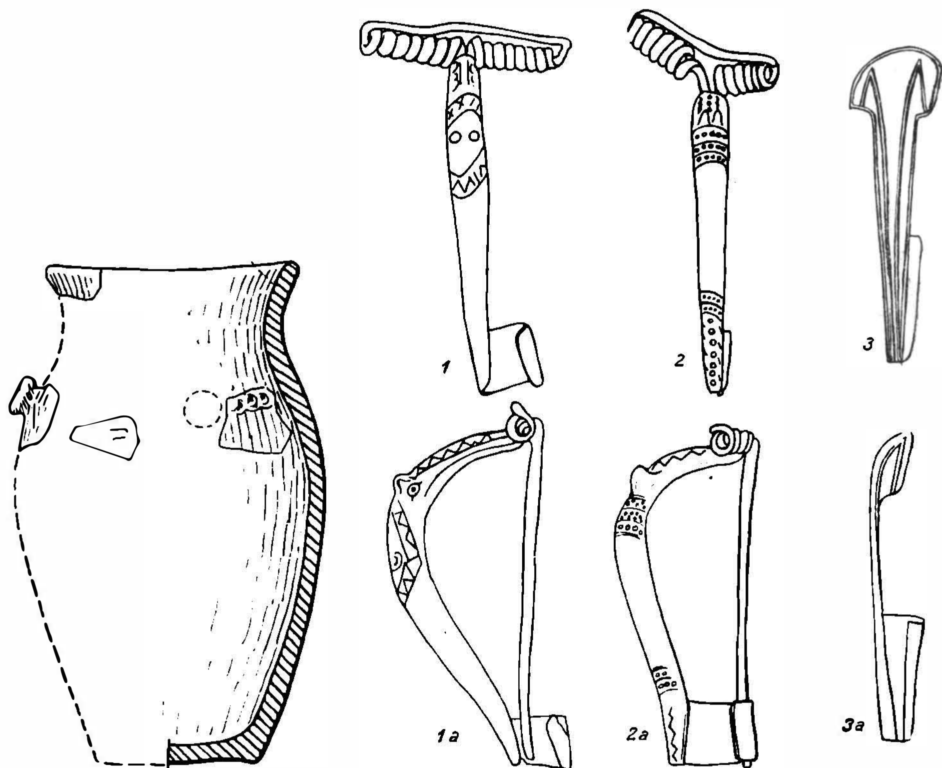

Fig. 2. — Vasul de la Cehețel, reconstituit.

Fig. 3. — Fibule de argint. *1*, *2*, de la Cehețel; *3*, de la Peteni.

resortul spiralei înfăşurate în jurul unui bastonaş de fier (care lipseşte) şi se continuă într-un ac gros de 0,4 cm. Din picior, prin ciocănire, s-a format portagrafa patruunghiulară. Arcul fibulei e decorat cu o figură, care reprezintă un cap de cal redat prin două urechi ridicate, coama prin linii incizate în formă de zigzag, iar faţa cu două cercuri ovale umplute cu liniuţe în zigzag; ochii sînt redaţi prin două cercuri mici, incizate. Lungimea 9,5 cm, greutatea 77,3 g (fig. 3/1, 1 a şi fig. 4/5 a, 5 b).

7. Fibulă cu arc lung, pereche cu cea de la nr. 6. Lungimea 9 cm, iar greutatea 62,2 g. Este asemănătoare cu fibula de mai sus, dar deosebită ca ornamentaţie. La capătul arcului, între liniile în zigzag, lateral, se află un şir de puncte incizate, iar înapoia urechilor capului de cal sînt trei benzi formate din linii incizate şi umplute cu cerculeţe mici. Capătul

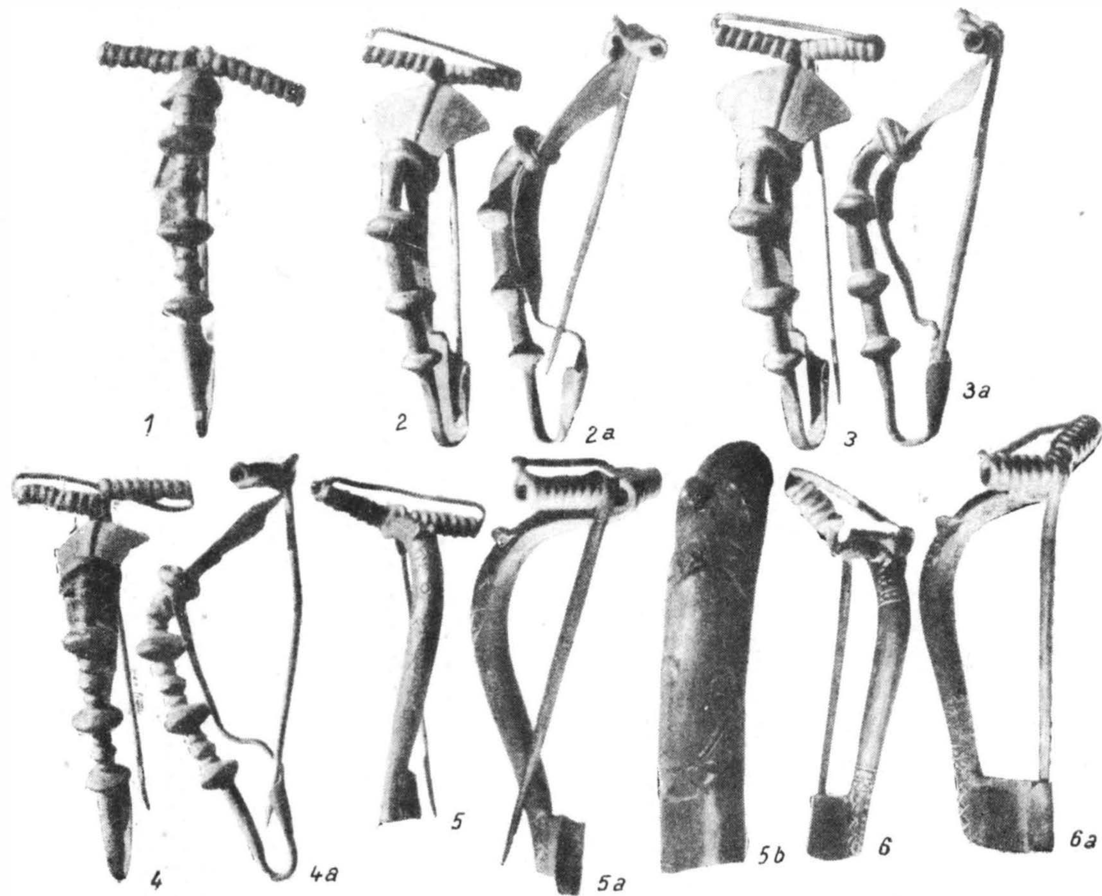

Fig. 4. – Fibule de argint din tezaurul de la Cehețel.

piciorului e decorat pe amîndouă laturile cu linii incizate în zigzag, iar între ele se află un şir de puncte incizate; totul e închis prin două benzi formate din linii incizate şi umplute cu cerculeţe. Fibula e perechea celei de la punctul 6 (fig. 3/2,2a şi fig. 4/6,6a).

8. Brăţară cu capetele petrecute. Diametrele 7,5 × 6,5 cm, greutatea 50,6 g. E făcută dintr-o bară de argint, groasă de 0,5 cm, cu secţiune ovală. Spre capete se îngroaşă puţin, ajungînd la 0,6 cm (fig. 5/1,1a).

9. Brăţară. Diametrele 7,5 × 6,5 cm, greutatea e de 50,8 g. E făcută dintr-o bară de argint, groasă de 0,7 cm; capetele sînt ciocănite, plate, late de 0,4 cm şi petrecute. La marginile interioare ale capetelor e un decor din puncte incizate (fig. 5/2, 2a).

10. Brăţară. Diametrele 7,5×7 cm, greutatea 28,5 g. E făcută dintr-o bară de argint, groasă de 0,4 cm, cu secţiunea ovală; capetele petrecute sînt plate şi decorate cu linii incizate în formă de ramură (fig.5/3, 3 a).

11. Colier din bară de argint, groasă de 0,3 — 0,8 cm, cu secţiunea ovală. Diametrele 12 × 10 cm, greutatea 72,8 g. Spre capete se subţiază şi se termină într-un butonaş conic, îndoit în formă de cîrlig, care se prinde de capătul celălalt în formă de ochi, realizat prin răsucirea capătului subţiat al barei (fig. 5/6).

12. Colier din bară de argint groasă de 0,7 — 0,4 cm, cu secţiune ovală. Diametrele 10,5 × 10 cm, greutatea 32,4 g. Capetele sînt subţiate şi îndoite în formă de cîrlig spre a se prinde unul de celălalt (fig. 5/7).

13. Colier din bară de argint groasă de 0,2 — 0,3 cm. Diametrul 8 cm, greutatea 7,3 g. Capetele sînt subţiate şi rupte; au fost probabil îndoite în formă de cîrlig (fig. 5/8).

14. Brăţară spiralică cu capetele boante; dimensiunile: 7,6 × 7,5 cm greutatea 55,7 g; este făcută din bară de argint groasă de 0,3 — 0,4 cm, cu secţiune ovală. Formează patru spirale, iar capetele sînt îngroşate (fig. 5/4).

15. Brăţară asemănătoare celei de mai sus. Dimensiunile 8 × 7,7 cm, greutatea 75,4 g (fig. 5/5, 5a).

Vasul în care a fost ascuns tezaurul reprezintă o formă caracteristică ceramicii din Latènul tîrziu. Vase asemănătoare sînt cunoscute din aşezările dacice din Transilvania, la Sf. Gheorghe-„Bedeháza"[2], Bicsadu Oltului[3] etc., precum şi din regiunea extracarpatică a ţării noastre, la Tinosul[4] şi Poiana[5].

Cele patru fibule cu nodozităţi inelare, cu spirale bilaterale, aparţin tipului de fibulă foarte obişnuit în descoperiri de podoabe dacice. Este un obiect de origine iliro-celtică, care a devenit în această formă podoabă tipică dacilor[6]. În tezaurul de la Ceheţel această fibulă e reprezentată prin

---

[2] Z. Székely, *Istoricul oraşului Sf. Gheorghe pînă în evul mediu*, 1948, pl. I/9; K. Horedt, în *Materiale*, II, 1956, fig. 12/3.

[3] Z. Székely, *Săpături la Bicsadu-Oltului*, în *Materiale*, I, 1951, fig. 15/4.

[4] R. şi E. Vulpe, *Les fouilles de Tinosul*, în *Dacia*, I, 1924, p. 196, fig. 23/7,9.

[5] R. şi E. Vulpe, *Les fouilles de Poiana*, în *Dacia*, III—IV, 1926—1932, p. 290, fig. 43/7,8.

[6] Vezi pentru această problemă O. Floca, *Contribuţii la cunoaşterea tezaurelor de argint dacice*, 1956, p. 14, 15, n. 15; D. Popescu, *Le trésor dace de Sîncrăeni*, în *Dacia*, N.S., II, 1958, p. 195.

două variante : una cu noduri intermediare şi cealaltă cu mai puţine nodozităţi. Prin acest fapt se confirmă că numărul nodozităţilor nu are nici o însemnătate pentru evoluţia acestui tip de fibulă. Fibule cu noduri sînt

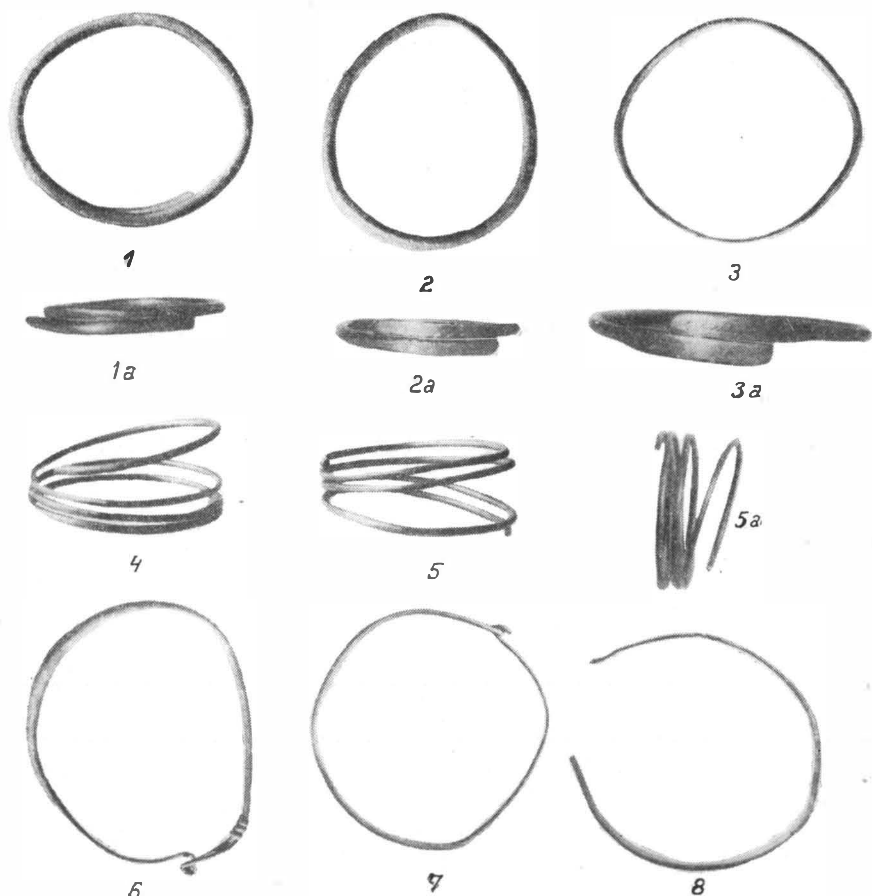

Fig. 5. — Brăţările de argint din tezaurul de la Ceheţel.

cunoscute din descoperiri de tezaure dacice mai vechi ca cele de la Întorsura[7], Bistriţa[8], Moigrad[9], Oradea[10], Cojocna[11], şi mai recent, de la Sărăcsău[12].

[7] D. Popescu, în *Dacia*, XI–XII, 1948, p. 55, fig. 11/3.
[8] N. Fettich, în *ActaArch*, III, 1953, 1–4, p. 153, fig. 20/1.
[9] *Ibidem*, p. 162, fig. 25.
[10] *Ibidem*, pl. XXIV/11, 12.
[11] *Ibidem*, pl. XXXVI/1–3.
[12] O. Floca, *op. cit.*, fig. 4,5 ; pl. XXVI/1–4 ; pl. XXVII/1.

Fibulele cu arc lung şi spirală bilaterală reprezintă un tip derivat din fibula celtică şi se pot considera ca tipul cel mai recent al fibulelor dacice [13]. Acest tip e cunoscut din tezaurele de la Remetea [14], Bistriţa [15], Ghelinţa [16], şi, mai recent, de la Sîncrăeni [17]. În privinţa ornamentaţiei fibula de la Ceheţel are analogii cu fibula de la Bistriţa şi cu cea de la Căldău[18].

Tipul de fibulă e caracteristic — prin capul de animal de pe arc, stilizat prin liniuţe şi puncte incizate, şi prin profilarea sa — pentru arta toreutică dacică şi e de tradiţie greco-scitică. Această manieră de decorare cu linii incizate e cunoscută şi din ceramica dacică, ornamentată cu brîu decorat cu linii verticale incizate [19]. Prezenţa acestui tip de fibulă împreună cu cele cu noduri şi la Bistriţa şi la Ceheţel arată evoluţia acestor fibule de origine celtică într-un mediu dacic. Populaţia dacică a împrumutat bunuri culturale ale popoarelor învecinate cu care a venit în contact, pe care însă le-a adoptat după gustul ei propriu.

Brăţările prezintă două tipuri : unul e făcut dintr-o bară simplă cu capetele petrecute, cu secţiune ovală sau plată, iar tipul celălalt e de formă plurispiralică. Primul tip e de tradiţie locală, din prima vîrstă a fierului, şi se menţine pînă în epoca Latène tîrzie. Ca analogie mai apropiată din Hallstattul tîrziu cităm brăţările din mormintele tumulare de la Balta Verde şi Gogoşu, de la sfîrşitul primei vîrste a fierului[20], şi din mormîntul aşa-zis scitic de la Sf. Gheorghe[21]. Acest tip de brăţară e cunoscut din tezaurele dacice de la Slimnic [22] şi de la Sîncrăeni [23]. Tipul celălalt, brăţara plurispiralică, e tot de tradiţie locală din epoca tîrzie a bronzului şi a Hallstattului, ca la Balta Verde şi Gogoşu [24], şi din aria de cultură greco-scitică. Se poate considera drept forma mai simplă a brăţărilor spiralice cu capetele în formă de palmete sau cap de animal stilizat. E cunoscut în tezaurele dacice de la Coada Malului [25] şi de la Slimnic [26].

Colierele reprezintă tipul cel mai simplu şi cel mai obişnuit obiect din inventarul tezaurelor de argint dacice. Sînt făcute din bară de argint simplă, cu capetele îndoite în formă de cîrlig. Prelucrarea în formă conică a capetelor e o tradiţie locală din epoca hallstattiană şi din epoca aşa-zisă scitică[27]. Aceste coliere îşi găsesc analogia, în ce priveşte forma şi tehnica prelucrării, în colierele descoperite în regiunea Hunedoara [28] şi în tezaurul

[13] Z. Székely, *Contribuţii la cultura dacilor în a doua epocă a fierului*, 1954, p. 28 ; D. Popescu, *Le trésor dace de Sîncrăeni*, p. 194.
[14] I. Bleyer, în *AÉ*, XXVI, 1906, p. 364, fig. 1/1.
[15] N. Fettich, *loc. cit.*, p. 153, fig. 20/3.
[16] *Ibidem*, pl. XXVIII/4—7.
[17] Z. Székely, *op. cit.*, pl. XVIII/5 ; D. Popescu, *op. cit.*, p. 194, fig. 23/3 ; 24/3.
[18] N. Fettich, *loc. cit.*, p. 159, fig. 23/1.
[19] K. Horedt, *op. cit.*, fig. 11,14.
[20] *Materiale*, II, 1956, p. 357, fig. 87/1 ; p. 444, fig. 170/1—4 ; fig. 173, p. 447, fig. 173/1, 2, 4.
[21] Z. Székely, în *AÉ*, 1960, 1, p. 45, fig. 4.
[22] D. Popescu, în *Dacia*, XI—XII, 1948, p. 52, fig. 8/1.
[23] Z. Székely, *op. cit.*, pl. XVIII/2 ; D. Popescu, *op. cit.*, fig. 23/2.
[24] *Materiale*, II, 1956, p. 324, fig. 53/4 ; p. 343, fig. 70/3.
[25] D. Popescu, *Noi consideraţii asupra prelucrării argintului în Dacia*, în *Studii şi referate privind istoria Romîniei*, partea I, 1954, p. 92, fig. 1/8,9.
[26] D. Popescu, în *Dacia*, XI—XII, 1948, p. 53, fig. 3/1,2.
[27] O. Floca, *op. cit.*, p. 16.
[28] D. Popescu, în *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 193, fig. 13/3,4.

de la Sărăcsău [29]. De obicei aceste coliere sînt făcute din bare cu secțiune ovală sau romboidală sau dintr-o bandă lată. Colierele sînt de tradiție locală și arată o influență scitică.

Din cele arătate mai sus reiese clar că la Cehețel a fost descoperit un tezaur care aparține populației dacice. Vasul și toate obiectele care fac parte din tezaur dovedesc acest fapt, purtînd trăsăturile caracteristice obiectelor de podoabă atribuite dacilor. Toate sînt confecționate din bare de argint, prin ciocănire, și au un aspect de tradiție locală, caracteristic artei toreutice dacice.

Pentru datarea tezaurului — în lipsă de monede — putem să folosim alte descoperiri de tezaure similare de pe teritoriul Transilvaniei găsite împreună cu monede. Analogia cea mai apropiată, pe baza fibulelor, ne-o oferă tezaurul de la Remetea, care se datează pe baza monedelor republicane după anul 16 — 15 î.e.n. Acest fapt ne îndeamnă să fixăm data strîngerii tezaurului de la Cehețel pe la mijlocul secolului I î.e.n., iar ascunderea lui în a doua jumătate a secolului I î.e.n. Cauza ascunderii ar fi putut fi sau externă sau internă — frămîntări politico-sociale în sînul societății dacice de după moartea lui Burebista.

Tezaurul monetar și obiecte de podoabă de la Peteni

Tezaurul a fost descoperit în august 1960. Arîndu-se cu tractorul, au apărut la suprafață mai întîi niște brățări spiralice; cercetînd mai de aproape locul, au mai fost scoase cu mîna din pămînt monede și cîteva obiecte de argint. S-au putut aduna 9 monede de argint, 2 capete de brățară spiralică, decorate cu palmete și cu cap de animal stilizat, o bucată din bara unei brățări, 2 bucăți de bară mai subțire, cu secțiune dreptunghiulară, și 2 fibule în formă de lingură. Locul descoperirii se află la sud de comună, pe platoul Hotarul de Jos — Panta de Mesteceni, proprietatea cooperativei agricole de producție.

Pentru cercetarea mai de aproape a terenului s-a făcut un mic sondaj de verificare. Șanțul prezintă următoarea stratigrafie: sub humusul gros de 0,30 m, de culoare neagră, a fost un strat de lut galben. La o adîncime de 35 cm au fost descoperite bucăți de bandă din argint, un fragment dintr-o placă de bronz (fig. 6/9), fragmente dintr-o placă de fier și o bucată de fund de vas, lucrat cu mîna. S-a constatat că, pînă la adîncimea de 35 cm, a fost săpată o groapă în care au fost așezate într-o oală de lut monedele și fibulele, iar brățările au fost puse, probabil, lîngă oală.

Terenul a fost cercetat pe o rază mare, însă nu s-a găsit nici o urmă de așezare.

Întregul tezaur, cît s-a putut salva, se află în colecția Muzeului din Sf. Gheorghe și se compune din următoarele obiecte: 3 capete de brățară spiralică cu palmete și cu cap de animal stilizat, 2 bucăți dintr-o bară de argint mai groasă, 2 bucăți dintr-o bară mai subțire, fragmente dintr-o

[29] O. Floca, *op. cit.*, fig. 10.

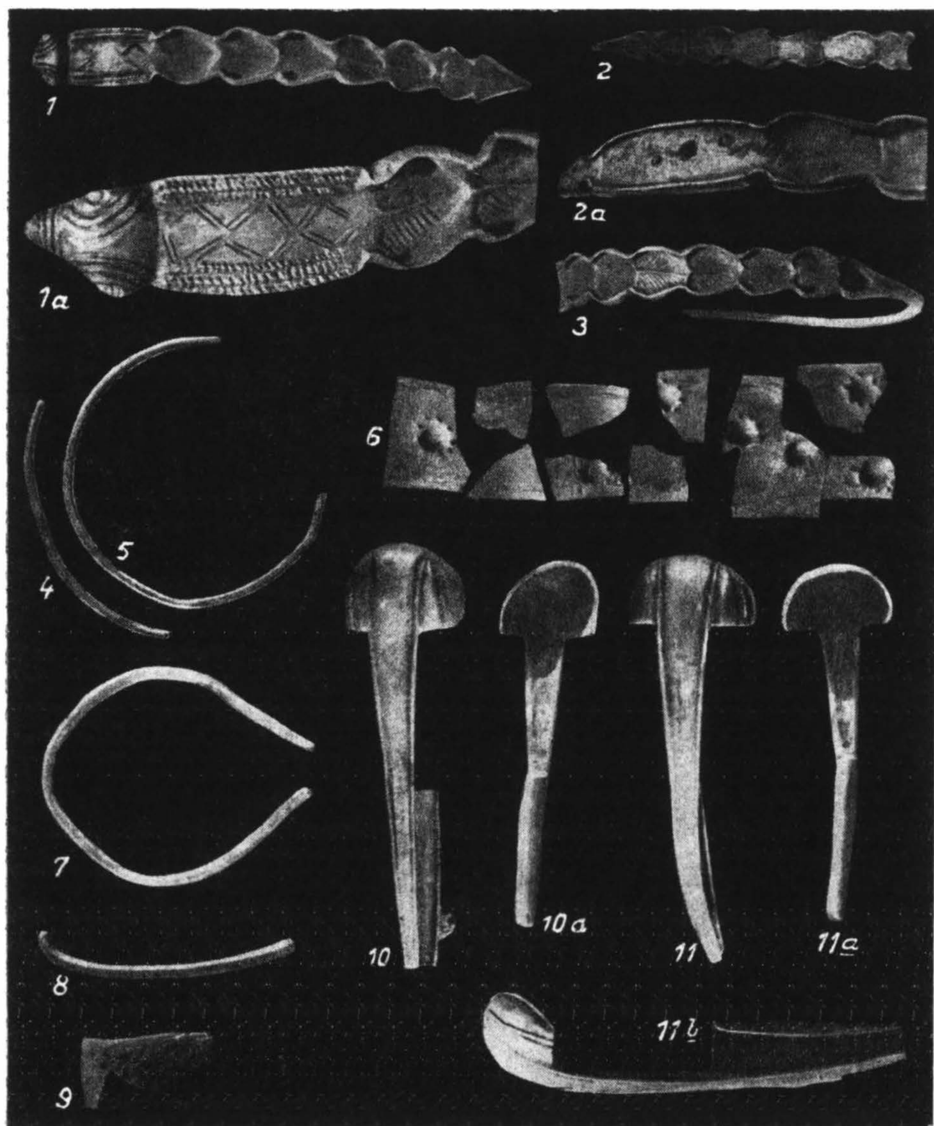

Fig. 6. — Obiecte de podoabă de argint găsite la Peteni.

bandă de argint, 2 fibule în formă de lingură, 39 de monede republicane şi un fragment dintr-o placă de bronz.

Faptul că un capăt de brăţară şi fragmentele de colier au fost găsite după cîteva zile pe locul descoperirii arată că tezaurul a fost împrăştiat şi stricat în parte de tractor.

Fragmentul ceramic face parte din fundul plat al unui vas făcut din pastă grosolană de culoare brună, lucrat cu mîna. Forma lui nu se poate reconstitui, însă după factură şi pastă aparţine epocii Latène.

Cele două brăţări sînt în stare fragmentară. Prima brăţară spiralică e ruptă în trei ; s-au păstrat două capete şi două bucăţi din spirală ; din mijlocul spiralei lipseşte o bucată. E făcută dintr-o bară groasă de 6 mm, cu secţiune ovală, capetele — lăţite prin ciocănire — au imprimate prin ştanţă şapte palmete şi, la extremitate, un cap de animal. Capetele nu sînt de aceeaşi mărime. Palmetele sînt redate cu o profilare mediană în relief, de care se leagă linii incizate vertical. Dimensiunile palmetelor se micşorează treptat, pornind dinspre extremitate. Prima e de 22 mm, iar ultima de 15 — 16 mm. După palmete urmează un cîmp decorat la mijloc cu un relief median între linii incizate în zigzag. Spre capetele brăţării sînt cîte trei borduri tăiate orizontal, formînd astfel trei şiruri de puncte în relief. După acest ornament, capătul brăţării îngroşîndu-se, formează un cap de animal, ochii fiind redaţi printr-o semilună incizată. Pe botul animalului se află patru linii incizate orizontal. Începînd de la ultima palmetă, suprafaţa exterioară a capătului brăţării e aurită (fig. 6/1, 1 a). Diametrul capătului de spirală e de 15,3 cm, iar greutatea de 135 g. La capătul celălalt al brăţării bara este mai subţire (are grosimea de 5 mm) şi de secţiune dreptunghiulară. Acest capăt, mai îngust ca celălalt, are lăţimea de 13 mm, grosimea de 3 mm, iar greutatea de 60 g (fig. 6/2). E decorat cu opt palmete nestilizate, iar extremitatea se termină cu cap de animal stilizat, decorat pe margini cu linii incizate vertical (fig. 6/2a). Din brăţara cealaltă a fost achiziţionat numai capătul cel gros, descris mai sus (fig. 6/3). Lungimea 21 cm, greutatea 110 g.

Brăţările spiralice cu capetele în formă de palmete şi cap de animal stilizat sînt cele mai caracteristice obiecte de podoabă dacice [30]. Motivele decorative sînt de origine greco-scitică, iar forma lor spiralică îşi are obîrşia în brăţările spiralice din epoca tîrzie a bronzului. Astfel de brăţări sînt cunoscute din Transilvania, din tezaurele dacice de la Ghelinţa [31], Cărpiniş [32], Dupuşi [33], Dîrloş [34], iar din regiunea extracarpatică de la Coada Malului etc. [35].

Cele două fibule în formă de lingură, cunoscute sub denumirea de fibule de tip Nauheim, sînt obiecte de podoabă dacice şi sînt la fel de obişnuite ca şi celelalte obiecte descrise mai sus. Lungimea fiecărei fibule e de 7,8 cm, iar greutatea de 15 g.

---

[30] V. Pârvan, *Getica*, p. 544, nr. 4 ; D. Popescu, în *Dacia*, XI—XII, 1948, p. 59.
[31] N. Fettich, *loc. cit.*, pl. XXIX/2 ; pl. XXX/1.
[32] *Ibidem*, pl. XXIX/1 ; pl. XXX/3.
[33] *Ibidem*, pl. XXX/4 ; pl. XXXI/2.
[34] *Ibidem*, pl. XXXII/8—10.
[35] D. Popescu, *Studii şi referate...*, I, 1954, p. 92, fig.1/6a, 6b.

Ambele au capul şi spatele decorate cu nervuri drepte pe marginile corpului fibulei pînă spre mijlocul capului, de unde se răsfrîng înapoi în unghi ascuţit. Portagrafa e făcută dintr-o placă îndoită prin ciocănire, care porneşte din piciorul fibulei şi e fără decor. Acul şi resortul lipsesc la amîndouă (fig. 3/3, 3a şi fig. 6/10, 10a, 11, 11a, 11b).

Aceste fibule sînt considerate de origine străină [36] şi au fost datate în timpul lui Augustus. O. Floca nu consideră aceste fibule de tip Nauheim şi, conform părerii lui Párducz, le plasează la mijlocul secolului I î.e.n. [37]. Dacă acceptăm această părere [38], fibulele sînt de origine celtică, atribuite boiilor şi, luate de la acest popor, sînt folosite şi de daci, fapt confirmat şi de tezaurul de la Peteni. În afară de aşezările de la Tinosul [39] şi de la Poiana [40], fibulele acestea sînt cunoscute şi din tezaurele dacice de la Remetea [41] şi de la Şeica-Mică [42], datate prin monedă.

Fragmentele de plăci de argint fac parte dintr-un colier din bandă, lată de 24 mm şi groasă de 1 mm, decorată cu proeminenţe sferice, în jurul cărora sînt bătute puncte mici (fig. 6/6). Forma se poate reconstitui după colierul din tezaurul de la Cerbăl în care găsim analogia cea mai exactă [43]. Astfel de coliere cu mici diferenţe de decor, mai sînt cunoscute şi din tezaurul de la Sărăcsău [44]. Împărtăşind părerea lui Pârvan [45], O. Floca consideră că acest tip de colier — din punct de vedere decorativ — „pleacă de la motive şi forme locale getice vechi, încă din bronz" [46].

Prin descoperirea tezaurelor de la Surcea şi Sîncrăeni s-a putut studia şi mai de aproape tehnica artei toreutice la poporul dac. Procedeul de executare a acestui colier din argint, ornat cu puncte gravate şi cu motive proeminente, este comun celui cu care au fost executate cupele de la Sîncrăeni şi Surcea. Colierul de la Peteni este încă un argument care confirmă că aceste tezaure aparţin dacilor.

Din tezaur mai fac parte două bare groase de 3 mm, cu secţiunea mai mult dreptunghiulară, iar pe o faţă sînt plate. Prima e curbată în formă de brăţară, cu diametrul de 4,2 cm, greutatea 5 g; capetele sînt deschise şi rupte (fig. 6/7). Bara cealaltă are o lungime de 4,5 cm, greutatea e de 2 g, iar capătul îndoit (fig. 6/8). E foarte probabil că sînt bucăţi rupte dintr-un obiect de podoabă şi ar putea fi spirala cu care au fost prinse capetele unui lanţ, ca cele din tezaurele de la Ghelinţa, Cerbăl şi Cojocna. În acest caz, din tezaur a mai făcut parte şi un astfel de lanţ, fapt cu atît mai verosimil, cu cît în tezaurele cu o componenţă similară cu a celor de mai sus acest tip de lanţ figurează.

---

[36] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 554; N. Fettich, *op. cit.*, p. 165.
[37] O. Floca, *op. cit.*, p. 32.
[38] M. Párducz, în *ArchHung*, pl. XXV/25, 26.
[39] *Dacia*, I, 1924, p. 212, fig. 43.
[40] *Dacia*, I, 1924, p. 326, fig. 106/15, 17.
[41] N. Fettich, *loc. cit.*, fig. 29/5.
[42] O. Floca, *op. cit.*, p. 32. pl. XXXII/2.
[43] N. Fettich, *loc. cit.*, pl. XXV/2, XXVII/2.
[44] O. Floca, *op. cit.*, fig. 8 şi 9; pl. XXVIII/1,2.
[45] V. Pârvan, *op. cit.*, p. 543.
[46] O. Floca, *op. cit.*, p. 16.

În afară de obiectele enumerate mai sus, tezaurul mai conținea 39 de monede republicane romane, și anume:

1. L. Sempronius Pitio. Greutatea 3,90 g. Diametrul 19 mm. Grueber, 711; 172—151 î. e. n.
2. M. Atilius Saranus. Greutatea 3,90 g. Diametrul 19 mm. Grueber, 679; 172—151 î. e. n.
3. Sextus Pompeius Fostlus. Greutatea 3,70 g. Diametrul 17 mm. Grueber, 926; 150—125 î. e. n.
4. Cn. Lucretius Trio. Greutatea 3,77 g. Diametrul 19 mm. Grueber, Roma, 929; 150—125 î. e. n.
5. Cn. Domitius Ahenobarbus. Greutatea 3,90 g. Diametrul 20 mm. Grueber, Italia, 490; 124—103 î. e. n.
6. M. Calidius, Q. Caecilius Metellus, Cn. Fulvius. Greutatea 3,90 g. Diametrul 19 mm. Grueber, Italia, 474; 124—103 î.e.n.
7. M. Varganteius. Greutatea 3,70 g. Diametrul 18 mm. Grueber, 1068; 102 î.e.n.
8. M. Tullius. Greutatea 3,77 g. Diametrul 20 mm. Grueber, Italia, 502; 102—100 î.e.n.
9. L. Cornelius Scipio Asiagenes. Greutatea 3,86 g. Diametrul 20 mm. Grueber, Roma, 1360 (tip. gen.); 91 î.e.n.
10—11. Appius Claudius. Titus Manlius, Quintus Urbinus. Greutatea 3,77g. Diametrul 17 mm. Grueber, Roma, 1290; 91 î.e.n.
12. C. Claudius Pulcher. Greutatea 3,90 g. Diametrul 17 mm. Grueber, Roma, 1288; 91 î.e.n.
13. Q. Minucius Thermus. Greutatea 3,86 g. Diametrul 20 mm. Grueber, Italia, 653; 90 î.e.n.
14. Decimus Iunius Silanus. Greutatea 3,90 g. Diametrul 19 mm. Grueber, Roma, 1842, 88 î.e.n.
15. Q. Titius. Greutatea 3,90 g. Diametrul 19 mm. Grueber, Roma, 2220; 87 î.e.n.
16—19. C. Vibius Pansa. Greutatea 3,87 g. Diametrul 20 mm. Grueber, Roma, 2244 (tip general), 87 î.e.n.
20. L. Titurius Sabinus. Greutatea 4,90 g. Diametrul 19 mm. Grueber, Roma, 2326; 87 î.e.n.
21. Cn. Cornelius Lentulus. Greutatea 3,90 g. Diametrul 17 mm. Grueber, Roma, 2440; 86 î.e.n.
22. L. Rubrius Dossenus. Greutatea 3,50 g. Diametrul 17 mm. Grueber, Roma, 2452; 86 î.e.n.
23. L. Iulius Bursio. Greutatea 3,90 g. Diametrul 17 mm. Grueber, Roma, 2549 85 î.e.n.
24. Man. Fonteius. Greutatea 3,70 g. Diametrul 23 mm. Grueber, Roma, 2476; 85 î.e.n.
25. Man. Fonteius. Av. Capul laureat al lui Apollo spre dr., sub barbă R.
Rv. Geniu călare pe un țap într-o cunună de laur spre dr. Greutatea 3,38 g. Diametrul 18,5 mm. Grueber, Roma, 2476; 85 î.e.n. Imitație.
26. Man. Fonteius. Av. ca cea de sus.
Rv. L. Jul. Bursio, Victoria în cvadriga galopează spre dr., în dreapta ținînd o coroană; sub picioarele cailor un semn; în exergă literele E B E Λ M I.
Greutatea 4,75 g. Diametrul 20 mm. Grueber, Roma, 2485; 85 î.e.n. Imitație.

27. Av. Un bust spre dr., înapoia lui o ramură de palmier.
Rv. Man. Fonteius. Geniu înaripat călare pe un țap spre dr. Greutatea 4,35 g. Diametrul 18 mm. Grueber, Roma, 2476; 85 î.e.n. Imitație.
28. Gargilius, Ogulnius, Vergilius. Greutatea 3,81 g. Diametrul 19 mm. Grueber, Roma, 2606 (tip gen.); 84 î.e.n.
29—32. Fără nume de magistrat. Greutatea 3,77 g. Diametrul 18 mm. Grueber, Roma, 2622; 84 î.e.n.
33. Q. Caecilius Metellus Pius. Greutatea 3,70 g. Diametrul 20 mm. Grueber, Spania, 47; 79—77 î.e.n.
34—36. M. Volteius. Greutatea 3,77 g. Diametrul 17 mm. Grueber, Roma, 3199; 78 î.e.n.
37. L. Rustius. Greutatea 3,77 g. Diametrul 20 mm. Grueber, Roma, 3271; 76 î.e.n.
38. L. Roscius Fabatus. Greutatea 3,87 g. Diametrul 17 mm. Grueber, Roma, 3399; 70 î.e.n.
39. M. Plaetorius Cestianus. Greutatea 3,97 g. Diametrul 17 mm. Grueber, 3543; 68 î.e.n.

Starea de conservare a monedelor e bună. Ca și obiectele care le însoțeau, ele sînt de argint. Greutatea lor variază — cu mici diferențe în plus sau în minus — între 3,70 g și 3,90 g. Față de greutatea oficială a denarului republican, în majoritate își mențin greutatea de 3,90 g. Numai patru monede (nr. 22,25 — 27) au o diferență ponderală mai mare în minus sau în plus; monedele nr. 22 și 25 au greutatea de 3,50 și, respectiv, 3,38 g (deci un minus în greutate), iar monedele nr. 26 și 27 au greutatea de 4,75 și 4,35 g (au în plus față de greutatea oficială). De obicei diferențele mai mari provin din erori de cîntărire, iar cele mici din uzajul rezultat în perioada de circulație. În tezaurul de la Peteni trei monede (nr. 25 — 27) sînt imitații, și anume dintre cele cu diferență de greutate mai mare. Dintre monede numai una (nr. 31) are pe verso imprimată o contramarcă în formă de punct.

Datarea monedelor începe din prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n. și continuă pînă în prima jumătate a secolului I î.e.n. (anul 172 — — 68). Din secolul al II-lea sînt numai 8 monede, un procent mic față de rest, care sînt emisiuni din prima jumătate a secolului I. Majoritatea monedelor (28) datează între anii 91 și 76. E verosimil ca cele 8 monede din secolul al II-lea î.e.n. să fi rămas în circulație pînă în prima jumătate a secolului I î.e.n. și să fi ajuns în Dacia o dată cu masa monedelor care se datează între anii 91 și 76 î.e.n. Acest fapt arată că relațiile economice ale dacilor cu Imperiul roman au început și au fost intense chiar din prima jumătate a secolului I î.e.n.

Se poate presupune că din monedele descoperite la Cehețel unele au fost rătăcite ulterior. Totuși — cum a arătat B. Mitrea [47] — acest fapt nu influențează esențial constatările făcute asupra componenței tezaurului din punct de vedere cronologic, chiar dacă a ajuns doar parțial în mîna specialiștilor. Prin urmare, ultima monedă, din anul 68 î.e.n. arată un *terminus post quem*, după care an tezaurul a fost îngropat. Credem că ascun-

[47] *Materiale*, II, 1956, p. 675—676.

derea tezaurului a avut loc nu mult după acest an sau cel mai tîrziu în a doua jumătate a secolului I î.e.n. în epoca de după moartea lui Burebista. Nu avem la dispoziţie izvoare scrise pentru a trage concluzii de ordin istoric asupra evenimentelor petrecute în acest colţ al Transilvaniei.

În afară de tezaurul dacic găsit la Ghelinţa către sfîrşitul secolului trecut şi de cîteva descoperiri monetare (Ilieni), alte tezaure dacice ne sînt cunoscute pe teritoriul acestei regiuni. În ultimele decenii ale secolului nostru au fost descoperite tezaurele mari de la Surcea (r. Tîrgu-Secuiesc, reg. Braşov) şi Sîncrăeni (r.Ciuc, reg. Mureş-Autonomă Maghiară), la care se adaugă acum — în afară de tezaurele monetare de la Alungeni şi Fotoş—încă două : de la Peteni şi Ceheţel. La acestea se mai pot adăuga şi cele două brăţări de argint cu capete de şarpe, găsite în comuna Pănet (r. Tg. Mureş, reg. Mureş-Autonomă Maghiară) în anul 1933.

Faptul că cele trei tezaure de la Ghelinţa, Surcea şi Peteni au fost descoperite aproape (pe o rază de 6 km), confirmă şi mai mult teza formulată mai înainte, că în această regiune a fost un atelier dacic de prelucrare a metalului [48]. Cele şase nicovale de fier găsite la Surcea împreună cu obiectele neterminate şi cu o bucată de material brut formează un argument serios în favoarea acestei afirmaţii.

Examinînd obiectele de podoabă găsite în tezaure de pe întregul teritoriu locuit de geto-daci, se poate observa o tehnică şi o execuţie comună. Componenţa acestor tezaure, cu mici excepţii, e aceeaşi : fibule, coliere, brăţări, lanţuri şi, în cîteva cazuri, şi vase de argint. Toate acestea sînt lucrate într-o tehnică relativ primitivă, ceea ce indică o dată mai mult că sînt executate de către argintari locali.

Împotriva tezei susţinute mai sus, mai ales în privinţa fibulelor, se pot aduce argumente ca acesta : cele cu noduri şi cu ac lung sînt de origine străină, şi anume celtică. Acest fapt nu alterează însă cu nimic caracterul lor specific local. Prototipul lor este străin, împrumutat, dar aşa cum a fost transformat a devenit o formă proprie populaţiei dacice. Acest fapt a fost constatat şi de O. Floca la fibulele aşa-zise de tip Nauheim, găsite în tezaure dacice, pe care nu le consideră ca de tip pur Nauheim [49]. Prin urmare, şi în acest caz se dovedeşte că obiectul preluat a fost adaptat după gustul populaţiei care îl împrumutase. Motivele de decorare, pe lîngă cele de tradiţie locală din epoca bronzului şi din prima vîrstă a fierului, sînt de origine greco-scitică. Sub aceste influenţe culturale, grefate pe baza locală, s-a format arta de prelucrare a metalului la daci, care n-a fost schimbată în esenţă, ci îmbogăţită doar cu forme şi cu elemente decorative noi. Acest fapt a fost observat şi de alţi cercetători [50]. Epoca de înflorire a acestei arte toreutice la daci a fost secolul I î.e.n., în timpul lui Burebista.

SZÉKELY ZOLTÁN

---

[48] Z. Székely, *Contribuţii la cultura dacilor în a doua epocă a fierului*, 1954, p. 30.
[49] O. Floca, *op. cit.*, p. 31.
[50] O. Floca, *op. cit.*, p. 35, 36 ; D. Popescu, *Le trésor dace de Sîncrăeni*, p. 204—206.

НОВЫЕ ДАКИЙСКИЕ КЛАДЫ, НАЙДЕННЫЕ В ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ТРАНСИЛЬВАНИИ

РЕЗЮМЕ

В Чехецеле (р-н Одорхей, Муреш-Автономная Венгерская обл.) и в Петени (р-н Тыргу-Секуеск, обл. Брашов) нашли по кладу серебряных украшений, захороненных в сосуде.

Первый клад состоит из следующих серебряных изделий: 6 фибул (4 с узелками и 2 с длинной булавкой), 3 гривна и 5 браслетов. Вместе с ними нашли обломки сосуда ручной работы с выпуклостями, изготовленного из грубого теста. Предметы, принадлежавшие дакийской народности, наряду с местной традицией первого периода железного века отражают скифо-кельтское влияние. Они восходят к I в. до н.э., захоронение же клада могло произойти во второй половине этого века.

Другой клад был обнаружен на территории села Петени. Он содержит 2 спиральных браслета с пальметтами и стилизованной головой животного (от них сохранились 3 головы и 2 обломка серебряного бруска, а также 2 обломка более тонкого бруска), обломки гривна из серебряной полосы, украшенной полукруглыми выпуклостями, 2 фибулы типа Наугейм, 1 обломок бронзовой пластины и 39 республиканских римских монет.

Все монеты и изделия, за исключением браслетов, были захоронены в глиняном сосуде, сработанном вручную из грубого теста; от него сохранилось лишь плоское дно.

Украшения характерны для дакийского населения. Они известны по нескольким кладам, найденным на заселенной даками территории (Чербэл, Сэрэксэу и т. п.). На основании изучения монет, последняя из которых выпущена в 68 г. до н.э., клад датируют I в. до н. э.; захоронение клада, возможно, произошло после указанной даты, ближе к середине века.

Оба дакийских клада, состоящие из различных серебряных украшенений, свидетельствуют о высоком уровне искусства резьбы у даков. Клад в Петени был найден недалеко от места находки кладов из Сурчи и Гелинцы. Это является лишним подтверждением мнения, что в Сурче находилась мастерская для обработки серебра и что украшения были изготовлены местными мастерами.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Находки дакийских серебряных украшений на юго-востоке Трансильвании.

Рис. 2. — Сосуд из Чехецела (восстановленный).

Рис. 3. — Серебряные фибулы. 1—2, из Чехецела; 3, из Петени.

Рис. 4. — Серебряные фибулы из клада в Чехецеле.
Рис. 5. — Серебряные браслеты из клада в Чехецеле.
Рис. 6. — Серебряные украшения, найденные в Петени.

NOUVEAUX TRÉSORS DACES DÉCOUVERTS DANS LE SUD-EST DE LA TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

A Cehețel (district d'Odorhei région de Mureș-Autonome Magyare), ainsi qu'à Peteni (district de Târgu Secuiesc, région de Brașov) on a découvert un trésor de parures en argent, cachés dans un vase.

Le premier trésor se compose de 6 fibules, dont 4 à nodosités et 2 avec une longue épingle, 3 colliers et 5 bracelets. En même temps on a trouvé les fragments d'un vase pourvu de boutons, façonné dans une pâte grossière. Les objets, appartenant à la population dace, attestent, qu'en dehors de la tradition locale du premier âge du fer, il aurait lieu à considérer aussi une certaine influence scytho-celtique. On date le trésor de Ier siècle av. n. è. et il a du être enfoui pendant la deuxième moitié du siècle.

L'autre trésor a été découvert à la limite du village de Peteni. Il se compose de 3 fragments de bracelets en spirale à palmettes et à tête d'animal stylisé, 2 fragments de barre d'argent, 2 fragments d'une barre plus mince, les fragments d'un collier formé d'une bande d'argent décorée de proéminences hémisphériques, 2 fibules du type Nauheim, 1 fragment d'une plaque de bronze et 39 pièces de monnaies républicaines romaines.

A part les bracelets, les autres objets en argent et les monnaies ont été cachés dans un pot de terre, modélé à la main dans une pâte grossière, dont il n'est resté qu'un fond plat.

Les objets de parure sont caractéristiques pour la population dace qui nous est connue aussi d'après d'autres trésors découverts sur son territoire, tels ceux de Cerbăl, Sărăcsău, etc. D'après les monnaies, la dernière datant de l'an 68 av. n. é., on peut fixer l'âge du trésor au Ier siècle av. n. é. On suppose qu'il aurait du être caché vers le milieu du même siècle.

Ces deux trésors daces formés de divers objets de parure, indiquent le niveau élevé de la toreutique chez les Daces. Le trésor de Peteni a été mis au jour à proximité des lieux de découverte des trésors de Surcea et Ghelința. Ceci serait une preuve en plus à l'appui de la thèse, selon laquelle il aurait existé à Surcea un atelier pour travailler l'argent et que ces parures sont de fabrication locale.

LÉGENDE DES FIGURES

FIBULELE „DIGITATE" DE LA HISTRIA

(PARTEA I)

În 1962 au intrat în colecțiile Muzeului național de antichități al Academiei R.P.R. două valoroase fibule despre a căror existență nu se mai știa de aproape două decenii [1].

Proveniența lor din vechea colonie pontică Histria este sigură [2], rămînînd însă să se stabilească cu precizie locul de găsire pe teritoriul cetății romano-bizantine.

Deși fibulele au suferit degradări, fiind supuse unui incendiu violent, una dintre ele impresionează prin frumusețe și chiar în starea actuală rămîne o piesă excepțională și unică nu numai în Dobrogea, dar și pe teritoriul R.P.R. (fig. 1 — 3).

Exemplarul, turnat în bronz, face parte din grupa fibulelor mari, măsurînd în lungime 19,8 cm ; pe arc și mai ales pe placa piciorului se mai

---

[1] Cele două fibule descoperite la Histria înaintea celui de-al doilea război mondial au fost socotite dispărute pînă în 1961 cînd le-a regăsit Bucur Mitrea într-o ladă cu materiale provenite de la Facultatea de istorie din București, unde se pare că au fost aduse în jurul anului 1940. Pentru a fi ferite de pericolul bombardamentelor din 1944, s-au împachetat împreună cu alte obiecte aparținînd Secției de arheologie a facultății și depozitate în incinta facultății. După cum se știe, o parte importantă din clădirea universității a suferit serioase avarii în timpul războiului. O dată cu lucrările de dezgropare a ruinelor, s-au găsit și aceste piese, care au fost strînse împreună cu obiectele ce mai erau printre dărîmături. Fibulele au stat în depozitele Facultății de istorie, fiind predate apoi Institutului de arheologie prin grija prof. Gh. Ștefan, decanul Facultății de istorie. În 1961, cu ocazia unei verificări, Bucur Mitrea le-a găsit și apoi le-a predat acad. Emil Condurachi, șeful șantierului arheologic Histria. Fibulele ne-au fost încredințate pentru publicare de către acad. Emil Condurachi, deoarece în cadrul colectivului arheologic Histria nouă ne revine sarcina să cercetăm stratul de cultură romano-bizantin.

[2] După mărturia mai multor specialiști care știu că au fost descoperite aici. Informații în acest sens am cerut prof. Gh. Ștefan, D. Tudor și D. V. Rosetti, care, cel puțin pentru fibula de la figura 1, ne-au dat toate asigurările că s-a descoperit la Histria. Ținem să mulțumim tuturor pentru informațiile foarte prețioase ce ne-au fost date. De altfel aceste piese sînt discutate și de prof. I. Nestor în articolul său „L'établissement des Slaves en Roumanie" din *Dacia*, N.S., V, 1963, p. 429—448.

Informațiile primite de la D.V. Rosetti înainte de apariția articolului prof. I. Nestor ne indicau drept loc de găsire zona extramurană, de lîngă bastionul sudic al porții mari.

SCIV, tomul 16, nr. 1, p. 67—96, București, 1965.

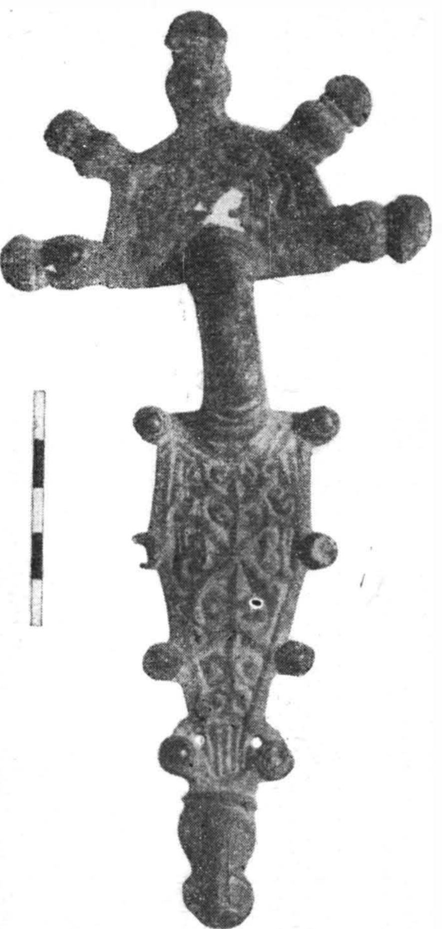

Fig. 1. — Fibula mare de la Histria.

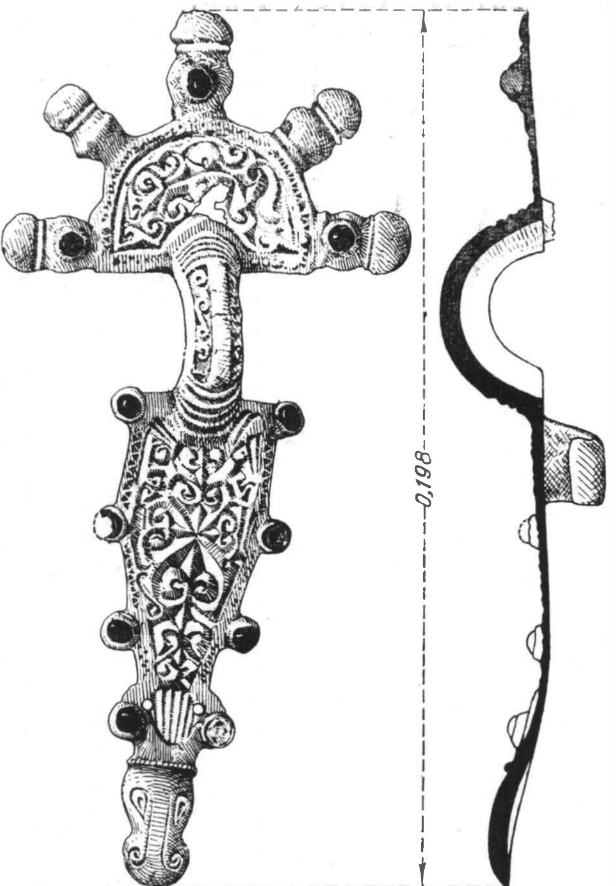

Fig. 2. — Fibula mare de la Histria văzută din față și din profil.

păstrează urme de aurire. Pe placa semiovală a capului sînt distribuite radial cinci „degete", cu mici variaţii de dimensiuni, cel mai mare fiind „degetul central"; trei „degete" sînt decorate cu cîte o almandină. Placa, de formă aproape semicirculară, are pe margine o ramă lată de 3—4 mm, care iniţial avea un decor excizat în motive „dinte de lup", iar din cauza vicisitudinelor prin care a trecut parte din decor s-a transformat în bobiţe sferice ce s-au păstrat destul de bine.

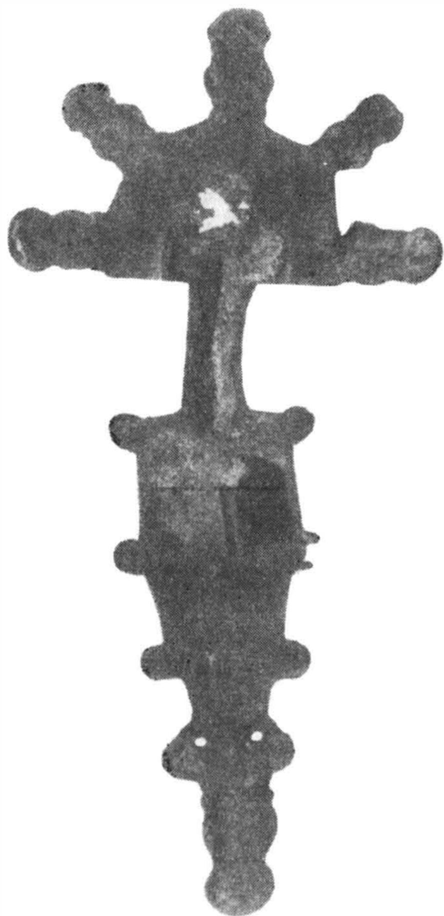

Fig. 3. — Fibula mare, vedere din spate.

Suprafaţa plăcii de la cap este decorată cu motive spiralice în dublu registru.

Capul fibulei, legat de placa piciorului cu un arc curbat armonios, în raport cu proporţiile fibulei întregi, are la cele două extremităţi de legătură un decor de benzi în forma „cozii de rac", iar între ele, pe axul longitudinal, o nervură proeminentă, lată de 4 mm, ca şi rama de la placa superioară, nervură ce împarte arcul în două cîmpuri, decorate şi ele cu un motiv spiralic. Ornamentul se păstrează mai bine pe cîmpul din stînga, cel din dreapta fiind aproape invizibil. Marginile arcului au fost finisate prin pilire, realizîndu-se două suprafeţe netede, dar aspre şi fără decor.

Placa piciorului este de formă trapezoidală, cu baza mare spre arc, iar conturul uşor curbat. Pe părţile laterale ale plăcii este o bentiţă lată de 2—4 mm, cu un decor „dinte de lup" format din grupe de cîte două triunghiuri realizate tot prin excizie, dispuse complementar şi oarecum regulat, mai vizibile în partea superioară. Pe margine mai sînt patru perechi de almandine montate în celule, iar cele finale reprezintă ochii a două capete de pasăre.

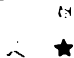
Decorul plăcii, executat şi el tot cu excizii, se desfăşoară pe un ax longitudinal, meşterul, încercînd să execute în cele două cîmpuri un decor simetric din motive spiralice, în mare parte reuşind să redea aceleaşi elemente în ambele părţi. O oarecare inegalitate a decorului, vizibilă la o cercetare atentă, lasă impresia unei stîngăcii, datorită nu lipsei de înaltă pricepere a meşterului, ci greutăţii cu care se lucrează bronzul turnat,

spre deosebire de aur. La majoritatea pieselor decorate cu motive spiralice sau geometrice se observă această inegalitate.

Fibula se termină cu un cap de animal stilizat care păstrează încă aspectul realist, iar între el şi partea finală a piciorului sînt dispuse într-o uşoară concavitate cinci linii radiale, flancate de „ochii de pasăre".

Spatele fibulei este neted, cu excepţia arcului şi a reprezentării zoomorfe, care au fiecare cîte o concavitate proporţională cu înălţimea proeminenţelor de pe faţa fibulei.

Resortul şi acul sînt distruse, probabil de incendiul destul de puternic prin care au trecut, iar din mecanismul de închidere nu a mai rămas decît portagrafa, turnată o dată cu fibula şi îndoită apoi prin ciocănire. Poziţia portagrafei faţă de axul fibulei este puţin deviată spre dreapta (dacă privim fibula din poziţia cu placa superioară în sus). Toate elementele fibulei au fost turnate o dată, neobservîndu-se nici o sudură sau vreun alt gen de asamblare, în afară de pietrele montate în celule după turnare.

Încercarea de a determina locul de găsire a celor două fibule în cuprinsul cetăţii romano-bizantine este necesară, deoarece în funcţie de acesta se poate preciza şi datarea lor mai restrînsă.

Fibulele pe care le prezentăm au constituit obiectul unor discuţii în studiul citat de noi al prof. I. Nestor în care se precizează că fibula din figurile 1 — 3 a aparţinut unui mormînt de inhumaţie situat la piciorul zidului de vest al fortăreţei romano-bizantine de la Histria şi că acest mormînt face parte dintr-o necropolă care începe sau se sfîrşeşte în secolele VI — VII e. n.

Determinarea locului de găsire a mormîntului cu fibula mare este dificilă, fiindcă ultimul zid de incintă se desfăşoară pe o lungime de circa 360 m.

Din unele informaţii [3] reiese că cele două fibule au fost prezentate la şantierul Histria participanţilor la Congresul internaţional de studii antropologice şi preistorice, ţinut la Bucureşti în 1937, cu care prilej au fost vizitate diverse puncte din Dobrogea.

Informaţiile mai precizează că fibulele au fost descoperite nu cu mult înainte de 1937. Din tot materialul publicat referitor la săpăturile efectuate la Histria după 1927 reiese că degajările şi cercetările pe lîngă zidul de incintă s-au făcut în 1935 [4], iar porţiunea săpată s-ar putea să fi fost

---

[3] Ţinem să exprimăm şi în scris mulţumirile ce le datorăm lui D. V. Rosetti, care ne-a oferit toate datele condiţiilor de găsire, pe care d-sa le cunoştea personal, precum şi indicaţii despre alte persoane care ar mai şti de existenţa acestor fibule.

[4] R. Vulpe, *Noutăţi arheologice dobrogene*, în *AnD*, 1935, p. 185.

cuprinsă între bastionul sudic al porții mari și pînă aproape de turnul G, iar în lățime pînă la valul I (fig. 4).

Dincolo de bastionul nordic al porții mari a incintei, terenul fusese cercetat în parte de V. Pârvan[5].

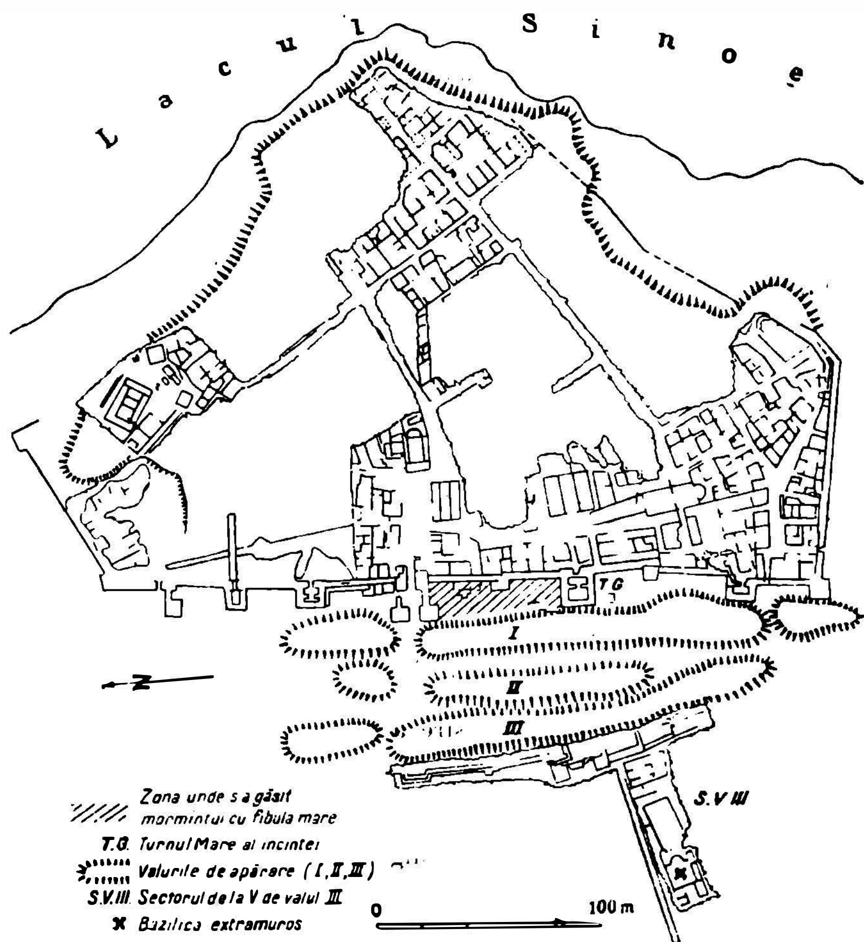

Fig. 4. — Locul de descoperire a fibulelor „digitate" în zona extramurană a cetății Histria.

Problema care se pune este aceea a perioadei în care zona extramurană de la Histria unde se găsește mormîntul a fost transformată în necropolă.

[5] V. Pârvan a început cercetările la Histria în iulie 1914, iar primul obiectiv săpat de el am putut preciza că ar fi fost turnul D, așa cum reiese din comparația situației de azi de la Histria cu fotografia din lucrarea sa *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 18, fig. 1 și 2 și fig. 53. Degajarea porțiunii exterioare de teren între turnul D și

Am încercat să arătăm într-un studiu anterior [6] că în cursul veacului al VI-lea e. n. orașul Histria a avut o mare extindere. În interiorul cetății s-au făcut săpături în sectoare diferite și pe suprafețe mari. Rezultatele au arătat că în tot veacul al VI-lea e. n. nici o porțiune de teren din oraș nu a servit ca loc de înmormîntare.

În zona extramurană, cercetări ample și organizate s-au făcut în două puncte : în ,,Sectorul valului III'' și în cel denumit ,,Sectorul de la vest de valul III''.

Din datele prezentate de autorii săpăturilor de la valul III reiese că această zonă a folosit ca necropolă în veacul al IV-lea e. n., fapt atestat de existența unor morminte dintre care unul conținea o monedă de la Valentinian (364 — 375) [7]. După încetarea necropolei urmează în secolele V — VI e. n. o perioadă în care zona este din nou locuită, perioadă ce se sfîrșește în vremea lui Mauriciu Tiberiu (582 — 602). Nici un element nu ne îngăduie să credem că această perioadă de locuire ar fi fost întreruptă în cursul veacului al VI-lea e. n., de transformarea eventuală a acestei zone în cimitir.

Aceeași situație se constată și în fîșia de teren unde presupunem că a fost găsit mormîntul cu fibula mare. Aici, în porțiunea de pămînt cuprinsă între valul I și zidul de incintă, s-au făcut săpături în anul 1935, găsindu-se locuințe din veacurile V — VI e. n. Deci se poate afirma fără a greși prea mult că în zona valurilor de apărare și a incintei mari a existat în tot decursul veacului al VI-lea e. n. o locuire continuă și de-abia după 602 e. n. se construiesc pe o parte dintre aceste terenuri cele trei valuri de apărare [8], încetînd o dată cu ele orice urmă de locuire ; tot după

---

bastionul nordic al porții mari s-a făcut între anii 1914 și 1922 (*op. cit.*, p. 19). Tot în această vreme — s-ar părea că între anii 1914 și 1916 — s-a săpat cel puțin poarta mare și curtina F, adică fîșia de teren ce ne interesează, fiindcă la figura 19 de la p. 38 se menționează că fotografia acestei curtine a luat-o înainte de război. Degajarea incompletă a unor turnuri se explică prin graba lui V. Pârvan de a găsi intrarea principală a cetății pe care este posibil să o fi găsit chiar în 1914 ; după aceea a continuat săpăturile pe lîngă zidul de incintă printr-o tranșee (vezi Em. Condurachi și colaboratori, *Histria I*, p. 66), situație rămasă așa cum se vede azi pe latura de sud a incintei (de comparat cu *Începuturile vieții romane...*, fig. 20).

O dată cu anul 1921 s-a început degajarea dărîmăturilor din fața curtinelor și a turnurilor, lucrare ce nu s-a terminat pînă în 1927 (vezi *Histria I*, p. 66). După 1927, cînd S. Lambrino a preluat conducerea șantierului, probabil că s-a continuat această degajare în porțiunea dintre bastionul sudic al porții mari și turnul G, fără a se face însă săpături, ci oprindu-se la suprafața pămîntului vegetal. În 1930, cînd S. Lambrino publică *Cetatea Histria* în *Boabe de grîu*, anul I, nr. 10, în fotografia de la p. 578 se vede clar porțiunea săpată de V. Pârvan, care se oprea cam pe la mijlocul curtinei F. De-abia în 1935 (după cum ne informează R. Vulpe, vezi nota 7) săpăturile de la Histria au avut drept scop curățirea completă a terenului plin de dărîmături din afara cetății, între zid și valuri. D.V. Rosetti crede că scheletul cu fibula mare a fost găsit lîngă bastionul sudic al porții mari , iar D. Tudor crede că s-ar putea să fi fost aflat pe lîngă turnul G. Oricum, S. Lambrino a făcut săpături în 1935 în aceste locuri ; s-ar putea ca mormîntul să fi fost aici, adică în terenul cuprins între bastionul sudic al porții mari și turnul G, iar înspre vest pînă la valul I.

[6] Aurelian Petre, *Quelques données archéologiques concernant la continuité de la population et de la culture romano-byzantine dans la Scythie Mineure aux VIe et VIIe siècles de n.è.*, în *Dacia*, N.S., VII, p. 317—353.

[7] *Materiale*, V, p. 295, nota 2.

[8] *Histria I*, p. 285. La acestea se mai pot adăuga unele amănunte cu privire la perioada de funcționare a porții mari, iar legat de aceasta și momentul construirii valului I. În arhiva

anul 602 o altă parte din terenul de care vorbim putea să fie transformată în necropolă, fapt confirmat de altfel de cercetările din sectorul imediat învecinat, denumit „la vest de valul III".

Săpături în acest punct au făcut : în 1914 Vasile Pârvan, apoi arhitectul german Johannes Jacobs, în 1917 ; R. Netzhammer a publicat[9] rezultatele cercetărilor care au dus la dezvelirea unei biserici socotită de el „basilica coemeterialis".

Lucrările de aici au fost reluate în 1955[10] şi continuate apoi şi în 1956[11]. Observaţiile de teren au permis constatări deosebit de interesante în sensul precizării vremii în care zona a fost folosită ca necropolă şi a timpului cînd a fost locuită.

Din rezultatele publicate pînă acum reiese raportul dintre necropole şi bazilică. Cele mai vechi morminte străpung o pătură de mortar, iar trei dintre ele (M 3, M 5 şi M 11) sînt deranjate de zidurile bazilicii, fiind deci anterioare acesteia. Peste cele mai vechi morminte (printre care şi M 11) se găseşte un strat continuu de pămînt, o nivelare, pentru a consolida terenul în vederea construirii bazilicii ; în această nivelare s-au găsit monede, care, aproape fără excepţie, datează din veacul al IV-lea e. n.

Sintetizînd toate datele oferite de săpăturile din anii 1955 şi 1956, rezultă că prima necropolă îşi are începutul în a doua jumătate a veacului al IV-lea e. n. şi că din ea fac parte atît mormintele de la valul III (care sînt în imediată apropiere) cît şi cele de pe platoul de vest care aparţin acestei epoci ; de remarcat însă că acolo există înmormîntări şi mai vechi [12].

---

citată în articolul nostru din *Dacia*, N.S., VII, nota 41, printre fotografiile rămase de la V. Pârvan se află una care reprezintă cele trei valuri de pămînt din faţa laturii de vest a incintei mari. Fotografia este luată în timpul cînd se făceau săpături în spaţiul dintre colţul bastionului sudic al porţii mari şi capătul nordic al curtinei F. Pentru uşurinţa degajării depunerilor din faţa porţii mari se observă foarte clar cum V. Pârvan a secţionat valul I, iar în această secţiune se află în picioare un altar funerar. Fotografia este făcută cînd săpătura de la poarta mare nu era terminată fiindcă în interiorul „Zwinger-ului" se văd patru coloane de marmură, care azi sînt depuse pe valul III, înspre extremitatea lui sudică. Coloanele au fost găsite, iniţial, la turnul sudic al porţii, ca material de construcţie (vezi *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, p. 36 şi fig. 17) şi apoi scoase de acolo şi depuse în „Zwinger", iar cînd şi această porţiune a fost degajată de dărîmături ele au fost depozitate de V. Pârvan în spatele casei mari de la Histria (într-o altă fotografie se văd şase fragmente de coloană). Ţinînd seama de aceste deplasări de materiale folosite în construcţie, nu putem şti dacă altarul funerar a fost folosit ca material la construcţia valului I sau cărat acolo din săpătura de la poarta mare sau din altă parte. Important este că valul I era întreg înainte de începerea săpăturilor de la Histria şi apoi secţionat de V. Pârvan.

În sprijinul ipotezei că valul I, probabil, a fost construit după anul 602 se adaugă şi acest document fotografic din care se poate deduce că valul I bloca intrarea porţii mari. Or, cum este atestat că viaţa cea mai intensă la Histria a fost în tot timpul secolului al VI-lea e.n., este greu de presupus că în această vreme poarta principală a cetăţii se blochează cu un val de pămînt, împiedicîndu-se astfel intrarea vehiculelor în oraş. Presupunînd că se puteau ocoli valurile, nu era posibilă nici o cale de acces pe lîngă faţa de vest a incintei fiindcă aici în secolul al VI-lea se găseau locuinţe ; dacă admitem că valurile erau mai vechi, iar în secolul al VI-lea au fost tăiate pentru a se permite circulaţia prin poarta mare, ipoteza este infirmată de fotografia lui V. Pârvan în care se vede clar o secţiune îngustă făcută pentru înlesnirea degajării molozului, secţiune mult lărgită apoi, cu vremea.

[9] R. Netzhammer, *Die christlichen Altertümer der Dobrudscha*, Bucureşti, 1918.

[10] Em. Condurachi şi colaboratori, în *Materiale*, IV, p. 16–24.

[11] *Idem*, în *Materiale*, V, p. 291–296.

[12] *Idem*, în *Materiale*, III, p. 28–29 şi p. 34–36.

În sectorul de la vest de valul III, după acest prim nivel de înmormîntare urmează construirea bazilicii a cărei epocă de funcţionare este atestată de monede. După cum am arătat, sub ea este un pămînt nivelat care conţine monede din veacul al IV-lea e. n., apoi zidurile bazilicii străpung o serie de morminte acoperite de această nivelare. Pe podeaua ei s-au găsit monede ce încep cu Anastasius (491—518) şi sfîrşesc cu Mauriciu Tiberiu (582 — 602) [13]. În jurul bazilicii s-au găsit construcţii care atestă o locuire în veacul al VI-lea, constatare ce a făcut pe autorii săpăturilor de aici să pună problema revizuirii termenului de bazilică cimiterială propus de V. Pârvan şi R. Netzhammer.

Plecînd de la observaţiile de pe teren că urmele de locuire din veacul al VI-lea se întind de la zidul mare pînă aproape de zidul roman de pe platoul de vest [14] şi că în zona bazilicii sînt ca şi în „Sectorul valului III", bogate urme de construcţii datate cu monede ce încep cu Anastasius şi sfîrşesc cu Mauriciu Tiberiu, credem că nu mai poate fi acceptată ideea existenţei în acest loc a unei necropole în cursul veacului al VI-lea. Spre aceste concluzii ne duce şi descoperirea în 1953 a unui mormînt ce se află la circa 50 m sud-vest de intrarea bazilicii, în inventarul căruia se află ca piesă principală o cataramă cu placă fixă (fig. 5/1 şi 1 a) de un tip asemănător celei găsite în cimitirul slav de la Sărata Monteoru şi datată în veacul al VII-lea e. n. [15].

O altă descoperire din 1962 întăreşte ipoteza existenţei în acest sector a unei necropole după 602 e. n. ; este vorba de un mormînt de inhumaţie în care s-a găsit o cataramă de tip „Siracusa" (fig. 5/2 şi 2 a), ce este datată, după unii, de la sfîrşitul veacului al VI-lea pînă la 650, iar după alţii numai în a doua jumătate a veacului al VII-lea e. n. [16]. În acest fel existenţa unei necropole ce se plasează după anul 602 devine evidentă şi este atestată de descoperiri arheologice ce aparţin cronologic

---

[13] *Materiale*, V, p. 294.

[14] Petre Aurelian, *op. cit.*, nota 37. În privinţa necropolei din secolul al VI-lea e.n. de la Histria, credem că trebuie căutată pe platou, la vest de zidul roman, fiindcă acolo deja au fost scoase la iveală morminte cu inventar din secolul al VI-lea e.n. (vezi *Materiale*, IV, p. 49, fig. 39, şi *Materiale*, VI, p. 288, fig. 10/1).

[15] *Istoria Romîniei*, p. 736, fig. 183/8. De comparat mai ales partea superioară a cataramelor.

[16] Datorăm posibilitatea publicării acestei catarame amabilităţii colegului H. Nubar, care în 1962 a continuat săpăturile în zona bazilicii creştine extramurane, zonă denumită în anii 1955 şi 1956 „Sectorul de vest de valul III".

Descrierea amănunţită a mormîntului în care s-a aflat catarama în discuţie va fi publicată de autorii săpăturilor. Catarama face parte din tipul „Syracusa" (vezi J. Werner, *Byzantinische Gürtelschnallen*, în *Kölner Jahrbuch*, I, 1955, pl. 5/8—12 şi 14—16). Exemplarul nostru este mai apropiat de cel de la Antînoe (Egipt) (pl. 8/14), mai ales prin decorul scutului. J. Werner datează cataramele de tip „Syracusa" în veacul al VII-lea e.n.

Pe teritoriul ţării noastre acest tip de cataramă este foarte rar, iar pe harta întocmită de J. Werner lipseşte, cu toate că în 1932 se descoperise la Balta Verde o cataramă fragmentară de tipul „Syracusa", împreună cu ceramică „slavă". Întregul complex este datat numai în a doua jumătate a veacului al VII-lea e.n. (I. Nestor, *op. cit.*, nota 19), iar D. Csallany, în *Les monuments de l'industrie byzantine des métaux*, în *ActaAnt*, I, 1954, t. II, fasc. 3—4, p. 320, consideră drept perioadă de folosire a acestui tip de cataramă anii 590—650 e.n. Credem că în rezumatul francez al acestui articol s-a strecurat o greşeală, fiindcă acolo se trec ca dată anii 590—600 e.n.

veacului al VII-lea e. n.; mai mult, acestor morminte le corespunde în cetate un nivel de locuire în care s-au găsit două monede din vremea lui Heraclius (610 — 642), precum şi o serie de obiecte, printre care şi o cata-

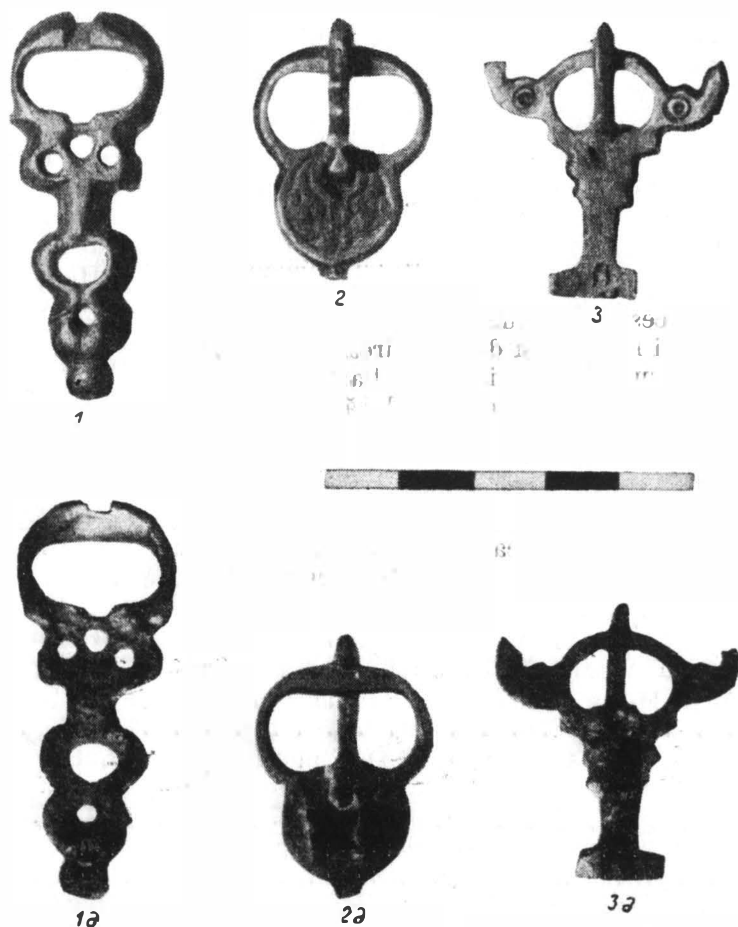

Fig. 5. — Catarame provenite de la Histria.

ramă cu capete de pasăre (fig. 5/3 şi 3a), care, în unele descoperiri avarice, este datată în a doua jumătate a veacului al VII-lea [17].

[17] Catarama pe care o reproducem a fost găsită la Histria în 1959 (*Materiale*, VII, p. 233, fig. 5/2a). Este asemănătoare cu cea din cimitirul slav de la Sărata Monteoru (*Istoria României*, p. 736, fig. 183/10), iar în descoperirile avarice de la Papa (*AÉ*, vol. XLIV, 1930, fig. 87/12 şi p. 287) se datează, împreună cu complexul respectiv, în a doua jumătate a secolului al VII-lea e.n.

Astfel situaţia din sectorul vestic al valului III apare limpede, încadrîndu-se în istoria generală a zonei extramurane, şi anume :

a) Se constată o primă necropolă ce începe din a doua jumătate a veacului al IV-lea e. n. şi durează cel mult un secol, extinzîndu-se dinspre platoul de vest (unde sînt înmormîntări mai vechi decît secolul al IV-lea, şi care se află în afara celui mai timpuriu zid de incintă din epoca romană) în direcţia zidului de incintă romano-bizantin, ocupînd terenuri pînă în apropierea acestuia ;

b) Peste necropola nr. 1 din zona mare a incintei romano-bizantine urmează locuinţe în care s-au găsit monede în serie aproape neîntreruptă de la Anastasius (498 — 518) pînă la Mauriciu Tiberiu (582 — 602), dată după care (sau la care) Histria suferă o distrugere masivă, lucru constatat si la clădirile de la bazilică. Bazilica, clădită în vremea lui Anastasius — în cadrul unui proces constructiv larg şi de amploare la Histria, ca şi în alte centre dobrogene, şi distrusă în vremea lui Mauriciu Tiberiu —, este o „bazilică" de cartier şi nu „cimiterială", deoarece această zonă în veacul al VI-lea e. n. era locuită. Cel puţin în zona cuprinsă între incinta romano-bizantină şi complexele din apropierea bazilicii locuirea în veacul al VI-lea e. n. este atestată neîndoielnic cu clădiri în care s-au găsit monede din secolul al VI-lea e. n., iar un nivel al unei necropole din veacul al VI-lea e. n. nu a fost surprins pînă în prezent, deşi zona este bine cercetată.

Însă după evenimentele din jurul anului 602 e. n. se constată că locuirea încetează în afara zidului de incintă prin construirea celor trei valuri de pămînt peste locuinţele din veacul al VI-lea e. n., iar complexele din sectorul bazilical se termină şi ele o dată cu anul 602. După această vreme, terenul ce se întinde la vest de incinta romano-bizantină putea fi transformat în necropolă şi numai acum erau posibile înmormîntări în aceste locuri. Mormintele celei de-a doua necropole taie nivelul de locuire din veacul al VI-lea e. n., fapt atestat de fragmente ceramice din secolul al VI-lea e. n. găsite în gropi. Deci mormîntul cu fibula mare, cel cu cataramă cu placă fixă şi cel cu cataramă de tip „Siracusa" aparţin unei a doua necropole, al cărei început se plasează după anul 602. Este probabil ca în această vreme să fi funcţionat contemporan cu necropola a doua şi o parte din bazilică, mai mult o sală cu absidă, „o capella", care acum să fie o bazilică „coemeterială". Din cercetarea complexului bazilical se poate observa clar că această sală este adăugată în colţul de NE al absidei bazilicii distruse pe la 602 e. n. Astfel mormîntul cu fibula „digitată" mare ar aparţine veacului al VII-lea e. n., adică vremii de după anul 602 e. n., şi face parte din cea de-a doua necropolă.

Tipul de fibule „digitate" cu placa piciorului trapezoidală are o arie de răspîndire destul de restrînsă, şi anume în unele locuri de pe teritoriul ţării noastre, în R. P. Bulgaria, R. S. F. Iugoslavia şi Crimeea. Piesa cea mai apropiată de cea găsită la Histria este fibula de la Sremski-Kar-

lovci (Rovine), în R. S. F. Iugoslavia [18], care, ca mărime și decor, cu mici diferențe, se aseamănă foarte mult cu exemplarul discutat de noi.

Pe teritoriul R. P. Bulgaria [19] s-au descoperit o serie de fibule digitate, printre care perechea găsită la Arčar (13,3 cm lungime) și „passimul" ce se află tot în colecția muzeului din Sofia (de 17,9 cm lungime) și sînt de asemenea apropiate de fibula noastră, deosebindu-se prin unele amănunte, ele avînd decorul de pe margine cu trei perechi de almandine și nu cu patru perechi, ca cea de la Histria; un exemplar miniatural provenit din Macedonia [20] se aseamănă cu perechea Arčar-Histria.

Deci, din cîte cunoaștem pînă în prezent, piese foarte asemănătoare cu fibula de la Histria sînt cele descoperite la Sremski — Karlovči (Rovine), Arčar și Kerci [21].

Pentru a încerca schițarea unei arii de răspîndire a fibulelor de tip cu placă trapezoidală, decorate cu motive spiralice în tehnica exciziei și în același timp și cu almandine sau cu alte pietre semi-prețioase, este absolut necesar să ținem seama de toate descoperirile de acest gen, deoarece, astfel, tabloul ar apărea eronat și, mai grav, concluziile ce decurg din această statistică ar pleca, în mod implicit, de la o bază falsă. În stadiul actual al cercetărilor nu se cunosc alte piese în afară de exemplarele citate de noi. Ținînd seama însă că este posibil să existe și alte exemplare inedite care ar putea să schimbe unele puncte de vedere exprimate de noi, vom sublinia întotdeauna caracterul ipotetic al acestor păreri.

Principalele probleme pe care le ridică acest gen de antichități sînt: originea, atelierele din care provin și apartenența etnică, în măsura în care o asemenea precizare este posibilă. Ele au fost puse de cercetătorul bulgar Stamen Mihailov într-un studiu mai recent [22]. Plecînd de la descoperirile de pe teritoriul R.P.Bulgaria, autorul emite unele păreri ce merită toată atenția. Stamen Mihailov, care a studiat fibule și din alte epoci, ridică și încearcă să rezolve (uneori ipotetic) cîteva probleme fundamentale în legătură cu aceste obiecte.

Referindu-se la originea fibulelor digitate de pe teritoriul R. P. Bulgaria (*pe noi interesîndu-ne perechea de la Arčar, „passimul" din muzeul Sofia și exemplarul din Macedonia*), cercetătorul bulgar crede că fibulele digitate au la baza dezvoltării lor două tipuri de fibule romane existente și pe teritoriul R. P. Bulgaria, și anume fibula romană timpurie cu placa semicirculară și cea în formă de T.

---

[18] Principalele lucrări în care fibula este publicată sînt menționate în revista *Seoba Naroda* a Muzeului de la Zemun din 1962, p. 91. În general este datată în veacul al V-lea, iar D. Csallany (în *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*, Budapesta, 1961) o datează între anii 500 și 568 (p. 330, nr. 239).

[19] Și fibulele de la Arčar și Sofia au constituit obiect de studiu în mai multe lucrări, din care cităm pe K. Tackenberg, *Germanische Funde in Bulgarien*, în 1928/1929, Sofia, p. 266, fig. 132, și p. 267, fig. 133 b și 133 c, și Stamen Mihailov, *Ранносредневековни фибули в Българии*, în *Izvestiia-Institut*, XXIV, 1961, Sofia, p. 41, fig. 3/4, 3/5 și 3/6.

[20] J. Werner, *Slawische Bügelfibeln 7. Jahrhundert*, Mainz, 1950, pl. 31, 50.

[21] Fibula de la Kerci este publicată în desen de Hans Reinerth, *Vorgeschichte der deutschen Stämme*, I, 1940, p. 246, fig. 106, stînga.

[22] Stamen Mihailov, *op. cit.*; autorul face întreaga discuție asupra punctelor care ne interesează la p. 49 — 60.

Nu este în intenţia noastră să discutăm şi schema evolutivă pe care Stamen Mihailov o propune şi, chiar dacă am încerca, ar fi deosebit de greu, deoarece autorul nu ne prezintă şi un tablou al evoluţiei propuse.

Esenţial este faptul că demonstraţia autorului în ceea ce priveşte geneza fibulelor digitate are ca punct de plecare tipurile de fibule romane, teză generală cu care sîntem de acord. În privinţa centrelor de creare a fibulelor digitate, cercetătorul bulgar dezvoltă o concepţie mai largă, combătînd pe J. Werner, după părerea căruia pentru unele grupe de fibule slave, printre care şi cele din grupa a II-a (după Werner), singurul centru de creaţie ar fi numai regiunea Niprului. Pe de altă parte, Stamen Mihailov, deşi acceptă conceptul atotcuprinzător emis de B. A. Rîbakov asupra antichităţilor slave, afirmă totuşi că unele tipuri, printre care şi grupa a II-a de fibule digitate, ar fi produsul mai multor centre, între care şi cele din spaţiul balcanic, unde se găsesc atît fibule romane cu semidisc, cît şi cele în formă de T care stau la baza evoluţiei celor digitate, precum şi cele mai îndepărtate tipuri „digitate", ce pot fi considerate ca prototipuri, legătura dintre fibulele romane şi cele digitate fiind asigurată de descoperirile din spaţiul balcanic.

Trecînd la punctul central al problemei fibulelor digitate de pe teritoriul R. P. Bulgaria, şi anume la apartenenţa lor etnică, Stamen Mihailov le atribuie în mod exclusiv slavilor balcanici, care au participat cel mai mult la crearea lor, deoarece au locuit masiv încă din secolul al VI-lea e. n. în nordul Bulgariei, combătînd astfel pe toţi cercetătorii care le-au atribuit exclusiv unor neamuri germanice. Prezentată în acest fel, credem că teza cercetătorului bulgar cu privire la caracterul slav al acestor fibule necesită unele discuţii. Astfel, pentru a demonstra existenţa unor aşezări slave în Bulgaria în care s-au găsit fibule digitate din veacul al VI-lea e. n. se citează ca exemplu fortăreaţa de la Sadoveţ. Socotim însă că nu trebuie mult efort ca să se dovedească încă o dată că cetatea de la Sadoveţ este romano-bizantină cel puţin pînă la 602 e. n. Din cercetările efectuate aici nu reiese că ar exista un nivel de aşezare slavă timpurie în care s-ar fi găsit fibulele citate. Dimpotrivă, întregul context material este romano-bizantin [23].

De asemenea, punctul de plecare şi apoi elementele de susţinere ale acestei poziţii unilaterale nu sînt solid argumentate, dat fiind că, pînă în prezent, nu există nici o descoperire certă arheologică pe teritoriul de nord

---

[23] I. Velkov, *Eine Gotenfestung bei Sadowetz (Nord Bulgarien)*, în *Germania*, XIX, 1935, p. 149 – 158. Din studiul fotografiilor, planurilor şi al descrierii reiese, fără îndoială, că la Sadoveţ este vorba de o fortificaţie romano-bizantină ; mai ales dacă comparăm sistemul de construcţii de la Sadoveţ cu oricare dintre centrele fortificate ale Dobrogii, dubiul este înlăturat de la sine. De asemenea ceramica şi obiectele de bronz vorbesc de o cultură materială romano-bizantină care durează cel puţin pînă la sfîrşitul secolului al VI-lea e.n. (aici s-au găsit monede de aur de la Mauriciu Tiberiu, 582 – 602). În favoarea susţinerii tezei că cetăţuia de la Sadoveţ este slavă nu avem nici un document arheologic. Fibulele de acolo nu demonstrează o stăpînire străină care a înlocuit pe cea romano-bizantină, ci, cel mult caracterul etnic amestecat al apărătorilor cetăţuii. Cine sînt ei rămîne o problemă de viitor, dar nu pot fi exclusiv nici goţii, nici slavii, ţinînd seama de mozaicul populaţiei din cetăţile romano-bizantine ale acestei vremi, ca şi în veacurile III – IV e.n.

al R. P. Bulgaria care să demonstreze așezarea masivă a slavilor în cursul veacului al VI-lea e. n. [24]. Din contra, sînt destule elemente arheologice care arată că acest teritoriu a rămas sub stăpînirea bizantină cel puțin pînă în anul 602 [25], dacă nu și mai mult.

Un alt argument adus de Stamen Mihailov în susținerea tezei originii slave a fibulelor digitate din Bulgaria este descoperirea de la Coșovenii de Jos, unde, printre altele, în afară de o fibulă pe care autorul o consideră slavă, s-au mai găsit și doi cercei în formă de stea, decorați cu granulații, care, după acest autor, își găsesc analogia în cerceii „slavi" din așezarea „slavă" de la Sadoveț. Nu este cazul să subliniem din nou că pentru cerceii găsiți la Sadoveț nu există motive să fie socotiți slavi, contestîndu-li-se astfel apartenența bizantină; legătura lor cu cei de la Coșovenii de Jos se poate face numai pe această filieră bizantină.

O ultimă mărturie adusă de autor cu scopul de a întări părerea că fibulele digitate din Bulgaria sînt de origine și creație slavă este aceea că în cimitirul slav de la Sărata Monteoru, raionul Buzău, de pe teritoriul R. P. Române, s-ar fi găsit acest gen de fibule și astfel apartenența lor slavă este de neînlăturat; totodată, ele vor fi jucat un mare rol în legăturile dintre slavii din regiunea balcanică și cei de la Nipru.

Ținem să remarcăm că în cimitirul de la Sărata Monteoru nu există fibule de tipul celor publicate de Stamen Mihailov, ci, cel mult, doar niște descendenți foarte îndepărtați [26], a căror direcție de dezvoltare nu poate fi dovedită ca plecînd de la tipul Monteoru la cel de la Arčar-Sadoveț, așa cum crede autorul, ci, foarte posibil, invers.

---

[24] Subiectul l-am tratat în articolul nostru din *Dacia*, N.S., VII.

[25] Pentru argumentarea în plus a punctului de vedere de la nota 23, vezi și I. Nestor, *La pénétration des Slaves dans la péninsule Balkanique* ..., în *Revue des Études sud-est européennes*, t. I, 1963, nr. 1 – 2, p. 41 – 67, în care demonstrează că slavii nu au putut pătrunde la sud de Dunăre înainte de anul 602 e.n., pînă cînd stăpînirea bizantină este încă prezentă. La acestea adăugăm cunoscutele descoperiri de la Sucidava-Celei (ultima sinteză *Sucidava V*, în *Materiale*, I, p. 693 – 742), care arată că cetatea funcționează pînă la Mauriciu Tiberiu. Trebuie să ținem seama că acest centru militar romano-bizantin se găsește pe malul stîng al Dunării, în teritoriile de graniță ale imperiului, și este greu de presupus că el apăra alte frontiere decît cele romano-bizantine. Împotriva tezei că slavii au înlăturat stăpînirea romano-bizantină la sud de Dunăre înainte de anul 602 e.n. este și faptul consemnat de autorii antici că împăratul Mauriciu Tiberiu își construise din castelul Palatiolon de pe malul drept al Dunării, în fața Sucidavei, o puternică bază militară pentru apărarea regiunii de atacurile avarilor și slavilor (*Istoria României*, I, p. 665). Pentru Scythia Minor întregul material arheologic demonstrează că stăpînirea bizantină este prezentă cel puțin pînă în anul 602 e.n. (Aurelian Petre, în *Dacia*, N.S., VII).

[26] Este greu de stabilit evoluția directă dintre fibulele digitate prezentate de Stamen Mihailov și cele de la Sărata Monteoru. Fibulele publicate din necropola slavă de la Sărata Monteoru sînt, mai ales, de tipul miniatural, legătura lor cu cele de tipul Arčar putîndu-se face cel mult plecînd de la fibulele de tipul Arčar la cel miniatural, iar între ele intercalîndu-se o întreagă serie evolutivă care lipsește la Sărata Monteoru și de care Stamen Mihailov nu ține seama. Credem că teza prezentată atît de J. Werner cît și de I. Nestor, în care se arată convingător că formele miniaturale reprezintă descendente ale unor forme mai înaintate, trebuie luată în seamă, fiindcă procesul evolutiv nu are ca punct de plecare seriile miniaturale de tipul Monteoru, ci pe cele mai înaintate, să spunem Arčar-Histria etc., care apoi, în evoluție, dau naștere celor simple și nedecorate. Am precizat că în acest studiu ne ocupăm în special de fibulele din grupa Arčar și nu de cele de tipul Sadoveț, care se deosebesc de ale noastre mai ales prin forma celor două plăci, fibulele de la Sadoveț făcînd parte din

Din motivele arătate, ideea originii slave a fibulelor de tip Arčar nu poate fi susţinută în prezent cu argumente temeinice.

Fibulele de tip Arčar-Histria au făcut obiectul discuţiei şi în recentul studiu al prof. I. Nestor cu privire la pătrunderea slavilor pe teritoriul R. P. R. [27]. Criticînd just o serie de lucrări care se referă la prezenţa slavilor în diverse părţi ale Europei pe baza fibulelor denumite „de tip slav", d-sa aduce puncte de vedere noi, în lumina materialelor arheologice descoperite în ultimul deceniu.

Analizînd fibulele de la Histria şi perechea de fibule descoperită în 1958 la Piatra Frecăţei, prof. I. Nestor arată rolul important pe care acestea l-au jucat în naşterea unor tipuri de fibule slave timpurii.

Deoarece lucrarea nu a cuprins şi rezultatele ultimelor cercetări de la Histria [28], nu putem fi uneori de acord în întregime cu concluziile autorului, atît din punctul de vedere al datării mormîntului în care s-a găsit fibula mare, — d-sa considerînd-o ca aparţinînd secolului al VI-lea, spre deosebire de noi, care o atribuim secolului al VII-lea —, cît şi din acela al originii fibulei, ea fiind considerată în studiul amintit mai sus ca fibulă de tradiţie germanică, mai precis gotică.

Fibula de la Histria este încadrată de autor în grupa celor provenite de la Arčar (Ratiaria), Sadoveţ, Reča Devnia (Marcianopolis) şi Artek (Crimeea), acestea toate fiind socotite ca variante şi descendenţi databili pînă dincolo de jumătatea veacului al VI-lea ai unui tip ostrogotic şi gepidic care nu poate fi atribuit slavilor, dar care în schimb au jucat un rol însemnat în naşterea anumitor tipuri de fibule slave.

Pe această linie de demonstraţie se arată mai departe că cele din grupa Arčar-Artek-Histria *se nasc dintr-o serie de fibule ostrogotice şi gepidice* care încep cu exemplarul din Transilvania (fig. 6/1), perechea de fibule de la Domolospuszta (R. P. Ungaria) (fig. 6/2), ambele datate în veacul al V-lea, urmate apoi de cele de la Tîrnava (Proştea Mare) (fig. 6/3) şi Şeica Mică (fig. 6/4), datate cu monede pînă la Iustin I (518 — 527), succedate imediat de exemplarul de la Cordoş (fig. 6/5) şi apoi de grupa Arčar-Histria-Artek (fig. 6/6), datate pînă dincolo de jumătatea veacului al VI-lea (fig. 6 este o reconstituire făcută de noi după lucrarea prof. I. Nestor).

Pentru a se arăta rolul pe care fibulele din grupa Arčar-Histria îl joacă în naşterea fibulelor slave, autorul le atribuie unor populaţii germanice din garnizoanele cosmopolite ale Imperiului roman tîrziu şi socoteşte că aceste fibule au o etapă de degenerare locală şi în parte independentă

grupul B. Dar aceasta nu înseamnă că între ele nu există legături şi înrudiri foarte strînse, exprimate mai ales prin tehnica şi forma decorului de pe plăci şi arc. Tipuri miniaturale care să mai păstreze cît de cît tipul Sadoveţ ar putea exista la Sărata Monteoru, dar pe linia acestor fibule nu se poate face legătura directă, gîndită în forma prezentată de Stamen Mihailov.

[27] I. Nestor, *L'établissement* ..., în *Dacia*, N.S., V, p. 427 — 448.

[28] Ne referim la tot materialul strîns de noi şi publicat în *Dacia*, N.S., VII, p. 324 — 334.

de slavi, etapă reprezentată de fibulele de la Troian şi Kîrnar (R. P. Bulgaria), Čaricin-Gradexemplul I, (R. S. F. Iugoslavia), perechea de la Piatra Frecăţei (Dobrogea) şi exemplarul II de la Histria. Prin con-

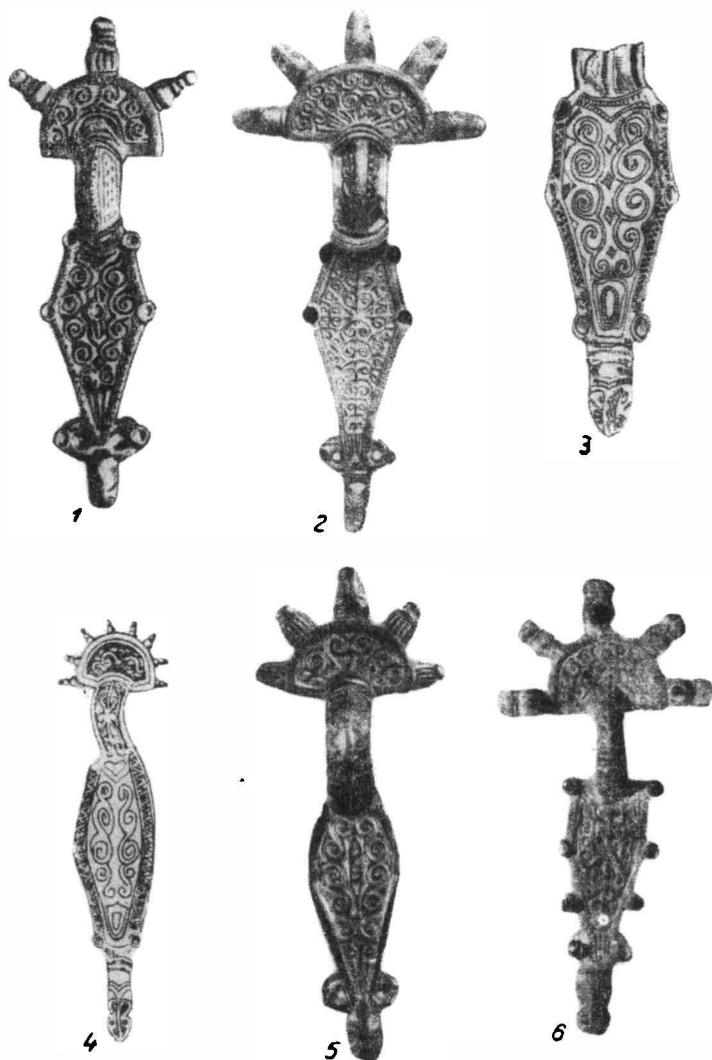

Fig. 6. — Evoluţia fibulelor de tip Histria-Arčar (întocmită de noi după studiul prof. I. Nestor).

tactul dintre slavi, pe de o parte, şi populaţiile germanice sau cele neslave din imperiu se ajunge la *seria slavă* Valahia-Macedonia, la care se adaugă piesa de la Dobogo (Ungaria), fragmentul din Banat (R.P.Română) şi

cel din Smiela (reg. Kiev). Ca derivate din această serie slavă ar urma fibulele de la Novi-Banovici (Serbia), Stenjevek de lîngă Zagreb, un fragment inedit de la Monteoru şi exemplarul izolat de la Pastîrksk. Această serie, distribuită mai ales în regiunea balcano-dunăreană — admiţînd că *primele replici slave* trebuie să fi fost contemporane formelor mai înaintate ale modelelor lor — , ar putea fi datată încă din a doua jumătate a veacului al VI-lea, cum este cazul cu fibula slavă de la Crucea lui Ferencz (Iaşi) care are ca prototip grupa Arčar-Histria-Artek.

Încheind relatarea celor expuse în articolul citat, credem că plasarea în mare a fibulelor de la Histria în grupa care cuprinde exemplarul din Transilvania, fibula de la Şeica Mică, apoi Tîrnava (Proştea Mare), Domolospuszta şi Cordoş este valabilă în sensul că motivele decorative sînt asemănătoare, însă cu unele observaţii, şi anume :

Toate aceste fibule au elemente comune care le leagă de o familie mai mare, dar părţile componente principale ale acestor fibule au unele deosebiri mai ales la *placa de la picior*, care îşi menţine forma în întreaga ei evoluţie. De aceea am propune ca această familie mare de fibule să fie împărţită în următoarele grupe :

Grupa A. Fibule cu placa inferioară trapezoidală, la care partea superioară a plăcii este lăţită şi depărtată de marginile arcului (fig. 8 A). Această grupă cuprinde piesele din seria Rovine-Arčar-Histria-Artek şi apoi pe cele ce se dezvoltă din ele.

Grupa B. Fibule cu placa de la picior romboidală. Caracteristica principală a acestor fibule este că au lăţimea părţii superioare a plăcii aproape egală cu aceea a arcului, linia de contur trecînd uşor de la arc la placă (fig. 8 B). Grupa cuprinde fibule ca piesa din Transilvania, apoi cea de la Cordoş, Domolospuszta, Sadoveţ şi, puţin îndepărtată de acestea, perechea de la Reča Devnia.

Grupa A/B. Fibule cu placa rombo-trapezoidală care îmbină elemente din primele grupe, cum sînt fibulele de la Sirmium, despre care vom discuta la momentul potrivit (fig. 8 A/B).

Am şi menţionat că exemplarul cel mai apropiat de fibula de la Histria este piesa descoperită la Sremski-Karlovci (Rovine), pe teritoriul R.S.F. Iugoslavia, aproape de confluenţa Tisei cu Dunărea ; noi credem că această fibulă precedă pe cea de la Histria atît tipologic cît şi cronologic ; urmează apoi, în succesiune evolutivă, perechea de la Arčar, aproape în acelaşi timp cu exemplarul de la Kerci, după care succedă perechea de la Artek, şi apoi, aproape ca un final, fibula II de la Histria. Seria Rovine-Histria II oferă posibilitatea de a urmări, în etape foarte strînse, evoluţia formei, a decorului şi a tehnicii de execuţie pînă la degenerarea tipului. Grupa poate avea şi alte variante dezvoltate în replici simplificate, dar această preocupare nu face parte din subiectul de faţă.

Stabilirea prototipurilor grupei Rovine-Histria II este dificil de făcut în stadiul actual al cercetărilor, totuşi noi vom încerca, chiar şi ipotetic, să abordăm această problemă.

În prezent este aproape general acceptat că la baza evoluției fibulelor digitate cu placă rombică sau trapezoidală (incluzînd și variantele lor) este fibula de tip „nord-pontic" [29], cu placă semicirculară la cap și cu cea de la picior în formă rombică, specifică veacului al IV-lea e. n., pe arii

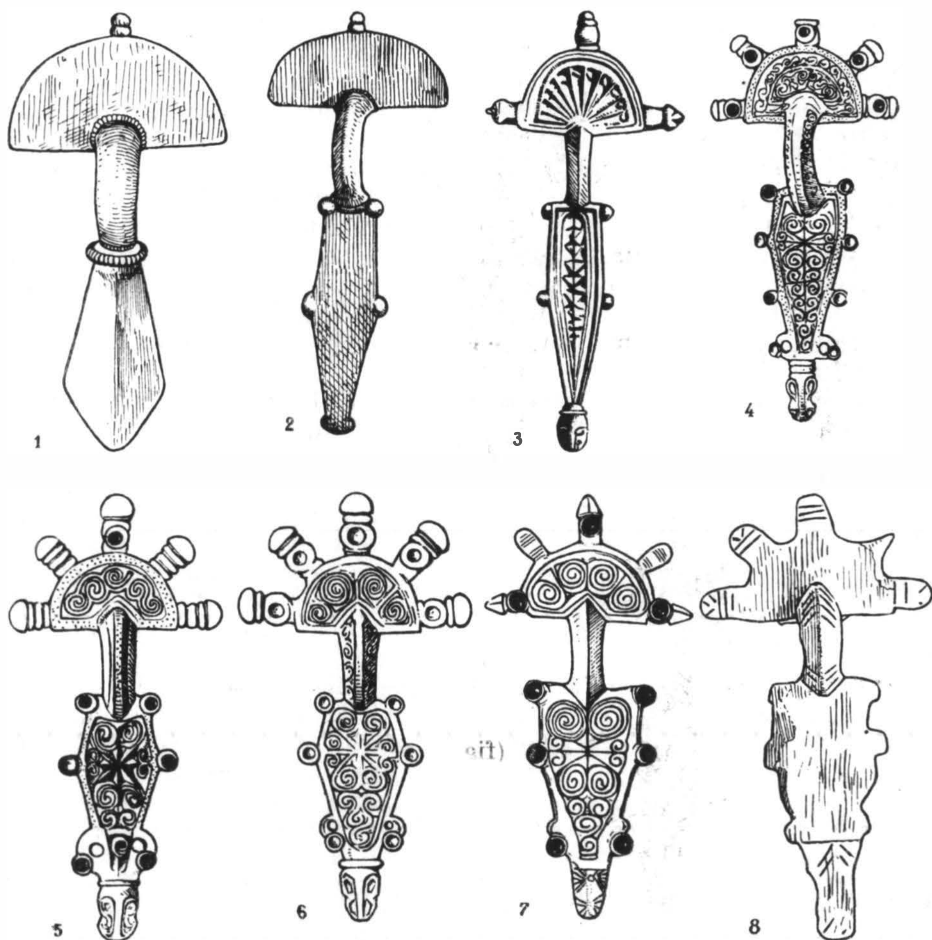

Fig. 7. — Evoluția fibulelor de tip Histria-Arčar propusă de noi.

foarte întinse (ea însăși dezvoltată dintr-un tip roman cu placa superioară semicirculară, din veacurile II — III). Imediat tipologic și cronologic ar putea urma fibula simplă a veacului al V-lea, cu placa piciorului alun-

[29] Asupra denumirii care se dă acestor fibule sînt încă discuții. Pe noi ne interesează ideea că la baza tipurilor A și B stau aceste fibule, iar tabloul prezentat de B. P. Rîbakov în studiul *Древняя Русь*, în *SA*, vol. XVII, 1953, fig. 7, este destul de sugestiv în acest sens.

gită[30] ; este posibil ca aceasta să fie una dintre cele mai timpurii variante, la care apar primele elemente de decorare cu ,,butoni" pe deasupra marginii plăcii inferioare. Simultan cu aceasta sau foarte puțin ulterior în timp, dar tot în veacul al V-lea e. n., se dezvoltă fibula cu placă trapezoidală și cu ,,butoni" aplicați pe laturile plăcii inferioare [31]. Determinarea tuturor etapelor care au dus la grupa Rovine-Arčar-Histria este greu de precizat în amănunt. Intenția noastră a fost, de altfel, doar aceea de a găsi cele mai timpurii exemplare la care apar elementele inițiale de decorare cu ,,butoni" la placa inferioară, exemplare ce au constituit punctul de plecare al decorului cu pietre montate în celule, caracteristic apoi secolelor VI — VII e. n.

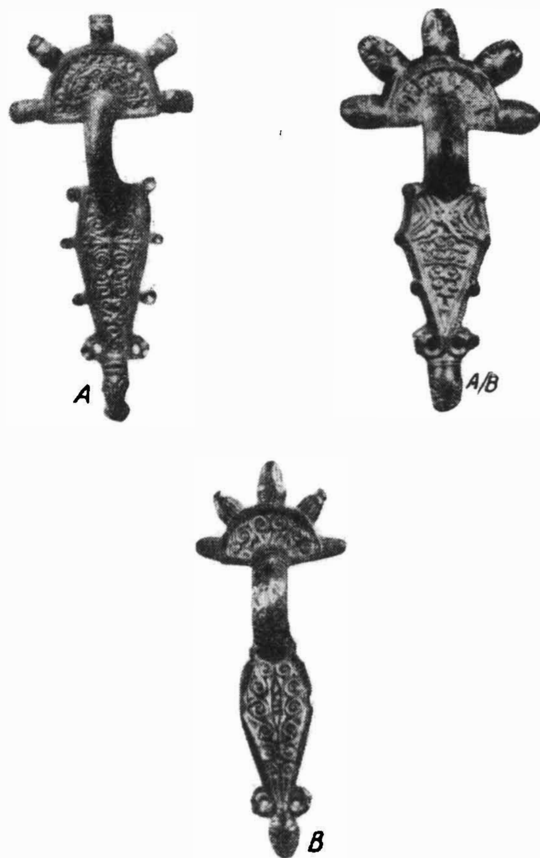

Fig. 8. — Fibule din grupele A, A/B și B.

Într-adevăr, pornind de la aceste exemplare în plină evoluție, specifice veacului al V-lea e. n., ni se pare că se stabilește un punct de plecare mai sigur decît acela care susține evoluția de la forme deja cristalizate, cum sînt fibulele de la Domolospuszta-Transilvania-Cordoș, care în dezvoltarea lor mai departe pot da forme numai cu placa rombică, iar nu tipul Rovine-Histria. În consecință, propunem pentru grupa A—fibule cu placa inferioară trapezoidală — o serie succesivă foarte restrînsă, care, pornind de la tipul nord-pontic din veacul al IV-lea e. n. (fig. 7/1), a fost urmată de cele două exemplare din secolul al V-lea (fig. 7/2 — 3), după care se înșiruie, evolutiv, descoperirile de la Rovine (fig. 7/4), Histria I-Arčar (fig. 7/5), Kerci (fig. 7/6), Artek (fig. 7/7) și Histria II (fig. 7/8). Subliniem din nou că aceste piese constituie fiecare în parte o verigă de dezvoltare a tipului A și oferă posibilitatea de a se urmări nivelul de realizare tehnică, în spe-

[30] H. Reinerth, *op. cit.*, III, pl. 484.
[31] *Seoba Naroda*, Zemun, 1962, pl. IV/1. Perechea de fibule datate în secolul al V-lea e.n. provine de la un mormînt de femeie găsit lîngă castrul roman Taurunum.

cial cel al decorului, de la execuţia măiastră reprezentată prin fibula de la Rovine la reducerea accentuată, cum este cazul exemplarului de la Artek, sau aceea dusă pînă la simplificarea foarte accentuată reprezentată de fibula a doua de la Histria.

Fig. 9. — Harta de răspîndire a fibulelor de tip Histria-Arčar.

Însă oricît de mult se simplifică forma și decorul tipului A, ceea ce se păstrează intact prin transmitere este ***placa inferioară trapezoidală***, element care credem că joacă un rol deosebit de important în nașterea și evoluția unui tip de fibulă — cel cu mască umană — care, împreună cu fibulele Rovine-Artek, ridică problema provenienței lor, mai precis pe aceea a *atelierelor care le-au creat*.

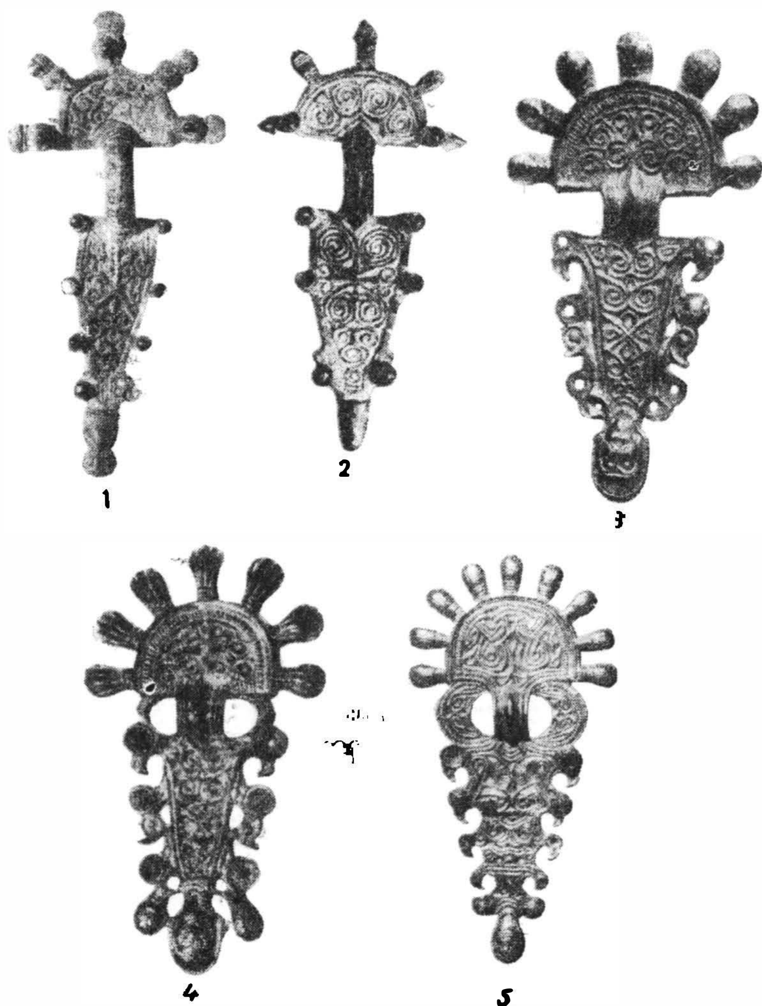

Fig. 10. — Evoluția fibulelor de tip Coșoveni.

Pentru fibulele de tipul Rovine-Histria I este greu de dat un răspuns hotărîtor cu privire la atelierele ce le-au lucrat. Deși pe harta (fig. 9) descoperirilor majoritatea lor se plasează în regiunile de la sudul Dunării

mijlocii şi de jos, în provinciile Imperiului bizantin, unele provenind din vechile aşezări civile sau militare, totuşi acest singur argument nu este suficient pentru afirmarea provenienţei lor din atelierele bizantine. O oarecare indicaţie în acest sens o pot da unele piese cu mai multe şanse de a-şi documenta apartenenţa bizantină, ca, de pildă, celebra descoperire de la Coşovenii de Jos (fig. 10/5).

Încă din 1938, I. Nestor şi C. S. Nicolăescu-Plopşor [32] au formulat ipoteza că aceste piese ar putea proveni din atelierele bizantino-barbare de pe actualul teritoriu al Serbiei de nord sau al Ungariei, fără însă a preciza dacă este vorba de ateliere bizantine din imperiu care lucrau pentru lumea barbară sau de piese create de meşterii bizantini ce lucrau dincolo de graniţele imperiului, ori poate chiar meşterii locali influenţaţi de atelierele bizantine. Făcînd o analiză pe grupe a obiectelor, autorii consideră că cerceii din tezaurul de la Coşovenii de Jos sînt produsul unui atelier de orfevrerie bizantină [33]. Acest tip de cercei, răspîndit pe arii întinse, constituie, împreună cu alte obiecte, importuri bizantine în lumea „barbară". Asemănarea dintre tehnica de decorare a fibulei de la Coşovenii de Jos şi aceea a cerceilor a fost de asemenea subliniată de autori, care au dedus de aici şi posibilitatea provenienţei lor dintr-un atelier comun [34]. O comparaţie şi mai atentă impune aproape inevitabil ideea creării lor în acelaşi atelier, făcînd plauzibilă presupunerea că aceste piese (fibula şi cerceii) ar fi aparţinut unei singure garnituri, fapt constatat şi în alte

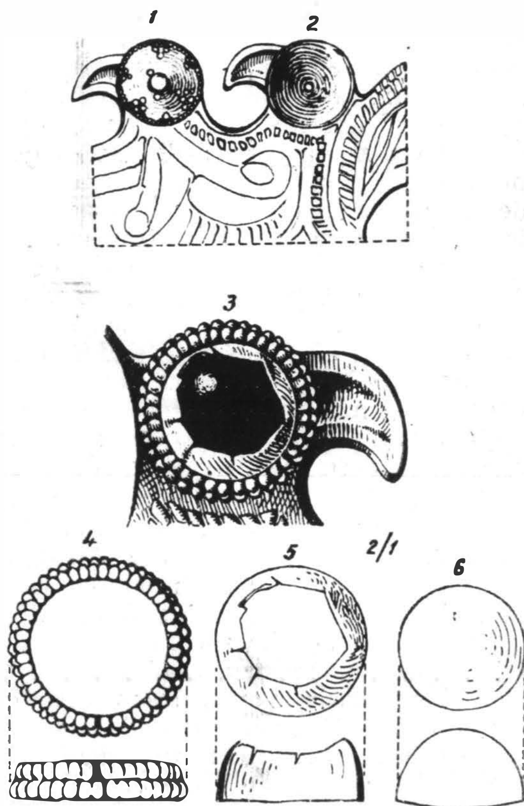

Fig. 11. — Fibula de la Coşovenii de Jos; detaliile capului de pasăre.

---

[32] *Der völkerwanderungszeitliche Schatz Negrescu*, în *Germania*, vol. 22, 1938, p. 40.

[33] *Ibidem*, p. 40.

[34] *Ibidem*, p. 35; asemănarea dintre tehnica ornamentării cerceilor cu reliefuri granulate cu aceea de pe fibule este remarcată şi de J. Werner, în *Slawische . . .*, p. 157

descoperiri, ca cele de la Domolospuszta [35] şi Sadoveţ [36], unde există decor comun atît pe fibulă cît şi pe catarama de centură.

Cum cerceii de la Coşovenii de Jos sînt de provenienţă bizantină, iar tehnica de decorare este identică cu cea a fibulei, nimic nu s-ar împotrivi ca şi această piesă excepţională (fibula) să fie de provenienţă bizantină.

Fazele succesive foarte apropiate ale procesului de creare a fibulelor cu mască sînt greu de precizat, dar este neîndoielnic că fibulele din grupa A — cu placă trapezoidală şi cu decor în spirală — au participat, fie şi parţial, la geneza fibulelor cu mască umană. Un indiciu în acest sens, pe care însă nu-l socotim deocamdată ca aparţinînd celei mai vechi faze, poate fi găsit la fibula [37] din colecţia Diergardt (fig. 10/3), pe care noi o considerăm ca fiind cea mai apropiată de fibulele de tip Rovine-Histria-Artek datorită plăcii ei inferioare de formă trapezoidală şi cu marginile drepte (ca cea de la Artek), precum şi plăcii superioare, semicirculară, care este aproape identică cu cea a fibulelor din grupa A. De asemenea, trebuie remarcată lipsa arcurilor laterale la fibulele de tip Diergardt (Linkhuhnen-Veţel-Micia)[38]. Legătura dintre fibula Diergardt şi cea de la Coşoveni se stabileşte prin proeminenţele capetelor de şoim, identice la ambele piese. S-ar părea, totuşi, că există o diferenţă între aceste două piese, şi anume că la exemplarul din colecţia Diergardt capetele de şoim de pe margini sînt decorate numai cu proeminenţe granulate, lipsind capetele decorate cu pietre montate în celule (reamintim că fibula de la Coşoveni prezintă ambele moduri de decorare a capetelor de şoim).

Decorarea cu pietre montate în celule este cunoscută însă la fibula, pînă nu de mult inedită, din colecţia Kofler-Truninger (fig. 10/4) din Lucerna [39], care prezintă asemănări cu piesa de la Coşoveni atît prin folosirea aceluiaşi sistem de împodobire cît şi prin decorul şnurat. Ceea ce ne interesează însă este că sistemul de prindere şi de aplicare a pietrelor în celule este identic cu cel de la Coşoveni şi că placa inferioară este tot trapezoidală, la fel ca la fibulele de tip Histria-Artek. De asemenea, este de remarcat apariţia arcurilor laterale la fibula din colecţia Kofler-Truninger. Astfel, pornind de la fibulele de tip Histria-Artek (fig. 10/1-2), se poate urmări felul cum fibulele de tipul „cu mască umană" *preiau elementele lor componente esenţiale de la acestea, şi nu de la alt tip de fibulă, adică preiau de la fibulele Histria-Artek în special placa inferioară trapezoidală*, cu mici diferenţe.

Ipoteza emisă de I. Nestor, după care fibulele „cu mască" ar fi fost create în spaţiul balcano-dunărean, poate fi reluată şi completată, în sen-

---

[35] Dombay Janos, *Die gotischen Grabfunde von Domolospuszta*, în *Janus Pann. Muz. Evkönyve*, 1956, pl. XVIII.

[36] Stamen Mihailov, *op. cit.*, p. 38, fig. 1 — 3. Garnitura de la Şadoveţ (care prin tehnica deosebit de îngrijită se aseamănă cu cea a fibulei de la Rovine) sugerează ideea provenienţei precise a celor trei piese care formează garnitura din acelaşi atelier; la fel şi cele de la Domolospuszta.

[37] J. Werner, *Neues zur Frage der slawischen Bügelfibeln aus süd-osteuropäischen Ländern*, în *Germania*, vol. 33, partea 1/2, 1960, pl. 30/3 şi 30/4.

[38] *Ibidem*, pl. 30/2.

[39] *Ibidem*, pl. 28/1.

sul că ele au luat naştere în spaţiul *balcano-sud-dunărean* (înţelegînd prin această precizare spaţiul cuprins între Balcani şi Dunăre), sprijinindu-ne pe o serie de fapte arheologice bine cunoscute în prezent. Majoritatea cercetătorilor consideră cerceii stelaţi decoraţi cu granule ca fiind de origine bizantină [40] şi avînd perioada de maximă dezvoltare în tot veacul al VII-lea e. n.

Cele mai timpurii prototipuri ale acestor cercei se află în descoperirile romano-bizantine de la Sadoveţ, datate nu mai înainte de anii 592 — 602 [41].

Legătura genetică dintre cerceii de tip Sadoveţ şi cei de tipul Coşoveni a fost stabilită de mulţi cercetători [42], fapt pentru care cerceii de tip Coşoveni au fost consideraţi ca fiind bizantini. De asemenea, a mai fost remarcată asemănarea pînă la identitate dintre decorul granulat de pe cerceii de tip bizantin şi cel de pe fibulele ,,cu mască'', bogat decorate, trăgîndu-se de aici concluzia că ele ar putea fi produsul aceluiaşi atelier [43]. În felul acesta ajungem la încheierea că apartenenţa bizantină atît a cerceilor cît şi a fibulelor de tipul Diergardt-Kofler-Coşoveni nu mai poate fi pusă la îndoială.

În sprijinul unei apartenenţe bizantine vine şi sistemul destul de complicat de decorare al fibulelor, care implică o înaltă tehnicitate (ne referim în primul rînd la modul de realizare a capetelor de şoim — fig. 11/1 — 2 —, formate din mai multe elemente separate). Înainte de toate, se căpăta o dată cu turnarea corpului fibulei un spaţiu concav (fig. 11/2) în care urma să fie montată piatra, iar aceasta la rîndul ei (fig. 11/6) să fie înfăşurată într-o foiţă de metal (fig. 11/5) şi strînsă cu o sîrmă dublă (fig. 11/4), decorată şnurat, astfel ca toate cele trei elemente (piatră, foiţă de metal şi sîrmă dublă) să formeze un tot (fig. 11/3). Unitatea, o dată constituită, era montată prin îngropare în locaşul concav amenajat prin turnare. Pentru a nu se lăsa joc liber pietrei, montată după un sistem destul de complicat, meşterul a mai folosit, în afară de marginile ghiventate simplu din interiorul concavităţii, şi aurirea întregii fibule, procedeu care ducea la umplerea golurilor rămase după montarea pietrei. Pentru o fixare şi mai bună, se pare că, imediat după turnarea fibulei, se trecea la perforarea centrului concavităţii amenajate, realizîndu-se astfel un orificiu (fig. 11/2) prin care se turna apoi, prin spatele fibulei, o soluţie de cimentare şi în felul acesta se ajungea ca piatra să fie şi mai solid legată de fibulă.

Sistemul acesta de fixare se întîlneşte la o serie de podoabe romano-bizantine de la Piatra Frecăţei din secolul al VI-lea e.n., printre care amintim o pereche de cercei inediţi; piese cu decor granulat şi cu pietre montate în celulă şi apoi înconjurate cu un fir perlat

---

[40] I. Nestor şi C. S. Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, p. 40, arată că cerceii aparţin orfevreriei bizantine, iar J. Werner, în *Slawische Bügelfibeln* ..., p. 157, le dă drept imitaţii ale unor modele bizantine în secolul al VII-lea e.n.

[41] J. Welkov, *op. cit.*, pl. 17/2 şi 6.

[42] I. Nestor şi C. S. Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, p. 40.

[43] *Ibidem*, p. 35.

sînt cunoscute şi în micul tezaur de obiecte de la Histria (datat cu monede de la Tiberiu Constantin, 576 — 582) [44].

În felul acesta, legătura genetică dintre decorul cerceilor stelaţi şi cel al fibulelor de tip Diergardt-Coşoveni cu decorul obiectelor de provenienţă certă romano-bizantină este în mod evident asigurată.

La fibulele de tipul Diergardt-Coşoveni este greu de precizat de unde a fost adoptată masca umană — redată destul de realist. Izvorul lor de inspiraţie ar putea fi însă urmărit şi în Bizanţ, ţinînd seama că pe unele catarame bizantine din secolul al VII-lea masca umană apare clar [45], oferind şi pe această cale o posibilitate de preluare a măştii umane.

Decorul fibulelor de tipul Diergardt cu motivul spiralic nu prezintă complicaţii, fiind cunoscut pe obiecte romane încă din secolul al V-lea e.n. şi apoi pe fibulele de tip A din secolele VI — VII e.n.; de asemenea şi capetele de pasăre se găsesc pe obiectele bizantine [46]. Atît numărul mare al fibulelor aparţinînd grupei Histria-Artek descoperite în aceste locuri — şi care au jucat, după cum am văzut, un rol important în geneza fibulelor cu mască umană —, cît şi numărul mare al descoperirilor din grupa Diergardt-Coşoveni-Veţel-Micia, concentrate mai ales în regiunea carpato-balcanică, ne arată că centrele de producţie a fibulelor de tip Coşoveni trebuie căutate în sudul Dunării mijlocii sau de jos.

Ne socotim astfel, credem, îndreptăţiţi să susţinem părerea că exemplarele cele mai luxoase şi mai complicate sînt lucrate în ateliere bizantine şi „exportate" apoi la nord de Dunăre, unde au putut fi copiate şi transformate fie prin simplificare treptată pînă la dimensiuni miniaturale [47], fie prin adăugirea de noi elemente [48], dar în care, totuşi, mai poate fi recunoscut tipul iniţial.

Cum, de asemenea, legătura genetică dintre fibulele cu mască umană şi cele de tip Rovine-Histria-Artek este asigurată prin participarea celor din urmă la geneza celor dintîi, acest fapt ne face să considerăm că fibulele din grupul A — cu placă trapezoidală —, din care fac parte atît tipul Rovine-Histria-Artek, cît şi cel cu mască umană, sînt produse ale atelierelor bizantine de la sud de Dunăre. Credem deci că poziţia adoptată de unii cercetători care le socotesc drept o creaţie a unor populaţii germanice trebuie revizuită, deoarece originea lor germanică nu poate fi concret documentată; fibula cu placă trapezoidală a fost găsită izolat

---

[44] Em. Condurachi, *Şantierul arheologic Histria*, în *SCIV*, V, 1954, 1 — 2, p. 86.

[45] J. Werner, *Byzantinische Gürtelschnallen des 6. und 7. Jahrhunderts*, p. 41, pl. 6/7.

[46] Vezi catarama bizantină de la Histria reprodusă în acest articol la figura 5/3; de asemenea cităm şi remarca lui J. Werner, în *Germania*, vol. 38, 1—2, 196, nota 37; el observă asemănarea dintre capetele de pasăre ce împodobesc fibulele de tip Diergardt-Coşoveni şi cele de pe cataramele de la Kesztkely, pe care le socoteşte avarice. Asupra acestei interpretări a învăţatului münchenez despre caracterul etnic al cataramelor de la Kesztkely vom reveni în alt studiu.

[47] K. Horedt, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, 1958, p. 91, fig. 28/5.

[48] J. Werner, *Slawische Bügelfibeln* ..., pl. 28/12 şi 13.

în lumea germanică tîrzie din Crimeea [49] (goții tetraxiți), iar dincolo de Dunăre, la longobarzi și gepizi [50], lipsește cu desăvîrșire.

Pentru veacul al VII-lea e.n., cînd este datat complexul de la Coșoveni [51], în Oltenia nu este documentată o populație germanică, care să fi creat și purtat astfel de podoabe. De asemenea, este știut că în complexele avare fibula este o podoabă rară, iar pînă acum nu s-a descoperit nici un exemplar de acest fel pe teritoriul Ungariei, unde era concentrată masa principală a avarilor. În plus, trebuie să se țină seama că nici pe teritoriul Olteniei nu au fost descoperite pînă acum urme ale vreunei necropole avare.

Totodată, este greu de precizat cine sînt purtătorii fibulelor de la Arčar-Histria, la sud de Dunăre. Caracterul cosmopolit al centrelor militare și orășenești romano-bizantine este documentat din punct de vedere arheologic în Scythia Minor, Moesia, Pannonia Secunda [52], cel puțin din secolul al IV-lea și pînă în secolul al VI-lea e.n. Singura afirmație pe care o putem face relativ la purtătorii acestor podoabe este aceea că ele au aparținut unor locuitori ai centrelor romano-bizantine, amestecați și greu de diferențiat din punct de vedere etnic.

PETRE AURELIAN

„ПАЛЬЧАТЫЕ" ФИБУЛЫ ИЗ ИСТРИИ

(ЧАСТЬ I)

[РЕЗЮМЕ]

В ходе прежних археологических раскопок в Истрии (обл. Добруджа) были найдены, вероятно во время экспедиции 1935 г., две „пальчатые" фибулы. В первой части статьи речь идет лишь об одной из них,

---

[49] Fibula digitată de la Kerci provine dintr-o descoperire întîmplătoare. Singurele piese pe care, oarecum, putem conta ca provenind din morminte sînt cele două fibule de la Artek (vezi J. Werner, *op. cit.*, pl. 41/C). Fibulele au fost publicate pentru prima dată de către Repnikov în *IAK*, vol. 19, 1906, pl. VI/8. Din relatările autorului reiese că, pe la 1889, aici s-au făcut descoperiri de schelete cu ocazia unor lucrări pe moșia Artek de la poalele muntelui Aiu-Daga. Obiectele, precum și cele două fibule de argint, au fost găsite direct lîngă oase, în morminte simple și au făcut parte din colecția baronului von Fik. Repnikov a examinat colecția în 1902 și dă doar datele de mai sus cu privire la condițiile lor de găsire. El arată că acest tip de fibule *nu a fost descoperit în necropola de la Suuk-Su.*

[50] Pentru longobarzi, vezi *Linz-Zizlau*, de Herta Ladenhauer — Orel, Viena, 1960. Pentru gepizi, D. Csallany, *op. cit.* la nota 18 din articolul de față.

[51] I. Nestor și C. S. Nicolăescu-Plopșor, *op. cit.*, p. 40, dată acceptată și de J. Werner în *Slawische* ..., p. 157.

[52] Material interesant în acest sens publicat în *Seoba Naroda* din vechile centre romano-bizantine (p. 86 și 91 — 96). Pentru Scythia Minor nu există încă un studiu al antichităților „barbare" din secolele VI — VII. Ținem doar să amintim că în necropola tumulară de lîngă Histria există pentru această vreme descoperiri pe care autorul le menționează ca necreștine (*Materiale*, VII, p. 260 — 261); catarama este de același tip cu cea provenită tot de la Histria, găsită în 1959 într-un mormînt dublu (*Materiale*, VIII, p. 401 și 402, fig. 5/1), datată în secolele VI — VII e.n.

Din necropola romano-bizantină de la Piatra Frecăței semnalăm înmormîntări umane împreună cu cai (inedite), aparținînd secolului al VI-lea e.n. sau, mai degrabă, secolului al VII-lea e.n.

а именно о большой фибуле (рис. 1—3), и о ее связи с другими аналогичными экземплярами из различных пунктов Восточной и Юго-восточной Европы.

Фибулу обнаружили в погребении с трупоположением, вырытом за крепостной стеной, у ее основания, на участке между южным бастионом больших ворот и башней G и валом I (рис. 4). Фибула длиной в 19,8 см отлита из бронзы и еще носит следы позолоты. Орнамент из спиралей выполнен по методу высечки. Три «пальца» и нижняя пластинка украшены алмандинами.

Автор обсуждает мнение некоторых исследователей, согласно которому погребение с трупоположением, в котором нашли фибулу, восходит к VI в., и предлагает более позднюю датировку, а именно VII в. Он обосновывает свое положение прежде всего археологическими находками на участке вне крепостной стены города Истрия. Здесь были произведены обширные раскопки, а в участке, где вскрыли погребение с большой фибулой, обнаружили жилища V—VI в. н.э. Однако после разрушительного нападения — вероятно аваро-славян — которому подверглась Истрия после 600—602 гг. н. э., жизнь сосредоточивается в укрепленном городе, а участок за крепостной стеной становится необитаемым. Здесь возвели земляной вал III, а на остальной территории могли организованно погребать умерших уже после 600—602 гг. как об этом свидетельствуют открытия на участке, расположенном к западу от вала III. В 1953 г. здесь обнаружили погребение с трупоположением, содержащее пряжку VII в. (рис. 5/1), а в 1962 г. — другое погребение с застежкой типа «Сиракузы» (рис. 5/2), также датируемое VII в. н. э. Отсюда следует, что и погребение с большой фибулой у основания крепостной стены относится к могильнику VII в.н.э., а не VI в. н.э., когда участок был заселен.

В крепости могильнику VII века н.э. соответствует горизонт жилищ, датируемых монетами времени Гераклия (610—641).

Другим спорным вопросом, связанным как с большой фибулой из Истрии, так и с типологически близкими к ней фибулами, является вопрос об этнической принадлежности этой категории древностей. Автор критически относится к некоторым теориям, связывающим эти фибулы либо исключительно со славянами, либо только с германскими народностями.

С экземпляром из Истрии генетически непосредственно связаны: экземпляр из Сремских-Карловцев (СФР Югославия), пара фибул из Арчара (Ратиария), экземпляр в музее г. София и фибула из Керчи (Крым).

Пальчатые фибулы на территории НР Болгарии, в том числе и фибулы типа Арчар-Истрия, послужили темой недавней работы болгарского исследователя Стамена Михайлова. Последний считает фибулы типа Арчар славянскими, поскольку они связаны с фибулами, найденными в «славянской» крепости Садовец.

Автор настоящей статьи опровергает тезис болгарского исследователя при помощи общеизвестных археологических данных, доказы-

вающих, что крепость Садовец оставалась под византийским владычеством по крайней мере до 602 г. В настоящее время невозможно доказать и обосновать археологическими открытиями массовое проникновение в балкано-придунайские области славян, якобы устранивших здесь византийское господство до 602 г.н.э. Таким образом пальчатые фибулы из крепости Садовец ничуть не доказывают, что славяне владели этим укрепленным центром.

Поскольку же как фибулы из Арчара, так и связанные с ними остальные фибулы, считались славянскими на основании изучения экземпляров из Садовца, а славянское происхождение последних невозможно доказать приведенной документацией, то и остальные фибулы нельзя рассматривать как славянские.

Подвергая затем обсуждению теории, согласно которым фибулы типа Арчар-Истрия относят лишь к германским народностям, автор заключает, что и эти теории не выдерживают проверки археологической и исторической действительности, т. к. до сих пор не было конкретно доказано, что исключительно германские народности их создавали и носили. Фибулы типа Арчар-Истрия находили только в римско-византийских центрах, а это первое наблюдение наводит на мысль о существовании мастерских на рубежах империи.

Анализ фибул типа Арчар-Истрия и типа Диргард-Кошовении де Жос показал, что первые передают фибулам с человеческой маской существенный элемент, а именно нижнюю пластинку в виде трапеции, которую не могла передать никакая другая группа фибул (рис. 10).

Поскольку высококачественная техника выделки и декоративные элементы фибул с человеческой маской обоснованы и на римско-византийских изделиях, автор считает, что и фибулы с человеческой маской изготовлялись в мастерских империи и, возможно, «вывозились» потом в «варварский» мир.

На основе документации автор полагает, что наличие фибул типа Арчар-Истрия и типа Диргард-Кошовени как в римско-византийских центрах, так и за пределами империи, нельзя связывать исключительно ни со славянской, ни с германской народностями, поскольку подобные фибулы не являются изделиями и элементами одежды, характерными только для этих народностей. Учитывая весьма пестрый характер народностей, заселявших центры империи в VI и VII вв. н.э., и то, что пальчатые фибулы не уточняют этнического элемента, можно сказать только, что их носили различные племена и что трудно установить, какие именно.

Нельзя также утверждать, что бытование фибул в римско-византийском центре доказывает, что эти центры были захвачены чужеземными племенами, устранившими римско-византийское владычество.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Большая фибула из Истрии.
Рис. 2. — Большая фибула из Истрии, вид спереди и в профиль.
Рис. 3. — Большая фибула (вид сзади).

Рис. 4. — Место находки пальчатых фибул на участке за крепостной степой города Истрии.

Рис. 5. — Пряжки из Истрии.

Рис. 6. — Эволюция фибул типа Истрия-Арчар (составленная автором на основании исследований И. Нестора).

Рис. 7. — Предложенная нами эволюция фибул типа Истрия-Арчар.

Рис. 8. — Фибулы групп А, А/В и В.

Рис. 9. — Карта распространения фибул типа Истрия-Арчар.

Рис. 10. — Эволюция фибул типа Кошовени.

Рис. 11. — Фибула из Кошовении де Жос, детали головы птицы.

LES FIBULES « DIGITÉES » D'HISTRIA

(Ire PARTIE)

RÉSUMÉ

Des fouilles anciennes d'Histria (rég. Dobrogea) ont mis au jour, probablement en 1935, deux fibules « digitées ». La première partie de l'étude a pour objet la plus grande de ces fibules (fig. 1 — 3) et les rapport qu'on peut établir entre celles-ci et d'autres pièces similaires provenant de divers endroits de l'Europe orientale et sud-orientale.

La fibule a été trouvée dans une tombe d'inhumation creusée près des fondements du mur d'enceinte de la cité, dans la zone *extra-muros* comprise entre le bastion sud de la grande porte, la tour G et le premier vallum (fig. 4). L'objet (19,8 cm en longueur) a été coulé en bronze et laisse voir des traces de dorure. Le décor à motifs spiraliques est excisé ; trois des « doigts », ainsi que la plaque inférieure, sont décorés à almandines.

Mettant en discussion quelques opinions qui datent la tombe d'inhumation où on a trouvé la fibule au VIe siècle, l'auteur propose d'avancer cette date au VIIe siècle, comme conclusion surtout des résultats des fouilles effectuées en dehors des murs de la cité d'Histria. On y a pratiqué d'amples recherches, qui ont mis au jour des habitations datant des Ve et VIe siècles, comprenant aussi la zone où a été découverte la tombe avec la grande fibule.

Par contre, après l'attaque dévastatrice, due, probablement, aux Avaro-Slaves (600 — 602 e.n.), la zone habitée est restreinte dans les limites des fortifications, abandonnant le terrain *extra-muros*, où l'on élève le IIIe vallum ; c'est à partir du début du VIIe siècle, qu'on pratique aussi des enterrements organisés. Cette hypothèse est d'ailleurs étayée par les résultats des fouilles du « secteur ouest du IIIe vallum ». En 1953 on y a découvert une tombe d'inhumation ayant dans son inventaire une boucle de ceinture du VIIe siècle (fig. 5/1) ; en 1962, on y a trouvé une autre tombe, contenant aussi une boucle de ceinture du type « Syracusa » (fig. 5/2) datant toujours du VIIe siècle. Nous pouvons ainsi affirmer que la tombe où l'on a trouvé la fibule appartient à cette

même nécropole du VIIe siècle, et non pas du VIe, car le terrain était alors habité.

Cette nécropole du VIIe siècle a pour correspondant à l'intérieur de la cité une couche d'habitation datée par des monnaies de Héraclius (610 — 641 e.n.).

Un autre problème soulevé par cette étude este celle de l'appartenance ethnique de toute la catégorie d'antiquités qui comprend aussi bien l'exemplaire trouvé à Histria que ceux qui ont des rapports typologiques avec celui-ci ; l'auteur n'est pas d'accord avec les théories exclusivistes qui veulent attribuer ces objets soit uniquement aux Slaves, soit à des peuplades germaniques.

Les fibules ayant des rapports génétiques directs avec l'exemplaire d'Histria sont : celle de Sremski-Karlovci (R.S.F. Jugoslavie), la paire de fibules provenant d'Arčar (Ratiria) et celle conservée dans les collections du Musée de Sofia, ensuite celle de Kerci (Crimée).

Les fibules digitées trouvées sur le territoire de la R. P. Bulgarie, et parmi celles-ci aussi les exemplaires du type Arčar-Histria, ont fait l'objet d'une récente étude du chercheur bulgare Stamen Mikhaïlov. Celui-ci attribue les fibules de la série Arčar-Histria aux Slaves, en fonction de leurs rapports avec les fibules découvertes dans la forteresse « slave » de Sadovetz. En partant des résultats incontestables des fouilles archéologiques, qui démontrent qu'au moins jusqu'en 602 e.n. la forteresse de Sadovetz est demeurée une possession byzantine, l'auteur du présent article n'est pas d'accord avec les conclusions de S. Mikhaïlov. Comme on ne peut documenter, à présent, avec des arguments archéologiques, une pénétration en masse des Slaves dans la région balkano-danubienne avant 602 e.n., pénétration qui aurait éliminé la domination byzantine, on ne peut en même temps attribuer les fibules de Sadovetz à une présence effective des Slaves dans cette forteresse.

Puisque les fibules provenant d'Arčar, ainsi que celles qui leur sont apparentées, ont été attribuées aux Slaves en fonction des pièces de Sadovetz, dont le caractère slave ne peut être documenté, ni le type Arčar-Histria ne peut être mis en rapport exclusif avec les Slaves.

D'autre part, mettant en discussion les théories qui font des fibules du type Arčar-Histria des objets appartenant exclusivement à des populations germaniques, l'auteur se déclare en désaccord avec ces thèses aussi, car celles-ci ne résistent non plus aux réalités archéologiques et historiques : on n'a pas démontré, jusqu'à présent, avec des arguments concrets que les peuplades germaniques aient été les uniques créateures et amateurs de ce type d'objets.

Par contre, le fait que les fibules de la série Arčar-Histria aient été trouvées seulement dans des centres romano-byzantins oriente notre attention vers les ateliers de l'intérieur de l'Empire.

En analysant les fibules du type Arčar-Histria et celles du type Diergardt-Coşovenii de Jos, l'auteur a constaté que la première catégorie a transmis aux fibules à masque humain un élément essentiel — la plaque inférieure trapézoïdale, qui ne peut avoir d'autre origine que le type Arčar-Histria (fig. 10).

Comme on peut retrouver sur des objets assurément byzantins la même technique supérieure de l'exécution et les mêmes éléments de décor que ceux appartenant aux fibules à masque humain, l'auteur croit pouvoir affirmer le caractère byzantin de cette catégorie d'objets aussi ; ces produits des ateliers de l'Empire auraient été exportés dans des milieux « barbares ».

En conclusion, l'auteur affirme que la présence des fibules des deux types cités — Arčar-Histria et Diergardt-Coşoveni — soit dans des centres romano-byzantins, soit au-delà des limites de l'Empire, n'est pas à même de témoigner la présence d'une population exclusivement slave ou germanique : ces objets ne sont ni la création de ces peuples, ni un élément spécifique et exclusif de leur costume. Tenant compte de ce fait, et aussi de l'extrême variété de la population qui vivait dans les centres romano-byzantins aux VIe et VIIe siècles, toute identification ethnique de ces objets serait, sinon impossible, au moins d'une difficulté et incertitude extrêmes.

On ne peut donc affirmer que la présence de ces objets dans un centre romano-byzantin puisse démontrer l'occupation de ce centre par des populations étrangères qui auraient éliminé l'autorité byzantine.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Grande fibule d'Histria.
Fig. 2. — Grande fibule d'Histria, vue de face et de profil.
Fig. 3. — Grande fibule d'Histria, vue de dos.
Fig. 4. — Lieu de la découverte des fibules „digitées" dans la zone *extra-muros* de la cité d'Histria.
Fig. 5. — Boucles de ceinture provenant d'Histria.
Fig. 6. — Evolution des fibules de type Histria-Arčar (établie par l'auteur d'après les études de I. Nestor).
Fig. 7. — Evolution des fibules de type Histria-Arčar proposée par l'auteur.
Fig. 8. — Fibules du groupe A, A/B et B.
Fig. 9. — Carte de la distribution des fibules de type Histria-Arčar.
Fig. 10. — Evolution des fibules de type Coşoveni.
Fig. 11. — Fibule de Coşovenii de Jos ; détails de la tête d'oiseau.

CUPTOARE DE ARS CERAMICĂ DIN SECOLELE XIV—XV DE LA SUCEAVA

Cercetările din anul 1951, întreprinse în cadrul Şantierului arheologic de la Suceava al Academiei R.P.R., au oferit o serie de date importante care au permis încercarea de a se reconstitui istoria aşezării de la Suceava în diversele etape de dezvoltare parcurse de-a lungul veacurilor [1].

Importantă pentru cunoaşterea felului de viaţă a locuitorilor ei în epoca feudală este studierea producţiei locale şi dezvoltarea pe care aceasta a luat-o în perioada de timp corespunzătoare.

Încercînd să analizăm doar una dintre ramurile producţiei locale, şi anume meşteşugul olăriei, cercetarea atentă în primul rînd a mijloacelor de producţie şi apoi a materialelor produse în cadrul acestui meşteşug permite să se facă unele aprecieri în legătură cu stadiul producţiei şi cu nivelul atins de ea în sînul acestei aşezări; ea exprimă condiţiile vieţii economice în care populaţia Sucevei îşi desfăşura activitatea şi precizează cerinţele tot mai variate ale acesteia.

Materialele publicate care au valorificat ceramica descoperită la Suceava, aparţinînd unor epoci diferite, au înlesnit formularea unor concluzii de ansamblu a căror importanţă este cu atît mai mare, cu cît ele se referă nu numai la istoria Sucevei în special, ci şi la aceea a Moldovei în general [2].

---

[1] M. D. Matei, *Славянские поселения в Сучаве*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 375 şi urm.; Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *Cetatea Şcheia*, Bucureşti, 1960; M. D. Matei, *Zur Ausdehnung der Stadt Suceava im XIV.—XVI. Jh.*, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 521 şi urm.; M. D. Matei şi Şt. Olteanu, *Noi date cu privire la dezvoltarea meşteşugurilor în Suceava feudală*, în *SCIV*, XI, 1961, 1, p. 121 şi urm.; M. Nicorescu, *Date noi privitoare la cartierul meşteşugarilor din Suceava*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 81 şi urm.; M. D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*. Bucureşti, 1963.

[2] Gh. Diaconu şi N. Constantinescu, *op. cit.*, p. 25 şi urm.; M. D. Matei, *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii slave de la Suceava*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 409 şi urm.; M. D. Matei, *Die slawischen Siedlungen von Suceava*, în *SlovArch*, X, 1962, 1, p. 149 şi urm.; Gh. Diaconu, *Consideraţii asupra ceramicii descoperite la Cetatea Şcheia—Suceava*, în *Materiale*, VI, p. 925 şi urm.; M. D. Matei, *Die graue Keramik von Suceava und einige archäologische Probleme des 14. und 15. Jh. in der Moldau*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 357 şi urm.; E. Busuioc, *Ceramica orăşenească din Moldova la sfîrşitul secolului al XIV-lea*, comunicare prezentată la Sesiunea ştiinţifică de arheologie medievală de la Iaşi şi Suceava din 28 mai — 7 iunie 1963; T. Martinovici, *Contribuţii la cunoaşterea ceramicii din a doua jumătate a secolului al XV-lea de pe teritoriul Sucevei*, în *Materiale*, IV, p. 361 şi urm.

SCIV, tomul 16, nr. 1, p. 97—111, Bucureşti, 1965.

La discuţiile care au avut ca subiect ceramica socotim necesară, ca o completare a cunoaşterii meşteşugului olăriei, discutarea cuptoarelor pentru ars ceramică cu atît mai mult cu cît, din cele aproape 50 de cuptoare descoperite în Moldova, numai la Suceava sînt 30, confirmîndu-se şi pe această cale caracterul meşteşugăresc al aşezării de aici.

În funcţie de caracteristicile şi tehnica lor de construire s-au putut stabili următoarele tipuri de cuptoare [3]:

I. Cuptoarele simple, de forma gropilor tronconice. Cuptoarele sînt săpate în pămînt şi au pereţii arcuiţi către interior, păstraţi în general bine pînă la înălţimea maximă. Judecînd după curbura lor, par a nu fi fost închise la partea superioară în formă de arc, ele fiind prevăzute cu o deschidere destul de largă. Lăsarea orificiului a fost determinată de faptul că săparea cuptorului nu se putea realiza decît de sus în jos şi nici într-un caz prin gura lui prea îngustă pentru o astfel de operaţie. În acelaşi timp, acesta constituia singurul loc pe unde meşteşugarul olar îşi aranja în cuptor vasele pentru ardere. Cuptoarele sînt prevăzute cu o gură, avînd în secţiune forma unui cerc neregulat. Aceasta făcea legătura dintre cuptor şi groapa fochistului, despărţită de cuptor prin însuşi peretele acestuia.

În cadrul acestui tip de cuptor distingem mai multe subgrupe, deosebirile constînd numai în ceea ce priveşte amenajarea interioară.

I a. Cuptoare circulare sau puţin alungite, avînd diametrul de 1,40 pînă la 1,80 m, înălţimea de 1 m, iar orificiul cu diametrul de 0,95 m. Din fundul cuptorului, făcînd corp comun cu peretele, porneşte un picior cruţat, înălţat cu 0,34 m faţă de vatra cuptorului şi care se prelungeşte spre gura de alimentare cu lemne pe o lungime de circa 1,20 — 1,60 m. Unele cuptoare sînt prevăzute cu un prichici marginal, de asemenea cruţat, care nu însoţeşte peretele pe toată circumferinţa lui. De o parte şi de alta a piciorului central au fost amenajate cele două canale de foc (fig. 1/b). La alte cuptoare vatra a fost secţionată de trei şanţuri, avînd fiecare lăţimea de 0,40 m şi împărţită astfel în două suprafeţe alungite (la fel de late ca şi şanţurile) (fig. 1 a).

Ceramica descoperită atît în umplutura celor 14 cuptoare aparţinînd subgrupei descrise, cît şi în gropile aflate în apropierea lor, este în proporţie de 98% de culoare cenuşie.

Asemenea cuptoare aparţin perioadei de sfîrşit a secolului al XIV-lea, precum şi primelor trei-patru decenii ale secolului al XV-lea, datarea fiind făcută pe baza monedelor de la Petru I Muşat, Ştefan Muşat şi Alexandru cel Bun, descoperite în interiorul cuptoarelor [4].

I b. Cuptoare circulare prevăzute pe vatră cu un picior central cilindric cruţat. Acesta a fost înălţat cu 0,25 m faţă de nivelul vetrei,

---

[3] Etnograful Fl. Bobu Florescu a încercat prima clasificare tipologică a cuptoarelor la noi, sintetizată în lucrarea *Evoluţia cuptoarelor de ceramică din România din neolitic pînă în zilele noastre* (în ms.). Clasificării propuse de noi cînd încercam să dăm o altă explicaţie unor asemenea complexe trebuie să-i fie aduse unele modificări, datorate noilor descoperiri (vezi M. Nicorescu, *op. cit.*, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 81 şi urm.).

[4] M. D. Matei, N. Constantinescu, D. Teodor, M. Nicorescu, T. Martinovici, Al. Andronic şi Gr. Foit, *Şantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, X (în ms.).

iar de jur împrejur se găsea canalul de foc. Din cercetarea atentă a cuptoarelor a reieşit că, atunci cînd au fost amenajate, baza cuptorului a fost compartimentată în trei părţi egale : compartimentul central, rămî-

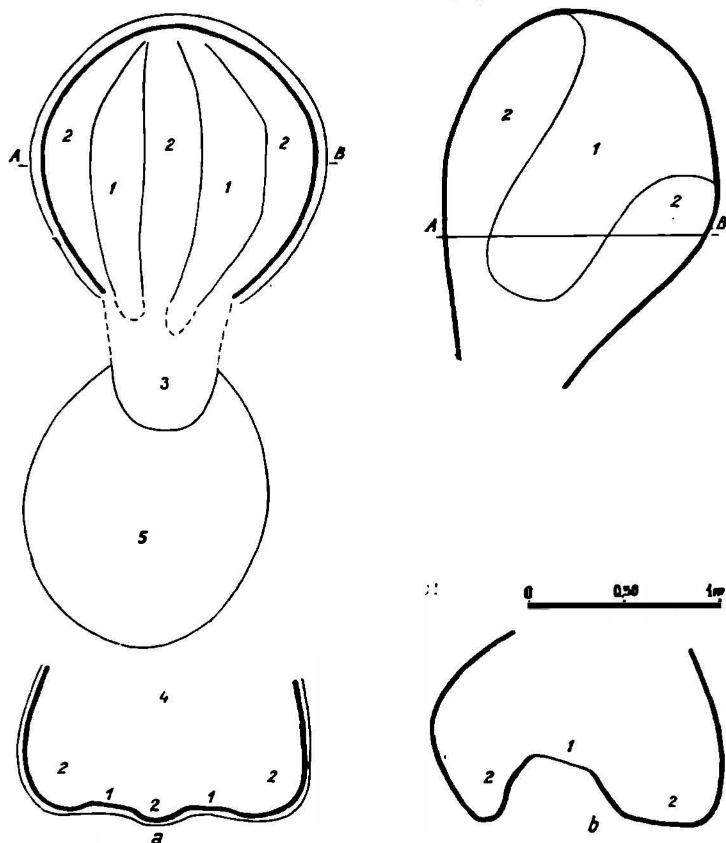

Fig. 1. — *Suceava.* Cuptoare tip I, subgrupa a : *a*, cuptor cu două suprafeţe alungite ; *b*, cuptor cu picior prelungit spre gura de alimentare. *1*, picior central alungit ; *2*, canale de foc ; *3*, gura cuptorului ; *4*, deschiderea pe unde se aranjau vasele în cuptor ; *5*, groapa fochistului.

nînd cruţat, a format piciorul cilindric, iar celelalte două canalul de foc (fig. 2/a).

Cuptoarele au diametrul de 1,20 — 1,60 m şi înălţimea de circa 1 m. Orificiul, avînd diametrul de 0,95 m, se află la unele cuptoare pe mijloc, la altele lateral pe boltă, fapt care uşura întrucîtva aranjarea vaselor pentru ardere, deschizătura putînd fi şi mai mică, de 0,64 m (fig. 2 b).

Pe baza observaţiilor stratigrafice, a monedelor din timpul lui Alexandru cel Bun şi a studiului ceramicii descoperite în interiorul celor

patru cuptoare, acestea au fost datate în prima jumătate a secolului al XV-lea [5].

I c. Cuptoare care, din punctul de vedere al distribuției spațiului, se aseamănă cu cele din subgrupa I b, dar, spre deosebire de acestea,

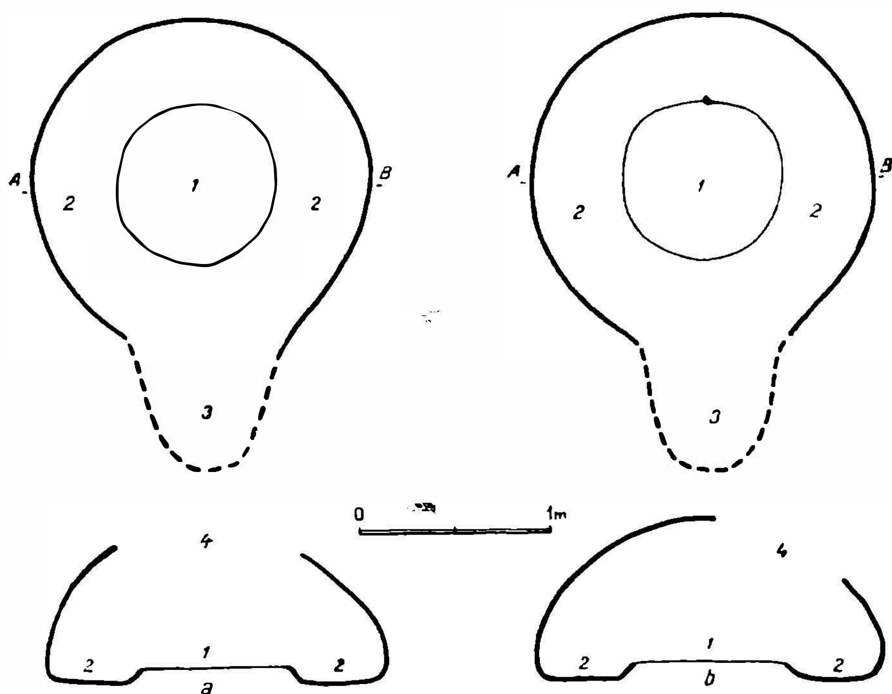

Fig. 2. — *Suceava*. Cuptoare tip I, subgrupa b : *a*, cuptor cu picior central cilindric ; *b*, cuptor cu orificiul lateral pe boltă. *1*, picior central circular ; *2*, canale de foc ; *3*, gura cuptorului ; *4*, deschiderea pe unde se aranjau vasele în cuptor.

sînt prevăzute la bază cu un prichici lat de 0,16 m și înalt de 0,25 m față de nivelul vetrei, care însoțește peretele cuptorului pe toată circumferința lui (fig. 3).

Cuptoarele din această subgrupă au fost datate în prima jumătate a secolului al XV-lea, cu ajutorul monedelor din timpul lui Alexandru cel Bun descoperite în interiorul cuptoarelor și în imediata lor apropiere, în stratul care marca nivelul lor de săpare [6].

II. Al doilea tip de cuptor cunoscut la Suceava este cuptorul circular prevăzut cu grătar orizontal, care desparte cele două camere cu funcții diferite [7] (fig. 4).

---

[5] M. D. Matei, N. Constantinescu, D. Teodor, M. Nicorescu, T. Martinovici, Al. Andronic și Gr. Foit, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, X, (în ms.).

[6] *Ibidem*.

[7] B. Mitrea, Gh. Diaconu, M. D. Matei și colaboratori, *Șantierul arheologic Suceava — Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, VI, 1955, 3—4, p. 780 și urm. ; T. Martinovici și Ștefan Olteanu, *Șantierul Suceava*, în *Materiale*, VI, p. 693 și urm.

În legătură cu sistemul lor de construcție s-a observat că toate cuptoarele au avut săpate în pămînt numai camera de foc și groapa fochistului, camera de ardere a vaselor fiind amenajată deasupra nivelului de călcare contemporan.

Cuptoarele fiind construite în pămînt, accesul la camera de foc se făcea prin groapa fochistului, care era în pantă, avînd o lungime de circa

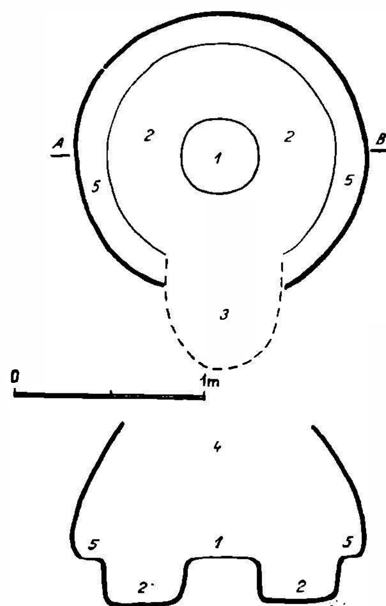

Fig. 3. — *Suceava*. Cuptor tip I, subgrupa c. Cuptor prevăzut la bază cu prichici. *1*, picior central circular; *2*, canale de foc; *3*, gura cuptorului; *4*, deschiderea pe unde se aranjau vasele în cuptor; *5*, prichici.

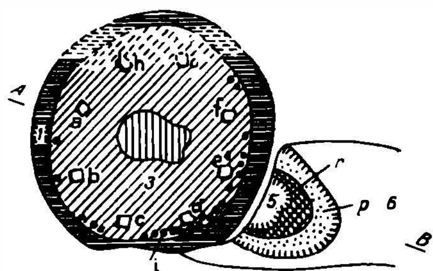

Fig. 4. — *Suceava*. Cuptor tip II. Cuptor cu grătar orizontal. *1*, bolta; *2*, camera de ardere a vaselor; *3*, platforma camerei de ardere; *4*, camera de foc; *5*, gura camerei de foc; *6*, camera fochistului; *a—h*, orificii de circulație a căldurii; *i*, urme de la carcasa de nuiele a bolții; *p*, pămînt galben; *r*, pămînt ars puternic.

2 m. Camera de foc avea o deschizătură de formă conică, cu baza de 0,40 m și înălțimea de 0,80 m, pe unde se introduceau lemnele. Camera de ardere a vaselor, de forma unui trunchi de con, cu baza mică în sus, avea înălțimea de 0,50—0,70 m. Pereții camerei de ardere au fost construiți din lut galben amestecat cu pleavă sau paie, cu ajutorul unei carcase de nuiele, așa cum indică și observarea pe marginea platformei camerei de ardere la unul dintre cuptoare a numeroase adîncituri oblice cu diametrul de 0,02—0,03 m.

Cele două camere ale cuptorului erau despărțite printr-o placă de pămînt cruțat în formă de boltă, groasă de 0,20 m și cu diametrul de 1,20—2 m. Prin forma boltită, constructorul a rezolvat problema pilonului central de susținere a grătarului. Pe margine, placa (grătarul) era

perforată cu orificii de formă oarecum conică. Prin ele trecea căldura din camera de foc în camera de ardere unde se aflau vasele.

În interiorul cuptoarelor, atît în camera de foc cît şi, mai ales, în camera de ardere a vaselor, s-au găsit numeroase fragmente ceramice

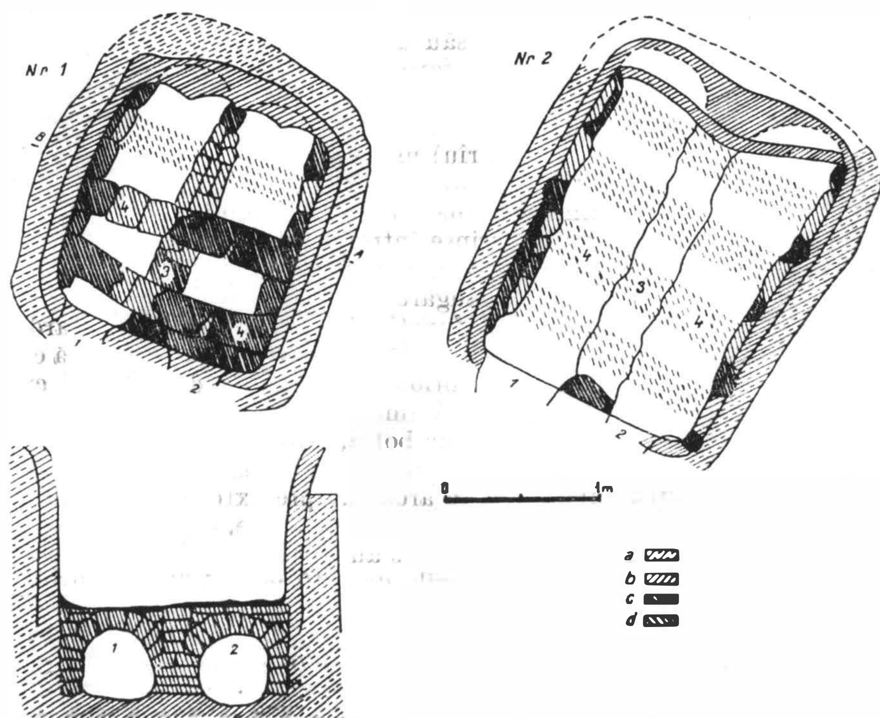

Fig. 5. — *Suceava*. Cuptoare tip III. Cuptoare rectangulare cu grătar, cu şase (sau opt) braţe. *1, 2*, guri de foc; *3*, perete median, *4*, arcade; *5*, deschiderea pe unde se aranjau vasele în cuptor; *a*, pămînt înnegrit de foc; *b*, pămînt înroşit; *c*, lipitură; *d*, cărămizi.

de calitate superioară şi unitar arse, peste 100 de suporţi pe grătarul unui cuptor şi o monedă anepigrafă de la Alexandru cel Bun la gura altui cuptor. Aceste descoperiri au înlesnit datarea celor patru cuptoare în prima jumătate a secolului al XV-lea, dar nu este exclus ca ele să fi funcţionat şi în a doua jumătate a aceluiaşi secol. Presupunerea noastră se bazează pe observarea unei refaceri a platformei în camera de ardere a vaselor, pe arderea extrem de puternică a pereţilor interiori la unele cuptoare, precum şi pe compararea unei părţi din ceramica decorată cu motive geometrice şi vegetale stilizate, realizată în tehnica sgraffito şi champ-levé, cu alte descoperiri făcute la Suceava. Dacă adăugăm şi constatarea că, în imediata apropiere a unui cuptor, cercetările întreprinse au dus la descoperirea unei cantităţi apreciabile de ceramică specifică epocii lui Ştefan cel Mare, credem că nu greşim atunci cînd prelungim funcţionarea unui asemenea tip de cuptor în tot cursul secolului al XV-lea.

III. Cuptoare rectangulare. În anul 1960 cercetările întreprinse în partea sud-estică a orașului au prilejuit descoperirea a două cuptoare pentru ars ceramică, a căror construcție este pînă în prezent unică pe teritoriul patriei noastre [8].

Cuptorul nr. 1, foarte bine păstrat, a permis să se facă observații suficiente în legătură cu sistemul său de construcție (fig. 5).

Inițial s-a săpat o groapă de formă dreptunghiulară, avînd dimensiunile de 2 × 1,60 m, colțurile ușor rotunjite și adîncimea de 1,90 m față de nivelul de săpare. Pe mijlocul ei s-a construit din cărămizi (printre care erau intercalate și pietre mici de rîu) un perete înalt de 0,60 m și lat de 0,30 m. Acest perete a împărțit groapa cuptorului în două suprafețe egale, fiecare suprafață constituind un canal de foc. Deasupra acestor suprafețe s-au construit tot din cărămizi prinse între ele cu lut cîte trei arcade (în total șase) care se sprijineau pe peretele median, lățimea lor fiind de 0,25 m și raza medie de 0,50 m. Prin adăugarea celor șase arcade constructorul a delimitat cele două camere cu funcțiuni diferite: camera de ardere a vaselor, avînd platforma în formă de grătar cu șase brațe, și cele două canale de foc, care erau puțin adîncite și cotlonite în peretele din fund al cuptorului. Apoi, întreaga construcție de cărămidă a fost lutuită. Pereții camerei de ardere nu se închideau în formă de boltă, sistemul de amenajare fiind asemănător cu al celorlalte două tipuri de cuptoare. Ei aveau înălțimea de 1,10 m și la partea superioară se arcuiau spre exterior. Orificiul avea diametrul de 1,60 m. Din cauza temperaturii ridicate, majoritatea cărămizilor s-au vitrificat, zgurificat și unele s-au deformat.

Cuptorul nr. 2, avînd dimensiunile de 2,40 m × 1,90 m, a fost construit la fel ca și primul, deosebindu-se numai în ceea ce privește numărul arcadelor, la cel de-al doilea acestea fiind în număr de opt, grupate cîte patru de o parte și de alta a peretelui median (fig. 5).

Pe baza materialului ceramic aflat în interiorul cuptoarelor și care a fost comparat cu alte descoperiri cunoscute la Suceava, cuptoarele datează din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Clasificarea pe tipuri a cuptoarelor cunoscute pînă acum la Suceava, chiar dacă ar putea fi modificată — datorită unor eventuale noi descoperiri —, oferă totuși posibilitatea de a se formula unele concluzii menite să îmbogățească datele referitoare la contribuția meșteșugarilor olari, alături de celelalte meșteșuguri, la dezvoltarea așezării feudale de la Suceava.

Cel mai vechi cuptor pentru ars ceramică descoperit pe teritoriul Sucevei a fost datat, așa cum am mai arătat, cu ajutorul monedelor de la Petru I Mușat, la sfîrșitul secolului al XIV-lea.

Cercetările de pînă acum nu au dus însă la descoperiri de cuptoare anterioare acestei perioade, deși materialul ceramic descoperit în diferite puncte din oraș atestă o activitate destul de bogată în acest domeniu. Descoperirea lor ar fi fost cu atît mai importantă, cu cît cercetările istorice de pînă acum afirmă că se poate vorbi despre un meșteșug al olăriei încă din secolul

[8] M. D. Matei și colaboratori, în *Materiale*, X (în ms.).

al X-lea, cînd „se constată arheologic o generalizare a folosirii roţii olarului pe teritoriul Moldovei şi Ţării Româneşti, folosire atestată de raportul cantitativ dintre ceramica lucrată la roată şi cea lucrată cu mîna din cadrul aşezărilor cercetate" [9]. Această împrejurare constituie o greutate în tratarea mai amănunţită a primului tip de cuptor, neavînd posibilitatea, deocamdată, să-i găsim originea mai veche nici în regiunile înconjurătoare.

S-a afirmat în literatura de specialitate că pe la mijlocul secolului al XIV-lea sau poate abia în primele două decenii ale celei de-a doua jumătăţi a acestui veac Suceava a cunoscut începutul unei noi etape în istoria ei multiseculară, şi anume începutul urbanizării aşezării omeneşti de aici [10].

Este lucru cunoscut că, potrivit tezelor clasicilor marxism-leninismului, procesul de formare şi de dezvoltare a oraşelor feudale nu este de conceput decît ca unul ce exprimă şi concretizează stadiul relativ avansat al acelei diviziuni a muncii care a dus la despărţirea meşteşugurilor de agricultură şi la crearea categoriei, bine precizate în cadrul societăţii feudale, a meşteşugarilor.

Transformările care s-au petrecut în aşezarea de la Suceava sînt dovedite de existenţa unor meşteşuguri destul de dezvoltate [11], ale căror produse se deosebesc de cele provenite din mediul rural, iar meşteşugarii olari, folosind mijloace tehnice mai perfecţionate în comparaţie cu perioada anterioară, au ajuns în faza în care produsele muncii lor reuşesc să satisfacă cerinţele unei aşezări devenite deja capitală a Moldovei.

Obţinerea unei ceramici mult superioare celei din prima jumătate a secolului al XIV-lea nu putea fi realizată decît în condiţiile unei perfecţionări şi a cuptorului pentru ars ceramica. În acest sens, primul tip de cuptor, cu cele trei subgrupe, constituie deja un progres, ceramica fiind arsă mai uniform şi mai bine, deşi ea păstrează tradiţia locală mai veche a ceramicii de culoare cenuşie.

Adăugarea piciorului central, fie că era circular sau longitudinal, la cuptoarele care aveau deja o destinaţie precisă, aceea a arderii ceramicii, spre deosebire de cuptoarele simple vechi, care serveau şi pentru alte scopuri gospodăreşti [12], indică preocuparea de amenajare interioară a cuptorului, determinată în primul rînd de aranjarea vaselor în cuptor într-un mod în care căldura să cuprindă egal toate vasele şi, în al doilea rînd, alimentarea cu lemne a cuptorului să nu fie stingherită de vasele aflate în el [13].

---

[9] Ştefan Olteanu, *Producţia meşteşugărească din Moldova şi Ţara Românească în secolele X–XVII*, în *Studii*, XV, 1962, 4, p. 873.

[10] M. D. Matei, *Unele probleme în legătură cu începuturile vieţii orăşeneşti la Suceava*, în *SCIV*, XI, 1960, 1, p. 107 şi urm.

[11] M. D. Matei şi Ştefan Olteanu, *op. cit.*, în *SCIV*, XI, 1961, 1, p. 121 şi urm.; T. Martinovici, *Meşteşugul metalurgiei la Cetatea de Scaun de la Suceava*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 321 şi urm.

[12] În cuptoarele unor bordeie de la Garvăn au fost găsite cîte una sau mai multe oale, care, după poziţia în care se aflau, s-a presupus că nu fuseseră aşezate la fiert, ci, probabil, pentru ardere (vezi I. Barnea, *Meşteşugurile în aşezarea feudală de la Garvăn*, în *SCIV*, VI, 1955, 1–2, p. 99 şi urm.).

[13] În cuptoarele tronconice săpate în pămînt, derivate din simpla groapă neolitică de ars oale, vasele erau aşezate astfel încît să lase pe vatră două sau trei cărări de foc (vezi Corneliu Mateescu, *Un cuptor de ars oale din secolul al XVIII-lea găsit la Vădastra*, în *SCIA*, IX, 1962, 1, p. 180, fig. 1).

Se știe că, pentru obținerea unor temperaturi înalte, cuptoarele trebuie să fie astfel construite încît înălțimea cuptorului să depășească de patru-cinci ori diametrul lor. În cazul cuptoarelor în discuție, acest lucru era greu de realizat, deoarece, fiind săpate în pămînt, pereții arcuiți spre interior și lipsiți de orice altă amenajare, în afară de arderea lor pînă se întăreau, riscau să se prăbușească după o folosire mai îndelungată. Se pare că amenajarea canalului de foc circular, în cazul cuptoarelor din subgrupa I b, sau a celor trei șanțuri din cazul cuptoarelor din subgrupa I a avea rostul de a înlesni, în primul rînd, obținerea unui curent de aer necesar întreținerii focului și, în al doilea rînd, repartiția uniformă a căldurii în cuptor.

În cuptoarele aparținînd primului tip s-a ars în proporție de 98% ceramică cenușie. Acest lucru nu excludea posibilitatea arderii și a unei ceramici roșii, care însă, din punct de vedere calitativ, era inferioară, cuptoarele de acest fel fiind lipsite de o amenajare specială, care să permită obținerea unui tiraj de aer aproape perfect. Că ceramica roșie putea fi obținută în asemenea cuptoare găsite la Suceava este confirmat de descoperirea, alături de ceramica cenușie, a unei ceramici de culoare roșie, neuniform arsă, și de alte descoperiri, cum ar fi aceea de la Tîrgșor [14], unde într-un cuptor asemănător cu cel descris de noi în subgrupa I b s-a descoperit numai ceramică roșie. Cuptorul de la Tîrgșor datînd din secolele XV—XVI prezintă, totuși, spre deosebire de cele de la Suceava, amenajarea specială despre care aminteam mai sus. În partea opusă gurii de foc se afla o altă gură, mai îngustă, oblică pe vatra cuptorului. În felul acesta curentul de aer era mai puternic, temperatura se ridica repede, iar oxigenul din aer, oxidînd fierul din pasta vaselor, îl transforma în oxizi ferici de culoare roșie.

Cuptoarele cu picior circular central prezintă — spre deosebire de cele cu picior central alungit — avantajul că focul putea să fie difuzat uniform pe toată circumferința lui. Se pare însă că meșteșugarii olari din Suceava primei jumătăți a secolului al XV-lea l-au preferat pe ultimul (numărul descoperirilor fiind mai mare), deoarece piciorul central alungit forma o platformă mai largă pentru aranjarea vaselor și deci posibilitatea arderii mai multor vase. Acest tip de cuptor este atestat mai tîrziu în alte părți, mai cu seamă în așezările rurale cum ar fi Grozăvești-Hangu în secolele XVI—XVII [15] și Palatul Cnejilor-Ceahlău în secolul al XVII-lea.

În prima jumătate a secolului al XV-lea efortul meșteșugarilor olari orientat în direcția producerii unei cantități mai mari de ceramică se încadrează în ansamblul progresului economic cunoscut în acest timp în Moldova și de la care Suceava nu face excepție. Dar această orientare nu trebuie raportată numai la aspectul cantitativ, ci și la cel calitativ al producției.

---

[14] Pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție materialele încă inedite descoperite la Tîrgșor și la Palatul Cnejilor-Ceahlău, aducem și pe această cale mulțumiri lui Gh. Diaconu.

[15] C. S. Nicolăescu-Plopșor și colaboratori, *Șantierul arheologic Bicaz*, în *Materiale*, VI, p. 68.

Amenajarea cuptoarelor cu grătar şi funcţionarea lor paralel cu cele simple sugerează părerea conform căreia cererile venite din partea locuitorilor aşezării de la Suceava sînt deosebite atunci cînd este vorba de produsul ceramic. În cuptoarele cu grătar se realiza o ceramică de calitate superioară, bine arsă. În plus, meşteşugarii olari puteau realiza şi o ceramică smălţuită, aşa cum o indică descoperirea pe grătarul unui cuptor a peste o sută de suporturi pe care se aşezau în special vasele smălţuite care urmau să fie arse. În cadrul cercetărilor de pînă acum s-au descoperit numeroase locuinţe, constatîndu-se şi pe această cale că, în funcţie de apartenenţa locuinţei, şi ceramica este deosebită. Un asemenea tip de cuptor cu grătar s-a descoperit la Vaslui şi a fost datat în secolul al XVII-lea [16].

Avîntul înregistrat de meşteşugul olăriei la Suceava se concretizează în cel de-al treilea tip de cuptor, de formă rectangulară, pentru care, aşa cum am mai amintit nu cunoaştem pînă în prezent descoperiri similare pe teritoriul patriei noastre [17].

Perfecţionînd mijloacele de producţie, olarii suceveni au făcut posibilă sporirea productivităţii muncii. În acelaşi timp, au mărit volumul produselor, putînd în felul acesta să satisfacă cerinţele unei pieţe în continuă dezvoltare.

În cursul secolului al XV-lea, îndeosebi în a doua jumătate a lui, se accentuează fenomenul clasic al diviziunii sociale a muncii, satul devenind un producător de cereale-marfă, iar oraşul de produse meşteşugăreşti în mod precumpănitor. Ca şi în celelalte ţări ale Europei, această creştere a forţelor de producţie a dus în Moldova la o transformare a economiei feudale, pe care ne-o indică o serie de factori, în bună parte puşi în lumină de cercetări recente.

În asemenea împrejurări, era normal ca produsele muncii olarilor să fi fost vîndute şi în afara pieţei locale în mediul rural apropiat oraşului. Descoperirile din punctul Şcheia „Silişte”-Suceava ne îndreptăţesc să presupunem existenţa unor relaţii de schimb între oraş şi sat. Aici, alături de ceramica de factură rurală, întîlnim o ceramică mai fină, chiar decorată şi smălţuită, identică uneori cu cea descoperită pe teritoriul oraşului Suceava [18].

Dezvoltarea activităţii meşteşugului olăriei în cursul secolului al XV-lea oglindeşte şi un alt aspect, şi anume posibilitatea de realizare a unei game bogate de produse.

Pînă în prezent, în Suceava nu s-a descoperit, bunăoară, un cuptor despre care să putem afirma cu siguranţă că a fost destinat arderii unei alte categorii de ceramică decît cea de uz casnic. În schimb, cercetările întreprinse pînă acum au oferit un numeros material ceramic provenind de la cahle, plăci ornamentale pentru pereţi şi nenumărate reţele de tuburi de conducte. Descoperirea în interiorul unor cuptoare

---

16 Al. Andronic, Eug. Neamţu şi Fl. Banu, *Săpăturile de salvare de la Vaslui*, în *Materiale*, VIII, p. 89 şi urm., fig. 15.

17 Cuptoare asemănătoare datate în secolul al XIV-lea au fost descoperite pe teritoriul R. S. S. Moldoveneşti în aşezarea de la Costeşti (vezi L. L. Polevoi, *Гончарные печи на поселении XIV века у с. Костешты*, în *IMFAN*, 4 (70), p. 35 şi urm., fig. 3 şi 4.

18 Material inedit, aflat în colecţiile Muzeului regional Suceava.

şi a unor fragmente destul de numeroase de cahle ne face să presupunem că meşteşugarii olari ajunseseră în stadiul în care preocupările lor erau foarte variate.

Amenajarea cuptorului cu arcade şi perete median din cărămizi putea în aceeaşi măsură să satisfacă cerinţele de ardere a ceramicii de uz casnic, a cahlelor şi a tuburilor de conductă, arcadele cuptorului formînd un grătar cu şase sau opt raze, pe marginile cărora se aranjau olanele de conductă.

Sporirea producţiei în a doua jumătate a secolului al XV-lea (documentată suficient pe cale arheologică) este o consecinţă a maturizării experienţei meşteşugarilor locali, printre care se numără şi meşteşugarii olari —, cuptoarele de tipul III, care aveau şi o capacitate mai mare, precum şi varietatea produselor executate de aceştia, confirmînd cele de mai sus.

Cercetările de pînă acum au semnalat că tipul cel mai vechi de cuptor, de felul celui descris din subgrupa I a, se află în punctul „Şipot". În ordinea descrierii lor cronologice ele se găsesc grupate în sectorul „Parc" unde au fost descoperite numai cuptoare aparţinînd primului tip de cuptor cu cele trei subgrupe amintite şi datate la sfîrşitul secolului al XIV-lea şi în prima jumătate a secolului al XV-lea. Cuptoarele evoluate nu apar în acelaşi perimetru cu cele simple. Cuptoarele cu grătar au fost semnalate în punctul I.R.C., strada Vasile Alecsandri şi grădina internatului şcolii medii nr. 1 „Ştefan cel Mare", iar cuptorul rectangular în sectorul „Parc" cînd nu mai funcţionau cuptoarele simple. S-a constatat că atelierele olarilor nu au fost singurele complexe meşteşugăreşti, în unele puncte din oraş alături de ele descoperindu-se şi atelierele altor meşteşugari.

În funcţie de aceste observaţii, descoperirea cuptoarelor pentru ars oale şi a locuinţelor de olari din preajma lor pe teritoriul oraşului Suceava a constituit un preţios indiciu în încercarea de a stabili întinderea oraşului Suceava în epoca din care datează complexele amintite [19].

De altfel nu este neobişnuit ca şi în alte aşezări să se fi încercat delimitarea teritorială tot cu ajutorul, în principal, al complexelor meşteşugăreşti descoperite, oraşele feudale cunoscînd reguli cu aplicare generală şi obligatorie în ceea ce priveşte distribuirea spaţiilor în interiorul lor [20].

MĂRIOARA NICORESCU

---

[19] Vezi pentru aceasta M. D. Matei, *op. cit.*, în *Dacia*, N. S., V, 1961, p. 521 şi urm.; M. Nicorescu, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 81 şi urm.; M. D. Matei, *Contribuţii arheologice* ..., capitolul intitulat „Cu privire la întinderea oraşului Suceava în secolele XIV—XVI", p. 77 şi urm.

[20] Al. Andronic, *Contribuţia cercetărilor arheologice recente la istoria oraşului Iaşi în evul mediu*, comunicare prezentată la Sesiunea ştiinţifică de arheologie medievală de la Iaşi şi Suceava din 28 mai — 7 iunie 1963.

ПЕЧИ ДЛЯ ОБЖИГА КЕРАМИКИ XIV—XVвв. В СУЧАВЕ

РЕЗЮМЕ

Автор изучает одну из отраслей местного производства, а именно гончарное ремесло на феодальном поселении в Сучаве. Он считает тем более необходимым обсудить вопрос о гончарных печах, что из примерно 50 вскрытых в Молдове печей 30 находятся в Сучаве, что также подтверждает ремесленный характер этого поселения.

На основании характерных черт и техники постройки были установлены следующие типы печей.

I. Простые печи, представляющие собой яму в форме усеченного конуса. Они вырыты в земле, стены изогнуты внутрь. В верхней части снабжены отверстием, через которое гончар устанавливал в печи сосуды для обжига. Устье печей имеет в разрезе форму неправильного круга. Оно обеспечивало связь между печью и ямой кочегара, отделенной от печи стенкой самой печи.

Среди печей этого типа наблюдаются несколько подгрупп; различие между ними заключается лишь в технике внутреннего устройства.

I *a*. Круглые или слегка удлиненные печи, диаметр которых равен 1,40—1,80 м, высота — 1 м, а диаметр отверстия — 0,95 м. В глубине печи начинается ножка из невыкопанной земли, возвышающаяся на 0,34 м над очагом печи. Она протягивается к устью на расстояние примерно 1,20—1,60 м. По обе стороны центральной ножки устроено два канала для огня (рис. 1/*b*). В других печах очаг разделен на две удлиненные поверхности (рис. 1/*b*). Такие печи относятся к концу XIV в. и к первым трем-четырем десятилетиям XV в.

I *b*. Круглые печи, имеющие на очаге центральную цилиндрическую ножку из невыкопанной земли и канал для огня вокруг нее. Диаметр печей равен 1,20—1,60 м, высота — около 1 м, диаметр отверстия — 0,95 м. В некоторых печах оно находится посредине (рис. 2/*a*). В других — сбоку на своде; это облегчало расстановку сосудов для обжига и в таком случае отверстие могло быть и меньше 0,64 м (рис. 2/*b*). Эти печи датируются первой половиной XV в.

I *c*. Печи, напоминающие по распределению пространства печи подгруппы 1 *b*; но в отличие от последних у основания они снабжены выступом шириной в 0,16 м и высотой в 0,25 м, который идет вдоль стенки печи по всей окружности (рис. 3). Печи этой подгруппы датируют первой половиной XV в.

II. Круглые печи с горизонтальной решеткой, разделяющей две камеры разного назначения. В этих печах в земле выкопаны лишь топка

и яма кочегара. Высота камеры для обжига равна 0,50—0,70 м, стенки ее имеют каркас из прутьев. Камеры печи разделены сводчатой стенкой из невыкопанной земли толщиной в 0,20 и диаметром в 1,20—2 м. Формой свода строитель разрешил вопрос о центральной ножке, поддерживающей решетку. По краям решетка снабжена отверстиями, сквозь которые тепло проходило из топки в камеру для обжига. Эти печи датируют первой половиной XV в. Не исключено, что ими пользовались в Сучаве и во второй половине указанного века (рис. 4).

III. Прямоугольные печи, до сих пор единственные на территории Румынии (рис. 5). Первоначально выкопали прямоугольную яму размером в 2 x 1,60 м, глубиной в 1,90 м. Посредине из кирпичей построили стенку, разделившую яму печи на две равные поверхности, каждая из которых представляет собой канал для огня. Над этими поверхностями также из кирпичей соорудили три (или четыре) аркады, опиравшиеся на среднюю стенку и на стенку печи. Так были разделены две камеры разного назначения: камера для обжига сосудов с площадкой в виде решетки с 6 (или 8) рукавами и два канала для огня. Высота стенок камеры равнялась 1,10 м; в верхней части стенки изгибались наружу. Диаметр отверстия равнялся 1,60 м.

Классификация печей по типам позволила сделать некоторые заключения, которые пополняют сведения о роли ремесленников-гончаров наряду с другими ремеслами в развитии феодального поселения в Сучаве. Эти открытия, сопоставленные с другими, послужили ценным указанием при попытке установить площадь города в эпоху, обоснованную вышеупомянутыми комплексами.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — *Сучава*. Печи типа I, подгруппа *a*. *a*, печь с двумя удлиненными поверхностями; *b*, печь с ножкой, тянущейся к устью печи. 1, удлиненная центральная ножка; 2, каналы для огня; 3, устье печи; 4, отверстие, через которое помещались в печь сосуды; 5, яма кочегара.

Рис. 2. — *Сучава*. Печи типа I, подгруппа *b*. *a*, печь с цилиндрической центральной ножкой; *b*, печь с боковым отверстием в своде. 1, центральная круглая ножка; 2, каналы для огня; 3, устье печи; 4, отверстие, через которое помещались в печь сосуды.

Рис. 3. — *Сучава*. Печь типа I, подгруппа *c*. Печь с выступом у основания, 1, центральная круглая ножка; 2, каналы для огня; 3, устье печи; 4, отверстие, через которое помещались в печь сосуды; 5, выступ.

Рис. 4. — *Сучава*. Печь типа II. Печь с горизонтальной решеткой. 1, свод; 2, камера для обжига сосудов; 3, площадка камеры для обжига; 4, топка; 5, отверстие топки; 6, помещение кочегара, *a*—*h*, отверстия для циркуляции теплого воздуха; *i*, следы каркаса из прутьев; *p*, желтая глина; *r*, сильно обожженная глина.

Рис. 5. — *Сучава*. Печи типа III. Четырехугольные печи с решеткой, с шестью (или восемью) рукавами; 1, 2, устье печи; 3, средний простенок, 4, аркады; 5, отверстие, через которое устанавливали сосуды в печи; *a*, почерневшая от огня земля; *b*, покрасневшая земля; *c*, обмазка; *d*, кирпичи.

FOURS DE POTIERS AUX XIVe — XVe SIÈCLES À SUCEAVA

RÉSUMÉ

Dans cette analyse de l'une des branches de la production locale, à savoir celle de la poterie, dans l'établissement féodal de Suceava, l'auteur considère que la discussion concernant les fours de potiers est d'autant plus nécessaire que des quelques 50 fours découverts en Moldavie une trentaine ont été trouvés à Suceava, ce qui confirme encore une fois le caractère artisanal de cet établissement.

Compte tenu de leurs caractéristiques et de la technique de leur construction on a pu établir les types suivants :

I. Fours simples en forme de fosses tronconiques. Les fours sont creusés en terre avec leurs parois arquées vers l'intérieur. A la partie supérieure, ils présentent une ouverture, par où le potier pouvait arranger ses vases dans le four, pour la cuisson. Les fours comportent également un orifice ayant en section la forme d'un cercle irrégulier, faisant communiquer le four avec le foyer, dont il est séparé par sa propre cloison.

Pour ce type de four nous distingons plusieurs sous-groupes, les différences entre elles ayant trait uniquement à l'aménagement intérieur.

I a. Fours circulaires ou un peu allongés à 1,40 — 1,80 m de diamètre, 1 m de hauteur et 0,95 m de diamètre pour l'orifice. Du fond du four se sépare un support en terre vierge haut de 0,34 m par rapport au foyer et qui se prolonge vers la bouche d'alimentation, alimentation qui se faisait avec du bois, sur une longueur d'environ 1,20 — 1,60 m. De part et d'autre du support central on avait aménagé deux conduits pour le four (fig. 1 b). Pour d'autres cas, le foyer était sectionnée en deux surfaces allongées (fig. 1 a). Pareils fours appartiennent à la période de la fin du XIVe siècle et des 3e ou 4e décennies du XVe siècle.

I b. Fours ciculaires pourvus d'un foyer à pied central cylindrique en terre vierge, ayant tout autour le conduit pour le feu. Fours à diamètre de 1,20—1,60 m et 1 m environ de hauteur. L'orifice de 0,95 m de diamètre se trouvait pour certains fours au milieu (fig. 2 a). Pour d'autres, il était au côté, sur la voûte, ce qui facilitait la disposition des vases pour la cuisson, l'orifice pouvant être en ce cas plus petit de 0,64 m (fig. 2 b). Les fours de ce sous-groupe ont été datés de la première moitié du XVe siècle.

I c. Fours qui présentent, quant à la disposition de l'espace, une ressemblance avec ceux de sous-groupe I b, se différenciant toutefois de ceux-ci par un rebord de 0,16 m de longeur et 0,25 m, qui se poursuit tout au long de la paroi du four sur toute sa circonférence(fig. 3). Les fours de ce sous-groupe ont été datés de la première moitié du XVe siècle.

II. Fours circulaires pourvus d'une grille horizontale, qui sépare les deux chambres à fonctions différentes. Ces fours n'avaient creusés

en terre que le foyer et la fosse pour l'alimentation. La chambre de cuisson des vases avait 0,50—0,70 m de hauteur, et ses parois étaient construites à l'aide d'une carcasse en treillis de baguettes. Les deux chambres étaient séparées par une plaque de terre vierge, en forme de voûte, épaisse de 0,20 m d'un diamètre de 1,20—2 m. Par cette plaque en forme de voûte, la batisseur avait résolu le problème du pied central pour soutenir la grille. Tout autour, la grille était perforée, et par ses orifices la chaleur passait du foyer dans la chambre à cuisson. Ces fours datent de la première moitié du XVe siècle, mais il n'est pas exclu qu'ils aient fonctionné à Suceava aussi bien dans la seconde moitié du siècle (fig. 4).

III. Fours rectangulaires, uniques jusqu'à présent dans notre pays (fig. 5). Au début on creusait une fosse de forme rectangulaire de $2 \times 1,60$ m et de 1,90 m de profondeur. Ensuite on construisait au milieu un mur en briques, qui séparait la fosse du four en deux surfaces égales, chacune formant un conduit pour le feu. Au-dessus de ces surfaces, des arcades étaient bâties, également en briques, par trois ou par quatre, qui s'appuyaient à la fois sur la paroi du milieu et sur la paroi latérale. On a réussi à délimiter les deux chambres à fonctions différentes : chambre de cuisson ayant la plate-forme en forme de grille à six ou huit bras et les deux conduits pour le feu. Les parois du foyer avaient, 1,10 m de hauteur, s'arquant en haut, vers l'extérieur, quant à l'orifice, il avait 1,60 m de diamètre.

La classification de types de fours a permis de formuler certaines conclusions destinées à renforcer les données concernant la contribution des maîtres potiers, ainsi que les autres métiers, au développement de l'établissement féodale de Suceava. Ces découvertes corroborées à d'autres ont constitué un indice précieux pour la tentative d'établir l'étendue de cette ville à l'époque de ces complexes artisanaux.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Suceava.* Fours type I, sous-groupe a. *a*, four à deux surfaces allongées ; *b*, fours à pied en terre vierge prolongé jusque vers la chambre d'alimentation. *1*, pied central allongé ; *2*, conduits pour le feu ; *3*, bouche du four ; *4*, orifice pour arranger les vases dans le four ; *5*, fosse d'alimentation.

Fig. 2. — *Suceava.* Fours type I, sous-groupe b. *a*, four à pied central cylindrique ; *b*, four à orifice latéral sur la voûte. *1*, pied central circulaire ; *2*, conduits pour le feu ; *3*, bouche du four ; *4*, orifice pour arranger les vases dans le four.

Fig. 3. — *Suceava.* Four type I, sous-groupe c. Four ayant à sa base un rebord. *1*, pied central circulaire ; *2*, conduits pour le feu ; *3*, bouche du four ; *4*, orifice pour arranger les vases dans le four ; *5*, rebord.

Fig. 4. — *Suceava.* Four type II. Four à grille horizontale. *1*, voûte ; *2*, chambre de cuisson des vases ; *3*, plate-forme de la chambre de cuisson ; *4*, foyer ; *5*, bouche du foyer ; *6*, chambre d'alimentation ; *a—h*, orifices pour la circulation de la chaleur ; *i*, traces de la carcasse en treillis de baguettes ; *p*, terre glaise ; *r*, terre fortement brulée.

Fig. 5. — *Suceava.* Fours type III. Fours rectangulaires pourvus de grilles à 6 ou huit bras. *1*, *2*, bouches de feu ; *3*, paroi du milieu ; *4*, arcades ; *5*, orifice pour arranger les vases dans le four ; *a*, terre noircie par le feu ; *b*, terre roussie ; *c*, enduit ; *d*, briques.

ÎN LEGĂTURĂ CU EXTRAGEREA METALELOR PREȚIOASE LA BAIA MARE ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Cercetările întreprinse pînă în prezent asupra mineritului și metalurgiei metalelor prețioase în evul mediu transilvănean au pornit, fără excepție, de la izvoarele scrise. Dispunem azi de o relativ bogată documentație privind istoricul mineritului din Transilvania începînd din veacul al XIV-lea, evoluția relațiilor de producție din acest domeniu, organizarea cămărilor vistieriei și chiar de unele date asupra procedeelor tehnice folosite în diferite epoci [1]. Prelucrarea în continuare a numeroaselor materiale aflate în special în fondul arhivelor din Baia Mare și Cluj va aduce, fără îndoială, aprofundarea cunoștințelor noastre asupra acestui deosebit de important domeniu al vieții economice transilvănene. Dar contactul direct al cercetării cu problemele mineritului și ale metalurgiei, stabilirea nivelului de dezvoltare de la un moment dat al forțelor de producție în extragerea și prelucrarea metalelor prețioase, interpretarea informațiilor vagi și de multe ori contradictorii din izvoarele scrise referitoare la acest din urmă aspect reclamă și în acest domeniu efectuarea săpăturilor arheologice.

Din aceste motive, ocazia ce s-a oferit pentru cercetarea unui complex minier medieval în imediata apropiere a orașului Baia Mare a fost cît se poate de binevenită. Socotim că rezultatele obținute, deși se referă la un aspect limitat în timp și spațiu, prezintă interes pentru cunoașterea problemelor legate de tehnica mineritului și în special a metalurgiei metalelor prețioase, de vreme ce constituie primul contact direct și metodic cu realitățile păstrate pe teren.

Cercetările au fost întreprinse în mai 1963, cu sprijinul Trustului minier din Baia Mare, în regiunea lacului de acumulare al barajului Firiza-Strîmtori, la circa 10 km nord-est de centrul orașului Baia Mare.

---

[1] Vezi lucrarea recentă a lui S. Goldenberg, *Contribuție la o istorie a cămării și monetăriei din Baia Mare*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, I–II, 1958–1959, p. 153 și urm., unde se află și o bibliografie a problemei; de asemenea acad. D. Prodan și S. Goldenberg, *Inventarele din 1553 și 1556 ale minelor și monetăriei din Baia Mare*, în *Anuarul Institutului de istorie din Cluj*, 1964 (sub tipar).

Lucrările au avut caracterul unor săpături de salvare. În bazinul superior al rîului Firiza, în amonte de baraj, se găsesc numeroase urme ale exploatărilor miniere care au funcționat aici pînă în secolul trecut [2]. După o prealabilă cercetare a suprafeței ce urma să fie inundată, ne-am oprit asupra unei poiene situate cam la mijlocul distanței dintre comunele Ferneziu și Firiza [3], în dreptul văii Borcutului [4], la circa 500 m nord de baraj. Cuprinsă între văile Borcutului și Romanei, afluenți pe partea dreaptă ai Firizei, poiana are o suprafață de circa 1 ha, prezentînd în partea ei inferioară o ușoară terasă. Pe valea Borcutului au existat pînă recent intrări de mină părăsite și un izvor de apă minerală, astupate cu prilejul construirii șoselei noi. Numeroase fragmente de zgură aflate la suprafața solului au constituit un indiciu pentru existența în poiană a resturilor de cuptoare, determinînd alegerea acestui loc pentru efectuarea săpăturilor. În preajma celorlalte mine părăsite ce se mai văd în Valea Roșie, valea Cremenei, valea Romanei sau a altor afluenți ai Firizei, urmele haldelor de zgură lipsesc or, se știe că după începutul secolului al XVIII-lea, minereurile extrase și zdrobite în șteampurile din valea Firizei au fost prelucrate în continuare la cuptoarele construite de administrația austriacă la Ferneziu[5]. Prezența zgurei de cuptor indică, prin urmare, o mai mare vechime a exploatării în preajma căreia se găsește.

Poiana din dreptul văii Borcutului a fost cercetată printr-o rețea de secțiuni care a cuprins întreaga ei suprafață (fig. 1). Săpăturile au permis restrîngerea zonei din care provin fragmentele de zgură la o suprafață de 100 × 60 m, zonă în care au apărut haldele de zgură sub solul vegetal actual și temeliile cuptoarelor, la marginea terasei amintite. Între această zonă și gura văii Borcutului, pe o distanță de circa 50 m, săpăturile au trecut printr-un strat gros de sfărîmături de rocă, cu o grosime de 1,10—1,30 m, cuprinzînd rare urme de cultură materială (fragmente ceramice), acoperit la partea superioară de solul vegetal recent. Prezența fragmentelor ceramice la baza și în grosimea acestui strat interzice interpretarea lui drept aluviune provocată de torenți. Sfărîmăturile de rocă provin de la selecționarea în acest loc a minereului brut adus din valea Borcutului în amestec cu pămînt și cu steril.

În regiunea cuptoarelor, secțiunile au trecut prin numeroase halde de zgură, acoperite și ele azi de humusul recent și de alunecările de teren. Haldele se prezintă sub forma unor lentile întinse, de formă neregulată, cu diametre cuprinse între 4 și 10 m, grosimea lor variind între 0,50 și 1,00 m. În unele locuri, haldele se intersectează sau se suprapun, astfel încît devine evident că formarea lor în preajma cuptoarelor s-a produs în mai multe etape. Observația pledează pentru o dăinuire mai lungă în timp a exploatării miniere de care ne ocupăm. Într-una dintre halde a

---

[2] Pentru exploatarea la începutul sec. al XIX-lea a minelor din Valea Firizei, vezi, de exemplu, A. Szirmay, *Szatmár Vármegye fekvése, történeti és polgári ismerete*, II, Budapesta, 1910, p. 356–357.

[3] Cunoscute documentar și ca Ferneziu de Jos (Ferneziu) și Ferneziu de Sus (Firiza).

[4] Este vorba de o vale mică cu o lungime de 200—300 m, deosebită de „valea Borcutului", ce apare în documente ca graniță a pădurii orașului și de-a lungul căreia se găseau importante mine ale vistieriei; aceasta din urmă se află la nord-vest de Baia Mare.

[5] K. Palmer, *Nagybánya és Környéke*, Baia Mare, 1894, p. 226.

apărut o sapă masivă de miner, arsă și cu zgură prinsă de ea, provenind de la un cuptor. Sapa are o formă trapezoidală, cu un vîrf ascuțit și o nervură mediană care-i întărește lama pe partea interioară (fig. 2/1). Anumite unelte miniere au evoluat foarte puțin de-a lungul veacurilor și,

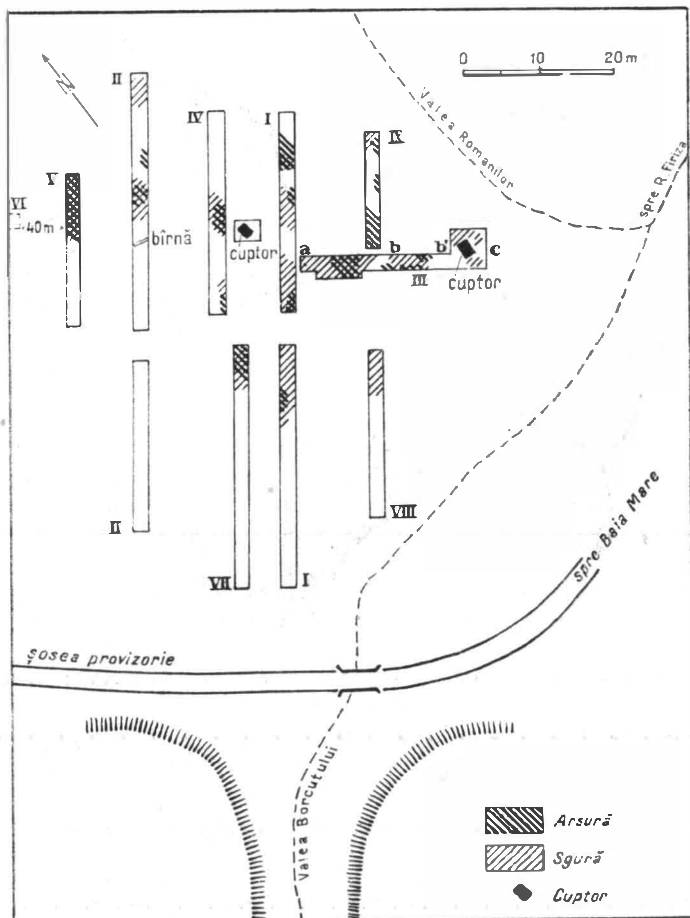

Fig. 1. — Planul săpăturilor executate în poiana din dreptul văii Borcutului.

printre acestea, se numără și sapele. O unealtă asemănătoare se folosea în prima jumătate a secolului al XVI-lea în minele din Europa centrală [6], iar sapele folosite azi în minele de la Baia Mare au aproximativ aceeași formă și aceleași dimensiuni.

La baza haldelor apare pretutindeni un strat subțire de cărbuni, provenit în parte din spălarea prin apa ploilor a cărbunelui aruncat din

[6] Georgius Agricola, *Vom Bergkwerck XII Bücher darin* ..., Basel, 1557. „Die Kratze" (sapa), în ilustrația de la p. 114.

cuptor o dată cu zgura. În cîteva locuri, stratul de cărbune este mai gros şi are la limita lui inferioară o arsură superficială a solului. În aceste din urmă cazuri, nu avem de-a face cu locul de depozitare a mangalului în vederea folosirii lui în cuptor şi nici cu deşeuri provenind din cuptoare,

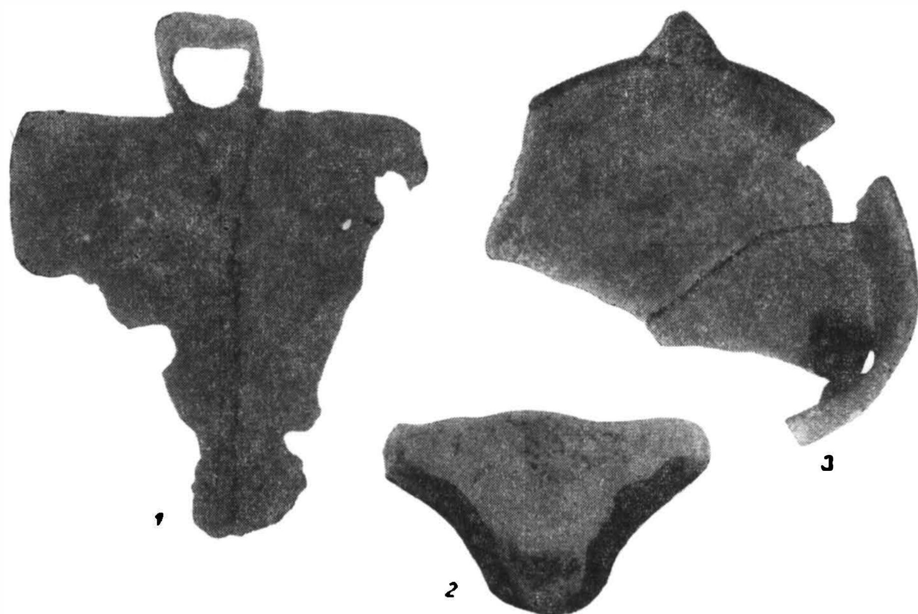

Fig. 2. — *1*, Sapă de minier din a doua jumătate a sec. XVI; *2*, *3*, Fragmente de opaiţe miniere.

ci chiar cu resturile unor „cuptoare" foarte primitive, clădite la suprafaţa solului, pe un eşafodaj de lemn.

În două locuri au apărut resturile unor cuptoare propriu-zise, reprezentate prin temeliile lor de piatră. Unul dintre cuptoare a fost parţial distrus de făgaşul pentru transportarea buştenilor al unei exploatări forestiere din secolul trecut, dar temelia celui de-al doilea cuptor s-a conservat relativ bine şi a putut fi cercetată în detaliu (fig. 4). La —1,10 m faţă de solul actual, chiar pe marginea terasei, temelia cuptorului are formă dreptunghiulară (3,00 × 1,50 m) şi este clădită din bolovani mari de rîu, rezistenţi la foc, aşezaţi direct pe pămînt. Pietrele au între ele legătură de pămînt, ars la roşu în timpul funcţionării. În interiorul acestei temelii se află de asemenea o lipitură de lut care, în unele locuri, se continuă pe faţa interioară a pietrelor, sugerînd faptul că baza cuptorului era în forma unui mic bazin. Solul de sub temelia cuptorului este ars puternic pe o adîncime de 10—15 cm. Împrejurul cuptorului s-au păstrat porţiuni dintr-un pavaj de piatră.

Corespunzînd limitei inferioare a haldelor de zgură şi nivelului de călcare al constructorilor cuptoarelor, a apărut sporadic un strat de cul-

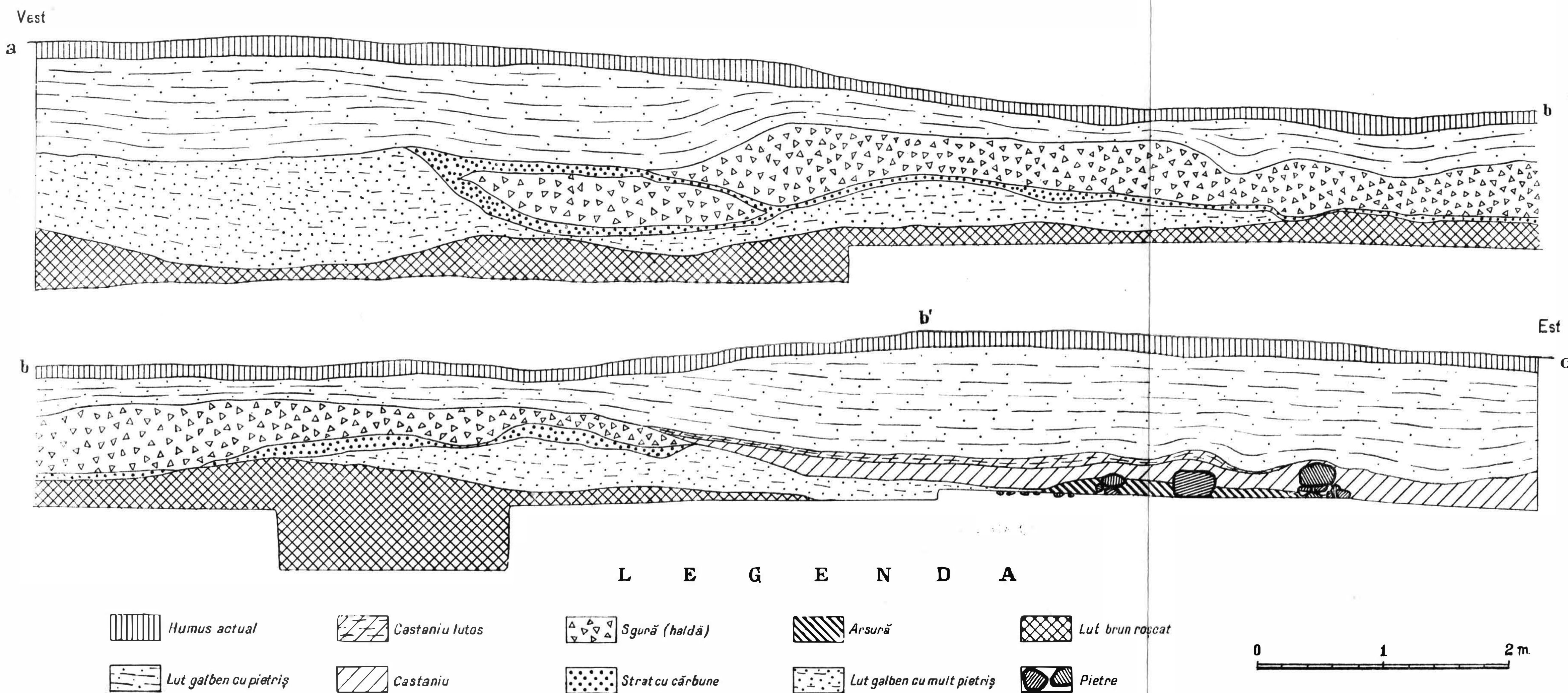

Fig. 3. — Secțiunea III, profil nordic.

LEGENDA

Pavaj

Arsură

Cărbune

Pietre din temelia cuptorului

Sgură

0 50 100 cm

Fig. 4. — Temelia unui cuptor pentru topirea minereului.

tură caracterizat printr-un sol castaniu pigmentat cu mult cărbune (fig. 3). El cuprinde unele resturi de vieţuire, printre care notăm fragmente ceramice provenind de la oale şi ulcioare, un vîrf de săgeată şi fragmente de opaiţe. Acestea din urmă apar pretutindeni, în grosimea sterilului rezultat de pe urma selecţionării minereului, lîngă halde sau în preajma cuptoarelor, unde am găsit de asemenea funduri de la ceştile de probă şi scursură de plumb argentifer.

Opaiţele, lucrate din ceramică, sînt foarte rudimentare. Pasta este de calitate inferioară, cuprinzînd mult nisip, arsă inegal la roşu-cenuşiu. Scunde şi cu buza puţin îngroşată, opaiţele sînt mai mult late decît lungi, cu un cioc rotunjit în partea anterioară şi un mîner scurt, de prins, în partea opusă (fig. 2/2,3).

După această succintă prezentare a urmelor descoperite pe teren şi înainte de a încerca interpretarea lor pentru urmărirea, în măsura posibilităţilor, a procedeelor tehnice folosite aici, trebuie să ne oprim asupra datării complexului. Pentru aceasta ne-au fost utile atît informaţiile din arhive, cît şi puţinele urme de cultură materială descoperite.

Documentele amintesc despre mineritul din regiunea Baia Mare (Baia Mare, Baia Sprie) începînd de la mijlocul veacului al XIV-lea [7]. Cele mai vechi şi mai importante mine sînt cele de la Băiţa, la vest de Baia Mare, din Dealu Crucii, în imediata apropiere a oraşului, precum şi minele de lîngă Baia Sprie. Ele aparţineau în veacurile XVI—XVII cămării [8]. Se pare că văile secundare, şi printre ele şi bazinul superior al văii Firizei, au început să fie exploatate mai tîrziu, în veacul al XVI-lea, după ce ritmul intens de extragere a metalelor preţioase în minele de lîngă oraş, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, a provocat scăderea randamentului lor [9]. Acţiunea de extindere teritorială a mineritului în veacul al XVI-lea trebuie pusă în legătură cu eforturile făcute în a doua jumătate a acestui veac pentru redresarea lui [10]. Este semnificativ pentru aceasta faptul că satul Firiza (Ferneziu de Sus) apare tocmai începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea ca dependent de Baia Mare [11]. Datarea complexului minier de care ne-am ocupat trebuie deci limitată între mijlocul veacului al XVI-lea şi începutul veacului al XVIII-lea, dată după care, aşa cum am arătat, nu mai poate fi vorba de funcţionarea cuptoarelor în preajma minelor. Un document din 1593, aflat în Arhivele statului din Baia Mare, pare să aducă o precizare în plus. Este vorba de un proces între oraş şi baronul Herberstein, arendaşul minelor cămării,

---

[7] Primul privilegiu este din 1347, *DIR*, *C. Transilvania, sec. XIV*, vol. IV, doc. nr. 577, p. 400—404; alte două din 1376 şi 1391. Cf. G. Wenzel, *Magyarország bányászatának kritikai története*, Budapesta, 1880, p. 110—111.

[8] Vezi, de exemplu, inventarul din 1556 în care minele cămării sînt arătate ca fiind în muntele Săsar şi la Baia Sprie. Cf. acad. D. Prodan şi S. Goldenberg, *op. cit.* Aceeaşi localizare pentru minele pomenite în inventarul din 1620, Arh. st. Baia Mare.

[9] În comparaţie cu sfîrşitul veacului al XV-lea, producţia de metal preţios de la Baia Mare nu mai reprezintă la mijlocul veacului al XVI-lea decît circa 17%. Cf. acad. D. Prodan şi S. Goldenberg, *op. cit.*

[10] S. Goldenberg, *Contribuţii la o istorie a cămării ...*, passim.

[11] În 1585, într-o înţelegere încheiată între împăratul Rudolf şi Ştefan Bathory: „... *ac villarum Felső et Alsó Fernezeo ...*", apoi în 1591, 1593 etc. Arhiva primăriei oraşului Baia Mare (Arh. st. Baia Mare).

provocat de un conflict în legătură cu înțelegerea intervenită cu doi ani înainte, în 1591 [12]. Conflictul privea dreptul de pescuit în rîul Firiza, iar cursul rîului apare ca împărțit în două porțiuni, în amonte și în aval de cimitirul vechi din mijlocul satului Firiza („*ab eo loco ubi incoli dicti posessionis felseő Fernezei sepulchram habent temeteo domb*"). Porțiunea din aval de cimitir se întindea pînă la topitoria lui Francisc Szegedy („*superius conflatorium nobilis Francisci Zegedy*") [13]. Cum porțiunea superioară a văii Firizei se încheie tocmai în dreptul văii Borcutului,

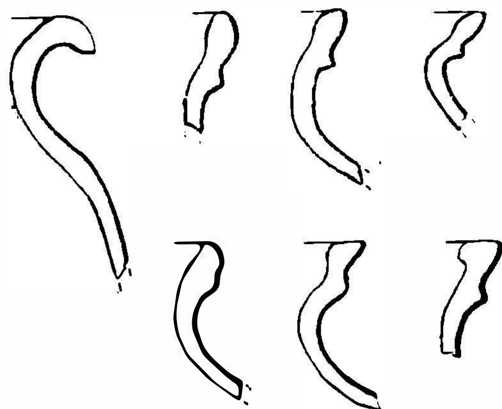

Fig. 5. — Profile de la oalele descoperite în poiana văii Borcutului. A doua jumătate a sec. XVI.

Fig. 6. — Vîrf de săgeată cu dulie. A doua jumătate a sec. XVI.

înainte de strîmtori, ni se pare foarte probabil ca instalațiile cercetate să fie cele pomenite ca aparținînd lui Francisc Szegedy și să dateze, prin urmare, din a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Pentru aceeași datare pledează și ceramica de uz comun descoperită în stratul de cultură. O parte a fragmentelor ceramice provin de la oale înalte de 20—25 cm, lucrate dintr-o pastă nisipoasă de calitate slabă, arsă roșu-cenușiu, cu buza scundă și aproape dreaptă, ușor aplecată în afară, îngroșată sau teșită la limita superioară și cu o nervură pronunțată în exterior, imediat sub buză (fig. 5). Specifice pentru aceste oale sînt curbura redusă a umărului, diametrul relativ mic al fundului, prezența unei torți mici aplatizate și decorul din caneluri rare și superficiale, pe umăr. Ca excepție apare și oala din pastă cenușie, cu pereții groși și cu buza fără canelură, puternic răsfrîntă în afară (fig. 5). Amintim apoi fragmente din ulcioare mari, lucrate dintr-o pastă compactă, arsă unitar cenușiu, cu pereții groși și toartă masivă, șănțuită longitudinal. Evoluția

[12] O copie din 1648 în arhiva primăriei orașului Baia Mare (Arh. st. Baia Mare).
[13] Arh. st. Baia Mare, nr. 75 b.

ceramicii feudale transilvănene, diferențiată pe regiuni geografice în funcție de tradițiile diferitelor centre meșteșugărești, este încă destul de puțin cunoscută, datorită faptului că dispunem de un număr foarte restrîns de materiale descoperite în condiții clare. Materialele discutate își găsesc totuși unele analogii semnificative. Este vorba în primul rînd de cîteva oale întregi, găsite în centrul orașului Baia Mare cu prilejul cercetării unei părți a atelierelor cămării[14], și apoi de materiale provenind din săpături de salvare efectuate la Cluj, în afara zidurilor orașului medieval[15]. Atît la Cluj cît și la Baia Mare, materialele la care ne referim pentru analogie sînt datate din secolele XV—XVI.

Un al doilea element de datare îl constituie un vîrf mare de săgeată din fier, lung de 8 cm, cu dulie (tub) pentru prinderea cozii de lemn și vîrful în forma unui romb cu colțurile rotunjite (fig. 6). În raport cu evoluția armelor de acest fel, forma este tîrzie, întrunind trăsăturile bolților masivi de arbaletă prevăzuți cu dulie cu acelea ale săgeților ușoare de formă rombică prevăzute cu spin. Datarea în secolele XVI—XVII a acestui vîrf, în epoca în care arcul cu săgeată începe să dispară din mediul transilvănean, ni se pare cea mai potrivită la stadiul actual al cunoștințelor noastre în acest domeniu[16].

Asigurînd în acest fel datarea în a doua jumătate a secolului al XVI-lea a complexului minier pe care l-am cercetat, vom încerca, în continuare, să desprindem unele date în ceea ce privește procesul tehnic utilizat aici, folosindu-ne pentru aceasta atît de rezultatele cercetărilor arheologice, cît și de unele informații documentare.

Subliniem în primul rînd observația că etape diferite ale procesului tehnic se desfășurau în imediata apropiere a minei. Această situație nu privește atît minele cămării, cît mai ales minele antreprenorilor particulari. Inventarul bunurilor cămării întocmit la 1556[17] amintește numeroase puțuri și galerii, șteampuri și ateliere, dar numai două topitorii, lăsîndu-ne să deducem că topirea se petrecea departe de gura minei, în anumite locuri în care se concentrau minereurile aduse din mai multe mine. Spre deosebire de aceasta, minele particulare apar ca niște mici complexe în cadrul cărora se desfășurau după extragerea minereului atît sfărîmarea și selecționarea lui, cît și topirea în cuptor. În același an 1556, cu prilejul unui proces dezbătut la Cluj între Ioan Cementariul din Baia Mare și Blasius, arhidiacon din Cluj, se amintește de o mină din Baia Mare zălogită împreună cu cuptoarele, șteampurile, lemnele, hotarele, mîlul, minereul și celelalte ce țin de ea (*ratione aurifodine conflatorii et contusorii intra metas civitatis Rivuli Dominarum existentium... simulcum lignis, linis szlam et gengh*

---

[14] Ne referim la oalele de uz comun care apar într-o gamă mai variată de forme; despre oalele cu destinație industrială găsite în același complex va fi vorba mai departe. Materialele se găsesc la Muzeul regional din Baia Mare, o parte a lor în expoziție.

[15] Am putut cerceta materialele datorită bunăvoinței colegului Ion Mitrofan de la Muzeul de istorie din Cluj, căruia îi mulțumim și pe această cale.

[16] În inventarul din 1556 al bunurilor cămării din Baia Mare sînt amintite, alături de numeroase arme de foc, cîteva arcuri cu săgeți. Cf. acad. D. Prodan și S. Goldenberg, *op. cit.* Pentru evoluția armamentului vezi și Szendrei Iános, *Magyar Hadtörténelmi Emlékek,* Budapesta, 1896, passim.

[17] Acad. D. Prodan și S. Goldenberg, *op. cit.*

ac aliis pertinentiis)[18]. Cercetarea întreprinsă în valea Firizei ilustrează această situaţie şi ne permite în plus să stabilim cît de departe se desfăşura în afara atelierelor cămării procesul obţinerii metalului preţios. Ultimele etape ale acestui proces, purificarea şi cementarea (*separatio et cementatio*), se petreceau în instalaţiile cămării din Baia Mare, unde se găseau şi atelierele monetăriei, cămara avînd monopolul achiziţionării metalului preţios de la întreprinzătorii particulari la preţuri fixe. Prezenţa cuptoarelor lîngă minele particulare dovedeşte că monopolul cămării nu se referea doar la aurul şi argintul nativ obţinut prin mijloace primitive din nisipul rîurilor şi din zdrobirea în şteampuri a minereului, ci privea şi produsele topitoriilor particulare. Şi, deoarece metalul preţios nativ extras cu mijloace primitive era mai uşor de sustras controlului cămării[19], probabil că monopolul ei se exercita în primul rînd asupra produselor semifinite obţinute în cadrul exploatărilor particulare.

Cercetările întreprinse în poiana din dreptul văii Borcutului nu au reuşit să găsească urmele şteampurilor. Terenul mlăştinos de pe malul văii Romanei, mai jos de cuptoare, nu a permis cercetarea locului unde ele puteau fi eventual instalate. Dar faptul că sterilul rezultat de pe urma selecţionării minereului se află imediat sub gura văii, între mină şi sectorul cuptoarelor, precum şi conţinutul ridicat în metal preţios al acestui minereu (după cum rezultă din analizele despre care va fi vorba mai departe), ne fac să credem că în acest loc nu au fost folosite şteampuri.

Celor două tipuri de cuptoare despre care am vorbit le corespund două faze distincte ale topirii minereului, despărţit în prealabil de roca sterilă cu care a fost scos din mină. Prima fază era aşa-numita „prăjire" a minereului, înainte de a se trece la faza a doua, a topirii propriu-zise. Prăjirea avea drept scop eliminarea celei mai mari părţi a sulfului existent în minereu prin transformarea sulfurilor metalice în oxizi[20]. Analiza bucăţilor de minereu prăjit găsite în preajma cuptoarelor foarte rudimentare despre care a fost vorba mai sus ne permite reconstituirea compoziţiei chimice iniţiale a minereului, ca şi a transformărilor prin care a trecut în timpul prelucrării[21]. Minereul extras din valea Borcutului se compunea

[18] Protocoalele jud. ale oraşului Cluj, 1516—1668, p. 40 şi 41—42, Arh. st. Cluj, citat după S. Goldenberg, *op. cit.*, p. 155. Prin „szlam" se înţelege mîlul bogat în conţinut de aur şi argint, rezultat de pe urma spălării minereului în şteampuri, iar prin „gengh" minereul zdrobit pregătit pentru prelucrarea în cuptoare.

[19] Vezi numeroasele menţiuni asupra exportului ilicit de metal preţios din regiunea Baia Mare înspre Polonia în sec. XVI—XVII.

[20] Despre pregătirea minereului vezi detalii la Georgius Agricola, *op. cit.*, p. 214 şi urm.

[21] Distinct de zgura din halde, care reprezintă deşeurile rezultate de pe urma topirii, s-au găsit cîteva bucăţi mari de „produs semifinit" cu conţinut bogat de oxizi metalici şi metal preţios. Analiza lor a dat următoarea compoziţie:

S	— 3,8	%
SiO_2	— 5,1	%
Fe	— 60,3	%
CaO	— 0,4	%
Cu	— 0,5	%
Pb	— 10,8	%
Zn	— 15,2	%
Au	— 6 g/tonă	
Ag	— 1260 g/tonă	

Datorăm analiza bunăvoinţei laboratorului Uzinelor „1 Mai" — Ferneziu, iar interpretarea ei ing. Dionisie Toth. Exprimăm şi pe această cale mulţumirile noastre pentru ajutorul acordat.

în cea mai mare parte din sulfură de fier (pirită), sulfură de zinc (blendă) și sulfură de plumb (galenă), iar ca accesoriu sulfura de argint (Ag_2S, argentită), în cantitate relativ mare. Pe temeiul conținutului în metale al probelor de zgură, se poate aprecia că sulful reprezenta inițial circa 30—35% din compoziția chimică a minereului. În urma „prăjirii", sulful s-a combinat cu oxigenul din atmosferă și s-a degajat sub forma bioxidului de sulf. Minereul „prăjit" era format astfel din oxid de fier (Fe_2O_3—Fe O), oxid de plumb și oxid de zinc, cuprinzînd destul de multă argentită și o cantitate mică de aur fin dispersat. Pentru prăjirea minereului erau necesare doar două condiții : un foc de lemne, care să pornească procesul chimic al arderii sulfurilor (continuarea reacției fiind asigurată prin însăși arderea treptată exotermică a sulfului) și menținerea minereului în contact cît mai strîns cu oxigenul din atmosferă. Tocmai de aceea caracterul rudimentar al „cuptoarelor" din prima categorie răspunde necesităților bunei desfășurări a acestui proces. Practic, minereul era întins în straturi subțiri alternate cu straturi de crengi, iar „cuptorul" astfel clădit era aprins. Asemenea „cuptoare" formate dintr-o platformă cu cadru, cunoscute sub termenul de *Killn*, au fost folosite pînă de curînd pentru prăjirea minereurilor.

În etapa a doua, minereul prăjit era topit în cuptor în amestec cu cărbune de lemn. Probabil că bucățile de minereu oxidat natural, selecționate manual din zonele superioare ale filonului, erau introduse direct în cuptor, fără a mai fi prăjite. Reacția chimică avea loc în sensul reducerii oxizilor metalici în metal sub acțiunea oxidului de carbon și a carbonului incandescent ca reducători. Plumbul, devenit primul fluid, curgea la baza cuptorului, colectînd metalul prețios. Reacția continua pînă la o temperatură de peste 1100°, temperatură la care metalele anexe și în primul rînd fierul, împreună cu resturile de steril (Ca, Si O_2), formează o masă semifluidă și densă din a cărei răcire a rezultat zgura pe care am găsit-o în halde [22].

Cuptorul era construit ca o cuvă scundă, cu rînduri alternate de minereu prăjit și de cărbune așezate deasupra temeliei de piatră, totul lipit cu lut de jur împrejur, astfel încît să asigure un curent puternic de aer prin amestecul din interior. Este semnificativ faptul că în grosimea haldelor am găsit fragmente de pămînt ars pînă la vitrificare, în unele cazuri lipite de zgură sub efectul temperaturii ridicate. Aceste fragmente provin din „pereții" cuptorului. Pentru a asigura curentul de aer necesar arderii, cuptoarele au fost construite chiar pe marginea terasei și orientate în așa fel, încît să primească din față vîntul care în valea Firizei bate predominant dinspre nord-vest. Probabil că aceste cuptoare erau aprinse în zilele cu vînt puternic. Afirmația se întemeiază pe relatarea lui Georgius Agricola care, descriind metodele de topit utilizate în prima jumătate a secolului al XVI-lea în Westfalia, menționează faptul că cuptoarele erau construite pe un clin de deal și aprinse cînd bătea vîntul [23].

[22] Analiza chimică a zgurii de cuptor indică lipsa completă a aurului și o cantitate de 56 — 70 g argint/tonă. Cu alte cuvinte, randamentul cuptoarelor din poiana Borcutului în ceea ce privește proporția extragerii metalelor prețioase era de peste 90%. Cifra constituie o performanță remarcabilă pentru epoca respectivă.

[23] Georgius Agricola, *op. cit.*, p. 329, „an ein Geheng des Gebirgs da es an Thal stosset ... Wann der Wind wachet zünden sie die Kolen an ...".

De altfel, tipul de cuptor pe care l-am descris mai sus, atît constructiv cît şi ca mod de funcţionare, era cunoscut în epoca respectivă şi în alte părţi ale Europei. Din relatările lui Georgius Agricola aflăm despre utilizarea în Westfalia a unui tip de cuptor construit sub cerul liber, în

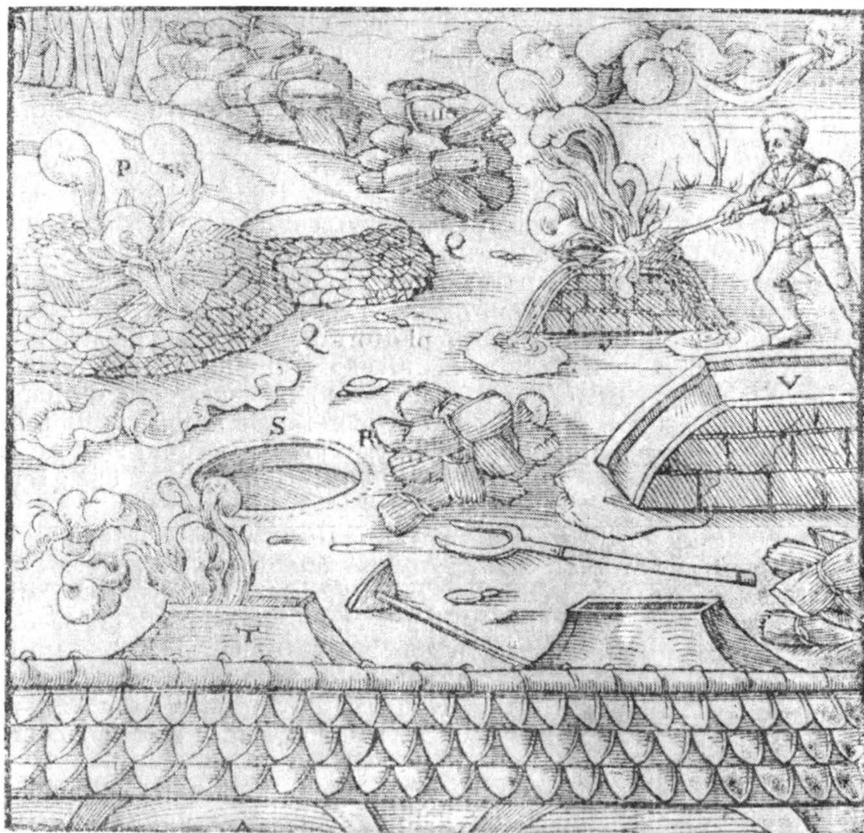

Fig. 7. — Cuptoare în exploatările miniere din Westfalia (*Q*) şi Polonia (*V*), în sec. XVI. Gravură din opera lui Georgius Agricola, *Vom Bergkwerck* ..., p. 330.

forme mai rudimentare decît cuptoarele cercetate la Firiza, în timp ce cuptoarele din Polonia [24], construite din lut şi din cărămizi, ca nişte mici platforme pe care minereul era topit cu ajutorul focului de lemne, prezintă cele mai multe asemănări cu cuptoarele cercetate de noi (fig. 7).

Ca şi la cuptoarele poloneze, plumbul purtător de metal preţios se scurgea la baza cuptoarelor din poiana văii Borcutului în gropi mici circulare, dinainte pregătite, de unde era apoi ridicat, după răcire, sub formă de turte. Forma şi dimensiunea acestor gropi s-a păstrat prin intermediul unor bucăţi mari de zgură găsite în halde. Cea mai mare parte a zgurei a

[24] Georgius Agricola, *op. cit.*, p. 329, ilustraţia la p. 330.

fost fărîmiţată mecanic pentru culegerea din interstiţiile ei a resturilor de plumb argentifer. S-au păstrat însă şi cîteva turte întregi de zgură în forma unor lentile cu una dintre suprafeţe plană şi cu un diametru de circa 30 cm, care ne ajută să reconstituim procesul colectării metalului preţios din cuptor în forma descrisă mai sus.

Cu aceasta se încheiau etapele procesului tehnologic parcurse în topitoria cercetată. Nu am găsit indicii pentru separarea în acest loc a metalului preţios din turtele de plumb. Cele cîteva funduri ale ceştilor de probă provin poate de la o încercare făcută pe loc pentru determinarea conţinutului minereului prăjit sau a plumbului argentifer. Prelucrarea aliajului de metale obţinut în topitoriile cămării sau ale particularilor se desfăşura în atelierele vistieriei situate între zidurile Băii Mari. Procedeele tehnice folosite acolo ne sînt relativ mai bine cunoscute [25], iar un sondaj arheologic executat recent a permis localizarea atelierelor şi culegerea cîtorva observaţii directe. O parte din aceste ateliere au fost cercetate în centrul oraşului Baia Mare, în apropierea pieţei vechi, la întretăierea străzilor Dacia şi Ţibleşului (cunoscute mai demult sub numele de str. Mică a Monetăriei şi str. Jelerilor). Sub un nivel de umplutură din secolul al XVIII-lea au apărut la —4,50 m resturile unor construcţii de lemn în interiorul cărora s-a păstrat o parte din materialele şi mijloacele tehnice folosite la rafinarea metalului preţios. Este vorba în primul rînd de circa 30 de oale noi, din pastă arsă cenuşiu, cu pereţii subţiri şi buza scundă profilată în exterior, fără torţi, lucrate la serie într-o execuţie îngrijită. Oalele nu au fost folosite şi s-au păstrat *in situ*, grupate într-un colţ al atelierului. Menţionăm apoi, alături de alte unelte din fier, resturi de la foale mari. O mare cantitate de oase de vită, găsite într-o parte a atelierului erau destinate preparării făinii de oase. Se ştie că făina de oase este folosită pînă azi ca material pentru confecţionarea cupelor necesare fazei de rafinare a metalului preţios. În sfîrşit, halda de zgură găsită în preajma atelierului dovedeşte prezenţa unui cuptor în apropiere, dar săpătura, avînd caracter de salvare, nu a reuşit, să-l surprindă. Întregul complex a fost datat în veacurile XV—XVI [26].

Pe temeiul celor relatate pînă aici, se pot desprinde unele încheieri de ordin mai general. Principalul scop al exploatării miniere din valea Borcutului era obţinerea argintului, aurul fiind un produs subsidiar. Conţinutul ridicat în argint, asociat cu plumb, al filonului exploatat permitea obţinerea metalului cu amenajări foarte simple, deci cu investiţii mici, şi deschidea astfel accesul întreprinzătorilor particulari în mineritul din bogata regiune a Băii Mari. Vorbind despre amenajări simple, nu pierdem totuşi din vedere faptul că metodele folosite aici erau pentru epoca respectivă la nivel european, asemănătoare celor folosite în Polonia sau în regiuni cu veche tradiţie minieră ca Westfalia. Ocupîndu-se de prelucrarea minereurilor, Georgius Agricola descrie şi alte tipuri de cuptoare, mai perfecţionate, construite din cărămidă, cu două sau trei focare, dar menţiunile se referă la minele vistieriei imperiale de la Kremnica (Chemnitz),

[25] S. Goldenberg, *op. cit.*, passim. Vezi şi bibliografia indicată acolo.

[26] Cercetările s-au efectuat în 1959 de către Muzeul regional din Baia Mare, sub supravegherea Elenei Kovács. Rezultatele sînt inedite.

cele mai mari şi mai importante pentru acea vreme [27]. Pe de altă parte, topitoriile cămării din Baia Mare rămîn de identificat şi de cercetat, ele fiind fără îndoială, mult mai bine organizate şi dotate decît exploatarea de care ne-am ocupat. În ultimă instanţă, criteriul cel mai important pentru aprecierea eficacităţii uneia sau alteia dintre metodele folosite îl constituie randamentul obţinut; or, sub acest aspect, am văzut că el era cu totul remarcabil.

În ceea ce priveşte mărimea forţei de muncă folosite în valea Borcutului, credem că indiciile descoperite pe teren ne dau dreptul să facem unele aprecieri. Nivelul de vieţuire surprins este atît de sărac, rezumîndu-se în fond la cîteva fragmente de oale, două ulcioare şi cîteva opaiţe, încît cel puţin ca ordine de valoare ne face să ne gîndim la 4—5 muncitori. De altfel într-o epocă puţin anterioară (1519) marea majoritate a exploatărilor miniere din importantul centru de la Kremnica aveau între 2 şi 10 muncitori, doar trei mine mari ajungînd la 33, 37 şi, respectiv, 62 de lucrători [28]. În al treilea rînd, aspectul omogen al zgurei şi randamentul cu totul remarcabil al instalaţiilor relativ simple ne face să credem că procesul tehnologic a decurs sistematic, condus cu pricepere de un topitor cu multă experienţă, chiar dacă operaţiile de calificare mai redusă, atît cele din galerie cît şi cele de la cuptoare, erau efectuate de aceiaşi muncitori, fără a exista încă o diferenţiere între aceste două preocupări. Pentru această din urmă opinie pledează prezenţa opaiţelor de minier în preajma cuptoarelor, a sapei miniere în halda de zgură, ca şi întreaga concentrare teritorială a punctelor în care se petreceau diferitele etape ale procesului tehnologic.

RADU POPA şi ELENA KOVÁCS

К ВОПРОСУ О ДОБЫВАНИИ ДРАГОЦЕННЫХ МЕТАЛЛОВ В БАЯ МАРЕ В XVI ВЕКЕ

РЕЗЮМЕ

Летом 1963 года близ Бая Маре, бывшего в средние века важным центром добывания драгоценных металлов, исследовали следы горнорудной выработки второй половины XVI в. Обнаруженные материальные остатки находятся на поляне в Валя Фиризей, в непосредственной близости ко входу в рудник; они состоят из кусков шлака, фундаментов печей и мощного слоя камня, образовавшегося вследствие отбора руды ручным способом. Близ печей нашли обломки горняцких светильников, горняцкий заступ, обломки керамики и остатки сереброносного свинца, образовавшегося из расплавленной руды. Датирование горнорудного комплекса было возможно как на основании найденных элементов материальной культуры (керамика, наконечник стрелы),

[27] Georgius Agricola, *op. cit.*, cap. IX, passim.

[28] Erik Molnár, *A magyar tarsadalom történele az Arpádoktol Mohácsig*, Budapesta, 1949, p. 171 şi urm.

так и путем отождествления его с документально обоснованной разработкой 1593 г.

Тип обнаруженных печей, а также химический анализ кусков обожженной руды или шлака позволили установить применявшийся в указанном месте технологический процесс. На первом этапе отобранную руду, состоявшую из сернистых металлов (сернистого железа, цинка, свинца и серебра) и из небольшого количества дисперсного тонкого золота, помещали на площадки, смешав ее с дровами, и обжигали до момента восстановления — превращения сернистых металлов в их окиси. На втором этапе обработка происходила в печах как таковых, построенных на краю террасы с целью использования воздушных потоков. Температура внутри печей достигала 1100°. Из смеси обожженной руды и угля, помещенной на каменную площадку и облепленной глиной, расплавленный свинец, содержавший драгоценный металл, стекал в круглые ямы, вырытые у основания печи. Аналогичные типы печей описаны в XVI в. Джорджиусом Агриколой, как характерные для Вестфалии и Польши.

Последние этапы технологического процесса (*reparatio et cementatio*) развертывались в мастерских казначейства в Бая Маре.

Исследованная выработка, принадлежавшая частному лицу, носила скромный характер, методы работы отличались простотой, однако выход выработки, судя по сравнительному анализу обожженной руды и шлака печи, был черезвычайно высок: добыча драгоценного металла из руды превышала 90%.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — План раскопок на поляне около долины Боркутулуй.

Рис. 2. — 1, горняцкий заступ второй половины XVIв; 2, 3, обломки горняцких светильников.

Рис. 3. — III разрез — северный профиль.

Рис. 4. — Фундамент печи для плавки металлов.

Рис. 5. — Профили сосудов, найденных на поляне долины Боркутулуй. Вторая половина XVI века.

Рис. 6. — Наконечник стрелы с вкладышем. Вторая половина XVI в.

Рис. 7. — Печи в горно-рудных разработках Вестфалии (Q) и Польши (v) в XVI в. Гравюра Джорджиуса Агриколы, *Vom Bergkwerk...*, стр. 330.

À PROPOS DE L'EXTRACTION DES MÉTAUX PRÉCIEUX À BAIA MARE AU XVIe SIÈCLE

RÉSUMÉ

. . . .

Pendant l'été de 1963 on a étudié dans les environs de Baia Mare, centre important d'extraction des métaux précieux au moyen âge, les traces d'une exploitation minière de la seconde moitié du XVIe siècle. Les restes découverts se trouvaient dans une clairière de Valea Firizei tout près d'une entrée de mine et se composaient de plusieurs tas de scories, de fondements de fours et d'une couche épaisse de stérile résultée de la sélection manuelle du minerai.

A proximité des fours on a trouvé des fragments de lampes de mineur, une sape de mineur, des fragments céramiques et des restes de plomb argentifère résultant de la fonte du minerai. La datation du complexe minier a été réalisée à l'aide des éléments de civilisation matérielle découverts (céramique, une pointe de lance), ainsi que par son identification avec l'exploitation attestée par un document de 1593.

Le type des fours découverts, ainsi que l'analyse chimique du minerai grillé ou des scories ont permis la reconstitution du processus technologique usité dans cette exploitation. Dans une première phase le minerai sélectionné, formé de sulfures métalliques (sulfure de fer, de zinc, de plomb et d'argent) et d'une menue quantité d'or fin dispersé, était assemblé en pile sur des plates-formes avec du bois et grillé jusqu'à la réduction des sulfures en oxydes. La seconde phase se passait dans les fours proprement dits, aménagés au bord d'une terrasse afin de pouvoir utiliser les courants d'air. La température à l'intérieur du four atteignait 1100°. De ce mélange, de minerai grillé et de charbon empilé sur un fondement en pierre, et lié à la terre glaise, le plomb fondu, contenant du métal précieux, coulait dans des trous circulaires creusés à la base des fours. Des types similaires de fours nous sont décrits au XVIe siècle par Georgius Agricola comme étant caractéristiques pour la Pologne et la Westphalie. Les dernières phases du processus technologique (*separatio et cementatio*) se déroulaient dans les ateliers de la trésorerie, à Baia Mare.

L'exploitation étudiée, appartenant à un particulier, était modeste et fonctionnait d'après des procédés relativement simples, cependant son rendement, à en juger d'après les résultats de l'analyse comparative du minerai grillé et des scories des fours, était remarquable, la proportion de l'extraction du métal précieux dépassant 90%.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Plan des fouilles exécutées dans la clairière de la Valea Borcutului.

Fig. 2. — *1*, sape de mineur de la deuxième moitié du XVIe siècle; *2*, *3*, fragments de lampes de mineur.

Fig. 3. — IIIe section — profil nord.

Fig. 4. — Assise d'un four pour la fonte du minerai.

Fig. 5. — Profils de vases découverts dans la clairière de la Valea Borcutului. Seconde moitié du XVIe siècle.

Fig. 6. — Pointe de flèche à douille. Seconde moitié du XVIe siècle.

Fig. 7. — Fours des exploitations minières de Westphalie (Q) et de Pologne (V) au XVI siècle. Gravure de l'ouvrage de Georgius Agricola, *Vom Bergwerck* ..., p. 330.

. . . .

ASUPRA ÎNCEPUTURILOR EPOCII BRONZULUI ÎN ROMÂNIA *

(PARTEA I)

În 1960 a apărut volumul I din tratatul *Istoria României* [1], care cuprinde și problema pe care vrem să o prezentăm aici. Desigur că în această lucrare problema e tratată corespunzător stadiului cercetărilor din perioada în care volumul a fost redactat. Astfel stînd lucrurile, s-ar părea că nu am mai avea multe de spus. Totuși, credem că trebuie să ținem seama de faptul că acest volum a fost publicat acum patru ani, răstimp în care s-au făcut numeroase cercetări de teren și s-au publicat sau redactat numeroase studii care sînt în măsură să pună într-o lumină nouă anumite aspecte ale problemei ce ne interesează, sau cel puțin să adîncească cunoștințele pe care le avem asupra acestei probleme.

Ne permitem să cităm în acest sens, menționînd numai într-o mică măsură studiile sau cercetările existente la apariția *Istoriei României*, principalele contribuții referitoare la lămurirea perioadei cuprinse între sfîrșitul epocii neolitice și sfîrșitul epocii bronzului.

Astfel, în ce privește Moldova, s-au adus contribuții noi la problema culturii Horodiștea-Foltești (Gorodsk-Usatovo) și Foltești II [2]; s-au desco-

* Acest studiu este al cincilea în seria „discuțiilor", tratînd despre diferite probleme ale epocii bronzului, pe care le publicăm. Pînă acum au apărut: *Probleme ale epocii bronzului în Transilvania*, în *SCIV*, XII, 1961, 2, p. 377 — 386; *Asupra unor tezaure de aur din epoca bronzului*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 399—414; *Zu einigen bronzezeitlichen Hortfunden aus Transsilvanien*, in *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 429—441; *Über die bronzezeitlichen Streitäxte mit Nackenscheibe*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 91 — 114.

[1] *Istoria României*, vol. I, București, Edit. Acad. R.P.R., 1960.

[2] Precizăm de la început că nu avem intenția să dăm o bibliografie exhaustivă a diferitelor probleme, ci vom cita mai mult studiile cele mai noi cu caracter sintetic. Alte contribuții vor fi citate în cursul lucrării noastre. Pentru problema Horodiștea-Foltești I, vezi D. Berciu, *Contribuții la problemele neoliticului în România în lumina noilor cercetări*, București, 1961, p. 138 — 148. Pentru Foltești II, vezi Marilena Florescu, *Contribuții la problema începuturilor epocii bronzului în Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, II — III, 1964, p. 105 — 125.

SCIV, tomul 16, nr. 1, p. 129—148, București, 1965.

perit şi s-au studiat mormintele conţinînd aşa-numitele amfore sferice[3]; s-a descoperit cultura de tip Costişa şi s-a studiat răspîndirea ei[4], s-a studiat de asemenea răspîndirea culturii Monteoru în această provincie[5].

În Dobrogea s-a descoperit şi s-a studiat cultura de tip Cernavoda, care reprezintă în această provincie primele orizonturi ale epocii bronzului[6].

În Muntenia s-au adus contribuţii noi la cunoaşterea complexului mormintelor în cutii de piatră de la începutul epocii bronzului[7], precum şi a culturilor Glina III[8], Monteoru[9] şi Tei[10].

În Oltenia s-a aprofundat studierea culturilor Sălcuţa[11], Coţofeni[12], Verbicioara[13] şi Gîrla Mare[14].

În Transilvania s-au studiat de asemenea mai multe culturi sau complexe de descoperiri metalice, ca de ex. cultura recent neolitică de tip Bodrogkeresztúr[15], culturile din epoca bronzului, de tip Braşov-Schneckenberg[16], Sighişoara-Wietenberg[17], Otomani[18], Sucii de Sus[19], precum şi topoarele cu muchia prelungită[20], topoarele de luptă cu disc[21] etc.

Dintre problemele care privesc mai multe provincii ale ţării, deosebit de importantă este studierea topoarelor de cupru cu două braţe în cruce sau a topoarelor de cupru şi bronz cu un singur tăiş şi cu gaură transver-

---

[3] M. Dinu, *К вопросу о культуре шаровидных амфор на территории Молдовы*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 89 — 106, şi *Contribuţii la problema culturii amforelor sferice pe teritoriul Moldovei*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 43—64.

[4] Al. Vulpe, *К вопросу о периодизации бронзового века в Молдове*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 105 şi urm.; Al. Vulpe şi M. Zamoşteanu, *Săpăturile de la Costişa*, în *Materiale*, VIII, p. 309.

[5] Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 105 şi urm.; idem, *Descoperiri arheologice pe cursul mijlociu al Siretului*, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 65 — 80.

[6] D. Berciu, *Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavoda*, în *SlovArch*, XII, 1, 1964, p. 269—280; cităm aici numai ultimul articol al lui D. Berciu despre cultura Cernavoda.

[7] Sebastian Morintz, *Descoperiri din epoca bronzului în raionul Muscel* (în manuscris); idem, *Cercetările arheologice de la Apa Sărată, Cetăţenii din Deal şi Malul cu Flori (r. Muscel)* (în manuscris).

[8] Vezi Gh. Bichir, *Beitrag zur Kenntnis der frühen Bronzezeit im südöstlichen Transsilvanien und in der Moldau*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 87 şi urm.; Marg. Constantiniu şi P. I. Panait, *O aşezare din epoca bronzului la Roşu*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, Bucureşti, 1962, p. 301—334.

[9] Eugenia Zaharia, *Das Gräberfeld von Balinteşti-Cioinagi und einige Fragen der Bronzezeit in der Moldau*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 139 — 176.

[10] V. Leahu, *O nouă fază în evoluţia culturii Tei: faza Fundenii Doamnei*, în *Cercetări arheologice în Bucureşti*, Bucureşti, 1963, p. 339; Al. Vulpe, *Les phases de la civilisation de Tei à la lumière des fouilles de Novaci*, în *Dacia*, N.S., VIII, p. 319.

[11] D. Berciu, *Contribuţii ...*, p. 155—350.

[12] *Ibidem*, p. 131—134.

[13] D. Berciu, *Die Verbicioara-Kultur*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 123—161.

[14] Vladimir Dumitrescu, *Cîrna, o necropolă din epoca bronzului*, Bucureşti, 1961.

[15] N. Vlassa, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Bodrogkeresztúr în Transilvania*, în *SCIV*, XV, 1964, 3, p. 351—367.

[16] Gh. Bichir, *op. cit.*, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 87 şi urm.

[17] K. Horedt, *Die Wietenbergkultur*, în *Dacia*, N.S., IV, 1960, p. 107—137.

[18] I. Ordentlich, *Поселения в Отомани в свете последних раскопок*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 115—138.

[19] Săpături inedite ale lui M. Rusu la Lăpuşul Românesc, 1961.

[20] M. Rusu, *Toporul de bronz de la Ernei*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 277—284.

[21] Dorin Popescu, *Über die bronzezeitlichen Streitäxte mit Nackenscheibe*, în *Dacia*, N.S., VII, 1963, p. 91—114.

sală [22]. Amintim de asemenea studiul mormintelor cu ocru datînd din faza de tranziție spre epoca bronzului sau de la începutul acestei epoci [23], studierea culturii de tip Noua [24], a obiectelor de aur din diferite culturi [25] etc.

Numeroase lucrări publicate de specialiști din străinătate tratează direct sau indirect probleme care interesează expunerea noastră [26].

Toate aceste probleme de mare importanță vor fi trecute în revistă, desigur numai rapid. Sperăm totuși că această încercare de sinteză asupra unui răstimp limitat va putea pune într-o lumină mai clară procesul destul de complicat al formării epocii bronzului pe teritoriul patriei noastre.

Chiar de la început se ridică o problemă care, fără a avea o importanță deosebită, trebuie să fie supusă totuși unei discuții. Este vorba de o problemă de terminologie, și anume aceea a ultimei faze a epocii neolitice sau, mai bine zis, a neoliticului tîrziu, cum e numit în tratatul de istorie pe care l-am menționat [27]. Această perioadă cuprinde marile culturi, am zice clasice, ale epocii neolitice de pe teritoriul României: culturile Cucuteni, Gumelnița, Sălcuța și Petrești.

În lucrările mai vechi și chiar în lucrări mai noi, numeroși arheologi români întrebuințează pentru această perioadă denumirea de eneolitic (*Steinkupferzeit*). Fără a respinge nici termenul de neolitic tîrziu, întrebuințat recent, sîntem de părere că termenul de *eneolitic* corespunde mai bine conținutului culturilor caracteristice pentru această perioadă, căci dacă piatra rămîne încă materialul hotărîtor în prelucrarea uneltelor și a armelor, arama are și ea un rol destul de important, cel puțin spre sfîrșitul perioadei.

E adevărat că neoliticul tîrziu se dezvoltă în mare parte pe bază de neolitic mijlociu și chiar timpuriu, dar apariția cuprului — cunoscut și în faza premergătoare — într-o cantitate destul de mare justifică adăugarea la noțiunea de epocă a pietrei și a acelei, parțiale, de epocă a aramei.

Ne gîndim, de exemplu, la marele număr de topoare de aramă cu două tăișuri în cruce, care apar în neoliticul tîrziu, apariție care, fără îndoială, reprezintă o etapă importantă, ce poate fi consemnată chiar în denumirea acestei perioade.

---

[22] Al. Vulpe, *Depozitul de la Tufa și topoarele cu ceafă cilindrică*, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 265 și urm.; idem, *Cu privire la unele topoare de aramă și bronz din Moldova*, în *Arheologia Moldovei*, II–III, 1964, p. 127–142; idem, *Cu privire la cronologia topoarelor de aramă cu brațele în cruce*, în *SCIV*, XV, 1964, 4, p. 457.

[23] Vl. Zirra, *Культура погребений с охрой в закарпатских областях PHP*, în *MIA*, *Chișinău*, 1960, p. 97–127.

[24] A. C. Florescu, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua*, în *Arheologia Moldovei*, II–III, 1964, p. 143–216.

[25] Eugenia Zaharia, *Die Lockenringe von Sărata Monteoru und ihre typologischen und chronologischen Beziehungen*, în *Dacia*, N.S., III, 1959, p. 103–134; Dorin Popescu, *Asupra unor tezaure de aur din epoca bronzului*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 399–414.

[26] Numeroși specialiști din străinătate au tratat despre probleme care au legături cu epoca bronzului de pe teritoriul țării noastre. Unele dintre aceste lucrări vor fi citate în cursul expunerii noastre.

[27] D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 53 și urm.

Nu acelaşi lucru se poate spune despre o aşa-zisă *epocă a cuprului* (*Kupferzeit*), cuprinzînd eventual o parte din neoliticul tîrziu şi, în orice caz, culturile care au fost cuprinse în perioada de tranziţie spre epoca bronzului.

În ultimul timp se face simţită o uşoară tendinţă de a distinge în dezvoltarea comunei primitive de pe teritoriul ţării noastre o perioadă care ar putea fi numită a cuprului [28]. Credem că nu greşim dacă vedem în această tendinţă cel puţin în parte influenţa situaţiei din Ungaria şi din Bulgaria, unde existenţa perioadei sau a epocii cuprului este admisă [29].

În ce priveşte situaţia din Ungaria, această perioadă urmează neoliticului tîrziu şi se împarte în trei faze: timpurie, mijlocie şi tîrzie. Modificările care se petrec în această perioadă justifică în concepţia arheologilor maghiari acceptarea denumirii de epocă a cuprului [30].

Considerînd că noţiunea de eneolitic (*Steinkupferzeit*) se poate aplica mai degrabă unor culturi de la sfîrşitul epocii neolitice, care cunoşteau deja cuprul, Ida Kutzián îşi exprimă părerea că perioada care urmează, lungă de o jumătate de mileniu, nu ar putea fi numită o perioadă de tranziţie, noţiune ce se potriveşte mai bine unei faze sau unei grupe culturale [31].

Cercetătoarea maghiară crede că, dacă s-a admis sistemul a trei perioade — a pietrei, a bronzului şi a fierului — trebuie să se admită şi o perioadă a cuprului pentru un răstimp pentru care este caracteristică prezenţa acestui metal, chiar dacă cuprul este rar şi nu este întrebuinţat în mod general. Faţă de aceste obiecţii, fără îndoială juste — ne gîndim, de exemplu, la faptul că în cultura Pécel, atît de caracteristică pentru epoca cuprului ungară, cuprul este ca şi inexistent — , autoarea aduce observaţia că nici în unele culturi ale epocii bronzului bronzul nu este frecvent, sau că nici în prima parte a epocii fierului fierul nu se găseşte decît foarte rar [32].

S-ar putea totuşi obiecta faţă de aceasta că în aceste două epoci bronzul, respectiv fierul, devin materiile determinante în prelucrarea uneltelor de producţie şi a armelor, ceea ce nu se poate afirma însă despre aramă.

Mai importante ni se par alte argumente aduse de Ida Kutzián, care ne arată că în dezvoltarea societăţii din perioada cuprului se petrec modificări esenţiale faţă de epoca neolitică, ceea ce ar justifica o nouă denumire. Aşa, de pildă, spune cercetătoarea maghiară, se schimbă felul de aşezare, ritul de înmormîntare devine mai sever, morţii se îngroapă în

---

[28] N. Vlassa, *op. cit.* : „*Epoca cuprului* în Transilvania ar fi reprezentată prin descoperirile tipice Bodrogkeresztúr, influenţele Baden-Pécel, cimitirul de la Decea, eventualele materiale usatoviene din Secuime, culturile Schneckenberg şi Coţofeni — fenomene asemănătoare, oarecum, cu cele petrecute dincolo de Carpaţi, începînd cu apariţia ceramicii Cucuteni C" (p. 362, n. 55).

[29] Vezi de ex., J. Banner — I. Bognár-Kutzián, *Beiträge zur Chronologie der Kupferzeit des Karpathenbeckens*, în *ActaArch-Budapesta*, XIII, 1961, p. 1 şi urm.

[30] Ida Bognár-Kutzián. *Zur Problematik der ungarischen Kupferzeit*, în L'*Europe á la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. 221 şi urm.

[31] *Ibidem*, p. 221 — 222.

[32] *Ibidem*, p.222.

cimitire situate în afară de aşezări, dispare pictura de pe ceramică, pentru a nu reapărea decît la sfîrşitul perioadei, în cultura Pécel [33].

În ce priveşte situaţia din Bulgaria, G. I. Gheorghiev, care s-a ocupat în ultimul timp de această problemă, crede că admiterea existenţei unei perioade a cuprului este justificată ca şi în Ungaria şi înglobează în această perioadă straturile V şi VI de la Karanovo. Argumentul principal pentru aceasta este faptul că arama este exploatată într-un mod foarte primitiv şi prelucrată fără a fi introdusă din afară.

„Epoca cuprului este caracterizată prin apariţia cuprului, prin construirea solidă a locuinţelor, ceramica grafitată, figurinele omeneşti din os, în general printr-o plastică mai evoluată, precum şi prin cîteva alte elemente ale culturii, prin înflorirea culturii, care era fenomenul derivat al unei lungi dezvoltări, ce a fost pregătită în neoliticul tîrziu premergător" [34].

După cum reiese chiar din acest citat, este vorba însă de o continuitate de cultură care nu ar justifica o nouă denumire de epocă. E vorba, fără îndoială, de un paralelism cu ceea ce se petrece în România, unde pentru această perioadă am admis denumirea de eneolitic. D. Berciu observă, cu drept cuvînt, că situaţia din Bulgaria este diferită de cea din Ungaria şi că termenul de epocă a cuprului pentru cea dintîi nu e îndreptăţit, chiar termenul de eneolitic neputînd fi întrebuinţat decît în sens cronologic şi tehnic [35].

Dacă în ţara noastră se mai întrebuinţează denumirea de eneolitic pentru faza tîrzie a epocii neolitice, nu a fost însă admisă existenţa unei perioade a cuprului. În ce ne priveşte, am scris, în 1951, că Transilvania este una dintre puţinele provincii în care arama devine la un moment dat principalul mijloc de producţie, bazîndu-ne pe marele număr de securi de aramă descoperite în bazinul Carpaţilor [36]. Vom vedea însă mai jos că multe dintre acestea, analizate de curînd, s-au dovedit a fi din bronz, ceeace schimbă, desigur, aspectul problemei, făcînd să apară într-o lumină nouă începuturile epocii bronzului [37].

În tratatul de istorie a României, care, după cum am spus, reprezintă o sinteză a cunoştinţelor noastre pînă la data apariţiei sale, se spune categoric, că, cu toată intensificarea difuzării metalurgiei cuprului, pe teritoriul României nu poate fi vorba de o „epocă a cuprului" şi că numărul mare al topoarelor de aramă datează din perioada de tranziţie spre epoca bronzului sau de la începutul acestei epoci [38].

S-ar putea admite însă că în vestul ţării noastre, unde pătrund culturile considerate în Ungaria ca aparţinînd epocii cuprului, situaţia ar fi

---

[33] Ida Bognár-Kutzián, *op. cit.*, Praga, 1961, p. 223 — 224.

[34] G. I. Georgiev, *Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien)*, în *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre*, Praga, 1961, p. ~~41.~~ 73

[35] D. Berciu, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 548. Fără a avea intenţia să insistăm asupra acestei probleme, amintim că nici cercetătorii cehoslovaci nu folosesc termenul de epocă a cuprului. Cităm în acest sens numai lucrarea recentă J. Lichardus-J. Vladár, *Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei*, în *SlovArch*, XII, 1, 1964, p. 142 şi urm.

[36] Dorin Popescu, *Exploatarea şi prelucrarea metalelor în Transilvania pînă la cotropirea romană*, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 29.

[37] După cum rezultă din analizele făcute la Stuttgart (S. Junghans).

[38] D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 75; I. Nestor, în acelaşi volum, p. 118.

în oarecare măsură schimbată. Totuşi, culturile Tiszapolgár şi Pécel nu joacă un rol important pe teritoriul Transilvaniei, cea din urmă conţinînd de altfel, după cum s-a spus, foarte puţine obiecte de aramă, deşi este considerată ca o cultură a epocii cuprului.

Mai adînc pătrunde pe teritoriul românesc, avînd desigur şi un rol mai mare, cultura Bodrogkeresztúr. Descoperiri aparţinînd acestei culturi se cunosc atît din vestul, cît şi din centrul Transilvaniei.

Astfel stînd lucrurile, ar trebui să admitem şi pentru Transilvania, sau cel puţin pentru o parte a acestei provincii, o perioadă a cuprului, bineînţeles în cazul în care acceptăm acest termen. Considerînd însă că, cu toată argumentaţia adusă de arheologii maghiari, nici pentru această ţară denumirea de perioadă sau de epocă a cuprului nu ni se pare cu totul justificată, nu credem că ar fi indicat să introducem în terminologia noastră arheologică o noţiune ce nu rezistă la o analiză mai strînsă. Primele două faze (Tiszapolgár şi Bodrogkeresztúr) ale epocii cuprului ungare, ale căror vestigii le găsim în ţara noastră, corespund încă în timp cu fazele ultime ale culturilor Cucuteni, Gumelniţa, Sălcuţa sau Petreşti înglobate în neoliticul nostru final, sau mai bine zis în epoca noastră eneolitică, iar faza Baden-Pécel, puţin răspîndită pe teritoriul ţării noastre, corespunde, în parte cel puţin, cu cultura Coţofeni, considerată cu drept cuvînt ca o cultură a perioadei de tranziţie spre epoca bronzului.

Credem deci că fenomenele considerate în Ungaria ca aparţinînd epocii cuprului trebuie văzute la noi ca făcînd parte din epoca eneolitică sau din perioada de tranziţie spre epoca bronzului.

Vorbind despre situaţia din Serbia, M. Garašanin distinge după epoca neolitică o perioadă de tranziţie spre epoca bronzului, în care înglobează culturile Bodrogkeresztúr, Baden-Kostolac, Vučedol şi descoperirile cu ceramică şnurată (*Schnurkeramik*), pe care le pune în legătură cu grupa mormintelor cu ocru din ţara noastră. El admite că în această perioadă se petrec unele prefaceri esenţiale în relaţiile social-economice ale societăţii, condiţionate de dezvoltarea metalurgiei, care nu justifică însă denumirea de *Kupferzeit*, întrebuinţată mai ales în Ungaria, deoarece, pe de o parte, noile fenomene derivă tot din vechi baze (*Grundlagen*) neolitice, iar pe de alta produsele metalice, în fond încă destul de rare, se răspîndesc pe teritorii mari, depăşind cadrul unor grupuri culturale locale [39].

Vom vedea mai jos că în ţara noastră este de asemenea justificată admiterea unei perioade de tranziţie, unele complexe culturale ale acestei perioade fiind mai apropiate de epoca bronzului decît de cea neolitică şi trecînd uneori în cea dintîi, chiar dacă în formarea lor se mai pot distinge elemente neolitice.

Pentru a demonstra aceasta, este necesar însă ca, înainte de a arăta conţinutul primei perioade a bronzului, problemă ce formează obiectul principal al expunerii noastre, să reamintim pe scurt fenomenele arheologice care marchează răstimpul dintre sfîrşitul epocii neolitice şi începutul epocii bronzului.

---

[39] M. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien* (extras din *39. Ber RGK*, 1958, p. 29 – 30).

Către sfîrşitul mileniului al III-lea, marile culturi ale epocii eneolitice — Cucuteni, Gumelniţa, Sălcuţa, Petreşti — se apropie de sfîrşit. După o existenţă milenară în care o dezvoltare lungă şi statornică a reuşit să formeze bazele solide ale civilizaţiei în regiuni întinse carpato-dunărene, aceste culturi cedează cu încetul locul — păstrînd însă numeroase elemente proprii — unor culturi noi, ale căror apariţii pe teritoriul ţării noastre se datoresc, pe de o parte, dezvoltării continue a condiţiilor de viaţă a societăţii omeneşti, pe de altă parte unor puternice schimburi de bunuri culturale, dar şi apariţiei unor triburi al căror nivel social-economic şi deci cultural se deosebea de cel al triburilor autohtone.

Perioada în care se petrec aceste transformări, denumită în arheologia noastră perioadă de tranziţie spre epoca bronzului, se caracterizează prin apariţia unor fenomene cultural-istorice, dintre care cele mai importante sînt : cultura Horodiştea-Folteşti, considerată de unii ca o continuare a culturii Cucuteni, de alţii ca o cultură nouă, „cultura" înmormîntărilor cu ocru roşu şi cultura Coţofeni. Tot în această perioadă poate fi înglobată şi apariţia, încă sporadică şi puţin cunoscută, a mormintelor cu amfore globulare.

În volumul I al *Istoriei României*, la care ne referim tot mereu, perioada de tranziţie către epoca bronzului este încadrată cronologic între anii 1900 şi 1700. În această perioadă se desăvîrşeşte prima mare diviziune socială a muncii şi ia un avînt deosebit creşterea animalelor, „determinînd accentuarea procesului trecerii de la matriarhat la patriarhat, ramura agricolă a economiei neolitice locale începe să treacă de asemenea prin transformări importante. Vechile aşezări nu sînt părăsite cu totul, dar mobilitatea comunităţilor tribale se accentuează, ceea ce duce la căutarea de noi aşezări "[40].

Una dintre cauzele care au condiţionat deplasarea triburilor de păstori nomazi din stepele nord-pontice spre teritoriile ţării noastre a fost faptul că, clima devenind mai uscată, păşunile nu mai erau suficiente pentru nevoile turmelor [41].

Aceste deplasări s-au petrecut în mai multe valuri, care pot fi documentate prin mai multe complexe arheologice.

Înainte de prezentarea acestor complexe, adică a diferitelor grupuri sau „orizonturi" (atribuind acestui cuvînt un sens arheologic) ale înmormîntărilor cu ocru roşu, trebuie menţionat complexul Horodiştea-Folteşti (Gorodsk-Usatovo). Se cunoaşte, şi nu vrem să insistăm prea mult asupra acestei probleme, controversa care există încă, atît în ţara noastră, cît şi în Uniunea Sovietică în privinţa acestui complex. Fost-a el continuarea organică a culturii de tip Cucuteni-Tripolie, pe care se grefează elemente noi de cultură, sau a fost o cultură nouă, care adoptă şi păstrează elemente ale vechii culturi ?

Nu este cazul să expunem aici discuţiile pasionate, dar cunoscute, care s-au dus în această privinţă. Vom încerca să expunem stadiul în care se găseşte problema, referindu-ne numai la lucrări mai recente.

---

40 D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 72.
41 *Ibidem*.

Vom cita deci foarte pe scurt părerile specialiştilor care s-au ocupat mai intens de această problemă.

Întrucît considerăm ca bază a discuţiei noastre tratatul de istorie a României, să vedem cum este prezentată problema în această lucrare.

Terminînd paragraful asupra culturii de tip Cucuteni, Vl. Dumitrescu spune următoarele, după ce arată că această cultură a avut o dezvoltare organică şi continuă : ,,Desigur aceasta nu exclude pătrunderea unor elemente noi, care s-au contopit treptat în sînul triburilor cucuteniene, dar această pătrundere nu s-a făcut în masă decît spre sfîrşitul fazei Cucuteni B, cînd triburile culturii mormintelor cu ocru au provocat schimbări radicale, punînd capăt evoluţiei organice a culturii Cucuteni şi dînd naştere unor noi forme de cultură, în care noul se îmbină într-o măsură cu vechiul'' [42].

Reţinem deci că, la sfîrşitul evoluţiei sale, cultura Cucuteni este înlocuită de o cultură nouă.

Cîteva pagini mai departe, în capitolul redactat de D. Berciu asupra perioadei de tranziţie spre epoca bronzului, se spune că complexul Horodiştea-Folteşti (Gorodsk-Usatovo) ,,a luat naştere din faza tîrzie a culturii Tripolie-Cucuteni, în urma unui contact mai intens cu triburile de păstori din stepele nord-pontice, şi reprezintă etapa finală a acesteia, avînd încă suficiente trăsături de structură care o leagă de fondul fazei anterioare'' [43].

Vedem dar că în acelaşi tratat se prezintă două păreri contradictorii, ceea ce denotă că arheologia noastră nu a ajuns încă la un consens unanim în această privinţă.

I. Nestor, care, după cum se ştie, stă pe poziţia continuităţii culturii Cucuteni-Tripolie [44], scria încă în 1960 — anul apariţiei volumului I al *Istoriei României* — următoarele : ,,După părerea noastră s-a întîmplat altceva, mult mai simplu şi mai firesc : invazia populaţiei C şi a ceramicei C în spaţiul Tripolie-Cucuteni a devenit mai intensă, bunurile culturale ale tipului C au crescut cu timpul, pînă cînd după faza Gorodsk-Usatovo au acoperit cu totul obiceiurile locale ale ceramicei pictate. Dovada pentru aceasta este adusă de mormintele cu ocru tumulare, care sînt mai noi decît faza Usatovo. Din aceasta reiese că adevărata stingere a culturii Tripolie-Cucuteni nu e indicată de faza Gorodsk-Usatovo, ci de mormintele cu ocru tumulare, care sînt mai noi decît mormintele de tip Usatovo''[45].

După cum se ştie, problema nu e rezolvată încă nici în Uniunea Sovietică. Sînt cunoscute în această privinţă părerile lui A. Ia. Briusov şi ale Tatianei Passek — pentru a nu cita decît pe cele mai cunoscute — prin care primul îşi exprimă convingerea că cultura Gorodsk-Usatovo a fost o cultură nouă, care înlocuieşte vechea cultură neolitică, în timp ce Tatiana Passek vede în cea dintîi continuarea culturii de tip Tripolie.

Fără a repeta argumentele lui Briusov, menţionăm că el scria în 1957, după polemica lui cu T. Passek, că convingerea lui este că culturile

---

[42] Vladimir Dumitrescu, in *Istoria României*, I, p. 69.

[43] D. Berciu, în *Istoria României* I, p. 76.

[44] I. Nestor, *Zur Periodisierung der späteren Zeitstufen des Neolithikums in der Rumänischen Volksrepublik*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 65.

[45] *Ibidem*.

Gorodsk şi Usatovo sînt culturi independente şi că triburile Tripolie au fost înlăturate de triburile acestor culturi [46].

În cea mai recentă lucrare a ei , apărută în 1962, Tatiana Passek înglobează încă aspectele Gorodsk-Usatovo în cultura Tripolie, considerîndu-le ca faza finală a acesteia [47].

În ce ne priveşte, problema ne interesează numai în măsura în care urmează să precizăm elementele care au participat la formarea epocii bronzului pe teritoriul României. Indiferent dacă cultura Gorodsk-Usatovo a fost o continuare a culturii Cucuteni-Tripolie sau dacă a apărut ca o cultură nouă, fapt este că elementele pe care le conţine au contribuit la cristalizarea epocii bronzului în Moldova.

De altfel, fără a aprofunda problema, s-ar părea că, aşa cum se întîmplă adeseori, adevărul e la mijloc şi că, în fond, între cele două ipoteze nu este o deosebire aşa de mare.

Rămîne deci stabilit că marea cultură eneolitică Cucuteni-Tripolie se încheie în faza Horodiştea-Folteşti I (Gorodsk-Usatovo), indiferent dacă aceasta reprezintă o continuare a culturii Cucuteni la care se adaugă elemente străine sau o cultură străină în care se menţin elemente ale culturii Cucuteni.

Discuţia referitoare la această problemă a căpătat de altfel în ultimul timp o nouă întorsătură prin consideraţiile lui D. Berciu care vede în descoperirile din stratul superior de la Folteşti (Folteşti II) — pe care şi M. Petrescu-Dîmboviţa înclina să-l considere ca pe ,,un rest de locuire mai nouă'' — o cultură care se leagă încă de cultura Cucuteni, dar care are caracteristici noi, ce o situează în perioada de trecere spre epoca bronzului şi chiar la începutul acestei epoci. Prin separarea celor două componente în conceptul Horodiştea-Folteşti (Gorodsk-Usatovo) Berciu crede că s-a rezolvat problema etapei finale a culturii Cucuteni-Tripolie [48].

Înainte de a reveni asupra culturii Folteşti II, care, după cum vom vedea, este o cultură a epocii bronzului, să trecem, pentru a păstra ordinea cronologică a expunerii noastre, la o altă cultură care apare, după cum am amintit, în Transilvania.

E vorba de *cultura eneolitică Bodrogkeresztúr*. Am amintit că această cultură este cunoscută în vestul şi în centrul Ardealului, iar în ultimul timp a apărut şi în sud-estul acestei provincii [49].

În *Istoria României* cultura e menţionată în legătură cu prezentarea culturii Decea Mureşului, care îi ,,corespunde'' culturii Bodrogkeresztúr. Se menţionează şi asemănări în ce priveşte ceramica între această cultură şi complexele Sălcuţa-Krivodol-Bubanj-Gumelniţa [50].

---

[46] A. Ja. Brjussow, *Geschichte der neolithischen Stämme im europäischen Teil der UdSSR*, Berlin, 1957, p. 270 şi urm.

[47] T. Passek, *Relations entre l'Europe occidentale et l'Europe orientale a l'époque néolithique*, în *VIe Congrès intern. des sciences préhist. et protohist.*, Moscou, 1962.

[48] D. Berciu, *Contribuţii...*, p. 139.

[49] Z. Székely, *Descoperiri din neoliticul tîrziu în aşezarea de la Reci* (în manuscris).

[50] D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 59 — 60.

Descoperirea la Reci, în raionul Sf. Gheorghe, a unei locuinţe Bodrogkeresztúr în care se găseau şi cioburi de tip Cucuteni A—B şi B ne fixează şi orizontul cronologic al acestei culturi [51].

N. Vlassa, care s-a ocupat de această cultură, citează patru vase descoperite la Valea Rea care au un caracter de amestec Bodrogkerestzúr-Baden şi au fost găsite împreună cu o ceaşcă tipică Coţofeni [52].

În ce priveşte complexul Decea Mureşului, spune Vlassa, acesta se datează după cultura Bodrogkeresztúr [53], dar, după cum ne permitem să completăm, nu mai tîrziu de orizontul Baden-Pécel-Coţofeni. Vlassa admite încă în privinţa culturii Decea Mureşului vechile păreri ale lui I. Kovács şi I. Nestor, spre deosebire, spune el, de P. Patay, care înglobează fără rezerve acest complex în cultura Bodrogkeresztúr [54]. Totuşi, precizăm că în lucrarea sa din 1961 Patay nu aminteşte cimitirul de la Decea printre cimitirele de tip Bodrogkeresztúr. Printre descoperirile aparţinînd acestei culturi şi provenind din ţara noastră el menţionează pe cele de la Gheja, Beba Veche, Curtici, Gorneşti, Sîniob, Şiria. În total, Patay citează 71 de localităţi în care s-au găsit morminte de tip Bodrogkeresztúr pe tot teritoriul pe care este răspîndită această cultură [55].

Dintre cele mai vechi materiale de tip Bodrogkeresztúr fac parte cele de la Tîrgu-Mureş, care s-au găsit împreună cu ceramică pictată de tip Ariuşd 2 [56]. În concluzie, N. Vlassa arată că cultura Bodrogkeresztúr se dezvoltă din cultura Tiszapolgár şi că între culturile Bodrogkeresztúr şi Decea Mureşului există deosebiri importante. Din acest motiv el propune ca descoperirile de tip Bodrogkeresztúr din Transilvania să fie desemnate sub denumirea de *grupa Gheja*, mormîntul de la Gheja constituind cea mai caracteristică descoperire a acestei grupe [57].

Cultura Decea Mureşului apare în tratatul de istorie a României în partea în care este prezentat neoliticul tîrziu, fiind paralelizată, cel puţin în parte, cu culturile Gumelniţa, Sălcuţa, Cucuteni şi Petreşti [58]. Este o perioadă în care se răspîndesc unelte grele de aramă, ca toporul în formă de daltă sau pană şi toporul cu gaură de înmănuşare [59].

Strîns înrudită cu cultura Bodrogkeresztúr, cultura Decea Mureşului se formează pe baza culturii Tisa II. Ea dăinuieşte pe alocuri şi în epoca de tranziţie spre epoca bronzului, cimitirul de la Decea datînd dintr-o fază mai tîrzie, în care în alte zone, apăruseră culturile Baden-Pécel şi Coţofeni [60].

Ceştile cu două torţi din cultura Decea Mureşului atestă influenţe din culturile de la sud de Carpaţi şi Dunăre : Gumelniţa, Sălcuţa, Krivodol, Bubanj [61].

---

[51] N. Vlassa, *op. cit.*, p. 357.
[52] *Ibidem*.
[53] *Ibidem*, p. 364.
[54] *Ibidem*, p. 359.
[55] P. Patay, *A bodrogkeresztúr kultura temetöi*, în *Regészeti füzetek*, seria II, nr. 10, Budapesta, 1961, p. 85 şi 93 — 98.
[56] N. Vlassa, *op. cit.*, p. 361.
[57] *Ibidem*, p. 365 — 366.
[58] D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 53.
[59] *Ibidem*, p. 54.
[60] *Ibidem*, p. 59 — 60.
[61] *Ibidem*, p. 53.

Afară de aceasta, cimitirul de la Decea Mureşului arată pătrunderea influenţei grupelor de morminte cu ocru roşu pînă în centrul Transilvaniei[62].

În volumul său asupra neoliticului din România, Berciu consacră culturii Decea Mureşului cîteva pagini [63], în care precizează cele spuse în *Istoria României*. Fără a fi prea clar, ar rezulta din expunerea sa că el consideră culturile Bodrogkeresztúr şi Decea Mureşului ca două culturi strîns înrudite, dar totuşi distinse una de alta, mai ales în ce priveşte cimitirul propriu-zis de la Decea, care face parte dintr-o fază mai nouă, cînd se manifestă deja factorul răsăritean [64].

Am văzut părerile lui N. Vlassa în ce priveşte descoperirile de la Decea, păreri care cred că pot fi acceptate, în sensul că, cu toate elementele comune pe care le conţin, culturile Bodrogkeresztúr şi Decea sînt două culturi distincte [65].

Cu tot contactul ce se face între cultura Bodrogkeresztúr şi cultura Pécel care îi urmează diferenţele între acestea sînt mari şi ele au fost scoase în evidenţa în ultimul timp de N. Kalicz [66]. Una dintre deosebirile principale este că, în timp ce prima e bogată în metal, cupru şi aur, în cultura Pécel metalul lipseşte aproape cu desăvîrşire. În concluzie, spune Kalicz, deosebirile între aceste culturi, care se manifestă şi în alte domenii, ca ritual de înmormîntare, ceramică etc., ne arată clar că cultura Pécel nu poate deriva din cultura Bodrogkeresztúr.

Legăturile cu sudul ale acesteia din urmă sînt arătate de diferiţi autori, atît în ce priveşte ceramica, cît şi în ce priveşte răspîndirea obiectelor de metal şi în special de aur. Se ştie astăzi că primele obiecte de aur din Transilvania apar în această cultură, purtînd în ele vizibil o influenţă sudică, transmisă prin intermediul culturilor Gumelniţa şi Cucuteni [67].

Cultura Baden-Pécel care îi urmează în timp culturii Bodrogkeresztúr este răspîndită într-o măsură mică în ţara noastră. Acest lucru este explicabil prin faptul că în acelaşi timp găsim la noi o cultură înrudită şi cronologic, cel puţin parţial, paralelă cu cultura Coţofeni.

Cultura Baden sau Pécel — cum o numesc arheologii maghiari — este amintită în *Istoria României* de cîteva ori: în legătură cu cultura Decea, cu cultura Coţofeni, Periam-Pecica şi Otomani, arătîndu-se rolul ei în formarea culturilor menţionate [68]. În harta care arată răspîndirea culturilor din perioada de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului răspîndirea ei este indicată în vestul ţării pe o fîşie adîncă de 70—80 km de la frontiera de vest, fîşie care merge de la frontiera de nord pînă la cea de sud [69]. În această zonă a răspîndirii culturii Pécel intră locurile

---

[62] D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 74.

[63] D. Berciu, *Contribuţii*... p. 121 — 124.

[64] *Ibidem*, p. 124.

[65] N. Vlassa, *op. cit.*, p. 365 — 366.

[66] N. Kalicz, *Die Péceler (Badener) Kultur und Anatolien*. Budapesta, 1963, p. 69 — 70.

[67] P. Patay, *Rézkori aranyleletek*, în *AÉ*, 1958, p. 43; Hortensia Dumitrescu, *Connections between the Cucuteni-Tripolie cultural complex and the neighbouring cultures in the light of the utilization of golden pendants*, în *Dacia*, N.S., V, 1961, p. 69 — 94; Dorin Popescu, *Asupra unor tezaure de aur din epoca bronzului*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 399 — 414.

[68] *Istoria României*, I, p. 60, 82, 107, 110, 111 şi 129.

[69] *Ibidem*, pl. VIII.

de descoperire indicate în monografia lui J. Banner, și anume: Valea lui Mihai, Sîntandrei, Bocșa Montană și Reșița [70].

Vom arăta rolul pe care l-a avut cultura Baden-Pécel în formarea diferitelor culturi ale epocii bronzului atunci cînd vom trata despre culturile respective. Această cultură fiind răspîndită și pe teritoriul țării noastre, vom arăta însă, de asemenea foarte pe scurt — ea nefiind o cultură a epocii bronzului și deci interesîndu-ne numai indirect — care sînt ultimele opinii privind mai ales originea ei.

Expunînd diferitele păreri asupra formării culturii Baden-Pécel, J. Banner conchide că apariția culturii nu trebuie pusă în legătură cu migrații de populații, ci bazele ei trebuie căutate în culturile neo- și eneolitice ale bazinului Dunării mijlocii, la care se adaugă, fără îndoială, diferite influențe venite din nord-vest și din sud-est [71].

Componența sudică a culturii pare să fi fost mai puternică, spune savantul maghiar, ceea ce reiese din faptul că elementele caracteristice sudice, cum sînt torțile înalte și canelurile vaselor, se răspîndesc la nord de bazinul Dunării mijlocii, în timp ce elemente nordice, ca de ex. formele și ornamentele ceramicii, nu au avut o răspîndire prea largă spre sud și nu au depășit limitele nordice ale Balcanilor [72].

Ida Kutzián este și ea de acord că originea culturii trebuie căutată la sud de Ungaria [73].

În lucrarea sa recentă asupra culturii Baden-Pécel și asupra legăturii ei cu Anatolia, N. Kalicz analizează numeroase elemente ale culturii, arătînd originea lor sud-estică [74]. În încheiere, Kalicz arată că cele mai multe studii apărute după monografia lui Banner accentuează importanța elementelor sudice, anatolice, în formarea culturii Baden-Pécel [75].

O mare parte din descoperirile care aparțin acestei culturi, spune Kalicz, prezintă o asemănare izbitoare cu descoperiri aparținînd perioadei timpurii a epocii bronzului din Bulgaria, Macedonia, Tesalia și Anatolia de vest. Acest lucru nu poate fi o simplă întîmplare [76].

Părerea mai veche a lui Vl. Milojčić [77] asupra originii culturii Baden este, după cum am văzut, general acceptată și lărgită.

Fiind de acord cu N. Kalicz că sînt multe asemănări între cultura Baden și complexele bronzului timpuriu din Anatolia și Grecia, Macedonia și Bulgaria, D. Berciu crede că acest contact s-a făcut în mare parte prin intermediul culturii Cernavoda-Ezero [78].

În ce privește *cultura Coțofeni*, care mai este considerată ca făcînd parte din perioada de tranziție spre epoca bronzului, *Istoria României* stabilește în mod peremptoriu că ea se deosebește de cultura ceramicii

---

[70] J. Banner, *Die Péceler Kultur*, în *ArchHung*, N. S., XXXV, 1956, p. 137.

[71] *Ibidem*. p. 253.

[72] *Ibidem*, p. 254.

[73] Ida Bognár-Kutzián, *The cooper age cemetery Tiszapolgár-Basalanya*, Budapesta, 1963, p. 540.

[74] N. Kalicz, *op. cit.*, passim.

[75] *Ibidem*, p. 77.

[76] *Ibidem*, p. 78.

[77] Vl. Milojčić, *Chronologie der jüngeren Steinzeit Mittel- und Südosteuropas*, Berlin, 1949, p. 106 — 107.

[78] D. Berciu, în *SCIV*, XIV, 1963, 2, p. 483 — 484.

decorate cu împunsături succesive, aceasta reprezentînd o fază mai tîrzie a celei dintîi, pentru care este caracteristic decorul cu pastile în formă de linte [79].

Cultura Coțofeni este răspîndită în Oltenia, Banat și în Ardeal. Ea se formează și se dezvoltă în perioada de tranziție, se pare însă că în Transilvania ea durează mai mult, avînd forme evoluate. În ultimii ani, cultura Coțofeni a apărut și în Muntenia. După Berciu, ea este o cultură locală, care se naște pe fondul culturilor Sălcuța și Petrești, la care se adaugă elemente răsăritene, sudice, precum și unele venite din culturile Baden-Pécel și Vučedol [80].

În afară de aceste constatări consemnate în tratatul de istorie, care servește ca bază lucrării noastre, studii și cercetări noi aduc unele completări demne de relevat la cunoașterea culturii de care ne ocupăm.

Așa de ex. D. Berciu, în marea sa lucrare asupra neoliticului din România, precizează că, în prezent, se pot distinge două faze ale culturii Coțofeni, pe care el le numește Coțofeni I și Coțofeni II. Faza I este caracterizată prin ceramica ornamentată cu benzi incizate, în timp ce în faza II apare ornamentul numit ,,boabe de linte''. Berciu presupune că, în regiunile în care nu a existat cultura Glina III-Schneckenberg, cultura Coțofeni s-a prelungit, formînd faza a III-a a acestui complex [81].

În ce privește situația stratigrafică a acestei culturi în raport cu altele, în Transilvania cultura Coțofeni se suprapune ultimului nivel al fazei finale Ariușd. La Băile Herculane s-a putut constata că stratul Coțofeni se suprapune unui nivel Sălcuța IV. În sud-estul Ardealului după cultura Coțofeni urmează cultura Schneckenberg, iar în Oltenia cultura Glina III [82].

Cultura Coțofeni se întrepătrunde în Transilvania cu complexul caracterizat prin ceramica decorată cu împunsături succesive, care în podișul Transilvaniei are o viață mai lungă decît cultura Coțofeni [83].

Berciu constată, de asemenea, asemănări între cultura Coțofeni și complexul Folteşti II (Stoicani II), ca și între Coțofeni și faza a II-a a culturii Cernavoda. Acestea, spune el, ,,subliniază dezvoltarea lor sincronică'' [84].

,,În același timp — continuă Berciu —, în Muntenia se dezvoltau elementele pătrunse la nord de Dunăre ale culturii Cernavoda II, care, de fapt, reprezintă un aspect ce duce aici direct la cultura Glina III și care poate fi considerat, cel puțin spre sfîrșitul evoluției sale, drept Proto-Glina III'' [85].

În înșirarea rapidă a diferitelor culturi care precedă culturile epocii bronzului de pe teritoriul țării noastre, contribuind la formarea acesteia,

[79] D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 79 – 82 și I. Nestor în același volum, p. 99.
[80] D. Berciu, în *Istoria României*, I, p. 79 – 82.
[81] D. Berciu, *Contribuții...*, p. 133.
[82] *Ibidem.*
[83] *Ibidem.*
[84] *Ibidem.*
[85] *Ibidem.*

am prezentat — desigur foarte pe scurt — patru dintre acestea. În ordinea cronologică a succesiunii lor, o diferenţă poate fi constatată între grupa întîi, formată din culturile Bodrogkeresztúr şi Decea, şi între grupa a doua formată din culturile Baden-Pécel şi Coţofeni.

În cadrul fiecărei grupe, o diferenţă cronologică s-ar putea observa între primele două culturi, în sensul că cultura Bodrogkeresztúr începe mai curînd decît cultura Decea, aceasta fiind contemporană cu o fază mai tîrzie a celei dintîi. Celelalte două culturi, Pécel şi Coţofeni, pot fi considerate ca avînd în linii mari o dezvoltare paralelă. O încercare de paralelizare în timp a celor patru culturi poate să devină însă mecanică, dacă nu ţinem seama de faptul că începutul sau sfîrşitul lor poate să varieze în cadrul spaţiilor geografice pe care le ocupă [86].

De asemenea culturile Pécel şi Coţofeni prezintă numeroase elemente comune, care le conferă un pronunţat grad de înrudire. În schimb, deşi cultura Pécel îi urmează culturii Bodrogkeresztúr, cele două culturi sînt net diferenţiate, prima necontribuind la formarea celei de-a doua.

Am văzut că şi între culturile Bodrogkeresztúr şi Decea există, cu toată înrudirea strînsă pe care o prezintă, diferenţe care justifică separarea lor în două culturi distincte. Aceste deosebiri sînt, după N. Vlassa, următoarele : în timp ce în cultura Bodrogkeresztúr morţii sînt culcaţi în poziţie chircită lateral, în cultura Decea ei sînt culcaţi pe spate, avînd picioarele îndoite; în timp ce în prima cultură fiecare mormînt conţine mai multe vase, mormintele de la Decea nu au decît un singur vas ; cele de la Decea conţin ocru roşu, cele de tip Bodrogkeresztúr nu au ocru; mărgelele din cultura Bodrogkeresztúr sînt de cele mai multe ori făcute din marmură, în timp ce cele de la Decea sînt tăiate întotdeauna din cochilii de scoici [87].

Cu toate diferenţele mari care există mai ales între cele două grupe ale celor patru culturi menţionate, un element comun le conferă o notă care justifică prezentarea lor în această parte a lucrării noastre. Acest element comun este puternica influenţă venită din sudul egeo-anatolian pe care o prezintă, influenţă care va juca un rol important şi în cristalizarea culturilor epocii bronzului. Această influenţă a existat, desigur, şi în perioadele precedente ale epocii neo-eneolitice, importanţa ei apare însă abia acum mai accentuată pentru problema pe care o discutăm.

Cultura Bodrogkeresztúr sau cultura Decea Mureşului, mai îndepărtate în timp de epoca bronzului şi în parte contemporane încă cu marile culturi neolitice Cucuteni-Ariuşd sau Petreşti, ne interesează mai puţin în această lucrare. Prima, bogată în obiecte de cupru sau de aur, are totuşi importanţa sa în transmiterea meşteşugului metalurgiei, chiar dacă nu a creat, ci a preluat de la culturi mai vechi (Gumelniţa, Cucuteni etc.) unele tipuri de obiecte de metal [88].

Cercetarea arheologică mai nouă este, în general, de acord că cultura Bodrogkeresztúr se naşte în parte pe baze locale, dar sub o puternică influenţă sud-estică. M. Garašanin crede că această cultură poate fi considerată

[86] Aşa de exemplu, am văzut că N. Vlassa afirmă că la Valea Rea s-au găsit vase de tip Bodrogkeresztúr împreună cu o ceaşcă de tip Coţofeni, *op. cit.*, p. 357.

[87] *Ibidem*, p. 365 — 366.

[88] Vl. Milojčič, *Ein Goldfund der Kupferzeit aus Ungarn*, in *Germania*, 31, 1953, p. 9.

ca o dezvoltare mai departe a complexului balcano-anatolian al neoliticului mai recent din Panonia (Lengyel) [89].

Fără a cita pe toţi autorii care s-au ocupat cu problema originii culturii Bodrogkeresztúr, amintim că Ida Kutzián, în lucrarea sa despre legăturile sudice ale epocii eneolitice maghiare [90], arată că această cultură a avut legături cu culturi contemporane sau numai parţial contemporane din Balcani sau din Asia-Mică, cum au fost : cultura Sălcuţa, sfîrşitul culturii tellurilor bulgare, cultura Bubanj-Hum I a-Pločnik, faza tîrzie a perioadei timpurii a epocii bronzului din Macedonia, jumătatea a doua a culturii heladicului timpuriu, probabil Troia III, poate chiar IV şi începutul Troiei V, cu un cuvînt marea cultură anatoliano-balcanică [91].

Elemente sudice mai numeroase decît în cultura Bodrogkeresztúr pot fi găsite în cultura Pécel, care îi urmează în timp. Am amintit că prima nu a contribuit la formarea celeilalte. Într-adevăr, deosebirile între cele două culturi sînt destul de esenţiale [92]. În primul rînd, ne referim la răspîndirea celor două culturi. În timp ce cultura Bodrogkeresztúr este răspîndită numai în spaţiul dintre Dunăre şi Tisa, trecînd numai în mod sporadic pe malul drept al Dunării şi, adăugăm noi, în Iugoslavia şi România, cultura Baden-Pécel se întinde dincoace de Tisa, între Tisa şi Dunăre, apoi spre vest, în Transdanubia, în Slovacia, Boemia, Moravia, în anumite părţi ale Austriei, în ţinuturile de sud ale Poloniei, în regiunile de nord ale Croaţiei şi în Serbia de nord, deci, în total, pe un teritoriu mult mai vast decît cultura Bodrogkeresztúr [93].

Aceasta din urmă este cunoscută mai mult din cimitire, în timp ce, în afară de cîteva necropole din cultura Pécel, se cunosc mai mult morminte izolate. Aceasta din urmă cunoaşte şi incineraţia, în timp ce în cultura Bodrogkeresztúr se practică numai înhumaţia.

Una dintre deosebirile fundamentale între cele două culturi constă, cel puţin în stadiul actual al cunoştinţelor noastre, în faptul că cultura Bodrogkeresztúr a furnizat numeroase descoperiri de obiecte de metal, în cultura Pécel metalul lipsind aproape cu desăvîrşire. Ceramica celor două culturi este deosebită. Cultura Bodrogkeresztúr nu are plastică, nici modele de căruţe sau roţi de căruţe. Puţinele asemănări în ceramica celor două culturi se pot explica prin originea comună sudică [94].

Numeroasele forme şi motive ornamentale ale ceramicii de tip Pécel de origine sudică nu i-au fost transmise de cultura Bodrogkeresztúr [95].

N. Kalicz arată în lucrarea sa, analizînd diferitele componente ale culturii Baden-Pécel, elementele care au pătruns în această cultură venind din sud-est.

---

[89] M. Garašanin, *Neolithikum und Bronzezeit in Serbien und Makedonien* (extras din *39. BerRGK*, 1958), p. 37.

[90] I. Kutzián, *Über südliche Beziehungen der ungarischen Hochkupferzeit*, în *ActaArch-Budapesta*, 9, 1958, p. 155 — 190.

[91] *Ibidem*, p. 184. Autoarea crede că ornamentele spiralo-meandrice excizate ale ceramicii culturii Bodrogkeresztúr îşi au originea în cultura Vădastra.

[92] Vezi N. Kalicz, *op. cit.*, p. 68 — 70.

[93] *Ibidem*. p. 68.

[94] *Ibidem*, p. 69 — 70.

[95] *Ibidem*, p. 70.

J. Banner este, după cum am amintit, şi el de acord că componenţa sudică a acestei culturi a fost mai puternică decît influenţele nordice [96].

D. Berciu accentuează şi el că „ne găsim în faţa unor numeroase asemănări între cultura Baden şi complexele bronzului timpuriu din Grecia, Macedonia, Bulgaria şi Anatolia" [97].

Revenind asupra culturii Coţofeni, menţionăm că legăturile între aceasta şi cultura Pécel au fost arătate în repetate rînduri, şi nu numai de N. Kalicz. Aşa, de exemplu, Vladimir Dumitrescu, publicînd un mormînt de incineraţie pe care l-a descoperit în 1942 în Oltenia, mormînt pe care îl atribuie culturii Coţofeni, vorbeşte despre înrudirea acestor două culturi şi accentuează faptul că incineraţia este dovedită pentru prima oară în ţara noastră prin acest mormînt, aşa cum pe teritoriul Ungariei ea apare pentru prima oară — în forme demne de luat în seamă — în cadrul culturii Pécel [98].

O altă descoperire, făcută tot în apropiere de necropola de la Cîrna, pare să arate însă că în cultura Coţofeni, ca şi în cultura Pécel de altfel, se practica atît incineraţia, cît şi inhumaţia [99].

Asupra acestei probleme şi, în general, asupra culturii Coţofeni, vom reveni însă în partea a doua a acestei lucrări.

DORIN POPESCU

О НАЧАЛЕ БРОНЗОВОГО ВЕКА В РУМЫНИИ

(ЧАСТЬ I)

РЕЗЮМЕ

Данная работа содержит дополнения к разделу о бронзовом веке в I томе *Истории Румынии*, изданной в 1960 г. Дополнения касаются результатов исследований, проведенных после выхода в свет первого тома.

Ссылаясь и на несколько работ, опубликованных до 1960 г., автор с самого начала отмечает, что за последние годы был внесен ценный клад в область изучения отдельных вопросов в связи с указанной эпо-

---

[96] J. Banner, *op. cit.*, p. 254. Vezi în ce priveşte originea culturii Pécel şi Gy. Gazdapusztai, *A magyar öskorkutatás nehány kérdéserül*, în *AÉ*, 89, 1962, fasc. 1, p. 10 — 11.

[97] D. Berciu, în *SCIV*, XIV, 1962, 2, p. 484. Vezi totuşi consideraţiile foarte interesante asupra originii culturii Baden ale lui E. Neustupný, în *SlovArch*, XII, 1, 1964, p. 283 – 285. Semnalăm în aceeaşi publicaţie alte trei studii importante pentru problema neoliticului din regiunea carpato-dunăreană, şi anume: J. Pavuk, *Grab des Zeliezovce-Typus in Dvorinad Zitavou*, p. 5 – 68; J. Lichardus-J. Vladár, *Zu Problemen der Ludanice Gruppe in der Slovakei*, p. 69 — 162; V. Némejcova-Pavukova, *Sidlisko Bolerázskeho typu v Nitrianskom Hradku*, p. 163 — 268. Vom reveni asupra unora dintre problemele tratate.

[98] Vladimir Dumitrescu, *La plus ancienne tombe à incinération trouvée sur le territoire de la R. P. Roumaine*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 68 — 88. Vezi şi N. Kalicz, *op. cit.*, p. 14 şi urm.

[99] Gh. Bichir, *Un mormînt cu ocru la Cîrna*, în *SCIV*, IX, 1958, 1, p. 101 — 112.

хой. Так, например, в Молдове исследовали культуру Хородиштя-Фолтешть, Фолтешть II, шаровидные амфоры, культуру Костиша, культуру Монтеору (прим. 2—5).

В Добрудже изучили культуру Чернавода (прим. 6). В Мунтении ценным вкладом было исследование культур Глина III, Монтеору, Тей (прим. 7—10).

В Олтении исследованы культуры Сэлкуца, Коцофень, Вербичиоара, Гырла Маре (прим. 11—14).

В Трансильвании также было изучено несколько культур или комплексов находок металлических изделий, например, поздненеолитическая культура типа Бодрогкерештур, культуры бронзового века типа Брашов-Шнекенберг, Сигишоара-Витенберг, Отомань, Сучи де Сус, культура Ноуа, медные топоры, бронзовые боевые топоры, золотые предметы и т.п. (прим. 15—25).

Далее следует краткое обсуждение термина «медная эпоха» или «периода», предложенного некоторыми исследователями (прим. 28) и для Румынии. Автор предлагает сохранить термин *энеолит* для обозначения поздненеолитических культур, носители которых более широко использовали медь, а термин *переходный период* от неолита к бронзе для некоторых культур, как, например, Баден-Пецел или Коцофень (прим. 29—39).

Далее вкратце излагается современный этап изучения культуры Хородиштя-Фолтешть (Городско-Усатовской) и приводятся мнения некоторых археологов, изучавших этот вопрос в последнее время: В. Думитреску (прим. 42), Д. Берчу (прим. 43 и 48), И. Нестора (прим. 44, 45), А. Я. Брюсова (прим. 46), Татьяны Пассек (прим. 47). Автор полагает, что при существующей постановке вопроса — то есть является ли вышеупомянутая культура новой или только продолжением культуры Кукутени — между обеими теориями нет большого разногласия: безразлично, идет ли речь о новой культуре, сохранившей древний фонд, или о древней культуре, обогатившейся новыми элементами.

Продолжая изложение, автор указывает, что энеолитическая культура Бодрогкерештур обнаружена за последнее время на юго-востоке Трансильвании в сочетании с обломками керамики типа А—В и С, что позволяет уточнить ее хронологический горизонт (прим. 49—57).

Что касается культуры Деча Мурешулуй, то согласно последним теориям, культуры Бодрогкерештур и Деча являются различными культурами, несмотря на их сродство (Д. Берчу, прим. 64; Н. Власса, прим. 65 и 87).

Культура Баден-Пецел, хронологически следующая за культурой Бодрогкерештур, менее широко распространена на территории Румынии, а именно только на западе страны. По крайней мере частично она синхронна культуре Коцофень. Она была связана и с культурами Периам и Отомань, содействуя их сложению (прим. 68). В новейших работах освещается сильное влияние южных элементов на культуру Баден-Пецел (Ж. Баннер, прим. 71 и 72; Ида Куциан, прим. 73; Н. Калич, прим. 74; Вл. Милойчич, прим. 77; Д. Берчу, прим. 78 и др.).

Культура Коцофень, резко отличающаяся от комплекса культуры керамики, украшенной последовательными проколами, распространена в Олтении, Банате и Трансильвании. В последние годы её отождествили и в Мунтении. Это местная культура, возникшая на фонде культур Сэлкуца и Петрешть, к которой прибавляются как восточные и южные элементы, так и элементы культур Баден-Пецел и Вучедол (Д. Берчу, прим. 80).

В заключение автор указывает, что четыре описанные культуры, содействовавшие сложению бронзового века на территории Румынии, можно подразделить на две группы, а именно: культуры Бодрогкерештур и Деча составляют первую группу, а культуры Пецел и Коцофень — вторую. Хотя между ними и есть сродство в рамках обеих групп, они все же различны.

Культура Пецел следует за культурой Бодрогкерештур, но не исходит из нее; между ними есть значительные различия (прим. 92—94). Вторая культура богата металлами (медью и золотом), между тем как первая бедна ими.

Несмотря на существующие между четырьмя указанными культурами различия, в них отмечается общий элемент — могучее влияние элементов эгео-анатолийского юга.

À PROPOS DU DÉBUT DE L'ÂGE DU BRONZE EN ROUMANIE

(Ire PARTIE)

RÉSUMÉ

Dans la série des «discussions» publiées, concernant le problème de l'âge du bronze en Roumanie, l'auteur, dans la première partie d'un ouvrage traitant du début de cette époque, envisage de montrer ce que l'on pourrait ajouter à ce sujet, au chapitre se référant à l'âge du bronze, dans le Ier volume de *Istoria României*, paru en 1960. Ces renseignements contiennent quelques résultats des recherches survenues après la parution de ce volume.

Dès le début on précise — tout en rappelant aussi quelques ouvrages d'avant 1960 — que ces dernières années, d'importantes contributions ont été apportées aux différents problèmes de cette époque, telles :

En Moldavie on a étudié : la civilisation de Horodiştea-Folteşti, Folteşti II, les amphores sphériques, la civilisation de Costişa, la civilisation de Monteoru (notes 2—5).

En Dobrogea : on a étudié la civilisation de Cernavoda (note 6).

En Valachie : d'importantes contributions ont été apportées à la connaissance de la civilisation Glina III, Monteoru, Tei (notes 7—10).

En Olténie : les civilisations Sălcuţa, Coţofeni, Verbicioara, Gîrla Mare (notes 11—14).

En Transylvanie on a étudié également plusieurs civilisations ou complexes de découvertes métalliques, telle la civilisation récente de type

Bodrogkeresztúr, les civilisations de l'âge du bronze de Braşov-Schneckenberg, Sighişoara-Wietenberg, Otomani, Sucii de Sus, la civilisation Noua, les haches en cuivre, les haches de combat en bronze, les objets en or, etc. (notes 15—25).

Ensuite, une brève discussion s'engage quant au terme d'époque ou de période du cuivre, proposé par certains chercheurs (note 28) pour notre pays et l'on propose de conserver le terme d'*énéolithique* pour les civilisations récentes néolithiques qui utilisent le cuivre dans une plus grande mesure et de maintenir la dénomination de *période de transition* entre le néolithique et l'âge du bronze pour certaines civilisations telles Baden-Pécel ou Coţofeni (notes 29—39).

En continuant, on expose d'une manière succincte le stade actuel du problème de la civilisation Horodiştea-Folteşti (Gorodsk-Usatovo), en citant les opinions de certains archéologues qui s'en sont occupé ces derniers temps, tels : Vl. Dumitrescu (note 42), D. Berciu (notes 43 et 48), I. Nestor (notes 44, 45), A. Ia. Briousov (note 46), Tatiana Passek (note 47). L'auteur considère que tel que le problème se pose, c'est-à-dire de savoir si ladite civilisation représente une nouvelle civilisation ou bien qu'elle ne serait que la continuation de celle de Cucuteni, il n'y a pas grande différence entre ces deux théories, soit qu'il s'agit d'une nouvelle civilisation conservant un fonds ancien, ou d'une ancienne civilisation à laquelle s'ajoutent des éléments nouveaux.

L'exposition se poursuit en démontrant que la culture énéolithique de Bodrogkeresztúr apparaît ces derniers temps dans le sud-est de Transylvanie, associée à des fragments céramiques Cucuteni A—B et C, ce qui d'ailleurs lui fixe ses repères chronologiques (notes 49—57).

Quant à la civilisation de Decea Mureşului, on expose les derniers points de vue d'où l'on ne retient que malgré l'apparentage existant entre les civilisations de Bodrogkeresztúr et celle de Decea, elles sont néanmoins bien distinctes (D. Berciu, note 64 ; N. Vlassa, notes 65 et 87).

La civilisation de Baden-Pécel, qui suit chronologiquement celle de Bodrogkeresztúr, est moins répandue dans notre pays, se rencontrant plus spécialement à l'ouest du pays. Elle est du moins en partie, contemporaine à la civilisation de Cucuteni, ayant eu des relations avec celles de Periam et Otomani et contribuant à leur formation (note 68). Dans les derniers travaux on montre l'influence du sud, pour la civilisation de Baden-Pécel (J. Banner, notes 71 et 72 ; Ida Kutzián, note 73 ; N. Kalicz, note 74 ; Vl. Milojčič, note 77 ; D. Berciu, note 78, etc.).

La civilisation de Coţofeni, nettement différenciée du complexe à céramique décorée de pointillés, qui se trouve répandue en Olténie, Banat et Transylvanie, a été identifiée également en Valachie. Il s'agit d'une civilisation locale issue du substratum des civilisations de Sălcuţa et Petreşti, auxquelles on ajoute les éléments orientaux et du sud, ainsi que des éléments des civilisations de Baden-Pécel et Vučedol (D. Berciu, note 80).

En final, il est montré que les quatre cultures présentées, qui ont contribué à la formation de l'âge du bronze en Roumanie, peuvent se

diviser en 2 groupes, à savoir : civilisation de Bodrogkeresztúr et Decea, pour le premier groupe, et la civilisation de Pécel et Coţofeni, pour la seconde. Elles sont apparentées dans le cadre des deux groupes, bien que distinctes entre elles.

La civilisation de Pécel suit à celle de Bodrogkeresztúr, sans toutefois en dériver de celle-ci, car elles présentent d'importantes différences (notes 92—94). La première est riche en métal (cuivre et or), tandis que la seconde en est pauvre.

Nonobstant les différences existant entre ces quatre civilisations, elles présentent un élément commun, la puissante influence venue du sud égéo-anatolien.

DESCOPERIREA DE LA POARTA ALBĂ

Documentarea cu privire la epoca bronzului şi la prima epocă a fierului din Dobrogea s-a îmbogăţit destul de mult în ultimii ani, printr-o serie de descoperiri remarcabile, cum sînt depozitele de obiecte de bronz (Techirghiol, Sîmbăta etc.) [1] şi complexul de la Babadag [2].

O atenţie deosebită se cuvine să acordăm şi unui depozit de obiecte de aur şi de bronz descoperit la 21 februarie 1951, cu prilejul unor lucrări de interes obştesc pe teritoriul comunei Poarta Albă (r. Medgidia). Locul descoperirii se află la poalele pantei de est, scunde, a văii Galeşului, puţin mai la nord de complexul şcolar de la Poarta Albă, în dreptul km 37,625. Pe locul amintit, la circa 0,50 m adîncime faţă de nivelul actual al solului, a fost găsit întîmplător un vas de lut ars, în interiorul căruia se aflau două obiecte de aur, iar în mijloc se găseau numeroase pîlnii de bronz. Se pare că, atunci cînd a fost ascuns depozitul, în jurul vasului fuseseră aşezate cîteva pietre pentru a-l proteja. Curînd după descoperire am făcut o cercetare de suprafaţă la faţa locului, urmată de sondaje restrînse. S-a constatat că depozitul fusese găsit pe terenul unei aşezări (datînd aproximativ din secolele IV—III î.e.n.) a localnicilor geto-daci [3], cu care nu are nici o legătură.

S-au păstrat şi se află în colecţia Institutului de arheologie al Academiei R.P.R. de la Bucureşti numai obiectele de metal. Vasul în care fusese ascuns depozitul era într-o stare de conservare foarte proastă ; descoperitorii l-au spart, iar cioburile au fost aruncate şi împrăştiate în pămînt.

Depozitul de la Poarta Albă este alcătuit din două piese de aur şi 37 de conuri de bronz [4].

A. Ambele obiecte de aur sînt lucrate din foaie, în formă de trunchi de con, cu partea de mijloc puţin arcuită spre interior. Obiectele, lucrate din aur de circa 23 de carate, sînt aproape egale ca mărime, diferenţele

[1] Depozite aflătoare în colecţia Muzeului arheologic de la Constanţa, studiate de Andrei Aricescu.

[2] Complexul de la Babadag este studiat de Sebastian Morintz.

[3] Cu prilejul sondajelor s-au găsit puţine fragmente ceramice de tradiţie hallstattiană asociate cu fragmente de amfore greceşti.

[4] Din datele de care dispunem rezultă că depozitul a fost recuperat în întregime.

SCIV, tomul 16, nr. 1, p. 149—158, Bucureşti, 1965.

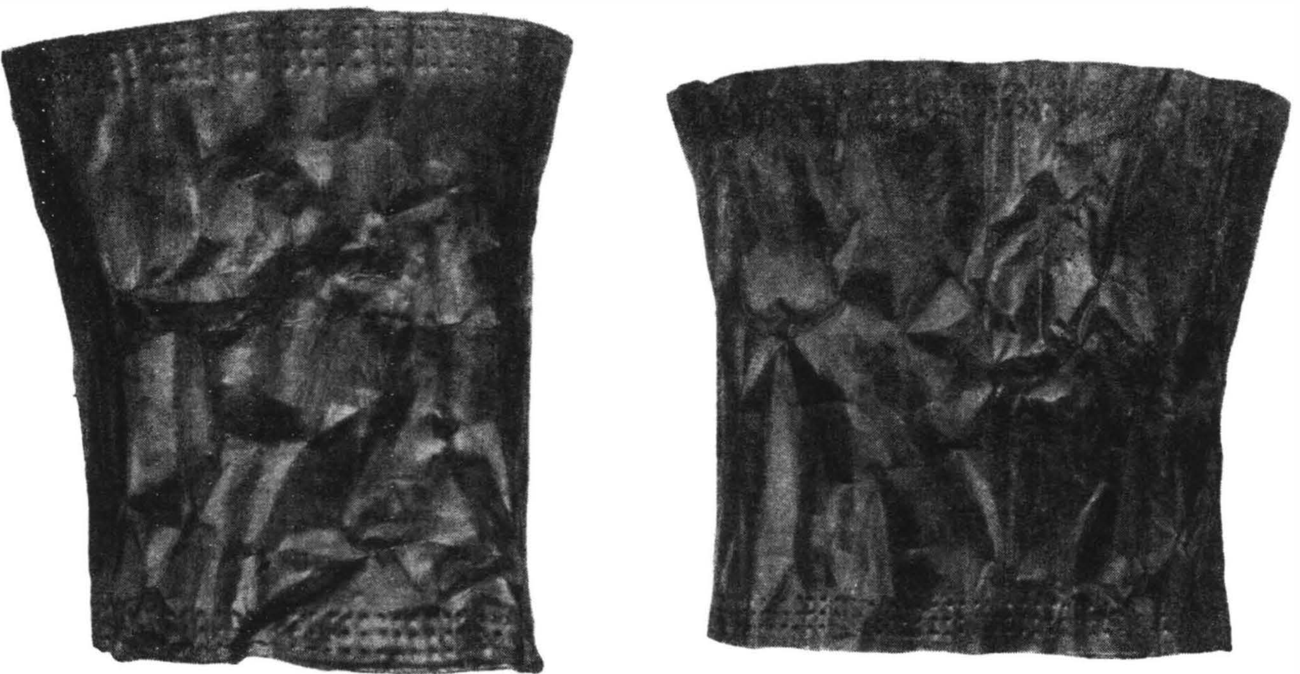

Fig. 1. — Obiectele de aur descoperite la Poarta Albă.

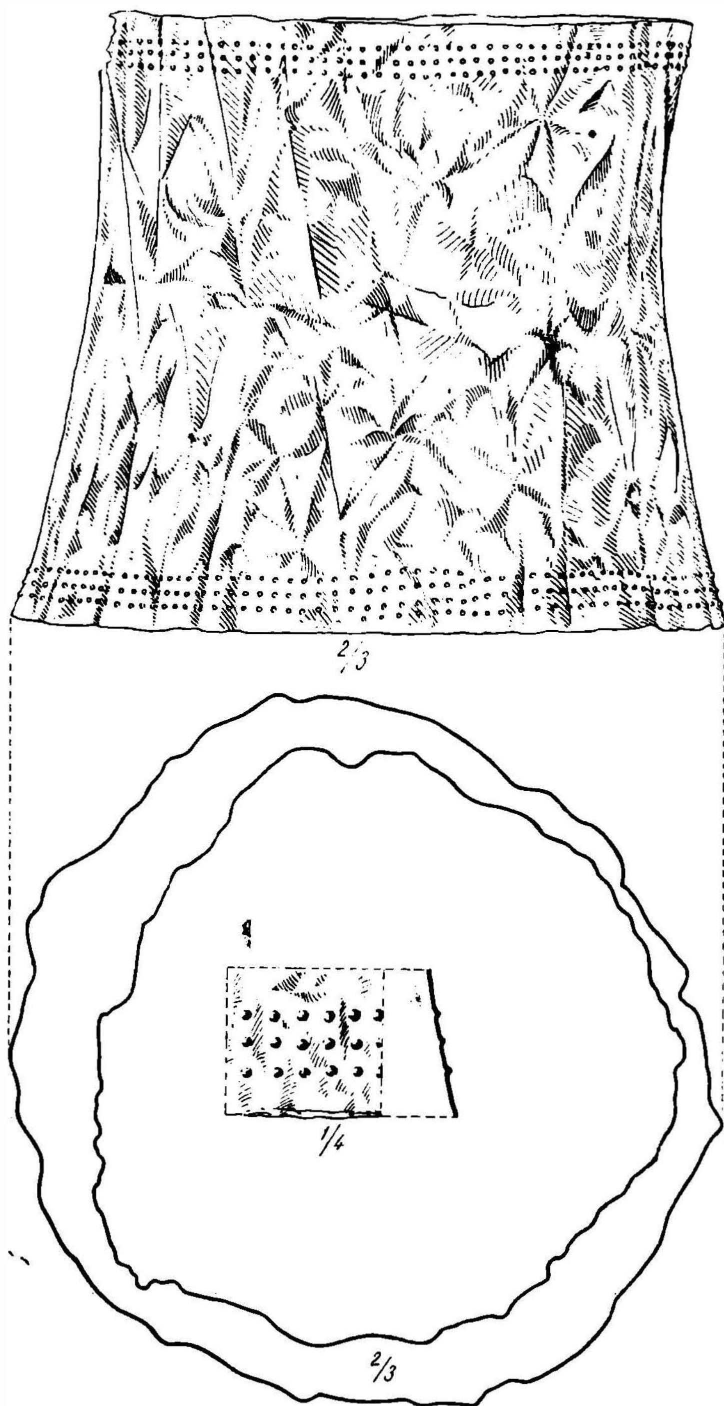

Fig. 2.— Unul dintre obiectele de aur.

dintre ele fiind relativ mici. Cea mai mare parte din suprafața obiectelor nu este ornamentată, numai de-a lungul celor două margini sînt realizate la exterior două benzi orizontale, de cîte trei șiruri de proeminențe mici, rotunde, cărora le corespund adîncituri pe fața interioară. Proeminențele au fost făcute prin ciocănire dinspre interior. Cercetarea atentă a decorului duce la concluzia că vîrful uneltei cu care s-a lucrat nu avea forma rotundă, ci de patrulater neregulat. În destul de multe cazuri ciocănirea a fost prea puternică și de aceea pe vîrful proeminențelor s-au format orificii foarte mici. După toate aparențele, șirurile de adîncituri s-au făcut cu o unealtă cu un singur vîrf. Linia marginilor celor două piese este ușor sinuoasă. De-a lungul lor, la exterior, se observă cum s-a adăugat prin sudare un fir de aur, ciocănit apoi (acum abia se vede) pentru a se asigura rezistență sporită. Prima piesă (fig. 1/1, fig. 2) este întreagă și are înălțimea de 12,34 cm, diametrul inferior este de 18 cm, diametrul superior de 14 cm, iar greutatea de 234,500 g (inventar nr. 272). Fîșia de jos a decorului a fost lucrată cu oarecare neglijență. Extremitățile fîșiei sînt alăturate pe o lungime de cîțiva centimetri ; ele nu se suprapun, ci se intercalează.

A doua piesă (fig. 1/2) este fragmentară ; o parte lipsește, iar o porțiune este ruptă în bucățele mici. Prin potrivirea fragmentelor a fost posibilă reconstituirea diametrului marginii inferioare. Piesa are înălțimea de 16,02 cm și diametrul inferior de 18,4 cm, greutatea de 242,106 g (inventar nr. 273).

În legătură cu cele două piese descrise se ridică problema prin ce sistem au fost lucrate. În cazul de față considerăm că ele erau făcute dintr-o foaie de aur pregătită dinainte cu o anumită grosime, lățime și formă, care era apoi îndoită în așa fel, încît să formeze un trunchi de con. Marginile care urmau să fie sudate erau tăiate în formă de „coadă de rîndunică". Prelungirile se intercalau și, printr-o ciocănire migăloasă, se realiza sudura. Cu toate că ambele piese au fost cercetate cu deosebită atenție, totuși nu s-a observat în interior și la exterior nici o urmă cît de mică a locului de sudură, foaia avînd peste tot aceeași grosime și culoare. Explicația este următoarea : în cazul unui metal curat, sudarea se făcea în așa fel, că nu se mai observau urmele liniei de contact dintre cele două extremități. Ultima operație consta în lustruirea exteriorului fiecărei piese.

O altă problemă este aceea de a ști la ce serveau obiectele prezentate. La prima vedere s-ar părea că sînt un fel de diademe, care ar fi fost purtate de conducători tribali locali, dar, probîndu-le, rezultă că „diademele" nu se potrivesc nici la bărbați, nici la femei, avînd diametrul inferior prea mic. De asemenea nu puteau fi fixate pe piele sau pe alt material, deoarece nu au orificii prin care s-ar putea trece firele de fixare. Din observațiile făcute rezultă că ipoteza folosirii obiectelor descrise ca diademe pare exclusă. La aceasta mai adăugăm și faptul că pentru un șef local ar fi fost necesară o singură „diademă", nu două, și acelea de mărimi diferite. În plus, în cazul unor diademe era normal ca decorul de pe ele să fi fost mai bogat. O altă explicație posibilă ar fi aceea că obiectele prezentate au fost folosite ca podoabe de antebraț. Astfel s-ar explica de ce sînt două piese. În schimb ar rămîne neexplicat de ce obiectele au dimensiuni diferite. Această a doua ipoteză pare mai apropiată de realitatea istorică.

B. În spațiul din interiorul pieselor de aur fuseseră puse numeroase conuri de bronz, așezate unul în altul. Au fost descoperite 37 de conuri, făcute neglijent din foaie de bronz (fig. 3). Pentru a se obține forma de con trebuia ca din foaia folosită să se taie mai întîi o porțiune de formă aproximativ triunghiulară (cu vîrful retezat și cu baza arcuită) (fig. 4). Alte piese au fost realizate din foaie pregătită anume, căci au marginile ciocănite, subțiate, și de aceea sînt arcuite mai mult. Conurile au înălțimea variabilă între 8,10 și 10,48 cm [5]. Numai două grupuri de conuri au înălțime egală (un grup de două piese, fiecare avînd cîte 8,43 cm, iar al doilea de trei piese, fiecare avînd cîte 9,48 cm). La 12 piese nu s-a putut calcula înălțimea exactă, ele fiind fixate prin patină în interiorul altor conuri. Cert este că și acestea au dimensiuni foarte apropiate de ale celorlalte piese. Conurile, prin neglijența cu care sînt lucrate, nu par să fi avut un rol important. În privința scopului pentru care au fost făcute conurile, părerile sînt împărțite.

a. Unii înclină să considere că ele serveau drept capăt inferior al tijelor de lance. Cu toate că nici unul dintre conurile descrise nu are orificiu de fixare, ele ar fi putut totuși să fie atașate prin strîngere forțată și prin ciocănire, pe lemnul tijelor de lance.

b. În legătură cu conurile de bronz, a mai fost formulată ipoteza că acestea ar fi servit ca apărători acelor mari de bronz, pornindu-se de la o descoperire făcută în R. P. Ungară [6], unde pe partea superioară a unui ac s-a păstrat un con din foaie de bronz [7]. În cazul nostru explicația nu se potrivește, deoarece conurile de la Poarta Albă sînt aproape de trei ori mai lungi și mai mari decît cel găsit pe acul din R. P. Ungară.

c. După toate probabilitățile, cea mai apropiată de realitatea istorică este părerea că seria acestor conuri, precum și a celor ce s-au dezvoltat tipologic din ele, au servit drept *ampyx*-uri [8]. Este vorba de „pompoane" metalice, cu care se împodobea capul cailor, între urechi, legîndu-se prin cîte două șuvițe din părul coamei. Una dintre șuvițe era introdusă prin con și capătul era scos prin orificiul mic de la partea superioară a conului, apoi se înnoda cu cea de-a doua șuviță. Adesea, în urma folosirii îndelungate și repetate, pe marginea din jurul orificiului superior al conurilor se forma prin frecare cîte o crestătură specifică. Verificînd conurile descoperite la Poarta Albă, crestătura amintită se observă mai clar pe patru piese. Pe ele se vede cum, datorită folosirii, mai întîi marginea plăcii din porțiunea respectivă se subția mult în raport cu marginea mai groasă din jur și, treptat, se forma o crestătură în formă de unghi obtuz și, mai rar, ascuțit. Caii erau împodobiți cu astfel de conuri cu prilejul unor sărbători.

---

[5] Conurile au numerele de inventar de la V 5399 la V 5435, dintre care conurile cu numerele V 5399, 5400, 5409, 5413, 5414, 5417, 5421 — 23, 5428, 5432 — 33, 5435 sînt fixate în interiorul altor conuri. Celelalte conuri, în ordinea numerelor de inventar, au înălțimea de : 8,73—9, 67—8,9—9,24—8,85—9,48—9,48—9, 47—9,89—10,43—9,82—8,59—9, 73—8,43—9,3—9,15—8, 66—8,1—9,08—9,17—8,43—8,39—10,48—10,33 cm.

[6] József Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, vol. I, Budapesta, 1886, p. LII/2a.

[7] Ion Nestor, *Dépôt(?) de bronzes de Medgidia (Dobrogea)*, în *Dacia*, V — VI, 1935—1936, București, 1938, p. 188, nota 10.

[8] Mircea Rusu, *„Докиммерийские" детали коньской сбруи из Трансильвании*, în *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 174.

Fig 3. — Cîteva dintre conurile de bronz.

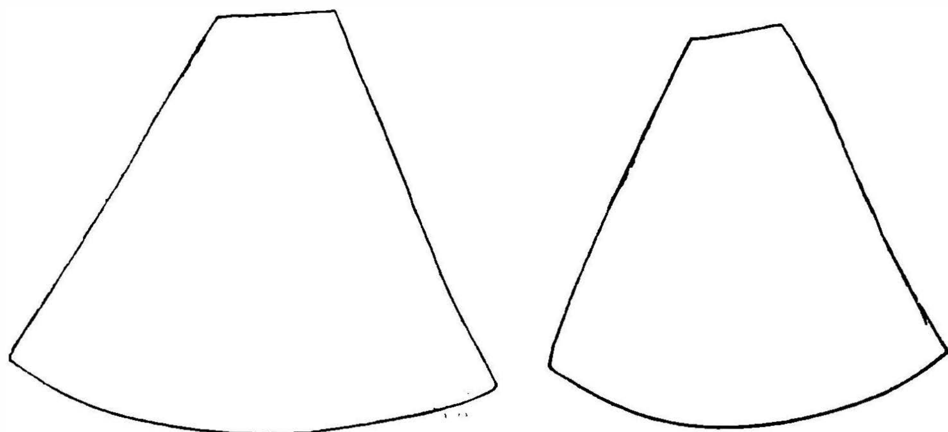

Fig. 4.— Forma foilor din care s-au făcut conurile.

Avînd în vedere datele prezentate, este mai uşor de explicat raportul dintre piesele de aur şi conuri. Este evident că atît unele cît şi celelalte erau folosite numai în cursul unor festivităţi.

Numărul relativ redus al obiectelor descoperite la Poarta Albă nu poate constitui o indicaţie cu privire la apartenenţa lor unui conducător local sau unei comunităţi.

Existenţa a numai două categorii de piese este o dovadă că ne aflăm în faţa unui complex de obiecte uzuale, dintr-o anumită perioadă, iar nu a unui lot de materiale mai vechi şi mai noi adunate pentru a fi prelucrate din nou.

O problemă relativ mai complicată este aceea a datării descoperirii de la Poarta Albă. Dificultatea constă în primul rînd în faptul că depozitul este compus numai din două categorii de piese; o variabilitate mai mare ar fi permis o datare mai precisă a complexului. În al doilea rînd pentru că nu am găsit analogii directe pentru piesele de aur. Din această cauză ele pot fi datate, cu mare aproximaţie, prin două elemente. Obiectele de aur şi de bronz lucrate din foaie metalică au avut o largă răspîndire în cursul celei de-a doua jumătăţi a mileniului al II-lea î.e.n. Ne gîndim mai ales la variatele tipuri de plăcuţe rotunde şi apoi la plăcile de curea, cu decor bogat, din diferite depozite, obiecte realizate şi folosite de la sfîrşitul bronzului mijlociu şi pînă la sfîrşitul fazei Hallstatt A 1. Cel de-al doilea element îl constituie ornamentele alcătuite din şiruri de proeminenţe rotunde, mici, realizate „au repoussé". Acestea nu pot fi de prea mare folos, deoarece au avut o largă răspîndire în timp şi spaţiu, făcîndu-şi apariţia în regiunile noastre încă din perioada tîrzie a epocii neolitice şi fiind realizate pînă tîrziu, în prima epocă a fierului, avînd totuşi o perioadă de înflorire între sfîrşitul bronzului mijlociu şi începutul primei epoci a fierului.

Dacă pentru moment obiectele de aur nu ne pot servi pentru datarea mai precisă a descoperirii de la Poarta Albă, trebuie să încercăm datarea depozitului în funcţie de conurile de bronz, care au avut o răspîndire relativ restrînsă în timp şi în spaţiu. Loturi de conuri similare se cunosc relativ puţine, dar faptul că ele fac parte din unele depozite cu o componenţă mai variată de obiecte permite datarea lor cît mai exactă, deci şi a descoperirii de care ne ocupăm.

Dintre specialiştii români care au studiat mai amănunţit problema evoluţiei şi datării conurilor de bronz amintim în primul rînd pe Ion Nestor, care cu decenii în urmă s-a ocupat îndeaproape de această categorie de obiecte şi a precizat datarea lor [9]. În ultimul timp evoluţia şi datarea tipurilor de conuri a fost analizată de către Mircea Rusu [10].

Încă în publicaţiile de la sfîrşitul secolului trecut sînt menţionate o serie de depozite de obiecte de bronz, alcătuite din mai multe categorii de piese, printre care şi conuri similare celor de la Poarta Albă. Din datele de care dispunem rezultă că astfel de depozite şi descoperiri sînt răspîndite pe un teritoriu destul de vast, între Alpi în vest şi Nistru—Marea Neagră în est şi între Drava—Dunăre spre sud şi pantele de nord ale Carpaţilor

---

[9] Ion Nestor, *op. cit.*, p. 188.

[10] Studiul lui Mircea Rusu (în ms)

nordici. Majoritatea acestor depozite sînt însă grupate pe teritoriul Transilvaniei și în R. P. Ungară. Conurile de bronz de la Poarta Albă, fiind descoperite în afara zonei principale de răspîndire și neavînd încă analogii în regiunile meridionale ale Peninsulei Balcanice, trebuie puse, evident, în legătură, cel puțin din punct de vedere tipologic, cu conurile din Transilvania și Ungaria. Poate ar trebui chiar să admitem că au fost realizate în Transilvania și au ajuns în Dobrogea pe calea unor schimburi. Conuri de bronz fac parte din diverse depozite cum sînt cele de la Rimavska Sobota [11], Boriaș [12], Masony Szolnok [13], Regöly [14], Kurd [15], Füzesabony [16], Velem [17], Șpălnaca [18] și altele. Majoritatea fac parte din depozite, cu excepția descoperirii la Füzesabony. Conurile din această localitate au fost găsite într-un mormînt. Depozitele amintite, în funcție de anumite categorii de obiecte componente, pot fi datate cu certitudine. Cele mai vechi conuri din foaie de bronz cunoscute sînt datate în perioada de la sfîrșitul bronzului mijlociu [19]. Apoi ar urma în timp cele de la Rimavska Sobota, depozit care datează din perioada de la sfîrșitul epocii bronzului propriu-zise, avînd analogii apropiate în cadrul unor depozite descoperite la noi, care după periodizarea lui Ion Nestor datează din faza Uriu-Domănești (=Bronz D). În schimb, toate celelalte depozite menționate (în care s-au găsit și conuri) sînt datate în prezent în funcție de periodizarea depozitelor de bronzuri din Transilvania și din regiunile vecine, în faza Cincu-Suseni (ceea ce ar corespunde după periodizarea depozitelor din Europa Centrală fazei Hallstatt A 1). În evoluția lor — după cum precizează Mircea Rusu [20] —, conurile au fost de două tipuri. Cele mai vechi au fost lucrate din foaie simplă de bronz. Această categorie este datată în perioada de la sfîrșitul bronzului mijlociu, anume în grupa Săpînța-Pecica (adică în Bronzul B2—C). Cea de-a doua categorie de conuri au fost făcute prin turnare, în serie. Conurile turnate (unele cu ferestruici triunghiulare) au fost realizate începînd din faza Uriu-Domănești (=Bronz D) și pînă la sfîrșitul fazei Cincu-Suseni (=Hallstatt A 1). Trebuie subliniat însă faptul că și conurile din placă simplă de bronz intră în compoziția depozitelor din fazele Uriu-Domănești și Cincu-Suseni, dar după toate probabilitățile în ultima fază ele reprezintă de fapt piese vechi, adunate pentru a fi retopite, nemaifiind practic în uz. În funcție de aceste precizări importante ale lui Mircea Rusu, descoperirea de la Poarta Albă, din componența căreia fac parte conuri din placă simplă de bronz, trebuie datate în perioada de la sfîrșitul

[11] J. Hampel, *op. cit.*, pl. CXIII/15—18.
[12] *Ibidem*, pl. LXXXIX/19.
[13] *Ibidem*, pl. CLXXXVI/12.
[14] J. Hampel, *A Nemzeti Múzeumi Régiséglár gyarapodása 1902 ben*, în *AÉ*, XXII, 1902, fig. de pe p. 427/2,4.
[15] Idem, *A bronzkor...*, pl. CCXIII/18—25.
[16] Ferencz von Tompa, *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn*, în *24./25.BerRGK*, 1934—1935, Berlin, 1937, pl. 41/27—30.
[17] J. Hampel, *op. cit.*, pl. CCXXXVIII, nr. 6—7, 27—28.
[18] În colecția Muzeului de arheologie din Cluj.
[19] Informație de la Mircea Rusu.
[20] Aducem și pe această cale mulțumirile noastre lui Mircea Rusu pentru datele inedite comunicate.

bronzului mijlociu și puse în legătură cu grupa Săpînța-Pecica (Bronz B 2—C) sau cel mult la începutul fazei Uriu-Domănești (=Bronz D).

O încadrare mai precisă a descoperirii de la Poarta Albă în evoluția firească a culturilor materiale din epoca bronzului din Dobrogea nu este încă posibilă.

EUGEN COMȘA

НАХОДКА В ПОАРТА АЛБЭ

РЕЗЮМЕ

В 1951 г. на территории села Поарта Албэ (р-н Меджидия) был случайно открыт клад бронзовых и золотых предметов. Клад состоит из двух золотых изделий и 37 бронзовых конусов. Золотые предметы изготовлены из листа, имеют форму усеченного конуса и, вероятно. носились в виде украшений на предплечье. Бронзовые конусы выделывались из свернутого металлического листа и служили *ампух*-ами.

Клад восходит к концу среднебронзового века (гуппа Сэпынца-Печка) или — самое позднее — к началу периода поздней бронзы (фаза Уриу-Домэнешть).

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Золотые предметы, найденные в Поарта Албэ.
Рис. 2. — Один из золотых предметов.
Рис. 3. — Несколько бронзовых конусов.
Рис. 4. — Форма листов, из которых изготовлялись конусы.

LA DÉCOUVERTE DE POARTA ALBĂ

RÉSUMÉ

En 1951 on a découvert accidentellement sur le territoire du village de Poarta Albă (district de Medgidia) un dépôt d'objets en bronze et en or. Le dépôt est composé de deux objets en or et de 37 cônes en bronze. Les objets d'or sont travaillés dans un feuille d'or formant un tronc de cône et probablement qu'ils étaient utilisés comme parures pour les avant-bras. Les cônes en bronze sont formés d'une feuille de métal enroulée et ont du servir comme des *ampyx*.

Le dépôt date de la fin de la période du bronze moyen (groupe Săpînța-Pecica) ou tout au plus, du début du bronze tardif (phase Uriu-Domănești).

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1.— Objets en or découverts à Poarta Albă.
Fig. 2.— L'un des objets en or.
Fig. 3.— Quelques cônes en bronze.
Fig. 4.— Forme des feuilles dont on a travaillé les cônes.

MORMÎNT HALLSTATTIAN DESCOPERIT LA BREBU

În primăvara anului 1963 a fost descoperit întîmplător [1], pe teritoriul comunei Brebu (r. Reşiţa, reg. Banat), un mormînt de incineraţie din prima epocă a fierului. Mormîntul a fost constatat la circa 2 km sud-est de comuna menţionată, pe un deal aflat pe partea dreaptă a şoselei ce duce spre Caransebeş, într-o ruptură de mal, la adîncime de aproximativ 0,60 m.

Potrivit cu relatările descoperitorului, la locul precizat s-a găsit un vas de lut, înăuntrul căruia se aflau oase calcinate şi mai multe fragmente ceramice, provenind de la un alt recipient. Fiind crăpat din vechi, vasul-urnă s-a desfăcut în mai multe fragmente în momentul scoaterii lui din pămînt. În preajma vasului conţinînd oasele calcinate au mai fost găsite două vîrfuri de suliţă şi un alt obiect fragmentar, tot din fier. Trebuie reţinută şi relatarea descoperitorului că, în locul unde a fost descoperit vasul, „erau şi bucăţi de pietre mari".

Rezultă că este vorba de un mormînt de incineraţie în urnă, acoperită cu capac (strachină), în preajma vasului-urnă depunîndu-se şi armele aparţinînd, probabil, unui luptător. Inventarul mormîntului — în măsura în care el a fost recuperat — se compune din următoarele piese :

— Vas lucrat din pastă amestecată cu nisip, pietriş mărunt sfărîmat şi paiete minuscule de mica ; corpul, în formă de clopot, poartă pe partea superioară un brîu alveolar, întrerupt de patru proeminenţe semiovale, dispuse simetric (fig. 1/2) ;

— Şase fragmente dintr-o strachină cu marginea răsfrîntă în interior, lucrată din lut amestecat cu nisip şi fire foarte fine de mica. În exterior, pe umăr, strachina era decorată cu caneluri late, oblice, iar în zona de unire a marginii cu corpul recipientului se aflau proeminenţe conice alungite (fig. 1/1) ;

— Două vîrfuri de lănci din fier, masive, pare-se în forma frunzei de salcie, cu nervură mediană şi cu tub de înmănuşare avînd secţiunea

[1] Mormîntul a fost descoperit de Aurel Ciornei, conducător auto, din Bucureşti, care ni l-a făcut cunoscut.

rotundă (la un exemplar, tubul, păstrat integral, fiind mult alungit) (fig. 1/3,4).

— Fragment de pumnal sau sabie cu un singur tăiș. Lama, lată, se îngustează către vîrf, iar spre bază se continuă cu placa pentru mîner.

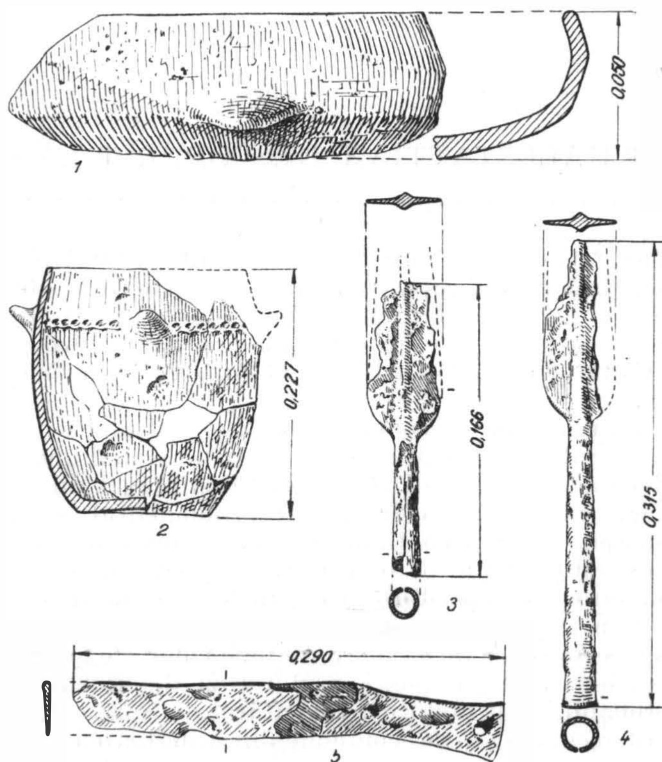

Fig. 1.— Inventarul mormîntului de la Brebu.

Pe aceasta se păstrează două nituri de fier, cu care se fixau plăselele (fig. 1/5).

Deși restrîns în conținut, mormîntul de incinerație de la Brebu oferă totuși posibilități de datare suficiente, diferitele sale elemente de inventar aparținînd unor tipuri caracteristice necropolelor din a doua jumătate a Hallstattului de pe teritoriul R.P.R. Astfel, vasul-urnă are analogii în necropola de la Ferigile [2], strachina cu marginea răsfrîntă în interior

[2] Cf. Alexandru Vulpe, *Săpăturile de la Costești-Ferigile*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 242, fig. 4/5.

apare în cimitirele de la Balta Verde [3], Gogoşu [4] şi Ferigile [5], piesele de metal găsindu-şi apropieri tot în necropolele amintite [6].

Atribuit astfel celei de-a doua jumătăţi a Hallstattului, mormîntul de la Brebu poate fi însă şi mai precis încadrat cronologic şi cultural, dacă se ţine seama, de asemenea, de ritul şi de ritualul de înmormîntare pe care le reflectă descoperirea.

În spaţiul sud-vestic al teritoriului R.P.R. şi îndeosebi în regiunea Olteniei au fost identificate în etapa tîrzie şi finală a primei epoci a fierului două grupe culturale : complexul Balta Verde-Gogoşu şi complexul Bîrseşti-Ferigile. Primul complex, datat în secolele VII—VI î.e.n. (Balta Verde) — prima jumătate a secolului al V-lea î.e.n. (Gogoşu) [7], se caracterizează în principal prin necropole tumulare cu inhumaţii în poziţie întinsă, iar în privinţa inventarului funerar, prin proporţia redusă a materialului ceramic, dar, în schimb, printr-o frecvenţă sporită a obiectelor de podoabă [8]. Complexul Bîrseşti-Ferigile, datat între mijlocul secolului al VI-lea şi sfîrşitul secolului al IV-lea î.e.n. [9], apare caracterizat tot prin necropole tumulare, dar cu morminte de incineraţie, şi printr-un inventar funerar în cadrul căruia se remarcă un material ceramic numeros, arme şi piese de harnaşament de asemenea în număr mare, aici fiind, în schimb, în proporţie redusă obiectele de podoabă [10].

Ţinîndu-se seama de ritul şi de ritualul funerar, precum şi de piesele de inventar — analizate statistic şi din punctul de vedere al funcţiei lor rituale — , complexul Balta-Verde-Gogoşu a fost considerat iliric [11], în timp ce cultura Bîrseşti-Ferigile a fost atribuită tracilor [12].

Prin rit şi ritual funerar, mormîntul hallstattian de la Brebu trebuie, în chip evident, pus în legătură cu complexul Bîrseşti-Ferigile. Totodată, ţinînd seama de împrejurarea că resturile cinerare din mormîntul de la Brebu au fost depuse în urnă (iar nu pe sol), mormîntul se poate lega de înmormîntările din a doua fază a necropolei de la Ferigile [13] şi de mormintele

---

[3] D. Berciu şi Eugen Comşa, *Săpăturile arheologice de la Balta Verde şi Gogoşu* (1949 şi 1950), în *Materiale*, II, 1956, p. 374 şi p. 376, fig. 110/3 ; p. 379 şi p. 381, fig. 120/2 etc.

[4] *Ibidem*, p. 417 şi p. 416, fig. 139/7.

[5] Alexandru Vulpe, *Cimitir din prima epocă a fierului la Ferigile*, în *Materiale*, V, 1959, p. 364 ; idem, *Săpăturile de la Costeşti-Ferigile*, p. 242, fig. 4/4.

[6] Cf. D. Berciu şi Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 416, fig. 139/1, p. 421, fig. 145/1 etc. şi Alexandru Vulpe, *op. cit.*, p. 243, fig. 5/1 (pentru vîrfurile de lănci) şi D. Berciu şi Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 333 şi fig.61/1 etc. (pentru fragmentul de pumnal sau sabie).

[7] D. Berciu şi Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 482.

[8] *Ibidem*, p. 390 şi urm. ; p. 453 şi urm.

[9] Alexandru Vulpe, *op. cit.*, p. 245—246.

[10] Idem, *Traci şi iliri la sfîrşitul primei epoci a fierului Oltenia*, în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 313.

[11] Vladimir Dumitrescu, în *SCIV*, I, 1950, 1, p. 19 (apud Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 318, n. 1 ; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 320.

[12] D. Berciu şi Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 483 ; *Istoria României*, I, p. 153 (cap. redactat de D. Berciu) ; Alexandru Vulpe, *op. cit.*, p. 308 şi urm.

[13] Alexandru Vulpe, *Săpăturile de la Costeşti-Ferigile*, p. 245.

de incineraţie de la Gogoşu [14]. Printr-o astfel de asociere, mormîntul hallstattian de la Brebu poate fi datat — deopotrivă cu complexele amintite — în a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n.

VALERIU LEAHU

ГАЛЬШТАТТСКОЕ ПОГРЕБЕНИЕ, ВСКРЫТОЕ В БРЕБУ

РЕЗЮМЕ

В 1963 году на территории села Бребу (р-н Решица, обл. Банат) было вскрыто погребение с трупосожжением, относящееся к первой эпохе железного века. Утварь погребения — поскольку удалось ее восстановить — состоит из колоколовидного сосуда-урны, обломков миски с загнутым внутрь краем и из нескольких железных изделий — двух наконечников копий и обломка кинжала или меча (рис. 1).

На основании утвари погребение датируется второй половиной V в. до н.э., и, учитывая обряд и ритуал, его можно отнести к группе могильников типа Фериджеле.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Утварь погребения в Бребу.

TOMBE HALLSTATTIENNE DÉCOUVERTE À BREBU

RÉSUMÉ

En 1963, sur le territoire du village de Brebu (district de Reşiţa, région de Banat) on a découvert une tombe à incinération, datant du premier âge du fer. Son mobilier — tant qu'il a été récupéré — se compose d'un vase-urne en forme de cloche, quelques fragments provenants d'une écuelle au bord recourbé à l'intérieur et quelques objets en fer : deux pointes de lances et une épée (poignard ?) fragmentaire (fig. 1).

Par son mobilier la tombe peut être datée de la deuxième moitié du Ve siècle avant notre ère ; par son rite et rituel elle peut être encadrée dans le groupe des nécropoles du type Ferigile.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — Le mobilier de la tombe de Brebu.

---

[14] D. Berciu şi Eugen Comşa, *op. cit.*, p. 456.

UN FRAGMENT ARHITECTURAL CERAMIC, CU OVE, LA HISTRIA

Deşi data întemeierii Histriei rămîne a fi determinată cu precizie de ordinul anilor [1], existenţa ei în prima jumătate a secolului al VI-lea este un fapt relativ bine documentat, în special pe baza analizei fragmentelor de vase ceramice. Din păcate, vestigiile activităţii desfăşurate în colonia vest-pontică pe tărîmul arhitecturii sînt mai degrabă rare [2], mai cu seamă pentru epoca greacă şi, în orice caz, foarte rar de asemenea natură încît să poată constitui baze certe pentru restituiri convingătoare.

Dacă în ceea ce priveşte posibilitatea de a evoca aspectul clădirilor şi ansamblurilor situaţia este dificilă, nu putem decît să ne exprimăm satisfacţia pentru faptul că în cursul campaniilor succesive de săpături au apărut cîteva fragmente arhitecturale, a căror examinare este de natură să conducă la concluzii mai cuprinzătoare decît cele ce pot încheia, de obicei, un studiu analitic efectuat asupra unor asemenea documente.

Dorind să revenim, cu alt prilej, mai pe larg asupra concluziilor pe care le impune existenţa fragmentelor arhitecturale din această perioadă, ne vom mulţumi să restrîngem cadrul acestui studiu la prezentarea unuia dintre cele mai interesante asemenea fragmente.

Găsit cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate în 1951 în imediata vecinătate a laturii de vest a templului A din zona sacră a Histriei [3], fragmentul este păstrat în Muzeul regional Constanţa, sub nr. inv. 3997 (fig. 1).

Placa, grav mutilată, păstrează încă pe latura sa îngustă resturile unui şir de ove şi ale unui rînd de perle, avînd azi dimensiuni maxime : 15,2 cm lungime, 11,9 cm înălţime şi 12,8 cm adîncime păstrată.

---

[1] Em. Condurachi, *Histria I*, p. 16–17; P. Alexandrescu, *Autour de la date de la fondation d'Histria*, în *Studii clasice*, 4, 1962, p. 49–69; S. Dimitriu, *Tot despre data întemeierii Histriei*, în *SCIV*, XV, 1964, 2, p. 251–256.

[2] M. Coja, *L'artisanat à Histria du VIe au Ier siècle av. n. è.*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 116.

[3] D. M. Pippidi, *Şantierul Histria, raport preliminar*, în *SCIV*, III, 1952, 1–2, passim.

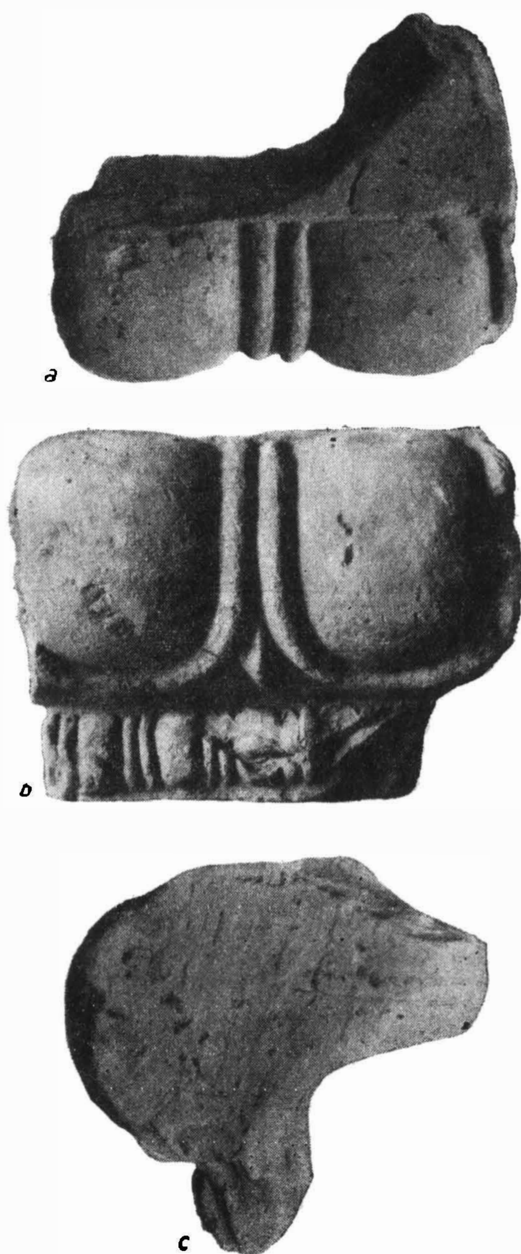

Fig. 1.— Fragment ceramic cu ove. *a*, vedere de sus ; *b*, vedere de faţă ; *c*, vedere de profil (Fotografiile executate de autor).

Pasta, densă şi uniform arsă, are o culoare ocru-roz. Se poate distinge încă, în secţiunea fracturată, datorită fisurilor produse la ardere, succesiunea introducerii straturilor de argilă în matriţă. Se pot observa de asemenea, pe suprafaţa concavă interioară, pe planul terminal (fig. 1c) şi pe planul inferior al listelului decorat cu perle, urmele degetelor care au presat pasta, precum şi urmele instrumentelor care au servit la eliminarea excesului de materie primă. Alte urme, păstrate pe ove (fig. 1a, 1b), ne fac să credem că suprafaţa lor a fost netezită suplimentar înainte de introducerea în cuptor.

Nu se disting orificii pentru cuiele de fixare, fapt ce s-ar putea datora nu numai absenţei acestora, dar şi dimensiunilor reduse ale fragmentului, care nu a mai păstrat nici un asemenea dispozitiv. Se relevă însă, atît pe suprafaţa ovelor, pe planul terminal, cît şi pe suprafaţa concavă interioară, urme negricioase, prezentînd un aspect de metal oxidat, pe care noi le interpretăm ca resturi ale plumbului crampoanelor, topit de incendiul ce va fi pus capăt existenţei edificiului din care făcea parte elementul decorativ. Am avut prilejul să constatăm o situaţie analogă cu prilejul restaurării pe care am executat-o asupra fragmentelor unui capitel ionic încă inedit, provenit de asemenea din zona sacră a Histriei.

Piesa nu conservă decît slabe urme de policromie : cîteva urme de culoare roşie pe bordura ovelor şi pe săgeată,

precum și palide vestigii ale cuvertei albe, aplicată pe suprafața ovelor propriu-zise; în sfîrșit, credem noi, suficiente resturi de culoare pentru a ne permite să afirmăm că perlele erau colorate alternativ în roșu și alb.

Văzute de față, ovele se încadrează în dreptunghiuri de 58×80 mm (fig. 1b) și prezintă în plan (fig. 1a) o curbură puțin accentuată $\left(\text{săgeata } \frac{10}{55} \text{ mm}\right)$. Ele se desfășoară pe o mulură cu un profil aproape semicircular, al cărui punct terminal inferior este ușor proeminent în raport cu limita sa superioară (fig. 1c); aceeași caracteristică poate fi regăsită în profilul mulurii pe care se desfășoară șirul de perle. Bordura ovelor este de secțiune aproape semicirculară și de grosime uniformă. Săgeata, tetraedrică, nu se înalță mai sus decît 1/3 din înălțimea mulurii.

În ce privește registrul de perle, elementele care-i constituie decorul nu se axează în raport cu cele ale registrului superior, cu ove. Proiecția octogonală a perlelor are o formă dreptunghiulară, cu axa mare verticală, elementele fiind separate de două discuri, ușor spațiate.

Concavitatea posterioară a profilului nu acuză o curbă geometrică definită, rezultat datorit, după toate probabilitățile, faptului că, matrița fiind deschisă în această parte, curba a fost determinată prin simplă modelare manuală.

Se poate constata, fără a putea găsi o explicație convingătoare, că planul superior al piesei formează un unghi de 7°30′ în raport cu planul inferior al listelului cu perle.

Nu avem nici un element care să ne permită a avansa vreo ipoteză asupra dimensiunilor pe care le va fi avut placa ornamentală în ansamblul ei.

Deși la o primă privire, urmare a relei stări de conservare și datorită dimensiunilor sale reduse, fragmentul în cauză pare a avea o însemnătate redusă, interesul pe care-l prezintă crește considerabil, dacă ținem seama de raritatea pieselor arhitecturale arhaice descoperite pînă acum la Histria.

În căutarea unor analogii convingătoare pentru datarea piesei, ne-am îndreptat atenția, cum era și firesc, spre centrele ioniene.

Mulțumindu-ne a evoca, în trecere, unele exemple celebre de *kymation* ionic, ca acelea oferite de *kymatia* capitelurilor Artemisionului din Efes, a Apolloionului din Naukratis sau a coloanei Naxienilor din Delfi [4], reluate și în alte centre [5], exemple asemănătoare cu cel histrian ca aspect al ovelor și ca profil, toate databile din al doilea sfert al secolului al VI-lea î.e.n., ne vom opri mai atent asupra exemplelor oferite de centrul milesian însuși, centru cu care Histria a întreținut relații dintre cele mai strînse încă de la începutul existenței sale [6].

---

[4] W. B. Dinsmoor, *Architecture of ancient Greece*, ediție revăzută fig. 48, fig. 47, pl. XXXIII.

[5] De pildă: Paros, *Chronique des fouilles*, în *BCH*, LXXXVI, p. 858, fig. 10, și LXXXVII, p. 824 și 826, fig. 18 și 19.

[6] Em. Condurachi, în *Histria I*, p. 16 – 17.

Dintre acestea, cele mai semnificative apropieri, pentru exemplarul ce ne preocupă, ne sînt oferite de coronamentul zidului de sprijin al terasei de la Didyma [7] şi de profilul terminal al unei baze rotunde de la Milet [8].

Deşi realizat dintr-un material diferit (exemplele citate sînt litice), fragmentul nostru reproduce două trăsături caracteristice prezente în profilul exemplarelor citate, trăsături pe care Weickert le consideră, pe bună dreptate, ca reminiscenţe ale unei vechi tradiţii, şi anume: forma atîrnîndă a listelului cu perle şi proeminarea părţii inferioare în raport cu punctul de pornire superior.

Alături de aceste caractere, atragem atenţia de asemenea asupra similarităţii figurilor geometrice în care se încadrează ovele (dreptunghi apropiat de pătrat) şi bordura de secţiune uniformă, semicirculară.

Se pot cita de asemenea, provenind din acelaşi centru, frumoasele exemplare de ove de la altarul lui Poseidon de la Capul Monodendri [9], mai evoluate decît exemplul histrian, în sensul rotunjirii mai pronunţate a părţii inferioare şi al prelungirii mai marcate a săgeţii ce separă ovele.

În orice caz, grupul de piese analoge menţionate, realizate în material litic, se poate situa către mijlocul secolului al VI-lea [10].

Din domeniul ceramicii ne vom mulţumi să cităm, pentru marea lor asemănare, unele exemplare provenind de la Larissa pe Hermos, fără a considera necesar să subliniem în mod special apropierile stilistice ce se pot stabili între şcolile ionică şi eolică şi pentru alte exemplare de artă decorativă arhitecturală.

Deşi unele dintre ele se desfăşoară pe muluri cu profiluri diferite de cel al fragmentului histrian, nu putem trece peste apropierile ce se pot stabili în aspectul general. Exemplele alese (decorul frizei figurative VII [11] şi al frizelor ornamentale 1—3 [12]) se pot data respectiv între 560—540 şi 600—560 [13].

Ţinînd cont de raportul dintre laturile dreptunghiului în care se încadrează ovele, de relieful lor puţin marcat, de aplatizarea conturului lor inferior, ca şi de faptul că săgeata nu cuprinde mai mult de 1/3 din profil, de asemenea şi de fineţea bordurii în raport cu piesa, credem că fragmentul de la Histria poate fi datat între anii 560 şi 540 î.e.n.

Dacă nu este posibil să precizăm locul de origine a piesei, credem că putem afirma, cu simpla rezervă dictată de o elementară prudenţă, că ea este opera unui meşteşugar activînd într-unul din centrele ioniene, poate chiar în Milet.

---

[7] C. Weickert, *Das lesbische Kymation*, p. 49 — 50, pl. I/a; L. T. Shoe, *Profiles of greek mouldings*, pl. A/1; I/2.

[8] C. Weickert, *op. cit.*, p. 49, pl. I/b.

[9] A. von Gerkan, *Der Poseidonaltar bei Kap Monodendri*, Milet, I, 4, p. 453/11, pl. XIV/1; XIV/3; XV/2.

[10] *Ibidem*, p. 97 şi urm; C. Weickert, *Typen der archaischen Architektur in Griechenland und Kleinasien*, p. 126.

[11] L. Kjellberg — Å. Åkerstrom, *Larrissa am Hermos*, II, *Die architektonischen Terrakotten*, p. 64 şi urm., p. 154, fig. 20; pl. 32, 33 şi 20.

[12] *Ibidem*, p. 97 şi urm., p. 147; fig. 29, pl. 47/4—6.

[13] *Ibidem*, p. 146.

Cuprinzînd și domeniul ceramicii arhitecturale, imaginea Histriei ca importatoare de produse ioniene [14] se întregește astfel cu un aspect nou, întrucît, după cît putem aprecia pe baza fragmentelor arhitecturale din calcar local cunoscute pînă acum, Histria nu devine producătoare nici în acest domeniu înainte de finele secolului al VI-lea. Aceasta nu înseamnă însă că o bună parte din materialul ceramic de construcție cu caracter decorativ nu va fi fost importat și în secolele următoare [15].

Așa cum am arătat, fragmentul studiat nu este singurul în măsură să ateste activitatea constructivă la Histria, către mijlocul secolului al VI-lea î.e.n. Gruparea documentelor de acest fel generează însă probleme legate de existența și mai ales de amplasamentul edificiilor cărora ele le vor fi aparținut, probleme pe care le considerăm potrivite să fie analizate într-un alt cadru, în care rezolvarea lor să-și găsească locul adecvat în prezentarea mai amplă a evoluției arhitecturii histriene din această perioadă.

ARHITECT DINU THEODORESCU

ФРАГМЕНТ АРХИТЕКТУРНОЙ КЕРАМИКИ С ОВАМИ, НАЙДЕННЫЙ В ИСТРИИ

РЕЗЮМЕ

Автор описывает фрагмент незначительных размеров, представляющий однако большой интерес, потому что в Истрии редко находятся архитектурные фрагменты.

На основании характерных черт предмета (форма ов, выступающая нижняя часть профиля изваяния) автор устанавливает аналогии с экземплярами в Милете, Кап Монодендри, Ларисcе на Гермосе, что позволяет уточнить время его изготовления (середина VI в. до н. э). и место происхождения — один из ионийских центров, возможно даже Милет.

Это уточнение показывает, что и в области архитектурной керамики Истрия практиковала ввоз ионийских изделий.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Фрагмент керамики с овами; *a*, вид сверху; *b*, вид спереди; *c*, вид в профиль (фотография автора).

---

[14] Em. Condurachi, în *Histria I*, p. 17, 20. Em. Condurachi și colaboratori, *Șantierul arheologic Histria*, în *Materiale*, VIII, p. 249.

[15] Aceeași situație se regăsește și în alte centre nord-pontice, unde importul de ceramică arhitecturală se prelungește și în sec. al V-lea. Vezi V.M.Skudnova, *Из неизданных материалов Ольвии, VI—V вв. до н.э.*, în *SA*, XXIX–XXX, 1959; idem, *Новые украшения из Нимфея*, în *Сообщения Гос. Эрмитажа*, XV, p. 44–46; idem, *К вопросу о торговых связях Синопы с Боспором*, în *Труды Гос. Эрмитажа*, I–II, 1958, p. 74–82.

FRAGMENT ARCHITECTURAL À OVES, EN CÉRAMIQUE, PROVENANT D'HISTRIA

RÉSUMÉ

L'auteur présente un fragment qui pourrait paraître insignifiant, vu ses petites dimensions, mais dont l'importance s'est accrue, étant donnée la rareté des fragments architecturaux archaïques à Histria.

En s'appuyant sur quelques caractères de la pièce (forme des oves, proéminence de la partie inférieure du profil de la moulure) l'auteur établit des rapprochements avec des exemplaires découverts à Milet, Cap Monodendri, Larissa sur l'Hermos, ce que lui permet d'assigner comme date de la fabrication le milieu du VIe siècle av. n.è. et comme lieu de provenance un des centres ioniens, peut-être Milet même.

Cette précision complète, avec le domaine de la céramique architecturale, l'image d'Histria en tant qu'importatrice des produits ioniens.

LÉGENDES DES FIGURES

Fig. 1.— Fragment céramique à oves. a, vue d'en haut ; b, vue de face ; c, vue de profil (photographies : l'auteur).

NOTĂ ASUPRA TEZAURULUI DE MONEDE ROMANE REPUBLICANE DE LA POROSCHIA (r. Alexandria)

Comuna Poroschia (r. Alexandria, reg. București) este o localitate cunoscută cercetătorilor din domeniul numismaticii datorită unor descoperiri monetare făcute în ultimii 40 de ani. Încă din 1938 Const. Moisil semnala descoperirea lîngă Alexandria a unui tezaur „de 89 de monede de argint, dintre care 85 erau denari romani republicani și patru tetradrahme din Thasos" [1]. Același autor notează descoperirea, în primăvara anului 1943, a 35 de tetradrahme thasiene în „satul Poroschia, la 4 km depărtare de Alexandria, pe rîul Vedea" [2]. Încă de atunci Const. Moisil menționa: „Am impresia că amîndouă aceste depozite s-au găsit în același loc, satul Poroschia, și au format același depozit, care apoi s-a împărțit în două partide, cea mai mare fiind achiziționată de autorități, iar restul rămînînd la descoperitori" [3].

Opiniei formulate de Const. Moisil i s-a alăturat Bucur Mitrea într-un studiu recent asupra monedelor romane republicane din Cîmpia Munteană [4]. I. Spiru, voind parcă să confirme ipoteza lui Const. Moisil, semnalează că în 1927 sau 1928 s-a descoperit, tot „în satul Poroschia", un tezaur format din tetradrahme thasiene [5]. În cazul de față considerăm că nu poate fi vorba decît de un alt lot al aceluiași tezaur publicat de Const. Moisil, aflat însă la alți descoperitori sau la rude ale acestora, care, fie că au uitat anul descoperirii, fie că, din alte motive, au dat informații eronate. De altfel aceasta nu ar fi un caz izolat; un fapt asemănător s-a petrecut și cu un alt tezaur descoperit tot în Muntenia [6].

---

[1] Const. Moisil, *Tetradrahmele orașului Thasos și ale regiunei Macedonia Prima*, în *CNA*, 1943, XVII, p. 157–158 (nr. 7).

[2] *Ibidem*, nr. 8.

[3] *Op. cit.*, p. 157 – 158 (nr. 7 și 8).

[4] Bucur Mitrea, *Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia cu republica romană, reflectate în descoperiri monetare* (*Tezaurul de la Strîmba*, r. *Tîrgoviște*), în *SCN*, II, 1958, p. 151.

[5] I. Spiru, *Descoperiri monetare în raionul Alexandria*, în *SCN*, III, 1960, p. 553.

[6] Un fapt similar s-a petrecut și cu tezaurul de monede descoperit în 1939 la Sfințești-Teleorman, despre care s-a spus că s-ar fi descoperit în comuna Butculești. B. Mitrea, *Descoperirea monetară de la Sfințești*, în *Materiale*, I, 1953, p. 508–509.

Acestor descoperiri deja intrate în literatura numismatică li s-a adăugat recent o alta, care depăşeşte sub raport cantitativ toate descoperirile de acest gen din ,,împrejurimile Alexandriei". Este vorba de tezaurul de monede romane republicane descoperit în primăvara anului 1964 în comuna Poroschia [7].

Pe baza cercetărilor făcute de noi la faţa locului, în urma sesizării primite din partea Muzeului de istorie din Alexandria, s-a constatat că acest tezaur a fost descoperit în ziua de 16 martie 1964, în timpul lucrărilor pentru terasarea terenului în vederea plantării lui cu viţă de vie. Punctul în care s-a descoperit tezaurul se află pe terenul cooperativei agricole de producţie din localitate, pe terasa de pe malul stîng al rîului Vedea, la circa 600 m est de sat şi la aproximativ 400 m est de albia rîului. Tezaurul se afla depus într-un vas de lut, îngropat la o adîncime de circa 0,60 m. În timpul lucrului, vasul s-a spart, iar ciobурile s-au împrăştiat, fapt care a dus la imposibilitatea de a mai fi recuperat în întregime. Cu prilejul aceloraşi cercetări, în jurul punctului unde s-a descoperit tezaurul s-a constatat existenţa unei necropole geto-dacice. În stadiul actual al cercetărilor nu putem face nici o legătură între tezaur şi necropola amintită, a cărei datare urmează să fie stabilită ulterior, prin cercetări sistematice.

După cronologia lui Sydenham [8], monedele se înşiruie începînd din anii 187—175 î.e.n., dată consemnată de un denar ce face parte din categoria monedelor anonime de tip Sydenham, Italia, 140, anul 187—175 î.e.n. Monedele din tezaur se află într-o succesiune continuă în timp, uneori existînd chiar mai multe exemplare datate în acelaşi an de emisiune. Cea mai recentă monedă din tezaur este datată în 39 î.e.n. Din acest an sînt doi denari : unul emis de magistratul monetar C. Vibius Varus, de tip Sydenham, Roma, 1140, şi al doilea emis cu numele lui M. Antonius şi al lui Octavian. El este de tipul Sydenham, 1194, Asia Mică (Efes ?), anul 40—39 î.e.n.

În urma studierii componenţei monedelor din tezaur rezultă că, în majoritate, ele au fost emise în monetăriile din Italia (280 de exemplare) şi în monetăriile din Roma (236 de exemplare). Restul monedelor au fost emise de monetăriile existente în alte centre ale lumii romane : şapte în Spania, opt exemplare în Gallia, două în părţile răsăritene, una în Africa şi o monedă în Asia Mică (Efes ?).

Starea de conservare a monedelor este mulţumitoare, dar nu putem spune acelaşi lucru şi despre gradul de uzură. Ca urmare a circulaţiei lor, mai mult sau mai puţin îndelungate, urmele de tocire sînt foarte vizibile. Tocirea monedelor în funcţie de data de emisiune se observă a fi, cu mici excepţii, sesizabilă pe toate exemplarele din tezaur. Acest fapt ne poate duce la concluzia că toate monedele au fost în circulaţie pînă la data îngropării lor.

Greutatea este cuprinsă între 3,01 şi 4,27 g. De remarcat că majoritatea monedelor au greutatea sub cea considerată normală (3,90 g). Fără

[7] Tezaurul a fost descoperit de către Maria I. Brînceanu şi Ion P. Brînceanu.
[8] E. A. Sydenham, *The Coinage of the Roman Republic*, Londra, 1952.

a neglija nici un moment contribuţia pe care o aduce uzura de circulaţie a monedei în scăderea greutăţii ei, faptul că în cuprinsul tezaurului se întîlnesc unele exemplare care depăşesc greutatea normală ne împiedică să punem această scădere a greutăţii numai pe seama circulaţiei. Chiar dacă exemplarele cu greutatea peste cea normală au gradul de tocire mai mic decît al celorlalte monede, însuşi faptul existenţei unor monede uşor tocite, dar cu o greutate mai mare de 3,90 g, confirmă pe deplin teza că diferenţele de greutate provin în primul rînd din erorile de cîntărire ce vor fi existat în antichitate şi numai în al doilea rînd ele se datoresc şi circulaţiei îndelungate [9].

Este cunoscut faptul că majoritatea tezaurelor cu monede romane republicane descoperite pînă în prezent pe teritoriul ţării noastre au în cuprinsul lor un număr variabil de monede contramarcate. Şi în cazul de faţă un număr de 57 de denari romani republicani sînt contramarcaţi cu semnele cunoscute, în formă de litere sau forme geometrice (triunghiuri, cercuri, semicercuri, unghiuri). Unele semne sînt adînc incizate pe monede, redînd una dintre formele amintite mai sus, altele, tot incizate, redau numai conturul semnului respectiv. Trei denari au contramărci numai pe revers, fapt consemnat destul de rar, iar cinci monede au incizii şi pe avers şi pe revers [10]. Şi în acest tezaur [11] constatăm că pe unele monede numărul contramărcilor se ridică la două, trei şi chiar patru pe un singur denar.

În numărul celor 552 de monede, aşa cum am amintit mai sus, se întîlnesc alături de denari şi 16 imitaţii după monede romane republicane. Unele monede sînt, cu mici deosebiri, asemănătoare cu cele care le-au servit ca model; altele au efigia redată foarte stilizat, iar legenda doar prin cîteva linii. Imitaţiile în discuţie sînt tocite, dîndu-ne posibilitatea să afirmăm că au circulat timp îndelungat înainte de tezaurizare. Greutatea lor se apropie de cea a denarului roman republican, cu oscilaţiile inerente (3,24 şi 3,91 g), cu excepţia a două monede care au greutatea de 4,89 şi 5,60 g.

Remarcăm faptul că, printre imitaţiile descrise mai sus, se află şase monede care se deosebesc de denarul care le-a servit ca model prin două litere din legendă scrise greşit şi prin greutatea (mai mică decît originalele, 3,24 — 3,25 g). Este vorba de monedele imitate după denarul emis cu numele magistratului monetar L. Appuleius Saturninus şi a căror legendă este scrisă L. SATVRM, în loc de L. SATVRN (fig. 1).

Fig. 1.— Imitaţie după un denar roman republican.

[9] B. Mitrea şi C. S. Nicolăescu-Plopşor, *Monede din timpul republicii romane descoperite la Işalniţa (Dolj)*, în *Materiale*, I, 1953, p. 580; cf. Octavian Floca, *Tezaurul de la Sărăcsău şi Şeica Mică*, Bucureşti, 1956, p. 22; Cf. C. Preda, *Descoperirea de monede romane republicane de la Locusteni*, în *SCN*, III, 1960, p. 163; cf. şi I. Winkler, *Tezaurul de monede romane republicane de la Satu Nou*, în *SCN*, I, 1957, p. 106.

[10] B. Mitrea şi C. S. Nicolăescu-Plopşor, *op. cit.*, p. 581; B. Mitrea, *op. cit.*, p. 148.

[11] I. Winkler, *loc. cit.*, p. 108; cf. B. Mitrea şi C. S. Nicolăescu-Plopşor, *loc. cit.*, p. 581 (fig. 2,5, 13, 14); cf. B. Mitrea, *Legături comerciale ale geto-dacilor din Muntenia* în *SCN*, II, p. 148.

În acest caz, considerăm că nu poate fi vorba de o greşeală de emisiune a monetăriilor romane oficiale, deoarece în afară de aceste şase exemplare din recentul tezaur de la Poroschia nu mai cunoaştem alte asemenea erori, ci mai degrabă avem de-a face cu imitaţii făcute într-un anume centru cu o practică temeinică în copierea monedei romane, centru asemănător monetăriei geto-dace de la Tilişca [12].

Mai semnalăm faptul că trei monede din cele 15 imitaţii sînt cu marginea dinţată. Este vorba de denarul care a folosit ca model celui emis de magistratul monetar C. Postumius, al doilea cu numele magistratului monetar L. Procilius şi ultimul a cărui identificare nu s-a putut face încă.

Evident că rămîne încă deschisă problema, foarte importantă de altfel, a centrului sau a centrelor de emisiune a imitaţiilor după denarul Romei republicane. Dacă unul dintre aceste centre geto-dace ne este acum bine cunoscut — este vorba de cel de la Tilişca —, este sigur că au existat pe teritoriul fostei Dacii şi alte asemenea centre. Oricum, rămîne un fapt dovedit că, începînd cu secolul I î.e.n., dacii au început să bată o nouă monedă, copiind întocmai moneda cu cea mai mare circulaţie în acel timp — denarul republican. Tezaurul de la Poroschia nu este singurul care are în componenţa lui şi imitaţii după denari romani republicani. În tezaurul descoperit în anul 1941 la Cadea [13] se află şi 21 de imitaţii atribuite, pe bună dreptate, de către Kerény András autohtonilor geto-daci. Mai amintim că în tezaurul de la Cerbăl [14], r. Hunedoara, din cele 491 de monede 13 sînt imitaţii, iar în cel de la Hunedoara [15] apar 13 contrafaceri. Imitaţii de denari romani republicani se găsesc în majoritatea tezaurelor descoperite pînă acum în Dacia [16]. Ne-am referit numai la tezaurele citate mai sus, întrucît aici numărul imitaţiilor este mai mare. În acest caz am putea afirma că Dacia constituie unul dintre centrele de copiere a denarilor romani (mai ales în urma descoperirii tiparelor monetare de la Tilişca) şi că imitaţiile din cuprinsul tezaurelor sînt emise în Dacia. În aceste condiţii, a atribui cele 16 imitaţii din tezaurul de la Poroschia unor ateliere monetare geto-dace, tot aşa cum cei 537 de denari romani republicani sînt de atribuit atelierelor oficiale ale lumii romane, ni se pare în stadiul actual al cercetărilor singura ipoteză de lucru pe care o impun înseşi descoperirile amintite. Tezaurul conţine, printre monedele amintite, şi trei denari incuşi, emişi de următorii magistraţi monetari : L. Thorius Balbus (Sydenham, Italia, 598 a. 100—95) ; L. Farsuleius Mensor (Sydenham, Roma, 789, a. 73) şi M. Antonius (Sydenham, Asia Mică, 1181, a. 41).

Acest tezaur care, este alcătuit din denari romani republicani (plus imitaţiile), constituie deocamdată una dintre cele mai mari descoperiri

---

[12] N. Lupu, *Die Münze in der dakischen Burg von Tilişca*, în *Forschungen zur Volks-und Landeskunde*, 7, 1, 1964, Sibiu, p. 3 şi urm.

[13] Kerény András, *Nagykágyai római Köztársasági denárlelet*, în *NumKözl*, XLVI—XLVII, 1947—48, p. 6—12.

[14] I. Winkler, *Contribuţii numismatice la istoria Daciei*, în *SCŞ Cluj*, 1955, 1—2, p. 130, nr. 44 din tabel.

[15] *Ibidem*, p. 156, nr. 11 din tabelul nr. XII.

[16] Printre acestea amintim tezaurul descoperit la Strîmba, (I. Winkler, *op. cit.*, p. 144, nr. 213—215 din tabel), Satu Nou (I. Winkler, *op. cit.*, în *SCN*, I, 1957, p. 105, nr. 126—129 din tabel), Barboşi—Galaţi (Gh. Severeanu, *BSNR*, XIV, p. 47—49).

de acest fel făcute pe teritoriul țării noastre. Putem aminti și alte asemenea tezaure, care sînt formate numai din denari romani republicani. Este cazul descoperirilor de la Apoldu de Sus [17], r. Sebeș (500 de exemplare); Axente Sever [18], r. Mediaș (563 de monede), Cerbăl [19], r. Hunedoara (491 de exemplare). Am făcut această precizare deoarece pe teritoriul Daciei s-au descoperit și tezaure care au în componența lor și denari romani imperiali, alături de moneda republicană, cum este cel de la Bîrzești [20], r. Ineu, Arad (1 000 de exemplare), Herculane [21] (2 000 de monede).

O problemă care se ridică este aceea a datei îngropării monedelor. Îngroparea tezaurului a avut loc după anul 39 î.e.n. și nu avem nici un motiv să o presupunem prea îndepărtată de această ultimă dată, pentru că la acest tezaur monedele s-au adăugat cu o regularitate destul de rar întîlnită în tezaurele romane republicane. Pentru fixarea datei ne vin în ajutor ultimele monede care au fost adăugate tezaurului. Este vorba de doi denari emiși în 39 î.e.n., unul de magistratul monetar C. Vibius, celălalt de Octavian și M. Antonius. Aceste două monede sînt puțin tocite, fapt ce ne împiedică să credem că au circulat mult timp și de aceea considerăm că putem face afirmația, desigur cu unele rezerve, că tezaurul a fost ascuns nu mult după anul 39 î.e.n.

Despre cunoașterea cauzei sigure care a dus la îngroparea tezaurului de la Poroschia, ca și a altor tezaure din Muntenia și Transilvania, îngropate cam în aceeași vreme [22], nu poate fi încă vorba. Probabil că ascunderea tezaurului de la Poroschia, ca și a altora, trebuie legată de evenimentele și vremurile tulburi care au urmat în Dacia după moartea lui Burebista. Este îndeobște cunoscut faptul că după moartea lui Burebista urmează în Dacia o epocă de tulburări și de nesiguranță generată de mulțimea căpăteniilor dace „care se bat între ei sau cu romanii la Dunăre și în sudul ei" [23]. Nu este de loc exclus că în aceste condiții, în care „multe din triburile și căpteniile dacilor de lîngă Dunăre cad jertfă politicii de dezbinare a romanilor" [24], să fi avut loc și îngroparea tezaurului de la Poroschia, îngropare care nu poate fi mult ulterioară anului 39 î.e.n.

Tezaurul a aparținut, foarte probabil, unui reprezentant al vîrfurilor aristocrației geto-dace [25], sau poate chiar unei căpetenii dace. Faptul este dovedit, pe de o parte, de numărul mare de monede, iar pe de altă parte de împrejurarea că el a fost găsit într-un vas caracteristic culturii materiale a geto-dacilor din secolul I î.e.n.

Pe plan istoric, tezaurul de la Poroschia constituie pe de o parte o nouă dovadă a intensei circulații a denarului roman republican în Dacia

[17] I. Winkler, *op. cit.*, p. 127, nr. 7 din tabel.
[18] *Ibidem*, nr. 11 din tabel.
[19] *Ibidem*, p. 130, nr. 44 din tabel.
[20] *Ibidem*, p. 128, nr. 23 din tabel.
[21] *Ibidem*, p. 136, nr. 85 din tabel.
[22] Trei tezaure în Muntenia și două în Transilvania.
[23]–[24] *Istoria Romîniei*, vol. I, București, Edit. Acad. R. P. R., 1961, p. 288.
[25] Cf. și B. Mitrea, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea de a ne fi pus la dispoziție tezaurul spre publicare și ajutorul prețios pe care ni l-a dat în permanență. Cf. același autor, *Un tezaur de monede vechi de peste 2000 de ani*, în *Romînia, liberă*, 1964, XXII, nr. 6090.

şi a legăturilor care au existat între geto-daci şi lumea romană, iar pe de altă parte ridică şi problema, importantă de altfel, a centrelor de emisiune, a ariei şi a gradului de circulaţie a imitaţiilor.

MARIA CHIŢESCU

ЗАМЕТКА О КЛАДЕ РЕСПУБЛИКАНСКИХ РИМСКИХ МОНЕТ, НАЙДЕННОМ В СЕЛЕ ПОРОСКИЯ (р-н Александрия)

РЕЗЮМЕ

Автор описывает клад, найденный в 1964 г. в селе Пороския, на юго-западе Мунтении. Клад состоит из 552 римских республиканских динариев, среди которых имеется 16 имитаций римских республиканских динариев и 3 вогнуто-выпуклых динария.

Последние положенные в клад монеты относятся к 39 г. до н.э.: первая выпущена монетным магистратом К. Вибием Варом (Сайденхэм, Рим, 1140), а вторая М. Антонием и Октавианом (Сайденхэм, Малая Азия, 1194).

Имитации клада близки и другим имитациям, найденным на территории Дакии. Они выдвигают вопрос о центрах чеканки.

На нынешнем этапе исследования, особенно после находки форм республиканских римских монет в дакийской крепости Тилишка (р-н Сибиу), можно предположить, что и на территории южно-карпатской Дакии имелись такие центры.

Клад был захоронен вскоре после 39 г. до н.э. в связи с событиями смутного периода, последовавшего за смертью Буребисты.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Имитация республиканского римского динария.

NOTICE SUR LE TRÉSOR DE MONNAIES ROMAINES RÉPUBLICAINES DÉCOUVERTES À POROSCHIA (*distr. d'Alexandria*)

RÉSUMÉ

L'auteur donne un aperçu du trésor découvert en 1964 à Poroschia (distr. d'Alexandria, Munténie sud-occidentale). Le trésor compte 552 deniers romains républicains parmi lesquels on trouve 16 imitations et 3

deniers *incusi.* Les plus récentes monnaies ajoutées à ce trésor datent de l'an 39 av. n. è., l'une étant frappée par le magistrat monétaire C. Vibius Varus (Sydenham, Roma, 1140) et l'autre par Marc-Antoine et Octavien (Sydenham, Asie Mineure, 1194).

Les imitations adjointes à ce trésor viennent compléter la liste des autres imitations découvertes en Dacie et elles posent le problème de leurs centre d'émission. Au stade actuel des recherches et notamment après la découverte des coins de monnaies romaines républicaines — découverte faite dans la cité dace de Tilişca (distr. de Sibiu) — on pourrait avancer l'hypothèse que la Dacie sud-carpatique a connu elle aussi de tels centres.

Le trésor a dû être enfoui en terre peu après l'an 39 av. n. è.. à la suite des événements et des troubles qui ont succédé à la mort de Bourébista.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1.—Imitation d'après un denier romain républicain.

COMUNICĂRI EPIGRAFICE II *

A doua serie de materiale epigrafice, pe care o prezentăm mai jos, se referă la descoperiri din epoca romană de pe teritoriul actual al Banatului şi al Olteniei. Cu excepţia celor de la Pojejena de Sus, Dierna şi Drobeta, în rest avem de-a face cu descoperiri recente, realizate prin cercetări personale : săpături arheologice, cercetări de suprafaţă pe aria unor vechi aşezări, investigaţii prin colecţiile unor muzee şi chiar răscoliri de arhive.

O mare parte dintre aceste documente epigrafice o formează ştampilele pe ţigle sau cărămizi legate de activitatea constructiv-militară a armatei romane în perioada de cucerire a Daciei şi de după aceea. Ştirile date de ele aduc completări importante privitoare la apărarea provinciei.

1. *Pojejena de Sus* (r. Moldova Nouă, reg. Banat). Fragment sculptural din marmură rupt de la colţul de jos din dreapta al unui relief mithriac. Are dimensiunile : 0,10 × 0,09 × 0,013 m şi litere înalte de 0,010—0,016 m. Fragmentul a fost colecţionat înainte de ultimul război mondial, de către colecţionarul local Gh. Georgescu. Recent, împreună cu întreaga colecţie a acestuia, a intrat în patrimoniul Muzeului raional din Lugoj.

Relieful plăcii prezenta obişnuita scenă a sacrificiului mithriac, din care se mai văd : picioarele dadoforului din dreapta (*Cautes*), cîinele ridicat pe două picioare spre gîtul taurului şi un genunchi al animalului sacrificat.

Din inscripţia dedicatorie (gravată pe un singur rînd) se păstrează numai ultimele patru litere, al căror sens rămîne neîntregibil (fig. 1/1) :

. . . MESO

Cultul zeului iranian era necunoscut la Pojejena de Sus [1]. El poate fi pus în legătură cu garnizoana locală, mult timp formată din *cohors V Gallorum* [2]. Prin natura ei marmura folosită la acest relief este de import

---

* Prima serie publicată în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 115 şi urm.

[1] Cf. *CIMRM*, vol. II, p. 323 şi urm. În Banat, cultul lui Mithras este cunoscut numai prin descoperirile de la Dierna şi Tibiscum ; cf. *CIMRM*, nr. 2 153 şi 2 154.

[2] Bibliografia generală la D. Tudor, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 115 şi urm.

SCIV, tomul 16, nr. 1, p. 177—188, Bucureşti, 1965.

și probabil că scena sculptată (de o formă tipică) era deja executată, și la Pojejena de Sus i s-a adăugat numai dedicația epigrafică.

2. *Pojejena de Sus.* Opaiț din lut de formă circulară, decorat pe capac cu bobițe în relief; este lung de 0,080 m, lat de 0,065m și cu litere

Fig. 1. — *1*, Fragment dintr-un relief mithriac de la Pojejena de Sus; *2*, inscripție pe un opaiț de la Pojejena de Sus; *3—7*, ștampile de la Drobeta aplicate pe cărămizi; *8*, inscripție pe un relief descoperit la Bistrița; *9*, ștampilă din Romula pe o *mortaria*.

înalte de 0,010 m. A făcut parte din colecția Gh. Georgescu, iar acum se păstrează la Muzeul raional din Lugoj. Pe fund este inscripția (fig. 1/2):

XΓOT.

În acest amestec de litere nu se poate întregi numele unui producător sau numeral. Este probabil o firmă ad-hoc, a unei *officina*.

3. *Dierna* (Orșova). Fragment dintr-o lespede de calcar descoperită acum 10—15 ani în orașul Orșova. Se conservă la Muzeul școlii medii

din localitate. Măsoară 0,44 × 0,36 × 0,14 m şi are scrierea înaltă de 0,06 m. Lungimea rîndurilor nu poate fi stabilită (fig. 2):

. . . .	. . . .
. . . . . . VIXIT	. . . . . .*vixit* . . . .
. . . . .NN.XVIII	. . . *a*]*nn(is) XVIII* . . . .
. . .MATROVI	. . . .*Matro vi*[*x*(*it*)] . . . .
. . . . .NCVIX.AN XX . . .	. . .*NC vix*(*it*) *an*(*nis*) *XX*. . .
. . . .ROVIX.	. . .*Mat?*] *ro vix*(*it*) . . . . .
. . . .	. . . .

R.3: Prima bară verticală este prea aproape de A, ceea ce exclude posibilitatea unui P sau L. *R.4*: Primele două litere.. NC nu ne pot da o întregire, ca [*nu*]*nc*, [*hu*] *nc* etc., fără sens în acest text epigrafic. Cu totul ipotetic ne putem gîndi şi la o lectură *n*(*umeri*) *c*(*ampestrorum*), trupă cunoscută în Dacia superioară [3]. În acest caz, ar fi vorba de un *miles* sau *veteranus* al ei venit la Dierna. *R.5*: prima literă pare să fie bucla de sus a unui R, iar a doua este sigur O, ceea ce ne determină să propunem lectura [*Mat?*] *ro*, ca în *r.3*.

Din această inscripţie funerară reţinem în primul rînd cognomenul *Matro* (Ματρων), rar întîlnit în onomastica imperiului [4]. Acest epitaf de mari dimensiuni conţinea numele a cel puţin cinci membri din aceeaşi familie. Piatra se adaugă la micul lot de inscripţii romane publicate pînă acum de la Dierna.

4. *Bistriţa* (r. T.-Severin, reg. Oltenia). Basorelief din marmură de mărimea: 0,270 × 0,215 × 0,025 m şi cu litere înalte de 0,010—0,030 m. Muzeul „Porţile de Fier", T.-Severin (inv. 6971).

Monumentul s-a descoperit într-o bună stare de conservare, dar a fost curăţat de calcar cu acizi puternici şi astfel s-a deteriorat la suprafaţă. El a fost recent publicat în condiţii pe care le găsim nesatisfăcătoare în ceea ce priveşte descrierea şi interpretarea părţii sculpturale, precum şi lectura inscripţiei [5], situaţie ce ne determină să-l revizuim pe baza unui examen făcut direct pe original (fig. 3).

Pe relieful de la Bistriţa se vede un cavaler în galop spre dreapta, îmbrăcat în costum oriental (tunică, căciulă frigiană şi hlamidă în vînt). El susţine în mîna dreaptă o *cornucopia* (identificată greşit cu un *rhyton*). Sub copitele calului este, de fapt, un om nud căzut spre stînga, avînd bustul înălţat de la pămînt şi mîinile ridicate orizontal. Partea inferioară a corpului său se termină cu o coadă în formă de şarpe (în loc de picioare), ceea ce îl identifică cu un anguiped. În faţa calului se înalţă un arbore cu o acvilă deasupra (elemente, ca: şarpele, altarul, zeiţa, discul solar, un bust etc. propuse de editor, nu apar pe această reprezentare).

---

[3] *CIL*. III, 1607 şi W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliarformationen...*, Berlin, 1938, p. 205.

[4] *CIL*.III, 7094 (Elaea Mysiae). Cf. W. Pape-G. E. Benseler, *Wörterbuch der griech. Eigennamen*, Braunschweig, 1884, p. 872.

[5] Gr. Florescu, *Deux tablettes nouvelles des Cavaliers danubiens*, în *Hommages à Léon Hermann* (Coll. „Latomus", vol. XLIV), Bruxelles, 1960, p. 369 şi urm. şi pl. XXII/1. Cf. şi D. Tudor, *Dacia*, N. S., V, 1962, p. 342, n. 140. Pentru aşezarea rurală romană de la Bistriţa, vezi D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, Bucureşti, 1958, p. 179.

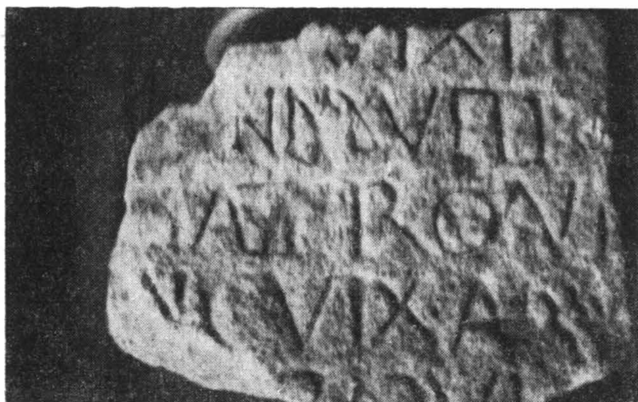

Fig. 2.— Fragment dintr-o inscripție de la Dierna.

Fig. 3.—Basorelief din marmură descoperit la Bistrița.

Pentru textul epigrafic s-a dat lectura: [*A*]*ur*(*elius*) *Gratinian*/*us pro* [*nat*(*is*)]? *votum* [*solvit*?]. Rectificări sînt de făcut în *r.2*. Primele două litere, VS, sînt total dispărute, încît întregirea lor cere paranteze unghiulare. Sînt de asemenea de exclus [*nat*(*is*)] *și* [*solvit*], deoarece nu apar pe piatră. După PRO se zăresc destul de clar gravate literele IMV, ceea ce sugerează cuvîntul *immunitas*, cuvînt în concordanță cu caracterul tematic al sculpturii. După VOTVM apar literele VO, deci o prescurtare pentru *vo*(*veit*). Față de aceste constatări, propunem lectura (fig. 1/8):

[*A*]*ur*(*elius*) *Gratinian-*

[*us*] *pro im*(*m*)*u*(*nitate*) *votum vo*(*veit*).

S-a identificat în acest relief o nouă reprezentare a Cavalerilor danubieni [6], propunere ce nu concordă cu exactitatea reprezentării sculpturale și nici cu conținutul inscripției străine față de acest cult [7]. De reținut și faptul că nici unul dintre simbolurile și emblemele de cult specifice în reprezentările Cavalerilor danubieni nu apare pe relieful de la Bistrița, situație ce-l exclude din grupul acestora.

Nu este greu de văzut că pe relieful de la Bistrița apare, de fapt, cunoscuta temă de pe monumentele sculpturale renane, în care un cavaler victorios, întruchipare a *binelului*, calcă în picioarele calului o figură umană monstruoasă, anguipedul, personificare a elementului *rău* [8]. În acest sens este de înțeles și rostul expresiei *pro immunitate* din inscripție.

Partea interesantă din reprezentarea de la Bistrița este aspectul iconografic al zeului cavaler ca personificare a *binelui*. Schema tabloului cu elementele accesorii (arborele, acvila, costumul etc.) sînt un împrumut adus de pietrar din arsenalul iconografic al Cavalerului trac, divinitate populară în atelierele sculptorilor din cele două Moesii și Dacia [9]. Am avea deci în acest monument votiv o reprezentare sincretistă a zeului cavaler, ca personificare a *binelui*, ce oferă *immunitas* față de forțele *răului*.

5. *DROBETA* (T.-Severin). Fragment dintr-o țiglă (0,17 × 0,16 × × 0,07 m) pe care se păstrează primele două litere (înalte de 0,013 m) dintr-o ștampilă. Nu se cunosc condițiile descoperirii. Muzeul din T.-Severin (inv. II, 7 227). Sînt clare literele (fig. 1/3):

AT . . . .

6. *DROBETA*. Cărămidă intactă, de mărimea: 0,28 × 0,18 × × 0,075 m, pe care s-a imprimat o ștampilă cu litere grosolane (înălțimea medie a lor este de 0,020 m). Rămîn necunoscute împrejurările descoperirii. Muzeul din T.-Severin. Probabil, lectura (fig. 1/5):

---

6 Gr. Florescu, *op. cit.*, p. 370.

7 D. Tudor, în *ED*, VII, p. 206; *Dacia*, N. S., IV, 1960, p. 361 și urm. și V, 1962, p. 342. Țin a preciza, cu această ocazie, că îndemnul de a aduna și a studia monumentele Cavalerilor danubieni îl datorez lui M. Rostovțev.

8 E. Espérandieu, *Recueil général de bas-reliefs, statues et bustes de la Gaule romaine*, Paris, 1907—1928, vol. IV, 3 158, 3 207; V, 4 557, 4 768; VII, 5 473, 5 559, 5 700 etc.; F. Koepp, *Die Grabdenkmäler*, *Germania Romana, ein Bilder-Atlas*, Bamberg, 1926, III, p. 5 și 26, cu pl. V-VIII; D. Tudor, în *ED*, VII, p. 231; I. Moreau, în *Nouvelle Clio*, 4, 1952, 5—8, p. 219 și urm. etc.

9 G. I. Kazarow, *Die Denkmäler des thrakischen Reitergottes in Bulgarien*, Budapesta, 1938, Textband, p. 9 și urm. și Tafb. *passim*.

Fan(n)ius ?

7. *DROBETA*. Fragment de ţiglă (0,15 × 0,09 × 0,03 m) cu o ştampilă păstrată parţial, asemănătoare ca aspect cu cea precedentă, dar nu şi identică (litere înalte de 0,02 m). Muzeul din T.-Severin (inv. II, 7 359). Nu se cunosc condiţiile descoperirii. Are o ligatură DA, iar ultimul A nu posedă bara orizontală de legătură (fig. 1/6) :... DANA. Probabil : [*Dar ?*]*d*(*i*)*ana ?*

La atare lectură ipotetică ne îndeamnă şi aspectul tîrziu al literelor [10].

8. *DROBETA*. Fragment dintr-o ţiglă (0,10 × 0,08 × 0,04 m) pe care se păstrează un rest dintr-o ştampilă cu litere înalte de 0,012 m. Nu se cunosc condiţiile descoperirii. Muzeul din T.-Severin (inv. II, 7 224).

Sînt rămase intacte : litera A urmată de numeralul II. Înaintea lui A apare piciorul orizontal de jos al unui L. Ultima literă a fragmentului ştampilei este de identificat, prin forma sa ovală, cu O, G sau C.

Avem de identificat în această ştampilă o [*a*]*la*, cu numeralul II. Din lista *alae*-lor cunoscute în provinciile romane dunărene, singura care permite o întregire pe această ştampilă ar fi (fig. 1/7) :

[*a*]*la II G* [*all*(*orum*) *et Pan*(*noniorum*)] ?

Unitatea respectivă este cunoscută în diplomele militare ale Daciei Porolissensis din anii 159—164 [11]. Dacă întregirea modestului fragment drobetan ar fi sigură, ne-am putea explica prezenţa cohortei la Dunăre, cu prilejul războaielor de anexiune ale Daciei.

9. *DROBETA*. Fragment rupt de la marginea din stînga a unei cărămizi (0,19 × 0,17 × 0,06 m) pe care se păstrează grafitate capetele a două rînduri cu litere greceşti înalte de 0,005—0,024 m. Rămîn necunoscute condiţiile acestei descoperiri. Muzeul din T.-Severin (inv. II, 7 356). Propunem lectura (fig. 1/4) :

Ἐντ[αῦτα ? ....

Σεκοῦ[νδεῖνος ? ....

Bineînţeles, atît în *r.1* cît şi în *r.2* se pot propune şi alte întregiri de nume. Ca şi în alte ocazii din Drobeta [12], ne găsim în faţa unui exerciţiu de scris pe o cărămidă făcut de un individ care avea numai numele latin.

10. *Bîrseşti* (com. Buleta-Govora, r. R.-Vîlcea, reg. Argeş). Fragment de ţiglă de mărimea : 0,14 × 0,125 × 0,03 m, pe care se vede o ştampilă cu litere înalte de 0,03—0,04 m. Muzeul raional din R.-Vîlcea. S-a

[10] Ştampile cu acest conţinut sînt cunoscute la Drobeta, cf. *CIL*, III 14216, 32 şi D. Tudor în *SCIV*, XI, 1960, 2, p. 346 şi urm., unde se propune lectura : *Da*(*ciae*) *R*(*ipensis*) *Diana*.

[11] Wagner, *op. cit.*, p. 39 ; I. I. Russu în *Materiale*, II, p. 710 şi G. Forni în *Athenaeum*, N. S., XXXVI, 1—4, 1958, p. 32 şi urm.

[12] D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 389, nr. 51—52.

descoperit de mine, la suprafaţa solului (1961), în punctul numit la „Plută", în urma arăturii cu tractorul pentru o pepinieră. Pe locul găsirii există o puternică aşezare dacică, din a doua epocă a fierului, pe care o identi-

Fig. 4. — *1,2*, cărămizi şi ţigle de la Bîrseşti; *3—5*, ştampile pe cărămizi şi ţigle de la Stolniceni; *6*, ştampile pe ţiglă, din Drobeta.

ficăm cu Buridava getică [13]. Deşi literele apar greoaie ca execuţie, sîntem siguri de lectura (fig. 4/1):

coh(ors) II Fl(avia) B[es(sorum)]

Această cohortă apare acum pentru prima dată pe teritoriul Olteniei. În 105 e.n. făcea parte din armatele Moesiei inferioare [14], pentru ca mai apoi, în 129 şi 140, să o întîlnim sub ordinele procuratorului din Dacia inferioară [15]. După încheierea operaţiilor de cucerire a Daciei, ea se aşezase la Cincşor, în sud-estul Transilvaniei, unde a construit şi castrul local [16].

[13] D. Tudor, *Les garnisons de Buridava à l'époque de la conquête de la Dacie*, în *Akte des IV. Intern. Kongr. f. griech. u. lat. Epigraphik* — 1962, Viena, 1964, p. 404 şi urm.

[14] *CIL*, XVI, 50; Wagner, *op. cit.*, p. 97; D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 274 şi *AnnEp*, 1957, nr. 299.

[15] *CIL*, XVI, 75 şi B. Gerov, în *Klio*, 37, 1959, p. 207.

[16] C. Daicoviciu, în *AISC*, II, 1936, p. 253. De la Cincşor, ea dizlocă un detaşament în micul *burgus* de la Rucăr (r. Muscel, reg. Argeş), cf. D. Tudor, în *SCIV*, VI, 1955, 1—2, p. 92.

Prezenţa unui detaşament al ei (desigur în aceeaşi epocă cu cel de la Bîrseşti) se mai constată şi la Stolniceni, deci la 3 km est de Bîrseşti (cf. nr. 12, mai jos). După pacea cu sarmaţii din 175 e.n., împreună cu alte unităţi ea este trimisă în Orient [17].

11. *Bîrseşti.* Fragment de cărămidă aflat în aceleaşi împrejurări ca şi cel precedent, avînd mărimea : 0,18 × 0,16 × 0,055 m şi resturi dintr-o ştampilă inversată, cu literele... XB, înalte de 0,018 m. Muzeul din R.-Vîlcea.

Dintre numeroasele *alae* şi *cohortes* auxiliare al căror apelativ avea iniţiala B (ca *Bosporanorum*, *Bracaraugustanorum*, *Breucorum*, *Brittonum* etc.) nu găsim nici una care să fi ajuns la cifra IX, în afară de cele de *Batavi* [18], respectiv cohorta a noua, recrutată din teritoriul acestui trib. Atare situaţie ne permite să întregim ştampila de la Bîrseşti (fig. 4/2) :

[*c*(*ohors*)*I*]*X B*(*atavorum*)

Ea se identifică cu *cohors IX Batavorum milliaria equitata*, care, acum pentru prima dată, se întîlneşte pe teritoriul Daciei, în Buridava getică. În tot decursul secolelor II—III e.n., inscripţiile şi diplomele militare o menţionează numai în Raetia, la Weissenburg şi Passau [19].

12. *BVRIDAVA romană* (satul Stolniceni, com. Rîureni, r. R.-Vîlcea, reg. Argeş). Cu ocazia săpării unor bazine de apă ale fabricii de sodă „Govora", în punctul numit la „Priză" (pe malul Oltului) s-au descoperit (1962) multe fragmente de ţigle ştampilate. Dintre aceste ştampile unele au mărimea : 0,12 × 0,035 m şi poartă litere înalte de 0,020—0,028 m. Toate se păstrează în Muzeul din R.-Vîlcea. Lectura lor este clară (fig. 4/3) :

coh(*ors*) *II Fl*(*avia*) *Bes*(*sorum*)

Aspectul scrisului diferă faţă de al literelor de la Bîrseşti (cf. mai sus, nr. 10), deşi datează din aceeaşi epocă şi aparţin aceleiaşi unităţi militare.

13. *BVRIDAVA romană.* Fragment de ţiglă descoperit în aceleaşi condiţii şi mediu arheologic ca nr. 12. Ştampila păstrată este închisă într-o *tabula ansata* (0,095 × 0,045 m) şi are litere înalte de 0,035 m.

Face parte din colecţia Pr. Petre Gheorghe din Govora [20]. Se păstrează clar literele P şi S cu un cerculeţ între ele, pe care-l socotim a fi o

[17] A. v. Premerstein, în *JOAI*, XIII, 1910, p. 205, n. 1 ; L. Robert, în *Istros*, II, 1934, p. 218 şi Wagner, *op. cit.*, p. 97 şi 234.

[18] Cichorius, *RE*, I, 1233 şi urm., IV, 249 şi urm. şi *CIL*, XVI, index.

[19] *CIL*, XVI, 94, 117,118, 121, 183 şi 187 ; *CIL*,III, 11918=*ILS*, 9152 ; *Inscrip. Gr. Sicil. Ital.*, 2433 = *ILS*, 8852, Cf. şi Cichorius, *RE*, IV, 253. În epoca tîrzie a imperiului, *Not. dign. Occ.*, XXXV, 24, o menţionează în aceeaşi localitate : *tribunus cohortis nona*(*e*) *Batavorum, Batavis*, cf. Th. Mommsen, *EphemEpigr* V, p. 92 şi 174.

[20] Din aceeaşi colecţie sînt de notat o serie de monede aflate în ţinutul Govorei. *Rîureni* : *C. Caesar Aug. Germanicus pon. m. tr. pot.* Rv. Vesta S/C. Vesta tronează cu pateră şi sceptrul (Cohen I², 27) ; *Imp. Caes. Vesp. Aug. p. m. tr. p. cos III.* Rv. *Victoria Augusti S/C.* Victoria (Cohen I², 621) ; *Antoninus Aug. p. p. tr. p.* Rv. *Cos. III S/C.* cvadrigă (Cohen II², 319) ; *Imp. Cae. C. Vib. Volusianus Aug.* Rv. neclară ; *Imp. C. Ful. Quietus P. f. Aug.* Bust cu coroană solară. Rv. *Soli invicto.* Soarele (Cohen VI², 12) ; DNIVSTINI... Bust cu diademă. Rv. o monogramă complicată. Este un mic bronz argintat (cf. Wroth I, p. 72—73 variante) şi *Stoeneşti* (r. Hurezu) : *Iulia Pia Felix Aug.* Rv. *Venus Genetrix.* Zeiţa cu Eros (Cohen IV², 205).

interpunctio [21] şi nu o a treia literă, pentru *tria nomina*. Propunem lectura (fig. 4/5):

p(edites) s(ingulares).

Întîlnim deci pentru prima dată pe teritoriul Olteniei menţionarea corpului de gardă destinat pazei personale a guvernatorului unei provincii romane [22]. Pe teritoriul Daciei se cunoşteau *pedites singulares* numai la Apulum, unde într-o vreme a stat guvernatorul general al Daciei [23]. Ştampila de la Stolniceni nu are însă legătură cu acesta, ci, probabil, cu legatul Moesiei inferioare.

După cum s-a remarcat, cele patru ştampile pe ţigle şi cărămizi recent descoperite la Bîrseşti şi Stolniceni (nr. 10—13), în două localităţi alăturate, menţionează trupe romane ce erau necunoscute în Dacia inferioară. Ele au apărut în medii arheologice şi militare identice.

La Bîrseşti, pe o suprafaţă de cîteva hectare se întinde o puternică aşezare civilă dacică, din perioada Latène. Ea se situează la poalele dealului mamelonar Chiciurla, pe care se pare că a fost o cetate dacică de pămînt, acum erodată. Cetatea şi aşezarea dacică de la Bîrseşti posedau un larg cîmp de vedere pe valea Oltului, controlau economic şi militar drumul Oltului împreună cu văile ce se deschid spre Ocnele Mari, Govora şi Hurezul. În centrul aşezării de la Bîrseşti apare la suprafaţa terenului urma unui *burgus* roman de zid, din ale cărui ruine provin ştampilele amintite. Pe urmele arăturii făcute cu tractorul am putut constata că această întăritură romană s-a ridicat în mijlocul aşezării getice, care fusese distrusă şi incendiată (case arse, ceramică dacică, rîşniţă, un depozit de unelte din fier etc.). Se pare că, toate aceste urme dacice nu depăşesc epoca războaielor de cucerire a Daciei. Însemnătatea economică şi militară a punctului arheologic de la Bîrseşti ne-a determinat a localiza acolo, *Buridava getică*, cunoscută şi dintr-un *pridianum* al cohortei I Hispanorum veterana, din timpul lui Traian [24]; iar Buridava de la Stolniceni ar corespunde perioadei stăpînirii romane [25].

Vexilaţii din cohors II Flavia Bessorum, din cohors IX Batavorum, din cohors I Hispanorum veterana, probabil şi din alte trupe, au construit castelul militar de la Bîrseşti, au incendiat casele distrugînd total aşezarea getică şi au alungat populaţia băştinaşă din acest important punct strategic. Aceasta s-a petrecut în epoca primului război al lui Traian

---

[21] *CIL*, III, p. 2568, citate asemenea cazuri.

[22] Fiebiger, *RE*, II, 3, col. 237; A. v. Domaszewski, *Die Rangordnung des röm. Heeres* (Sonderdruck aus *Bonn Jahrb.*, Heft 117), Bonn, 1908, p. 35 şi D. Tudor, *Pedites singulares à Buridava*, în *Dacia*, N. S., VIII, p. 345 urm.

[23] *CIL*, XVI, 57 şi 107; *CIL*, III, 12633, c-g; *JOAI*, V, 1902, Beibl. p. 118, nr. 2-5 şi Wagner, *op. cit.*, p. 202 şi urm. În Muzeul de la T.-Severin se găseşte o ştampilă similară (fig. 4/6), se pare, adusă acolo de la Apulum.

[24] A. S. Hunt, *Raccolta di scritti in onore de G. Lumbroso*, Milano, 1925, p. 265 şi urm.; G. Cantacuzino, *Rev. hist. du Sud-Est européen*, V, 1928, p. 38 (= *Aegyptus*, IX, 1928, p. 63 şi urm.); Daicoviciu, *op. cit.*, p. 251; R. O. Fink, *JRS*, XLVIII, 1958, p. 102 şi urm.; R. Syme, în *JRS*, XLIX, 1959, p. 26 şi urm. şi R. Vulpe, *Studii clasice*, II, 1960, p. 337 şi urm.

[25] D. Tudor, *Les garnisons de Buridava, loc. cit.*

cu Decebal, cînd Buridava getică îşi încetează existenţa. Cu deschiderea războiului al doilea, garnizoana de aici pleacă pe cîmpul de operaţii în Ardeal.

La Stolniceni, unde după traseul drumului roman şi distanţele rutiere păstrate de *tabula lui Peutinger*, se localizează cert Buridava romană[26], am observat aceeaşi situaţie topografică şi arheologică, cu ocazia săpăturilor de salvare din 1962 (încă inedite). Chiar pe malul Oltului, pe un loc unde există modeste urme de locuire dacică din aceeaşi epocă cu cele de la Bîrseşti, s-a ridicat un alt *burgus* roman, din care provin ştampilele descrise mai sus (nr. 12—13). La Stolniceni există şi un castru mare din zid pe locul denumit „conacul Boroneasca", dar acesta s-a ridicat cel mai de vreme, de către Hadrian, prin *cohors milliaria Brittonum* [27], cînd *burgus*-ul de la „Priză" (200 m spre nord) nu mai era satisfăcător pentru paza Oltului.

În vederea pregătirii operaţiilor ultimului război cu Decebal, romanii au îngrămădit la gura defileului Oltului, numeroase efective, ca cele de la Bîrseşti şi Stolniceni. Majoritatea trupelor postate aici făceau parte din armata Moesiei inferioare şi dacă aparţineau altor provincii (ca cohors IX Batavorum), fuseseră puse sub comanda guvernatorului aceleiaşi provincii. Era natural să fie aşa, deoarece după primul război cea mai mare parte din teritoriul actualei Oltenii se anexase Moesiei inferioare. De aceea, în acei *pedites singulares* menţionaţi la Stolniceni, sînt a se identifica soldaţii din garda legatului Moesiei inferioare, a cărui prezenţă pe teritoriul Buridavei este legată de pregătirea operaţiilor militare.

Plecarea pe teatrul de operaţii a acestor garnizoane se produce în 105 e.n., ceea ce arată că pridianul cohortei I Hispanorum vet., nu poate fi mai tîrziu ca acest an [28].

14. *BVRIDAVA romană*. Ciob din buza unui vas roman din lut vînăt, descoperit în săpăturile de la punctul „Priză" (1962). Muzeul din R.-Vîlcea. Pe el este grafitată o inscripţie, cu litere înalte de 0,025 m (fig. 4/4):

Aur(*elius*) *I* [...

Fragmentul se datează din prima jumătate a secolului al III-lea e.n. şi ne-a păstrat un gentiliciu frecvent întîlnit în onomastica romană, după ce Caracalla acordă cunoscuta sa *Constitutio Antoniniana*.

15. *ROMVLA* (satul Reşca, com. Dobrosloveni, r. Caracal, reg. Oltenia). Opaiţ de lut, de tipul celor de export („Firmalampen"). Pe fund apare inscripţia VIBIVS, un nume de producător cunoscut pînă acum şi la Apulum [29].

16. *ROMVLA*. Vas din grupul *mortaria*, cu fundul perforat, înalt de 0,13 m şi avînd diametrul maxim al gurii de 0,460 m. De o parte şi de alta a jgheabului de scurs lichidul, pe buza vasului, se repetă o ştampilă

---

[26] D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 47.

[27] *CIL*, III, 14216, 25 şi D. Tudor, *op. cit.*, p. 251 şi urm.

[28] D. Tudor, *Les garnisons de Buridava*, *loc. cit.*

[29] N. Gostar, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, p. 172, şi C. I. Băluţă, *Acta Musei Regionalis Apulensis*, IV, 1961, p. 216.

(0,065 × 0,050 m) cu litere înalte de 0,011—0,015 m, bine păstrate. Muzeul regional al Olteniei din Craiova (unde a intrat din fosta colecție C. Neamțu). Cele două rînduri ale scrierii sînt separate cu un spic de grîu și imprimate răsturnat (fig. 1/9) :

TIИOOI

I8ꟼꟼAV

O ștampilă identică dar ștearsă și de dimensiuni mai mici descoperită tot la Romula ; se păstrează în Muzeul din T.-Severin [30]. Dar, în ambele cazuri, numele producătorului rămîne indescifrabil.

D. TUDOR

ЭПИГРАФИЧЕСКИЕ СООБЩЕНИЯ II

РЕЗЮМЕ

В статье описаны следующие памятники:

1. *Пожежена де Сус* (рис. 1/1): обломок митрийского барельефа с фрагментарной надписью . . . MESO

2. *Пожежена де Сус* (рис. 1/2): лампа с надписью ХГОТ.

3. *Диерна* (рис. 2); обломок надгробной надписи с именем *Matro*.

4. *Бистрица* (рис. 1/8 и 3). Автор пересматривает описание барельефа, опубликованного Г. Флореску. Вместо [*natis*] следует читать *im(m)u(nitate)*. Автор не согласен с тем, что здесь можно отождествить скульптуру, изображающую Дунайского всадника. На рельефе видны: бог-всадник в восточном костюме, имеющий на голове *cornucopia*, anguiped и *p(edites)*, под копытами коня, дерево и орел.

5—8. *Дробета* (рис. 1/3, 3—5): клейма на кирпичах и черепице.

9. *Дробета* (рис. 1/4): обломок кирпича с греческой надписью.

10—11. *Бырсешть* (рис. 4/1—2): два клейма на кирпичах: *coh(ors)* II *Fl(avia) B[es(sorum)] et [c(ohors)]* IX *B(atavorum)*. Эти две когорты принимали участие в войнах Траяна с даками.

12—13. *Буридава-Столничень* (рис. 4/3,5): два клейма на черепице: *coh (ors)* II *Fl(avia) Bes (sorum)* и *p(edites) s(ingulares)*. В Буридаве *pedites singulares* составляли стражу губернатора Нижней Мезии во время войн Траяна с Децебалом.

14. *Столничень* (рис. 4/4): граффито на обломке: *Aure[lius]*. . .

15. *Ромула:* лампа с клеймом VIBIVS.

16. *Ромула:* (рис. 1/9): неразборчивое клеймо на *mortaria*.

[30] D. Tudor, *Monumente inedite din Romula*, Vălenii de Munte, 1940, part. II, p. 89 nr. 462 și *Oltenia romană*, p. 399, nr. 132. Privitor la alte *mortaria*. cf. D. Tudor, în *SCIV*, XIII, 1962, 1, p. 121, nr. 5.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — 1, обломок митрийского барельефа из Пожежены де Сус; 2, надпись на светильнике из Пожежены де Сус; 3—7, клейма на кирпичах из Дробеты; 8, надпись на рельефе из Бистрицы; 9, клеймо на *mortaria* из Ромулы.

Рис. 2. — Обломок надписи из Диерны.

Рис. 3. — Мраморный барельеф из Бистрицы.

Рис. 4. — 1, 2, кирпичцы и черепицы из Бырсешти; 3—5, клейма на кирпичах и черепице из Столничени; 6, клейма на черепице из Дробеты.

COMMUNICATIONS ÉPIGRAPHIQUES II

RÉSUMÉ

Cet article concerne les monuments suivants :

1. *Pojejena de Sus* (fig.1/1) : fragment en marbre d'un bas-relief mithriaque portant l'inscription fragmentaire...MESO.

2. *Pojejena de Sus* (fig. 1/2) : lampe à l'inscription XГОТ.

3. *Dierna* (fig. 2) : fragment d'une inscription funéraire portant le nom *Matro*.

4. *Bistriţa* (fig. 1/8 et 3). L'auteur révise la description d'un bas-relief en marbre publié par Gr. Florescu. Au lieu de [*natis*], il faut lire *im*(*m*)*u*(*nitate*). Il ne se trouve pas d'accord avec l'auteur susmentionné, que l'on pourrait identifier ici un Cavalier danubien. Sur le relief on voit : un dieu Cavalier en costume oriental et portant une *cornucopia*, l'anguipéde terrassé sous les sabots du cheval, un arbre et un aigle.

5 — 8. *Drobeta* (fig. 1/3,5—7) : estampilles sur briques et tuilles.

9. *Drobeta* (fig. 1/4) : fragment d'une brique portant une inscription grecque.

10 — 11. *Bîrseşti* (fig. 4/1,2) : deux estampilles appliquées sur briques : *coh* (*ors*) *II Fl* (*avia*) *B*[*es*(*orum*)] et [*c*(*ohors*)] *IX B*(*atavorum*). Les deux cohortes ont participé aux guerres daciques de Trajan.

12 — 13. *Buridava-Stolniceni* (fig. 4/3,5) : deux estampilles sur tuilles : *coh*(*ors*) *II Fl* (*avia*) *Bes*(*sorum*) et *p*(*edites*) *s*(*ingulares*). Les *pedites singulares* constituaient à Buridava la garde du gouverneur de la Mésie Inférieure pendant les guerres de Trajan contre Décébale.

14. *Stolniceni* (fig. 4/4) : graffite sur un tesson : *Aure*[*lius*].

15. *Romula* : lampe estampillée : VIBIVS.

16. *Romula* (fig. 1/9) : estampille indeschiffrable appliquée sur une *mortaria*.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1.—1, fragment d'un bas-relief mithriaque de Pojejena de Sus ; 2, inscription sur une lampe de Pojejena de Sus ; 3—7, estampilles appliquées sur briques à Drobeta ; 8, inscription sur un bas-relief découvert à Bistriţa ; 9, estampille appliquée sur *mortaria*, Romula.

Fig. 2.— Fragment d'une inscription trouvé à Dierna.

Fig. 3.—Bas-relief en marbre trouvé à Bistriţa.

Fig. 4.— 1, 2, briques et tuilles estampillées de Bîrseşti ; 3—5, de Stolniceni ; 6, de Drobeta.

DIN NOU DESPRE VALUL DE PIATRĂ DIN DOBROGEA ȘI NOTA TOPARHULUI GREC

(PARTEA I)

Într-un articol publicat în anul 1962 [1], după o succintă prezentare a părerilor privind datarea valului de piatră dintre Cernavoda și Constanța și atribuirea etnică a constructorilor acestuia, ajungeam la concluzia că el a fost construit între anii 976 și 992. Tot în același articol căutam să dovedim că valul, o dată construit, trebuia să servească drept pavăză împotriva stăpînirii bizantine din Dobrogea de nord [2].

O datare atît de tîrzie a valului precum și atribuirea acestuia administrației lui Samuel au fost impuse de analiza elementelor arheologice obținute prin cercetările întreprinse, în special, în cariera de cretă de la Basarabi (Murfatlar) [3].

Evident, concluziile noastre au reclamat, în chip necesar, și punerea în discuție a problemei reinstaurării administrației bizantine la Dunărea de jos în ultimul pătrar al secolului al X-lea. Interpretarea datelor oferite de cronicile vremii — coroborată de existența valului de piatră — ne ducea la concluzia că stăpînirea bizantină din Bulgaria nord-estică a fost întreruptă în anul 976 pentru o perioadă de aproximativ 25 de ani, dar că ea în același timp a continuat să existe în Dobrogea de nord [4]. Totodată subliniam că tocmai prezența stăpînirii bizantine în Dobrogea de nord și după anul 976 a fost factorul care a provocat ridicarea valului de către populația băștinașă din nord-estul Peninsulei Balcanice și că în ultima decadă a secolului al X-lea această stăpînire este documentată de relatările așa-

[1] Petre Diaconu, *Despre datarea valului de piatră din Dobrogea și localizarea evenimentelor din nota toparhului grec*, în *Studii*, XV, 1962, 5, p. 1215—1235. Acest articol a fost publicat tot atunci și în limba germană, sub titlul: *Zur Frage der Datierung des Steinwalles in der Dobrudscha und der Lokalisierung der im Berichte des griechischen Toparchen geschilderten Ereignisse*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 317—335.

[2] Petre Diaconu. *Despre datarea valului* ..., p. 1220.

[3] *Ibidem*, p. 1216—1217.

[4] *Ibidem*, p. 1220—1222.

SCIV, tomul 16, nr. 1, p. 189—199, București, 1965.

numitului *toparh grec* [5]. Cu alte cuvinte, încercam să arătăm că evenimentele consemnate în *Nota* toparhului s-au consumat la sfîrşitul secolului al X-lea în Dobrogea de nord. Ca atare, „barbarii" din *Notă*, aşa cum a arătat mai înainte M. V. Levcenko, trebuie să fi fost bulgarii [6], care, la acea dată, încercau să cucerească ţinuturile din nordul Dobrogii. În sfîrşit, în partea finală a articolului opinam că „stăpînitorul de la nord de Dunăre" căruia i se solicitase ajutor împotriva „barbarilor" nu poate fi identificat cu vreunul dintre cnejii kieveni, ci, mai degrabă, cu un conducător peceneg din apropierea fluviului [7].

În felul acesta, concluziile noastre privind datarea evenimentelor relatate în Nota toparhului grec intrau în vădită contradicţie cu cele la care ajunsese C. Cihodaru într-o lucrare cu subiect similar publicată cu un an mai înainte [8]. În consecinţă, cercetătorul ieşean s-a simţit obligat să revină asupra acestei chestiuni, combătînd tezele noastre cu deosebită vigoare într-un articol de curînd tipărit [9]. Strădania lui C. Cihodaru urmăreşte să dovedească, pe de o parte, că valul de piatră este opera bizantinilor, iar pe de altă parte că *„totul, absolut totul confirmă justeţea tezei că situaţia descrisă de toparh este strîns legată de evenimentele provocate în Balcani de răscoala pecenegilor din anii 1050 — 1051 şi nu de luptele bulgarilor lui Samuel împotriva Imperiului bizantin"* [10].

Pentru a înlesni înţelegerea demonstraţiei lui C. Cihodaru, vom discuta problemele nu în ordinea prezentată de autor, ci în înlănţuirea lor firească.

Dintru început se cuvine să remarcăm faptul că cercetătorul ieşean se declară de acord cu unele dintre constatările noastre, şi anume : că inscripţia de la Mircea-Vodă, din anul 943, constituie un termen *postquem* pentru datarea valului şi că la Murfatlar (Basarabi) avem de-a face cu o carieră din care s-au scos blocuri de cretă spre a fi folosite la construirea valului [11]. Mai mult decît atît, C. Cihodaru subliniază — este adevărat, cu unele rezerve [12] — pînă şi justeţea tezei potrivit căreia în anul 976 stă-

[5] Maria Nystazopulos, în *Note sur l'Anonyme de Hase, improprement appelé Toparque de Gothie*, în *BCH*, LXXXVI, I, 1962, p. 319—326, dovedeşte că apelativul de toparh este nepotrivit pentru autorul notelor editate de B. Hase. În consecinţă, se propune ca toparhul să fie numit „Anonimul din Climata" sau „Anonimul lui Hase". Pentru o mai uşoară urmărire a chestiunilor discutate, pe autorul notelor îl vom numi — în continuare — „toparhul grec".

[6] M. V. Levcenko, *Очерки по истории русско-византийских отношений*, Moscova 1956, p. 331—334.

[7] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 1229—1231.

[8] C. Cihodaru, *Observaţii critice asupra însemnărilor toparhului bizantin* în *SCŞ Iaşi*, seria istorie, XII, 2, 1961, p. 252—272.

[9] Idem, *Precizări necesare în legătură cu datarea valului de piatră din Dobrogea şi însemnările toparhului bizantin*, în *Studii*, XVI, 1963, 5, p. 1123—1135.

[10] *Ibidem*, p. 1134.

[11] *Ibidem*, p. 1128.

[12] Referindu-se la afirmaţia noastră cum că istoricii români nu au admis o întrerupere a stăpînirii bizantine în Bulgaria de nord-est între anii 272—1001, C. Cihodaru o socoteşte drept „o învinuire gratuită", întrucît chiar N. Bănescu (pe care noi îl cităm) „... nu neagă cu desăvîrşire existenţa unei stăpîniri a ţaratului bulgar în aceste părţi în anii 976—1000" (p. 1127). Pentru a-şi întări afirmaţia, autorul ieşean dă şi două citate din lucrările lui N. Bănescu. Dar din spusele lui Bănescu reiese cît se poate de limpede că acesta, fără a omite eventualitatea unor tulburări în regiunile de la Dunărea de jos, *contestă orice fel de stăpînire bulgară aici în ultima treime a secolului al X-lea*. Cu alte cuvinte, N. Bănescu *nu ad-*

pînirea bulgară este reinstaurată pentru o perioadă de circa 25 de ani în nord-estul Peninsulei Balcanice, deosebindu-se de noi prin aceea că d-sa admite o înlăturare a puterii bizantine din întreaga Dobroge *pînă la gurile Dunării* [13], în timp ce noi socotim că jumătatea de nord a acestei regiuni nu a putut fi smulsă din mîinile bizantinilor. Opinia autorului ieșean se conturează mai ales în următorul pasaj : „. . .bulgarii și românii din partea de răsărit, dinspre *Marea Neagră și gurile Dunării* (s. n.), s-au ridicat împotriva stăpînirii bizantine sub conducerea unor șefi locali și apoi, pentru a rezista unor noi asalturi, s-au pus sub autoritatea lui Samuel" [14].

În ce ne privește, pentru a susține că partea nord-estică a Peninsulei Balcanice (nu însă și Dobrogea de nord) a fost în stăpînire bulgară între anii 976 — 1001, ne-am folosit, între altele, de o informație din opera lui Cedren, conform căreia în anul 1001 trupele imperiale conduse de Theodorokanos și Xiphias cuceresc Preslavul Mare, Preslavul Mic și Pliska. Dar aceste orașe căzuseră în stăpînire constantinopolitană încă din anul 972. „*Știut fiind* — spuneam în articolul nostru — *că niciodată nu cucerești ceea ce deja îți aparține, relatările din cronica lui Cedren se explică numai prin aceea că aceste orașe se eliberaseră și ele o dată cu restul Bulgariei nord-estice, imediat după moartea împăratului Ioan Tzimiskes. De menționat că regiunile bulgărești de la sud de munții Balcani nu s-au putut elibera. Avînd în vedere existența valului de piatră, datat în ultimul pătrar al sec. al X-lea, este de presupus că în anul 976 nici Dobrogea de nord nu s-a putut elibera*" [15].

C. Cihodaru, oprindu-se asupra acestei chestiuni, susține că „mulți pot să obiecteze însă că în anul 1001 a fost ocupată și partea de nord a Dobrogei, *căci aici aproape de gurile Dunării se găsea orașul Pereiaslaveț sau Preslavul Mic* (s. n.), amintit de Cedrenos printre orașele cucerite acum" [16]. În consecință, afirmă C. Cihodaru, „autorul [P. Diaconu] avea obligația să arate că Preslavul Mic nu se poate localiza, așa cum susțin mulți cercetători, lîngă Tulcea, unde se găsește acum satul Ada Marinescu [Nufărul], numit cu vreo trei decenii în urmă Prislav sau Prislava" [17].

Dar localizarea Preslavului Mic la Nufărul (Ada Marinescu) nu este de loc asigurată. De aceea credem că, mai degrabă, cercetătorul ieșean avea obligația să demonstreze că Preslavul Mic din cronica lui Cedren era situat în apropierea Tulcei, și nu să ne ofere o identificare ipotetică drept o certitudine istorică. Este posibil ca C. Cihodaru să nu fi știut că alți

---

mile nici o întrerupere a *stăpînirii bizantine în Bulgaria* de nord-est între anii 773 și 1001, după cum nu a admis-o nici vreun alt istoric român. De altfel, dacă o asemenea teză ar fi fost susținută de N. Bănescu sau de un alt istoric român, cu siguranță că ea și-ar fi găsit un ecou cît de redus și în lucrările mai vechi ale lui C. Cihodaru ; dar autorul ieșean, nu mai departe decît în anul 1961, încă mai făcea aluzii discrete la trăinicia stăpînirii bizantine între anii 971 și 1001 la Dunărea de jos (vezi *Observații critice* . . ., p. 267).

[13] Numai că această afirmație contrazice o altă afirmație a lui C. Cihodaru, făcută în *Precizări necesare* . . . la p. 1128, potrivit căreia „. . . pe țărmul Mării Negre și la Dunăre unele cetăți au continuat să rămînă în stăpînirea garnizoanelor bizantine". Este greu de crezut însă că bizantinii mai puteau stăpîni vreo cetate de pe malul Dunării dacă bulgarii controlau întreaga Dobroge, pînă la gurile marelui fluviu.

[14] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1132.

[15] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 1221.

[16] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1127.

[17] *Ibidem.*

istorici plasează Preslavul Mic fie la Boazgic [18], între Cernavoda şi Hîrşova, sau la Sarai [19], fie la Kadikioi (R. P. Bulgaria) [20] sau la Devnia, la apus de Varna [21], dar, plecînd de la referinţa lui Cedren, i se ivea un nimerit prilej ca să sublinieze chiar d-sa netemeinicia identificării pe care o admite. Într-adevăr, dacă Preslavul Mic ar fi fost situat lîngă Tulcea, Cedren — cronicar bine informat — în mod sigur ar fi amintit cucerirea şi a altor cetăţi existente de-a lungul drumului pe care armatele imperiale l-ar fi parcurs de la Preslavul Mare şi Pliska, din Bulgaria nord-estică, la gurile Dunării, unde s-ar fi aflat, după părerea lui C. Cihodaru, Preslavul Mic. Cum însă istoricul bizantin nu face asemenea menţiuni, rezultă că Preslavul Mic trebuie situat în partea de nord-est a R. P. Bulgaria. De altfel, localizarea Preslavului Mic la Nufărul (Ada Marinescu) nu beneficiază nici de temeiuri arheologice[22]. În timp ce acesta trebuie să fi fost un oraş destul de important, aşezarea feudală timpurie de la Nufărul (Ada Marinescu) nu depăşeşte proporţiile unei obişnuite fortificaţii. Judecînd după suprafaţa aşezării şi după grosimea nivelurilor arheologice, ea nu se poate compara nici pe departe cu alte aşezări din Dobrogea de nord din aceeaşi vreme, cum sînt: Dinogetia-Garvăn, Noviodunum-Isaccea, Arrubium-Măcin, Troesmis-Igliţa etc. Admiţînd că Preslavul Mic a fost situat acolo unde se găseşte astăzi Nufărul (Prislava), desigur că C. Cihodaru, la fel ca şi istoricii pe care i-a citat, s-a lăsat sedus de similitudinea fonetică a numirilor, fără să ţină seama că denumirea de Prislava apare cel mai devreme la sfîrşitul secolului al XVIII-lea [23].

Am insistat ceva mai mult asupra acestei chestiuni spre a atrage atenţia că menţionarea Preslavului Mic printre oraşele cucerite în anul 1001 de trupele lui Theodorokanos şi Xiphias nu numai că nu creează o „situaţie neplăcută pentru partizanii tezei relative (sic) la existenţa unei stăpîniri bizantine între anii 978 (corect 976 — *P.D.*)—1001 în Dobrogea de nord" [24], dar, mai mult decît atît, ea constituie un puternic argument în sprijinul situării mult discutatului oraş în Bulgaria de nord-est sau

---

[18] V. N. Zlatarski, *История на Българската държава през средните векове*, vol. I, 2, Sofia, 1927, p. 580; cf. N. S. Derjavin, *Slavii în vechime*, Bucureşti, 1949, p. 210.

[19] B. Nedkov. *България и съседниге земи през* XII *век според „Географиата" на Идриси*, Sofia, 1960, p. 134—135.

[20] Acolo unde se află astăzi Malăk Preslaveţ. Vezi K. Skorpil, *Българска историческа библиотека* anul II, cartea 2, p. 107 şi 109.

[21] C. Brătescu, *Dobrogea în sec. XII, Bergean, Paristrion*, în *AnD*, Constanța, 1920, p. 19 şi 30. În comunicarea *Preslavul Mic și Păcuiul lui Soare*, ţinută în cadrul Institutului de arheologie la 20 noiembrie 1964, P. Ş. Năsturel localizează această aşezare la Păcuiul lui Soare, lîngă Silistra, deci în sudul Dobrogii. În comunicarea noastră *Despre localizarea Preslavului Mic*, prezentată tot la 20 noiembrie 1964, am propus identificarea Preslavului Mic cu ruinele de pe vatra actualului sat Ţar Krum, din apropierea Preslavului Mare.

[22] Noi înşine am avut prilejul să facem în anul 1962 investigaţii arheologice la Nufărul (Ada Marinescu).

[23] Prislava, ca atare, apare în mod sigur, într-o hartă austriacă din vremea Congresului de la Viena (vezi G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucureşti, 1935, pl. VIII). Localizarea Preslavului Mic la Nufărul (Prislava) nu se poate întemeia nici măcar pe menţionarea în portulanele italiene a unei Proslavica, deoarece aceasta este aşezată cam pe acolo unde se află astăzi Babadagul; de aceea ea a și fost identificată de Tomaschek cu Starislava (vezi G. I. Brătianu, *op. cit.*, p. 13).

[24] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1127.

în Dobrogea de sud, în orice caz la sud de valul de piatră dintre Cernavoda și Constanța. Totodată, mențiunea lui Cedren poate fi luată și ea ca un indiciu că Dobrogea de nord era în stăpînire bizantină în anul 1001. Căci, dacă la acea dată ea ar fi fost în mîna bulgarilor, nu încape îndoială că trupele lui Theodorokanos și Xiphias, după cucerirea celor două Preslave și a Pliskăi, și-ar fi continuat marșul pînă înspre gurile Dunării; însă de vreme ce Cedren nu semnalează o astfel de acțiune, înseamnă că jumătatea nordică a Dobrogii era deja a bizantinilor atunci cînd se recucereau cele două Preslave și Pliska.

Am arătat cu suficiente dovezi că valul de piatră a fost construit de către populația autohtonă pentru a bara calea eventualelor pătrunderi bizantine, pornite dinspre nordul Dobrogii. Fără să țină seama de ele, C. Cihodaru se străduiește să dovedească tocmai inutilitatea ridicării de către această populație a unui val între Cernavoda și Constanța. Ce rost mai are, se întreabă d-sa, o asemenea construcție, de vreme ce forțele de care ar fi putut dispune bizantinii în Dobrogea de nord erau insuficiente din punct de vedere numeric pentru a putea tulbura liniștea regiunilor de la sud ?[25]. Evident, judecînd situația așa, și numai așa, s-ar părea că obiecția cercetătorului ieșean nu mai are nevoie a fi demonstrată; însă autorul ei se consideră obligat să o susțină, făcînd chiar un calcul aritmetic, potrivit căruia bizantinii, la vremea respectivă, nu puteau dispune în Dobrogea decît de 2 000 — 3 000 de ostași, cifră, desigur, prea mică spre a se putea invada teritoriul din sudul Dobrogii. Dar, plecînd de la realitatea existenței valului și de la atribuirea lui țaratului lui Samuel, se cuvine să se sublinieze că pericolul bizantin din Dobrogea de nord se exercita, în eventualele incursiuni spre sud, nu numai prin propriile forțe, dar și (mai ales) cu sprijinul pecenegilor. Afirmația aceasta, ca expresie a unei analize a situației arheologice făcute cu alt prilej, a fost consemnată în articolul nostru [26], însă, după cum se vede, ea a scăpat atenției cercetătorului ieșean. Altfel, d-sa nu ar mai fi căutat să insiste că atît la nord de valul de piatră cît și la sud de acesta „exista aceeași populație băștinașă" [27], pentru ca apoi să conchidă că „este necesară... prea multă imaginație spre a întrezări motivele pentru care populația băștinașă de la sud de val a scuturat jugul bizantin, iar cea de la nord de val l-a acceptat cu plăcere..." [28]. Spre a se întrezări motivele, trebuiau analizate realitățile istorice de la sfîrșitul secolului al X-lea din Dobrogea [29]. Cunoscîndu-se aceste realități și ținîndu-se seama de interesul pe care-l prezentau gurile Dunării pentru constantinopolitani, s-ar fi putut înțelege că jugul bizantin în Dobrogea de nord a *fost impus*, și nu *acceptat cu plăcere* de către populația băștinașă.

[25] C. Cihodaru, *op. cit.* p. 1126.

[26] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 1231; vezi tot acolo și nota 1. Prezența pecenegilor în Dobrogea încă din a doua jumătate a secolului al X-lea este presupusă și de I. Barnea, *Предварительные сведения о памятниках в Бассарабu (обл. Добруджа)*, în *Dacia*, N. S., VI, 1962, p. 331; idem, *Les monuments rupestres de Basarabi en Dobroudja*, în *Cahiers archéologiques*, XIII, 1962, p. 208.

[27] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1125.

[28] *Ibidem*, p. 1126.

[29] Cînd se ridică o asemenea problemă, trebuie să se țină seama că în Dobrogea de nord, către sfîrșitul secolului al X-lea, în afară de populația băștinașă mai trăiau și pecenegii; vezi nota 26.

Dar nu în aceasta constă nodul problemei, ci în încercarea cercetătorului ieşean de a dovedi că valul de piatră dintre Cernavoda şi Constanţa este opera bizantinilor. Aceştia ar fi fost obligaţi să-l construiască deoarece : „Porţiunea din cursul Dunării care mărgineşte *Dobrogea* pe latura apuseană şi nordică era partea cea mai slabă a frontierei de nord a Imperiului bizantin. Delta, cu numeroasele ei ramificaţii, plină de stufăriş şi păduri de salcie, balta Brăilei şi a Ialomiţei, cu aceleaşi caracteristici, apoi regiunea împădurită din colţul nord-vestic al regiunii, permiteau cu multă uşurinţă barbarilor să se infiltreze în interior, în ciuda existenţei cetăţilor şi punctelor fortificate de pe malurile fluviului" [30].

Este ştiut că, tocmai din cauza deltei şi a bălţilor înşirate de-a lungul Dunării, pătrunderea în această regiune nu se putea face decît pe la cele două vaduri (Giurgeni şi Isaccea şi, cel mult, pe la Ghecet). Ca atare, bizantinii, întărind vadurile de trecere, puteau apăra cu eficacitate Dobrogea, fără a mai fi obligaţi să piardă partea ei nordică printr-o retragere pe linia valului. Consecvent argumentării sale, C. Cihodaru vorbeşte pînă şi de *pătrunderi duşmănoase prin mlaştinile din deltă* [31], fără să ne dea măcar un singur exemplu din întreaga istorie a Dobrogii privind o astfel de pătrundere. Aşa ceva a fost şi este imposibil.

Prezentîndu-se astfel frontiera danubiană a Dobrogii, ar însemna să-l credem „un mare naiv şi necunoscător al problemelor militare pe conducătorul bizantin" care, în loc să întărească vadurile de trecere, spre a opri orice pătrundere înspre sud, s-ar apuca să construiască un val grandios, cheltuind energii imense [32] şi pe deasupra, abandonînd cu bună ştiinţă Dobrogea de nord.

Desigur, pentru a apăra această regiune, bizantinii au folosit la maximum avantajele oferite de graniţa dunăreană. Nimeni nu se îndoieşte că ei vor fi întărit vadurile de trecere cu garnizoane stabile, în timp ce flota, navigînd pe apele Dunării, putea interveni cu uşurinţă acolo unde se ivea primejdia. Aceasta este de altfel şi explicaţia că barbarii — între care şi pecenegii [33] — de multe ori aşteptau să îngheţe fluviul spre a putea trece în Dobrogea.

Dacă în anumite momente Dunărea îngheţată nu mai constituia un obstacol, înseamnă că Peninsula Balcanică putea fi invadată şi prin ocolirea valului, traversîndu-se fluviul într-un loc aflat undeva, în amonte de Cernavoda. Pentru pecenegii de la mijlocul secolului al XI-lea, trecerea

---

[30] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1129.

[31] *Ibidem*, p. 1130.

[32] C. Cihodaru, căutînd să dovedească avantajul pe care-l prezintă pentru bizantini valul de piatră, ne spune la p. 1129 că acesta se putea construi „cu mai puţine cheltuieli". Afirmaţia este inexactă ; construirea valului de piatră dintre Cernavoda şi Constanţa necesita mult mai multe cheltuieli decît construirea, să zicem, a celor 15—20 de castre cîte sînt pe linia Dunării în Dobrogea de nord. Însuşi valul de piatră era prevăzut cu un număr mai mare de asemenea castre (28). Dacă punem la socoteală că întăritura mai avea şi un şanţ, se poate înţelege lesne că ridicarea acestui complex necesita nu chiar atît de „puţine cheltuieli".

[33] Cedren, *Hist. Comp.*, II, Bonn, 1839, p. 585. Înmulţirea, în epoca romană, a castrelor de pe malul drept al Dunării a fost provocată de împrejurarea că „barbarii" (atunci cînd ajunseră să fie numeroşi) puteau trece mai uşor spre sud peste Dunărea îngheţată. Pe de altă parte, desimea lor uşura apărarea Dobrogii şi împotriva eventualelor pătrunderi barbare pe la gurile Dunării, efectuate prin mijlocirea „flotei".

Dunării prin orice loc aflat între Cernavoda și gura Oltului (deci în spatele valului) nu ar fi prezentat nici o greutate, de vreme ce ei stăpîneau Cîmpia Munteniei [34]. În cazul acesta, ce rost mai avea, în sistemul de apărare bizantin, un val amenajat în mijlocul Dobrogii?

Lăsînd la o parte considerațiile d-sale de ordin strategic, să vedem ce ne spune despre valul de piatră I. Venedikov, specialist în probleme de istorie militară. Acesta, analizînd direcția valului și poziția capetelor sale ajunge la concluzia că valul a fost ridicat de o putere politică lipsită de flotă, împotriva unei puteri din nordul Dobrogii care dispunea de flotă [35]. Or, la această dată, singura putere din nordul Dobrogii care putea dispune de flotă era cea bizantină. Observația noastră capătă și mai multă consistență dacă se are în vedere că atît portul Axiopolis (Cernavoda) cît și portul Constanța rămîn imediat la nord de capetele valului [36]. Admițîndu-se presupunerea că bizantinii au construit valul, ar deveni de neînțeles hotărîrea lor de a lăsa descoperite flancurile acestuia prin abandonarea a două dintre cele mai importante porturi dobrogene, într-o vreme în care flota avea o mare pondere în sistemul de apărare a granițelor.

De fapt, prin construirea valului bizantinii abandonau în mod deliberat, la prima apariție a dușmanului în „mlaștinile din deltă", nu numai cele două porturi, dar și gurile Dunării — zona cea mai importantă din punct de vedere *economic* și *strategic* a Dobrogei. Iată la ce soluții neconvingătoare ne duc considerațiile lui C. Cihodaru, în pofida faptului că prezența bizantinilor timp de sute de ani, la Dunărea de jos a fost dictată, în principal, de interesele care-i legau de gurile Istrului.

Și, cu toate acestea, C. Cihodaru continuă să creadă că valul care trece prin mijlocul Dobrogei, este o creație bizantină. O eventuală obiecție că valul se găsește în interior, la o distanță prea mare față de granița naturală, adică față de gurile Dunării, este lichidată cu repeziciune, deoarece ar fi „... o greșeală să se creadă că în antichitate sau în evul mediu valurile de apărare se construiau chiar pe linia graniței. Aceasta de obicei era naturală, formată de un lanț de munți sau de un fluviu, și prin ea însăși forma un mijloc de apărare. Acolo unde era mai slabă, se adăugau *la oarecare distanță, în interior sau în exterior* (s. n.), după cum era cazul, valuri prevăzute din loc în loc cu bastioane"[37].

Însă din cît se știe pînă în prezent nu se pot găsi exemple de valuri de proporția și factura celui din Dobrogea care se construiau altundeva decît pe graniță. Evident, autorul în afirmația sa nu se referă la valurile făcute ad-hoc, cu prilejul vreunui război, în trecătorile munților, în ist-

---

[34] Această judecată nu mai este valabilă pentru situația în care se admite că valul este opera bulgarilor din a doua jumătate a secolului al X-lea, deoarece bizantinii și pecenegii nu aveau cum trece Dunărea înghețată pe la sud de val, cîtă vreme Muntenia nu se afla în mîinile lor. Vezi comunicarea *Despre pecenegi la Dunărea de jos în sec. X*, ținută la Institutul de arheologie în ianuarie 1963, în care aducem dovezi că pecenegii se așază în Muntenia de-abia în jurul anilor 1000.

[35] Iordan Venedikov, *Старобългарски окопи*, în *Отечество*, IV, Sofia, 1917, p. 10—12.

[36] Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1900, p. 175 și 179.

[37] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1129.

muri sau în alte locuri [38] și nici la întăriturile circulare din jurul cetăților, ci la valurile lungi, desfășurate, cu caracter permanent și (uneori) „prevăzute din loc în loc cu bastioane".

În sprijinul afirmației noastre de mai sus ne vom rezuma la două exemple : Valul Transalutan este situat exact pe graniță, chiar dacă în acel loc apărarea se putea face mult mai bine „la oarecare distanță în interior", adică pe malul Oltului [39], iar „Brazda lui Novac" a fost săpată la limita nordică a Cîmpiei Dunării, deși constructorii ei se puteau apăra mai ușor, situînd-o „la oarecare distanță în exterior", adică în regiunea dealurilor sau chiar pe linia munților.

Citînd aceste exemple, adăugăm că și celelalte valuri din țara noastră sau din restul Europei prevăzute sau nu cu „bastioane" sînt situate exact pe graniță[40].

Iată că din cele discutate pînă aici reiese tocmai inutilitatea construirii de către bizantini a unui val prin mijlocul Dobrogii.

Noi am susținut că el a fost ridicat între anii 976 și 992 [41]. C. Cihodaru, fără a se întemeia pe vreo dovadă, respinge această datare și, totodată, încearcă să ne convingă că valul este opera constantinopolitanilor, care-l vor fi construit fie „după ofensiva [bizantină] din anul 991"[42], fie între anii „972 — 978 (corect, 976 — *P. D.*)", fie, „mult mai sigur, în primele două decenii ale secolului al XI-lea" (adică între anii 1001 — 1020)[43]. Așadar, asistăm la substituirea unei datări sigure cu alte trei datări, atît de șubrede, încît sînt prezentate ca egal posibile.

Dar se pare că nici autorul însuși nu acordă un credit prea mare primelor două presupuneri, de vreme ce mărturisește o preferință pentru a treia.

În consecință, din respect pentru dreptul său de opțiune, să ne oprim mai întîi asupra ultimei datări (anii 1001 — 1020) ; de altfel, dintre cele

---

[38] Un astfel de val este „Zidul lui Athanarih" din sudul Moldovei. El a fost ridicat la repezeală de vizigoți pentru a constitui o pavăză în calea hunilor (vezi R. Vulpe, „*Le Vallum" de la Moldavie inférieure et le „mur" d'Athanarich*, s'Gravenhage, 1957).

[39] Cînd limesul se afla pe Olt, romanii n-au mai ridicat acolo un val. Desigur, valul era inutil acolo unde exista un obstacol natural mai eficace.

[40] Evident, este vorba de valurile a căror datare este asigurată. În cazul acesta nu ne putem referi la celelalte două valuri din Dobrogea" („valul mic de pămînt" și „valul mare de pămînt"), deoarece datarea acestora este extrem de controversată. În plus, nu există un consens în ceea ce privește atribuirea etnică a constructorilor lor. După unii, ele sînt romane sau romano-bizantine, iar după alții sînt protobulgare. Vezi o bibliografie completă la D. Krîndjalov, *Валовете в Добруджа и Бесарабия и прабългарската теория*, în *Annuaire de l'Université Saint Clément à Sofia*, Faculté Hist.-Phil., XXXIX, 1942–1943, 167 p.

[41] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 1218–1219.

[42] „Se poate însă admite de asemenea că după ofensiva din 991 puterea bizantină a revenit pe teritoriul Dobrogei și că tot atunci, de teama unor atacuri ale pecenegilor din nord, împăratul Vasile al II-lea a pus să se construiască valul . . ." (C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1128). Mai departe însă autorul arată că nu este sigur dacă valul a fost terminat spre anul 1000. „Este foarte posibil ca lucrările să fi fost reluate după victoria oștilor bizantine din 1001" (*ibidem* p. 1129). Trebuie să subliniem că C. Cihodaru vorbește de *o putere bizantină care revine în Dobrogea după ofensiva din 991*. Cu alte cuvinte, bizantinii au recucerit Dobrogea în anul 991, și nu în anul 1001, cum ne lasă să credem la p. 1127 (vezi discuția despre Preslavul Mic și despre poziția lui N. Bănescu față de evenimentele dintre anii 976–1001).

[43] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1129.

trei datări propuse, C. Cihodaru caută să o documenteze, arheologic, numai pe aceasta. Plecînd de la observaţia noastră, că din cariera de cretă de la Murfatlar (Basarabi) s-au scos blocuri spre a fi folosite la construirea valului şi că datarea acestei cariere asigură, în chip necesar, şi datarea valului, autorul ne spune că exploatarea de la Murfatlar (Basarabi) putea să funcţioneze prea bine şi la începutul secolului al XI-lea, de vreme ce „există cercetători care susţin că unele inscripţii ar prezenta caractere mai tîrzii decît sfîrşitul secolului al X-lea" [44]. Pe deasupra, „ceramica cenuşie sau caolinată descoperită în castrele valului merge şi ea pînă în primele decenii ale secolului al XI-lea" [45]. Şi, în felul acesta, cercetătorul ieşean ajunge, uşor şi neaşteptat de repede, la încheierea că valul a fost construit în primele două decenii ale secolului al XI-lea.

Desigur, nimeni nu poate contesta valabilitatea, pînă la un anumit grad, a observaţiilor lui C. Cihodaru, dar, totodată, trebuie să se reţină că elementele prezentate sînt caracteristice şi (cu deosebire) secolului al X-lea ; iar cercetătorul ieşean dacă voia să se asigure cînd a funcţionat cariera de la Murfatlar (Basarabi), avea obligaţia să ia în consideraţie toate documentele arheologice, şi, în special, pe cele care au o circulaţie în timp mai restrînsă. Însă, în loc de aceasta, d-sa trece cu vederea pînă şi existenţa în nivelurile arheologice de la Murfatlar (Basarabi) (inclusiv cel superior) a ceramicii vopsite cu şlem roşu sau brun-cafeniu [46], despre care se ştie că nu se datează mai tîrziu de a doua jumătate a secolului al X-lea [47]. Spre a justifica datarea carierei de la Murfatlar (Basarabi), deci şi a valului în anii 1001 — 1020, cercetătorul ieşean, între altele, trebuia să ne convingă că vasele vopsite cu roşu sau brun-cafeniu sînt databile şi în secolul al XI-lea. Dar, cum o asemenea demonstraţie nu poate fi făcută, este de la sine înţeles că se exclude valabilitatea datării discutate mai sus.

În cazul acesta, C. Cihodaru s-ar simţi, poate, îndreptăţit să apeleze la celelalte două datări. Însă prima dintre ele, adică construirea valului „după ofensiva bizantină din anul 991", se anulează prin ea însăşi, deoarece intră în conflict cu o părere a autorului, formulată numai cu o pagină mai înainte [48]. Şi după opinia d-sale Dobrogea—între anii 976 şi 1001 — a fost sub stăpînire bulgară [49] ; or, bizantinii nu puteau ridica un val într-un teritoriu străin şi, pe deasupra, situat la o depărtare de circa 400 km de graniţa lor ; apoi, o asemenea datare nu se împacă nici cu observaţiile arheologice de la Murfatlar (Basarabi) acceptate, între alţii, chiar de C. Ci-

---

[44] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1129.

[45] *Ibidem.* Lui C. Cihodaru i-a scăpat din vedere că la Murfatlar (Basarabi) există ambele specii ceramice.

[46] I. Barnea, V. Bilciurescu, *Şantierul arheologic Basarabi*, în *Materiale*, VI, 1959, p. 550—552 ; I. Barnea, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi*, în *SCIV* , XIII, 1962, 2, p. 337—360. Aceeaşi ceramică se găseşte şi în castrele valului.

[47] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 1218—1219, în special, nota 4 ; cf. I. Barnea, *op. cit.*, p. 360.

[48] Vezi mai sus, nota 42.

[49] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1132.

hodaru [50]. Din cariera de acolo s-au scos bolovani pentru val încă înainte de anul 991 [51]. Prin urmare, începuturile construirii valului trebuie situate într-o vreme anterioară anilor 991.

Şi iată cum autorului ieşean nu-i mai rămîne decît să apeleze la a treia datare, adică anii 972 — 976.

Dar pentru că exploatarea carierei de cretă de la Murfatlar a continuat pînă în jurul anului 992, deci încă circa 16 — 17 ani după anul 976, şi această datare devine inacceptabilă.

Celor trei ipoteze d-sa le mai adaugă încă una, atunci cînd susţine că „în privinţa datării valului, trebuie să rămînem pînă la noi precizări la concluziile lui I. Barnea", care, la rîndu-i admite că construirea a putut fi începută „cel mai devreme după anul 971, în timpul lui Tzimiskes" şi terminată „în timpul lui Vasile al II-lea Bulgaroctonul, cel mai tîrziu în anul 1025" [52]. Cu alte cuvinte, de data aceasta, chiar preopinentul nostru ne invită să respingem datările sale, sfătuindu-ne în acelaşi timp să ne-o însuşim pe a patra — a lui I. Barnea. În plus, C. Cihodaru, acceptînd poziţia lui I. Barnea, se desolidarizează, pe aceeaşi pagină, pentru a doua oară de propria-i părere că Bulgaria de nord-est n-a fost în stăpînire bizantină între anii 976 şi 1001. Ce-i drept, d-sa nu a sesizat că I. Barnea, admiţînd o datare atît de largă, porneşte de la teza neîntreruperii stăpînirii bizantine în Bulgaria nord-estică între anii 976 şi 1001.

În concluzie, sîntem de părere că propunerile lui C. Cihodaru nefiind susţinute de dovezi concludente sînt inacceptabile. În consecinţă noi ne menţinem pe poziţia că valul a fost construit între anii 976 — circa 992 [53].

PETRE DIACONU

СНОВА О ДАТИРОВКЕ КАМЕННОГО ВАЛА В ДОБРУДЖЕ И О *ЗАМЕТКЕ* ГРЕЧЕСКОГО ТОПАРХА

(Часть I)

РЕЗЮМЕ

В настоящей статье, после краткого изложения дискуссий в связи с датировкой каменного вала, пересекающего середину Добруджи — от Чернаводы до Констанцы, — автор переходит к тщательному разбору всех доказательств этнической принадлежности строителей вала, с одной стороны, и датировки заметок греческого топарха, с другой.

[50] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1129, nota 2, unde se admite punctul de vedere al lui I. Barnea că în cariera de la Murfatlar (Basarabi) exploatarea a început la 971. După părerea noastră însă, lucrările de scoatere a cretei au început nu mai devreme de anul 976 (vezi Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 1218—1219).

[51] *Ibidem.*

[52] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 1129, nota 2; cf. I. Barnea, *Ceramica din cariera de cretă de la Basarabi* în *SCIV*, XIII, 1962, 2, p. 366.

[53] Petre Diaconu, *op. cit.*, p. 1218—1219.

В первой части статьи автор приводит новые элементы в подтверждение положения, что вал был возведен автохтонным населением. Каменный вал служил преградой распространению византийского владычества в Северной Добрудже. Постройка вала восходит к периоду между 976 г. и примерно 992 г.

DE NOUVEAUX SUR LE VALLUM EN PIERRE DE DOBROUDJA ET LA NOTE DU TOPARQUE GREC

(Ire PARTIE)

RÉZUMÉ

Dans cet article, après une brève présentation des discussions au sujet de la datation du vallum en pierre qui sillonne la Dobroudja par le milieu, de Cernavoda à Constantza, l'auteur soumet à un examen sévère, d'une part, toutes les preuves concernant l'origine ethnique des constructeurs du vallum et, d'autre part, celles portant sur la datation des notes du Toparque grec.

Dans la première partie de l'article, l'auteur apporte de nouveaux éléments à l'appui de la thèse selon laquelle le vallum aurait été construit par la population autochtone. Le vallum en pierre représentait un rempart contre la domination byzantine de la Dobroudja de nord. La date de sa construction doit être placée entre les années 976 et environ 992.

NEZIH FIRATLI, *Les stèles funéraires de Byzance gréco-romaine. Avec l'édition et l'index commenté des épitaphes* par Louis Robert (Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul, XV), Paris, 1964, 190 p., 73 de planșe, 2 hărți, în 4°.

Monografia-repertoriu de lespezi sepulcrale (și cîteva sarcofage cu relief în formă de stelă) din orașul Byzantion (Constantinopolis, Istanbul) în epoca greco-romană este o remarcabilă realizare de interes arheologic-epigrafic și istoric a arheologului turc N. Firatli, îndrumat și ajutat cu largheţe în munca sa dificilă de experienţa cîtorva eminenţi veterani (A. Müfit Mansel, E. Akurgal, L. Robert, H. Möbius; textul turcesc tradus în limba franceză de A. N. Rollas; prefaţa, p. 5). Prin descrierile ample, cu multe detalii, buna ilustrare fotografică a majorităţii pieselor, lucrarea este deosebit de utilă pentru cunoașterea artei plastice, a formelor de viaţă ale societăţii în importantul centru de colonizare greacă dintre Egee și Pontul Euxin; ca atare, ea va aduce servicii de valoare pentru studiul materialelor identice ori asemănătoare din alte zone de colonizare și civilizaţie elenică în bazinul Pontului, inclusiv din partea de sud-est a teritoriului ţării noastre, a celor trei principale centre dobrogene Callatis (Mangalia), Tomis (Constanţa) și Istria. Prezentat în bune condiţii grafice-tehnice de imprimeria A. Bontemps din Limoges, excelentul repertoriu al lui Firatli se impune prin bogăţia și valoarea artistică și documentară a materialului, prin elementele arheologice și epigrafice (onomastică, limbă greacă etc.), importante în studiul plasticii elenistice și romane, al civilizaţiei grecești la Bospor în contact cu factorul etnic-social și cultural autohton tracic și bitinic, a cărui prezenţă în proporţii reale a fost elucidată în „indexul comentat" de competenţa consacrată a lui L. Robert. Alături de bogăţia și de valoarea materialelor, de forma impunătoare a prezentării lor, lucrarea conţine însă și unele elemente și aspecte de amănunt care comportă observaţii și stîrnește obiecţii cu rectificări ce vor fi expuse pe scurt în analiza sumară de mai jos.

Lucrarea se compune din două părţi mari: A) introducerea, generalităţi, informaţii asupra topografiei, studiul sistematic-tipologic al materialelor; B) catalogul-repertoriu al pieselor după tipurile reprezentărilor, respectiv compoziţia și stilul lor sculptural-arhitectonic. Partea primă (p. 7—45) cuprinde: I. *locul descoperirii*, informaţii topografice (majoritatea pieselor sînt din săpătura de la necropola Bizanţului, în terenul dintre Beyazit — Süleymaniye — Laleli din Istanbul, unde în 1946—1952 s-au construit o facultate și alte clădiri ale Universităţii); II. *aspectul material*, forma și elementele, amplasarea inscripţiilor și proprietarii pieselor, lespezi cu mai multe registre; III. *tipologia*, piese avînd numai inscripţie, banchetul funerar, personaj în picioare, personaj șezînd (bărbat, femeie, copii), călăreţi, subiecte diverse și fragmente de lespezi, sarcofage cu reliefe-stele; IV. *accesorii*: obiecte cu semnificaţie deosebită în simbolistica funerară ce sînt și documente

despre activitatea cotidiană a oamenilor, coş, oglindă, pieptcn, cutiuţă cu bijuterii, evantail, flacoane etc.; volumen, călimară, condei ş.a.; echipament militar, arme, alte obiecte: cunună, strigil, caduceu, instrumente muzicale; animale; mobilier etc. Încheierea: datarea şi concluzii.

La paragraful despre „cavaleri" pe monumentele funerare din Byzantion, autorul turc intercalează despre elementul autohton şi „caracterul tracic" al oraşului unele observaţii şi păreri neverosimile care stîrnesc obiecţii şi au adus prompt o "dezminţire" categorică din partea colaboratorului principal, francezul L. Robert. Astfel, la p. 26 Firatli afirmă că „Byzantion étant essentiellement une ville thrace (cf. p. 27, 45) on pourrait s'attendre à y trouver beaucoup de stèles représentant un cavalier" (monumente din care el, contrariat, crede a fi identificat „abia 6 piese"). Aserţiunea autorului conţine o confuzie-eroare („essentiellement une ville thrace"), la care a contribuit şi echivocul în care se află dînsul prin lipsa de claritate asupra noţiunii de „cavaler trac" în plastica traco-greco-romană: acea scenă tipizată de caracter religios-simbolic frecventă pe monumente votive şi funerare în zonele trace şi în teritoriile unde s-au răspîndit tracii în epoca elenistică-romană. Riposta a fost imediat dată net de L. Robert (p. 133), în sensul că (precum se ştie) Byzantion, aşezat în marginea extremă sud-estică a teritoriului Traciei („en bordure du pays thrace"), în calitatea de colonie megariană, era un oraş grecesc, la fel ca oricare altă πόλις de pe ţărmurile mărilor Egee şi Neagră, începînd de la Salonic pînă la gurile Dunării (ca Neapolis, Abdera, Maroneia, Selymbria, Mesembria, Apollonia, Odessos, Dionysopolis, Callatis, Tomis, Istria etc.); în aceste oraşe-state încă au pătruns (în proporţii greu de stabilit ori măcar de evaluat) elemente etnice izolate (eventual mici grupuri-familii) trace şi getice, constatate după cîteva antroponime, zeităţi şi reliefe ori alte materiale arheologice; mai numeroase apar la Apollonia [1], Odessos [2], Dionysopolis [3], Tomis [4] şi Istria [5]. Este un proces de infiltrare sporadică, lentă — fenomen social-istoric cu substrat economic, care ar necesita un studiu deosebit. Observarea mai atentă a materialelor sculpturale arată, după Robert, că ar rămîne numai două reliefe cu reprezentarea „cavalerului trac" la Byzantion: nr. 185 (pl. XLV), anepigraf, scena clasică tipică a vînătorii, probabil de caracter votiv, nu cu destinaţie funerară, şi nr. 206 (pl. LIV), sarcofag cu sculpturi — la care însă putem adăuga stela funerară nr. 184 (pl. XLVI) a tracului Cotys, ce este (deşi contestă Robert, p. 134) scena tipică a „cavalerului trac" înfăţişat schematic, la pas spre dreapta, cu mîna întinsă înainte, urmat de un personaj (băiat, bărbat) care ţine o lance. Asemenea elemente ale reprezentării, deşi ceva mai rare, apar în diversele variante ale figuraţiei sculpturale a „cavalerului trac"; unele analogii în cîteva reliefe se pot vedea în excelentul repertoriu bulgăresc al lui G.I. Kazarov, *Die Denkmäler des thrakischen*

---

[1] Nume trace la Apollonia: *Auluzenis, Basstacilas, Cotys, Melocos, Paibine, Scyllestes* (?), *Tarulas, Zercion*, G. Mihailov, în *IGB*, I, nr. 388–473 passim.

[2] Excepţional de numeroase sînt la Odessos (Varna) ştirile despre traci: peste 50 de menţiuni (antroponime trace, zeităţi, reliefe cavaler trac), *IGB*, nr. 35–304 passim; G. Tonceva, *Influenţa tracă la Odessos*, în *Izvestiia-Varna*, X, 1956, p. 51–60 (tabel incomplet de antroponime trace).

[3] La Dionysopolis (Balcic) antroponime ca *Bithus, Dreibalis, Gurthithis, Dizdon, Lestorme, Susan-* (*SCIV*, XIII, 1962, p. 227).

[4] La Tomis (Constanţa), nume ca: *Areibalis, Auluzenis, Cuthias, Cuxiuras, Dada, Deospor, Mucasius, Putinga, Seuthes* etc., majoritatea în materialul reprodus de I. Stoian, *Tomitana*, 1962, passim.

[5] La Istria, antroponime trace: *Bithys* (Revue de Philol., 1959, p. 187), *Cutiles, Cuthiuras, Dadas, Dateizes, Degistion* etc., 10 reliefe ale cavalerului trac (*SCIV*, IX, 1958, p. 50–54).

Reitergottes in Bulgarien, 1938, de ex. nr. 26, 35, 198, 237, 283, 285, 410, 445, 502 a; lucrare ignorată de N. Firatli, dar desigur nu de L. Robert. În schimb (cum bine a relevat Robert) nu sînt „cavaler trac" nr. 186 (pl. XLVI) a lui *Marcus Antonios Fronto* și 187, înfățișînd evocări ale activității militare din viață a unor cetățeni bizantini; în sfîrșit, nici stela nr. 213 (p. 127, pl. LXII) „nu e « subiect tracic », ci lupta unui cavaler cu un pedestraș evocînd pe un cetățean din Byzantion, cu vreun adversar, eventual trac" (Robert, p. 134); dar descrierea scenei nu este exactă la p. 127 vorbind de „un călăreț și doi războinici pedeștri". Elementul tracic — o minoritate infiltrată în interiorul comunității elenice la Byzantion — este indicat nu numai prin cele 3—4 monumente sculpturale, ci și prin mai numeroasele antroponime trace (infra p. 205), care însă nu justifică de loc concluzia autorului (p. 45) că „reprezentarea cavalerului pe 6 lespezi și simbolurile zeiței Bendis pe o stelă dovedesc că Byzantion era în realitate un oraș trac". Oricum, apare stranie, în aceeași carte, reproducerea a două teze diametral opuse: caracterul tracic (p. 26, 27, 45, Firatli) și caracterul „netracic" (p. 133—135, Robert) al orașului de la Bospor. Polemica lui L. Robert contra coautorului turc este pe deplin justificată: nu încape îndoială asupra caracterului grecesc al orașului Byzantion. Dar arheologul turc, după citirea paginilor 133—135 trebuia să renunțe la asertiunile sale nejustificate despre „caracterul tracic"; ori redacția „Bibliotecii de arheologie" de la Istanbul nu trebuia să permită apariția celor două teze antagoniste, dintre care prima este evident nefundată.

Concluzia părții *A*) din lucrare arată (p. 44) importanța unor elemente decorative, în special a „banchetului funebru", continuînd cu afirmația, poate cam exagerată, că pentru alte regiuni „sursa acestui motiv este Byzantion. La nord de Marmara, în Pontul Euxin, de la Heraclea Pontica pînă la Odessos, aceste lespezi au fost făcute sub influența directă a atelierelor din Byzantion" (p. 44—45), ceea ce ar fi în bună parte justificat, fiind vorba de marele centru de la Bospor, escala navigatorilor și poarta de intrare în Marea Neagră.

Partea a doua a corpusului de reliefe bizantine conține c a t a l o g u l celor 229 de piese grupate după categorii și criteriul cronologic, cu descrierea migăloasă, precisă, ilustrare foarte bună a majorității dintre cele 73 de planșe. Dar aranjamentul clișeelor nu respectă succesiunea numerică firească (ori măcar aproximativ) din text, ci pare să fie făcut mai mult la întîmplare (probabil după dimensiunile clișeelor); astfel, de exemplu în pl. I, apar piesele din figurile 1, 2, 3, 5 și 17; în pl. II nr. 8, 21, 22, 24; în pl. IV nr. 7, 12, 16; în pl. VI nr. 4, 6, 10, 18, 20 ș.a.m.d. Sistemul nu apare justificat nici de formatul divers al figurilor, nici de gruparea după conținut și nu facilitează identificarea lor; se putea renunța la dispozitivul greoi și incomod al planșelor; clișeele sînt relativ ușor de integrat (prin culegere „îngropată") la locul lor în text, hîrtia nefiind diferită de a planșelor, iar formatul mare al cărții facilitează un atare aranjament practic, care pune în fața cititorului simultan textul și imaginea piesei arheologice-artistice. Se evitau, totodată, acele încurcături în numerotarea pieselor din text (catalog, p. 47 — 129) față de numerele din planșe, unde s-au strecurat greșeli, pe care le îndreaptă L. Robert într-un tabel de „errata — corrige" (p. 190), observînd: „J'espère qu'elles sont toutes corrigées dans la liste qui suit", unde însă lipsesc figurile 146 a și 146 b, inversate în pl. LXV; dovadă că nu exista de la început o numerotare exactă care să fie respectată consecvent de cei doi coautori. Ultimele două planșe, LXXIV și LXXV, reprezintă două hărți, una a zonei Bosporului tracic, a doua a extremității colțului de sud-est al Traciei cu orașul Byzantion; la ambele cartograful a uitat să indice scara (grafic ori prin cifră).

La repertoriul pieselor sculptate par a fi de făcut relativ puține observații și rectificări. În primul rînd, indicarea datării la unele piese nu este clară, pretează la echivoc: astfel, dacă la nr. 1 se spune: „sans doute IVe siècle

a.C.", la nr. 2 „IVe ou IIIe siècle a.C.", la nr. 3, 10 etc. sigla „a.C." (cum este natural și evident) arată secole î n a i n t e a erei noastre; rezultă că frecventele „IIe siècle a.C." și „IIe ou Ier siècle a.C." (mai ales succesiunea II—I) ar indica sec. II și I î.e.n., la fel ca, de ex, la nr. 63 „Ier siècle a.C. — Ier p.C.", ceea ce însă nu este cazul, fiind, evident, o confuzie a termenilor din partea autorului turc, căci o piesă ca nr. 37 pentru „Polla Paconia Glyceia, fiica lui Spurius", marcată cu „IIe—Ier siècle a.C.", este din *sec. I—II e.n.* la fel într-un caz și mai elocvent: p. 100 nr. 148 [Κ]οκκήια Πρεῖμα (*Cocceia Prima*) „IIe siècle a.C." înseamnă „a(près) C." (numele gentiliciu *Cocceia* după împăratul *Cocceius Nerva*, a. 96—98); p. 106 nr. 167 (*Tertia Okta(v)ia*), p. 73 nr. 77, 78, p. 76 nr. 84 și toate cazurile de inscripții cu nume r o m a n e ce nu pot fi la Byzantion mai vechi de sec. I e.n. Confuzia pare să vină din lipsa unui control asupra textului tradus din turcește de d-na Andrée N. Rollas, care nu a dat atenție la semnificația acelui „a.C." creștinesc; acesta este însă redat alteori mai explicit; astfel „IIe siècle av. J.—C.", nr. 48, 49, 53, 54, 60, 61 etc.

În privința transcrierii și a lecturii epitafelor, observăm numai la p. 48, nr. 5, grafia (eventual eroare de tipar) cuvîntului Ἡραχῶντος; gen. lui Ἡράκων este Ἡράκωντος (ca la p. 163); p. 52, nr. 27, lespedea pusă de *Aurelia Martha* (sec. III e.n.), în transcrierea r. 6 s-au omis literele IE și trebuie citit ἀνέγραψα (ε)ἰς μνήμης χάριν (ε)ἰς ἀεί. Nr. 28, numele „Kraugarios" trebuie citit Κραυγάσιος (infra, ad. p. 169); p. 60, nr. 44 ... ΕΑ ΜΟΥΚΑΖΕΙ; literele din numele fragmentar se pare că sînt -ZA, eventual terminația unui nume trac, ca *Diza*; p. 97, nr. 140, numele tracic ΜΟΚΑΖΟΙΡΗ a fost citit și citat de toată lumea ca „Mokazoire", dar stela (pl. XXXV) arată nu litera IP, ci ΓΡ sau Π + Ρ în ligatură, care (dacă nu este eroare de lapicid) este de citit Μοκαζογρη sau -ζοπρη (?) eventual înrudit cu antropon. tracic Ζουπορας (*IG* XIV 1022 = *IGR* I 99) ori *Zuprio* în Dalmația (*CIL*, III 14322, 4 = *ILS* 9360); p. 99, nr. 146 b, lectura ΓΑΙΟΥ nu e sigură; după fotografie (în pl. LXV marcată greșit 146 a) pare a fi — ΗΝΟΥ sau — ΓΝΟΥ [Μα]γνου? p. 106 nr. 167, după numele ΤΕΡΤΙΑ ΟΚΤΑΙΑ (ce nu ocupă decît 2/3 din spațiul destinat inscripției pe arhitrava stelei) mai existau cîteva litere din care pe figură (pl.XLII) se distinge destul de clar un Z.

Între contribuțiile colaboratorilor la cartea lui Firatli „partea leului" revine elenistului parizian binecunoscut Louis Robert (epigrafist, filolog-lingvist, istoric, numismat, arheolog etc.), care a dat traducerea în franceză a inscripțiilor grecești și un *Index comentat al epitafelor* (p. 131—190). Este aici un amplu și masiv repertoriu al materialului onomastic-prosopografic bizantin și al multor chestiuni anexe, unde se poate aprecia din nou un stil de muncă ce iese din comun; o erudiție imensă, ilustrată prin uimitoarea bogăție a informației, putere suverană de stăpînire, critică penetrantă a materialelor documentare din cele mai variate și dispersate caracterizează ansamblul producției de dimensiuni impozante (în curs de patru decenii) a savantului parizian [6], totul prezentat în formă totdeauna elegantă, cu formulări colorate, expresive și incisive, după caz. Introducerea, cronologia, numele de persoane, tracii la Byzantion (cf. supra, p. 202), observațiile gramaticale și numele latine sînt urmate de repertoriul a n t r o p o n i m e l o r (grecești, trace, romane) din epitafele corpusului Firatli. Amploarea documentării (epigrafice, istorice-literare, arheologice, filologice-lingvistice-etimologice, numismatice etc.) este la înălțimea cunoașterii nuanțate a antroponimiei tuturor popoarelor și grupelor lingvistice din antichitate, atît grecești și romano-italice, cît și „barbare" orientale, semite, iraniene, asianice, tracodace, ilire, celtice ș.a. Aici L. Robert a dat toată măsura virtuților sale de campion al

[6] Cf. dintre ultimele realizări de acest fel cea mai remarcabilă: Louis Robert, *Noms indigènes dans l'Asie Mineure gréco-romaine*, Paris, I, 1963, 660 p. cf. *StCl*, VII 1965, p. 409–416.

„onomatologiei" antice; nu e de prisos să relevăm cu acest prilej că pentru cunoașterea și studiul comparativ al onomasticii și deci al limbii trace, de ex., dînsul a făcut mai mult decît mulți „tracologi consacrați", iar bogăția și precizia documentării sale în onomastica traco-getică ar constitui un titlu de mîndrie pentru oricare tracolog din dreapta Dunării de jos. Antroponimele trace la Byzantion sînt vreo 12—13: *Amatocos* (p. 134), *Appai...*(?), *Cotys, Dadas, Diliporis, Dinis, Gocusa, Gucusa* (?), *Mocaporis, Mocazoire, Mucazenis, Mucaporis, Spoces*, fiind nume ale persoanei, cognomen ori patronimic (cu Ἑρμίας Αματοκ[ου], deci traci grecizați); erau toți i m i g r a ț i din Tracia ori din teritoriul apropiat, unii (ca *Diliporis, Mucaz-*) din Thynia și Bithynia Asiei Mici. Vastitatea informației și a doctrinei, cu analogii și exemplificări exhaustive (etalînd adesea adevărate studii monografice asupra unor elemente și grupe de nume, ori asupra altor probleme, ca p. 152—154 despre Artemis-Bendis, p. 175—178 despre „doctorițele-moașe etc.), lasă foarte puțin loc pentru „rectificări" ce nu pot fi decît minuscule, părînd eventual nesemnificative, dacă totuși orice amănunt nu ar comporta la rîndul său oarecare importanță specifică, iar natura fragmentară, echivocă, lacunară a unei părți din materialul documentar nu ar lăsa mereu loc unor divergențe de păreri și de interpretări. Astfel, la p. 147 prezintă o lungă discuție în legătură cu numele Γοκων și Γοκουσα (Γουκουσα), atestate la Byzantion, pe coasta Traciei și în Bosporul Cimmerian, considerate grecești de L. Robert („sont des noms grecs d'une racine inconnue"), ceea ce (lipsa corespondentului în lexicul curent, ori măcar la glosatori) ar fi insolit pentru antroponimia elenică atît de bine cunoscută prin corespondențele elementelor radicale și ale temelor cu lexicul uzual. Radicalul *Goc-* pare să fie „barbar"; dacă nu e pur tracic, poate fi tracoiranian ori numai iranian, ținînd seama și de *Goces*, legatus Parthorum (*AnnEp*, 1933, nr. 107; *SCIV*, IX, 1958, p. 323). La p. 148, despre numele *Dadas* în Tracia și Bithynia se citează *Hellenica*, XI—XII, 1960, p. 373; dar trebuia amintit și exemplul din Istria Δαδης Μηνίου *SEG*, I, 300, cu altele (*SCIV*, IX, p. 52). La p. 169, pe stela nr. 28, pl. VII, lectura Αὐρ. Κραυγηριος (?), grupat corect în familia numelor formate din κραυγή („strigăt"), nu este verosimilă, în fotografie antepenultima literă nefiind P, ci „sigma dreptunghiular" Ϲ (capătul superior corodat), la fel ca ultima literă, deci ΚΡΑΥΓΑΣΙΟΣ derivat cu sufixul *-s-*, ca exemplele citate de Pape-Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, I, 709 și 714: Κραυγάσιος, Κραυγασίδης, Κράγασος. La p. 186, numele fem. Τιτθα (stela nr. 182), putea fi citat exemplul istrian Βαρβυρίων Τιτθα probabil forma nomin. masc. Τιτθης (*SCIV*, IX, p. 52).

Observații și rectificări mărunte ca acestea, prilejuite de lectura „indexului comentat" de L. Robert, sînt disparente față de cele privitoare la restul lucrării privind frumoasele monumente sepulcrale din epoca greco-romană la Byzantion, care aveau mai mult de cîștigat dacă erau prezentate sub toate aspectele cu aceeași acribie filologică-istorică ce caracterizează excelentul „index comentat" epigrafic și filologic-istoric.

I. I. Russu

CONSTANTIN PREDA, *Tezaurul monetar de la Dîmbău*, în SCN, I, 1957, p. 113—131 (cu rezumat în limbile rusă și franceză)

Autorul publică un tezaur de denari romani imperiali, descoperit întîmplător, în 1921, pe teritoriul satului Dîmbău, r. Tîrnăveni, reg. Mureș-Autonomă Maghiară. Din conținutul original al acestui depozit monetar, evaluat la vreo 220 de piese, Muzeul național de antichități a reușit să achiziționeze 135 exemplare și doi bulgări de argint, grei de 150,68 g, proveniți din circa 50 de monede vîndute de cei doi țărani descoperitori unui ceasornicar, probabil la Tîrnăveni, care le-a topit, transformîndu-le în metal brut. Restul

denarilor s-au risipit, iar vasul de bronz, în care fusese depus şi îngropat întregul tezaur, s-a distrus sau poate s-a pierdut. Monedele salvate din tezaur aparţin următorilor împăraţi : Nero (2), Galba (1), Vitellius (3), Vespasian (29), Titus (5), Domitian (10), Nerva (6), Traian (44), Hadrian (33), Antoninus Pius (2). Ultimele două monede, cu care se încheie seria pieselor recuperate, sînt datate între anii 140 şi 144, aşadar la începutul domniei lui Antoninus Pius (138—161).

Găsit incidental şi salvat doar în parte, depozitul monetar de la Dîmbău este minuţios şi bine studiat, mai întîi sub raport strict numismatic, după cele mai bune cataloage de specialitate existente. Rezultatele exacte, întru totul valabile, obţinute în urma analizei interne a descoperirii sînt folosite apoi din plin de autor la interpretarea istorică mai cuprinzătoare a datei, cauzei directe şi a semnificaţiei mai adînci a ascunderii în pămînt a acestei comori. Astfel, din constatarea că ultimii doi denari păstraţi au fost emişi între anii 140 şi 144 şi din observaţia justă că Antoninus Pius este reprezentat în tezaur numai prin aceste două piese, ambele din primii săi ani de domnie, se conchide că procesul de tezaurizare s-a întrerupt brusc, întrerupere care coincide cu îngroparea comorii chiar în anul 142 sau 143. Cauza care a determinat pe posesor să-şi ascundă în pămînt avutul lui bănesc se apreciază că rezidă nu în incidente de ordin familial, mărunte sau obişnuite, ci în evenimente istorice de mare răsunet, despre care izvoarele scrise antice fac menţiune că s-au petrecut în Dacia ori la hotarele ei pe vremea împăratului Antoninus Pius. Este vorba de ştirile păstrate în *Vita Pii*, la Polyaenus şi în panegiricul către Roma, din anul 144 (aprilie-iunie), al retorului Aelius Aristides, ştiri care, deşi vagi, se referă toate la lupte purtate de romani, sub Antoninus Pius împotriva dacilor. Informaţiile literare amintite referitoare la aceste evenimente sînt apoi coroborate de autor cu documente de ordin epigrafic, cum este diploma militară fragmentară din anul 144 (*CIL*, III, p. 1983, nr. LVIII = *CIL*, XVI, 90), în care se vorbeşte de întărirea pazei militare a Daciei superioare cu noi cohorte, aduse din alte provincii, şi inscripţia de la Gherla, privitoare la reclădirea *în piatră*, chiar în anul 143, a pretoriului castrului alei II Pannoniorum. În sfîrşit, sînt invocate în sprijinul existenţei evenimentelor la care ne referim cîteva tipuri monetare din anul 143, care fac aluzie la o stare de război *în imperiu* şi, poate, chiar în Dacia.

Sprijinindu-se pe această documentaţie, altfel completă, C. Preda ajunge la concluzia justă, formulată mai demult şi de alţi cercetători (E. Ritterling, A. Premerstein, C. Daicoviciu, D. Tudor), că nu se poate vorbi sigur de o răscoală a dacilor din spaţiul Provinciei în anul 143, tulburările menţionate de izvoare fiind cauzate de atacuri ale dacilor liberi. Se consideră însă ca posibilă şi logică, fără ca proba documentară să existe totuşi, conjugarea atacului extern cu o ridicare, de proporţii necunoscute şi neprecizate, a populaţiei subjugate din interior împotriva asupririi sclavagiste romane. În cursul unor atare tulburări şi al nesiguranţei generale din anul 143, presupune autorul, a fost îngropat de către proprietarul său şi tezaurul monetar de la Dîmbău.

La constatările şi încheierile legate de acest depozit monetar avem de făcut unele observaţii şi completări. Mai întîi, relevăm faptul că, în stadiul actual al descoperirilor, nu se cunosc în Dacia romană (cu excepţia tezaurului de la Vişea, încheiat cu monede de la Antoninus Pius) şi alte comori monetare încheiate cu piese de la începutul domniei lui Antoninus Pius, tezaurul de la Dîmbău fiind momentan un caz izolat. După cum unanim se ştie şi se recunoaşte, un eveniment istoric oarecare în viaţa unei regiuni sau, în cazul de faţă, a unei provincii romane, spre a putea fi dovedit ca real *şi cu*, ori *numai cu* argumente de ordin numismatic, este neapărată nevoie de un număr mai mare de tezaure, îngropate *la* sau în *preajma* aceleiaşi date şi masate în aceeaşi zonă geografică. Ecoul unor tulburări — interne, dar mai ales venite din afară — în cuprinsul unor provincii ro-

mane poate fi înregistrat şi pe plan numismatic cu certitudinea cuvenită numai dacă există un *ansamblu* de descoperiri sigure şi bine observate, cum ar fi bunăoară cele care atestă neîndoielnic invazia goţilor în Gallia (secolul al III-lea e.n.) ori a carpilor în Dacia, pe vremea lui Gordian al III-lea (242) şi Filip Arabul (245—247). Îngropărilor de tezaure singuratice, fără conexiuni reale şi mai numeroase, nu le putem atribui numaidecît un sens istoric determinat, întrucît ele pot fi pricinuite de incidente mărunte de ordin familial, cotidian etc. Astfel, ascunderea în pămînt a tezaurului de la Dîmbău, deocamdată avînd doar o singură analogie — cea de la Vişea (reg. Cluj) —, nu poate fi pusă în legătură certă cu evenimentele din anul 143, cu toate că seria denarilor din conţinutul lui se opreşte la data respectivă. De altfel, oarecare rezerve în această privinţă pare să aibă autorul însuşi (p. 130).

Cît priveşte compoziţia tezaurului, observăm că în conţinutul său există un mare nucleu iniţial de monede (46,66 %) emise înainte de cucerirea Daciei, de la Nero pînă la Nerva inclusiv. *Procentul* apreciabil al acestor denari pretraianici, *greutatea* şi *starea lor de conservare*, care *nu* diferă în general de a celor de la Traian şi Hadrian, sînt indicii temeinice pentru a putea susţine că procesul de acumulare a numerarului în tezaurul de la Dîmbău începuse *înaintea* cuceririi Daciei de către romani, continuînd apoi pînă la Antoninus Pius. De altminteri, chiar C. Preda, referindu-se la repartiţia monedelor pe împăraţi, vorbeşte numai de o *intensificare* a tezaurizării sub domnia lui Traian şi Hadrian (p. 126), de unde rezultă că autorul *nu* exclude posibilitatea relevată de noi aici. Acest fapt o dată admis, se ridică problema etnicului proprietarului comorii. Cine putea fi cel care a adunat bani în epoca premergătoare cuceririi Daciei şi a continuat să adune, în aceeaşi comoară, şi în primele decenii ale ocupaţiei romane în aceste regiuni? A fost oare acesta un colonist ori un comerciant venit în Dacia, sau a fost mai degrabă un localnic din sînul populaţiei autohtone? Fără a dezvolta aici această teză, putem spune pe scurt, că începutul agonisirii comorii, *înainte* de Traian şi sporirea ei sub împăraţii următori, fenomen constatat şi în alte vreo zece tezaure monetare îngropate în pămîntul Daciei romane (cu precădere în mediul rural) şi sprijinit de caracterul circulaţiei monetare în secolul al II-lea e.n. pe cuprinsul provinciei, duce la concluzia că depozitul monetar de la Dîmbău a aparţinut unui băştinaş.

Publicarea şi interpretarea competentă a acestui interesant tezaur de monede, rămas inedit aproape patru decenii, reprezintă un aport — vrednic de subliniat şi de urmat — la îmbogăţirea materialului documentar, ştiinţific şi minuţios prezentat, privind unele probleme de ordin etnic şi social-politic din istoria Daciei stăpînite de romani.

D. Protase

NOTĂ

Recenzia întocmită de D. Protase asupra articolului nostru *Tezaurul monetar de la Dîmbău şi tulburările pricinuite de daci în anul 143, sub Antonin Piul*, prezintă în termeni colegiali un scurt rezumat al studiului amintit, însoţit de „unele observaţii şi completări"

Observaţia principală făcută de D. Protase se referă la cauzele care au determinat îngroparea tezaurului de la Dîmbău. Autorul crede că îngroparea tezaurului nu s-a datorat evenimentelor politice petrecute în Dacia în 143, invocînd motivul că pentru aceasta era „neapărată nevoie de un număr mai mare de tezaure, îngropate *la* sau în *preajma* aceleiaşi date...". În consecinţă, autorul recenziei ajunge la concluzia că „deocamdată avînd doar o singură analogie, cea de la Vişea (reg. Cluj), [îngroparea tezaurului de la Dîmbău]

nu poate fi pusă în legătură *certă* cu evenimentele din anul 143, cu toate că seria denarilor din conţinutul lui se opreşte la data respectivă" (s.n. *C.P.*). După părerea noastră, nu se poate face o asemenea obiecţie studiului nostru din acest punct de vedere, deoarece problema în discuţie este tratată cu toate rezervele şi ea nu se deosebeşte aproape cu nimic de încheierile la care s-a oprit recenzentul. Vorbind despre legătura care se poate face între unele evenimente politice şi procesul ascunderii de tezaure în general, în studiul menţionat (la p. 130) am arătat că „putem *presupune* că tulburările pricinuite de daci în anul 143 au fost cauza pentru care posesorul tezaurului de la Dîmbău este obligat să-şi ascundă comoara sa, dar, pentru ca această ipoteză să fie întărită, este nevoie ca noi descoperiri de acest gen să vină spre a *confirma cele propuse* de noi". Deci nu este vorba de „oarecare rezerve", cum spune D. Protase, ci pur şi simplu de rezerve clar şi precis formulate. Din datele înfăţişate de noi reiese că între poziţia autorului recenziei şi poziţia noastră nu este o deosebire de fond, ci doar o deosebire de formă şi de nuanţe, ceea ce imprimă obiecţiei făcută de D. Protase o lipsă de temei.

O a doua problemă la care se referă recenzentul, socotită o *completare* adusă studiului nostru, este aceea a originii etnice a posesorului tezaurului de la Dîmbău.

După D. Protase, tezaurul despre care este vorba a aparţinut unui băştinaş. În legătură cu originea etnică a posesorilor de depozite monetare romane din Dacia, încă din 1935, Bucur Mitrea[1] a arătat, pe bună dreptate, că acestea au aparţinut unor localnici. Concluzia respectivă, care se referă în special la tezaurele romane republicane, se poate extinde aproape la toate depozitele din Dacia preromană. Cît priveşte tezaurele monetare din Dacia romană, credem că situaţia se schimbă şi că ea trebuie judecată de la caz la caz. În această vreme posesor al unui tezaur putea să fie un localnic, ca şi un militar sau un colonist roman venit în Dacia. Argumentul adus de D. Protase în sprijinul concluziei sale nu este singur în măsură să satisfacă, deoarece va fi greu să se poată dovedi că toate tezaurele de monede romane imperiale descoperite în ţara noastră al căror proces de acumulare a început în perioada anterioară cuceririi Daciei s-au alcătuit în întregime în cuprinsul acestui teritoriu. Trebuie avut în vedere că un astfel de proces putea să aibă loc şi în altă parte a imperiului. Posesorul unui grup de monede, venit şi stabilit în Dacia, a continuat, în alte condiţii, să-şi sporească comoara. Totodată trebuie să ţinem seama de împrejurarea foarte probabilă că unele dintre tezaurele din Dacia au ajuns aici, deja sub forma unor nuclee, care au rămas în posesia celor ce le-au adus sau au intrat în mîna localnicilor[2]. Prin aceasta nu vrem să înlăturăm părerea autorului recenziei, ci doar să arătăm că soluţia dată de dînsul unei probleme pe care n-am găsit necesar s-o tratăm în studiul nostru nu este mai mult decît o ipoteză de lucru, cu care articolul recenzat nu ar fi avut de cîştigat în conţinut şi concluzii.

[1] *RIR*, V, 1935, p. 285–294.

[2] C. Preda, în *SCN*, III, 1960, p. 167–168.

C. Preda

LISTA PRESCURTĂRILOR

ActaAnt	— Acta Antiqua.
ActaArch-Budapesta	— Acta Archaeologica, Budapesta.
AÉ	— Archaeologiai Értesitö.
AISC	— Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj, I—V, 1928—1948.
AnD	— Analele Dobrogei, I—XII, 1920—1938.
AnnÉp	— Année Épigraphique.
AR	— Archeologické Rozhledy.
ArchHung	— Archaeologia Hungarica. A Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Kiadványai. Acta Archaeologica Musei Nationalis Hungarici.
BCH	— Bulletin de Correspondance Hellénique.
BerRGK	— Deutsches Archäologisches Institut. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission.
BonnJahrb	— Bonner Jahrbücher.
BSNR	— Buletinul Societății Numismatice Române, București, I—XLI, 1904—1947.
BȘtAc	— Buletinul științific al Academiei R.P.R.
CIL	— Corpus Inscriptionum Latinarum.
CIMRM	— M. J. Vermaseren, Corpus inscriptionum et monumentarum religionis Mithriacae, I, 1956; II, 1960, Haga.
CNA	— Cronica Numismatică și Arheologică, București, I—XIX, 1920—1945.
Dacia	— Dacia, recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII, 1924—1947; N. S., I, 1957; II, 1958; III, 1959; IV, 1960; V, 1962; VI, 1963; VII, 1964.
DIR	— Documente privind istoria României, București.
Ebert, RL	— M. Ebert, Reallexikon der Vorgeschichte.
ED	— Ephemeris Dacoromana, București—Roma, I—X, 1923—1945.
EphemEpigr	— Ephemeris Epigraphica.
ESA	— Eurasia Septentrionalis Antiqua.
Histria	— Histria. Monografie arheologică, I, București, 1954.
IG	— Inscriptiones Graecae.
IGB	— Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, edidit G. Mihailov, Sofia, 1956.

ILS	— Dessau, Inscriptiones latinae selectae.
Izvestiia-Institut	— Izvestiia — Bulletin de l'Institut Archéologique Bulgare.
Izvestiia-Varna	— Izvestiia — Bulletin de la Société Archéologique de Varna.
JOAI	— Jahreshefte des Oesterreichischen Archäologischen Instituts in Wien.
JRS	— The Journal of Roman Studies.
KS	— Краткие сообщения Института истории материальной культуры Академии наук СССР.
Materiale	— Materiale arheologice privind istoria veche a R.P.R., vol. I (1953); Materiale şi cercetări arheologice, vol. II (1956); vol. III (1957); vol. IV (1957); vol. V (1959); vol. VI (1959); vol. VII (1960); vol. VIII (1962).
MIA	— Материалы и исследования по археологии СССР.
MIA — Chişinău	— Материалы и исследования юго-запада СССР и Румынской Народной Республики.
NumKözl	— Numizmatikai Közlöny.
PZ	— Prähistorische Zeitschrift.
RE	— Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft.
Repertorium	— M. Roska, Erdely régészeti repertorium, I, Cluj, 1942.
RIR	— Revista Istorică Română, Bucureşti, I—XVII, 1931 — 1947.
SA	— Советская Археология.
SCIA	Studii şi cercetări de istoria artei, Bucureşti.
SCIV	— Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.
SCN	— Studii şi cercetări de numismatică, Bucureşti.
SCŞCluj	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Cluj.
SCŞIaşi	— Studii şi cercetări ştiinţifice, Iaşi.
SlovArch	— Slovenska Archeologia.

ERATĂ

Pagina	rîndul	în loc de:	se va citi:
25	16 de sus	ascuţiţi	arcuiţi
147	14 de jos	Cucuteni	Coţofeni

St. şi cercet. de istorie veche nr. 1/1965

SCIV, tomul 16, nr. 1, p. 1–210, București, 1965.

43828

Lei 15